

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

2 789009 915598

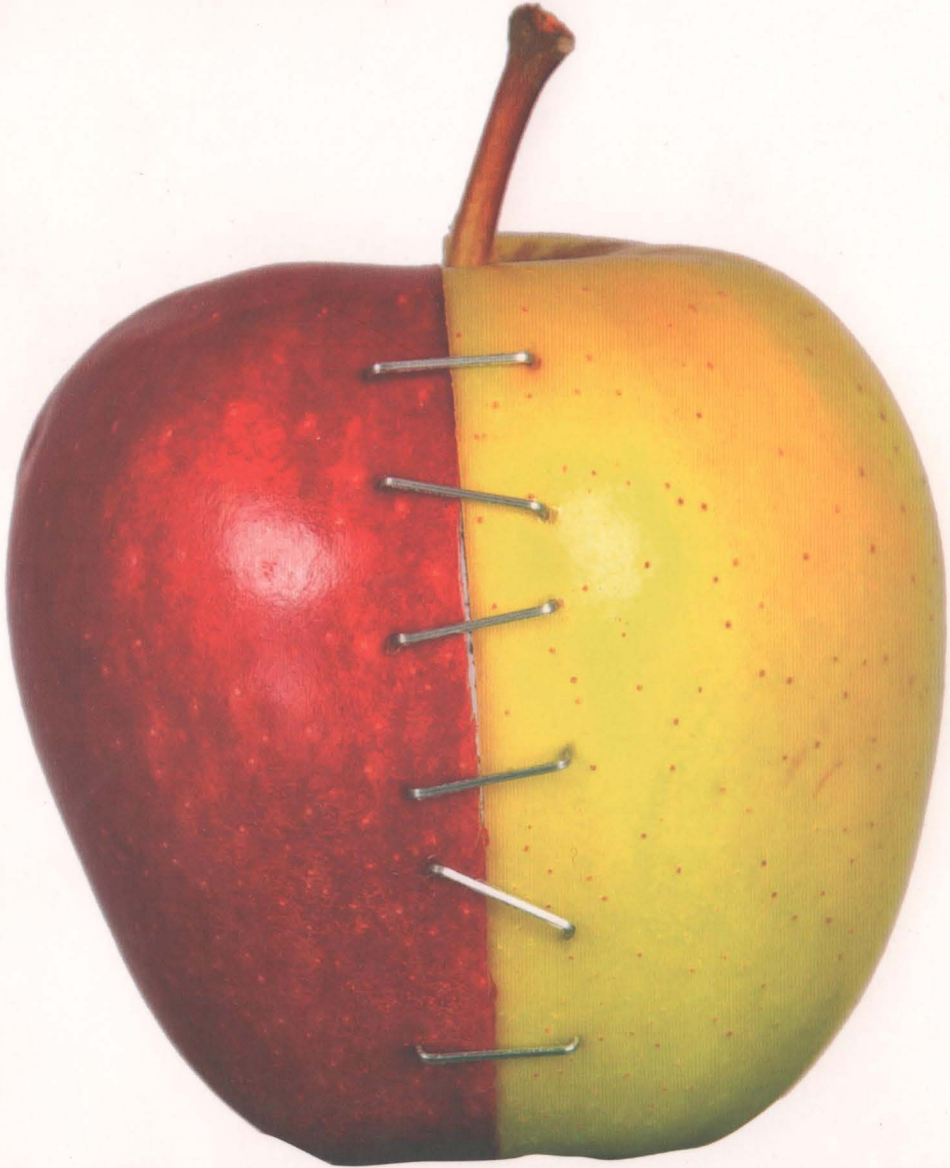
Praksis Sayı: 29 - Dört Aylık

PRAKSİS

DÖRT AYLIK SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ | SAYI 29

tarih, sınıf ve coğrafya ekseninde
KÜRT MESELESİ/DİNAMIĞI-2

*dipnot

Yayın Kurulu

Ali Ekber Doğan, Ali Orhan Tekinsoy, Ateş Uslu, Aylin Topal, Barış Karaağaç, Besime Şen, Burak Gürel, Burak Sönmezer, Bülent Batuman, Cenk Saraçoğlu, Demet Özmen, Deniz Yıldırım, Ebru Deniz Ozan, Ecehan Balta, Emre Arslan, Erden Attila Aytekin, Fuat Özding, Gökhan Atılğan, Hülya Kendir, İbrahim Gündoğdu, Koray Yılmaz, Mustafa Bayram Mısır, Mustafa Kemal Bayırbağ, Mustafa Şener, Nazım Güveloğlu, Nazır Kapsuz, Nevra Akdemir, Nuray Ergüneş, Orhan Tekinsoy, Özgür Mehmet Kütküt, Selime Güzelsarı, Sevilay Kaygalak, S. Gürçağ Tuna, Sinan Kadir Çelik, Sinan Yıldırım, Şebnem Oğuz, Taylan Koç, Tolga Tören, Umut Ulukan, Ümit Akçay, Yasemin Özgün

Danışma Kurulu

Ahmet Haşim Köse, Ahmet Öncü, Asuman Türkün, Atilla Güney, Berna Müftüoğlu, Cem Somel, E. Ahmet Tonak, Erinc Yeldan, Fadime Gök, Ferdan Ergüt, Fuat Ercan, Galip L. Yalman, Gamze Yücesan Özdemir, Hakan Güneş, H. Tarık Şengül, Hatice Kurtuluş, Işıl Ünal, İşaya Üşür, İzzettin Önder, Korkut Boratav, Kurtar Tanyılmaz, Mehmet Okyayuz, Mehmet Türkay, Mehmet Yetiş, Metin Altıok, Nail Satılğan, Neşe Özgen, Ömür Sezgin, Özgür Müftüoğlu, Pınar Bedirhanoğlu, Semra Purkis, Sibel Özbudun, Sungur Savran, Taner Timur, Tülin Öngen, Yasemin Özdek, Yücel Demirer, Yüksel Akkaya, Zülküf Aydın

29. Sayı Editörü

Cenk Saraçoğlu ve Ali Ekber Doğan

Sahibi: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti adına Emirali Türkmen

Sorumlu Yazışleri Müdürü: Mustafa Bayram Mısır

Praksis/ Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi/Sayı 29/2012-2

Yayın Türü: Yılda üç sayı çıkan yerel, süreli, bilimsel, hakemli dergi

Praksis ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı tarafından taranmaktadır.

İdare Yeri: Selanik Cad. No: 82/24 Kızılay Ankara

Tasarım: Savaş Çekiç

Baskı Öncesi Hazırlık: Şendoğan Yazıcı

Basım Yeri: Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. Tic. San. Ltd. Şti.

Ağaç İşleri Sanayi Sit. 1354. Cadde 1362 Sokak No: 35 İvedik/ANKARA

Tel:(0.312) 433 23 10

Web: www.praksis.org

E-posta: praksisdergi@yahoo.com

praksis@praksis.org

Satış ve Dağıtım Adresi

Dipnot Yayınları

Selanik Cad. No: 82/24 Kızılay/Ankara

Tel: (0 312) 419 29 32 Faks: (0 312) 419 25 32

e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com

www.dipnot kitap.com

Sertifika No: 14999

Praksis Dergisinin bütün yayın dağıtım

satış hakları Dipnot Yayınları'na aittir.

Abonelik Koşulları

YURTIÇİ ABONELİK: Yıllık Üç Sayı İçin Bireysel Abonelik bedeli olan 50

TL, kurumsal abonelik bedeli olan 80 TL Yapı Kredi Bankası Meşrutiyet

Şubesi 61253933 numaralı hesaba DİPNOT BAS. YAY. LTD.ŞTİ adına

yatırılmalı ve dekont dergilerin teslim adresiyle birlikte Dipnot Yayınları

adresine fakslanmalı ya da postalanmalıdır.

Yurtdışı Abonelik Bedeli: Avrupa için 50 Euro (dayanışma aboneliği 100

Euro), ABD için 70 (dayanışma aboneliği 100 USD)Amerikan dolandır.

İçindekiler

- 5 | Kürt Meselesine *Praksis* ile Bakmaya Devam Ediyoruz
- 9 | Ulusal Sorun Bağlamında Yeni Anayasa Tartışmaları *Mustafa Bayram Mısır*
- 39 | Kürt Sorununda Şiddet ve Demokrasi Çıkmazı: Küresel Süreçler ve Sokak Protestoları *Deniz Gökalp*
- 65 | Ölçek Literatürü ve Yereli Anlamak: Türkiye'nin Güneydoğusu'nda Neoliberal Deneyim ve Sınıf İlişkileri *Ayşe Seda Yüksel*
- 87 | Kürt Topluluklarda Aşiret Tipi Toplumsal Örgütlenme Yapılarında Değişme Dinamiklerine Güncel Bir Bakış: "Beğendik - Bêdar Örneği" (Siirt - Pervari) *Ahmet Kerim Gültekin*
- 107 | Türkiye'nin Yakın Tarihinde Farklı Bir Öznellik Pratiği Olarak Annelik *Gözde Orhan*
- 135 | Telaşsız Görünmeye Çalışan Bir Kafka: Bir "Uyumluluk Beklentisi" Olarak Neo-Liberal Siyaset *Kadir Gülen*

Bu Sayıda

Kürt Meselesine *Praksis* ile Bakmaya Devam Ediyoruz

Praksis Dergisi'nin yirmi sekiz ve yirmi dokuzuncu sayılarını Türkiye'deki Kürt meselesine ayıracağımızı ve bu meseleye dair teorik-bilimsel üretimlere kendi yaklaşımımızdan katkı yapmaya çalışacağımızı söylemiştik. Kürt meselesine *Praksis* ile bakmanın teorik olarak neye karşılık geldiğine ilişkin düşüncelerimizi ortaya koymaya çalıştığımız geçen sayımızın sunuş yazısında, çözüme dair koyu bir belirsizliğin olduğunu da vurgulamıştık. Aradan geçen süre zarfında Kürt sorununu farklı bir düzleme sıçratma potansiyeli taşıyan pek çok gelişme yaşandı. Bunların bir kısmı Irak ve Suriye'de yaşanan çatışma ve gerilimlerle ilgiliydi. ABD ve bölgedeki sadık müttefikleri Türkiye, Katar, Suudi Arabistan tarafından desteklenen Suriye Ulusal Konseyi'nden ve Özgür Suriye Ordusu'ndan ama aynı zamanda mevcut Suriye yönetiminden bağımsız bir hat izlemeye çalışan Kürt örgütü PYD (Demokratik Birlik Partisi), ülkenin kuzeyinde ele geçirdiği kimi şehir ve kasabaları özellikle ilk kampa karşı korumaya çalışıyor. Diğer yandan, Irak'ta merkezi yönetim ile Mesut Barzani başkanlığındaki bölgesel Kürt yönetimi arasında gerilimin arttığı görülüyor. Bunların yanı sıra, dergiyi yayıma hazırladığımız süreçte Şemdinli-Çukurca-Beytüşşebap hattında alan hâkimiyeti hamlesinde bulunan "Kürt hareketi"nin hapisanedeki neredeyse bütün kadroları 68 gün süren bir açlık grevi eylemi örgütlediler. Anadilde eğitim, anadilde savunma hakkı ve Abdullah Öcalan üzerindeki tecridin kaldırılması gibi taleplerle başlayan bu eylem, kısa süre içerisinde ülke gündemine yerleşti ve meselenin çözümü açısından bir dönüm noktası olarak görüldü. Grevlerin Öcalan'ın çağrısı ile sona ermesiyle birlikte Kürt hareketinin bundan sonraki pozisyonunun ne olacağına, Kürt hareketi ile AKP arasındaki güç mücadelesinin nasıl bir seyir izleyeceğine dair kestirimde bulunmak daha da güçleşti.

Kısacası derginin 28. sayısını hazırladığımız günlerden bu yana geçen kısa sürede gerçekleşen ve her biri Kürt meselesinde birer kırılma noktası teşkil edebilecek pek çok olay, sorunun mevcut Türkiye ve Ortadoğu dengeleri-konjonktürü düşünüldüğünde, kısa süreli bir çözümünün olmadığı yönündeki tespitimizi doğrulamakta. Yukarıda anlattığımız olaylara ek olarak son bir yıllık süreçte yaşanan Van Depremi, Roboski Katliamı, patlama yapan KCK tutuklamaları, çatışmalarda yaşanan can kayıplarının ciddi biçimde artması, bölgeyle Türkiye arasındaki köprü işlevi gören sosyal ve siyasal pek çok aktör ve olgunun gücünün zayıflaması, halklar arasındaki mesafenin daha da açılması sonucunu doğuruyor. Bu durum çözümü Türkiye ekseninde ve ölçeğinde kurgulayan aktörlerin ve projelerinin altını ciddi biçimde oymaktadır. Nitekim son süreçte, gerek AKP'nin sosyal-kültürel açılımları ve bölgenin burjuva-küçük burjuva unsurlarına sunduğu zenginleşme olanaklarıyla tanımlanan ufkun, gerekse de Kürt Hareketinin "Demokratik Özerklik" önerisinin bölge halkı nezdinde ciddi biçimde güç kaybına uğradığı görülmektedir. Her ne kadar, Abdullah Öcalan

açlık grevlerinin bitirilmesi yönünde yaptığı çağrıyla Türkiye’li bir çözüme bir şans daha vermiş olsa da bölge halkı içinde çözümü Kürtlerin birliği ve bağımsız devlet kurmasında gören yaklaşımların baskınlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu noktada *Praksis*’in Kürt meselesini daha tarihsel ve kuramsal bir çerçevede ele almaya yönelik çabaları, bu kadar fazla aktör, gelişme, olasılık ve bilinmez olduğu bu dinamik ve sancılı “güncele” fazlasıyla odaklanmaktan kaynaklanabilecek kimi aşırı genellemelerden kurtulmuş, olgun ve derinlikli eserlerin sayısının artmasına katkı sağlayabilir diye düşünüyoruz. Bu sayıyı hazırlarken bu amacın hiç değilse asgari düzeyde yerine getirilmesine gayret ettik.

Türkiye’de özellikle sol/ Marksist çevrelerde Kürt sorunu tartışılırken hep gündeme gelen Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı (UKKTH) konusu şimdiye kadar bu çevrelerde daha çok Kürt hareketine karşı bir pozisyon geliştirirken temel bir referans noktası olarak işlev görmüştü. Mustafa Bayram Mısır ise bu yazısında UKKTH’yi Kürt meselesinin tarifine ilişkin tartışmaların bir parçası veyahut onu dünden bugüne miras kalan donmuş bir tarihsel ilke olarak yorumlamaktansa bugün Kürt sorununun çözümünün yapıcı unsurlarından biri olarak, yeni anayasa tartışmaları gibi son derece somut ve güncel bir tartışmanın içerisinde tartışıyor. Mısır’a göre yeni anayasa tartışmalarının mevcut gidişatına bakıldığında buradan emekçilerin nesnel çıkarlarını gözetken kapitalizm karşıtı bir ilerlemenin çıkmasının imkânsız olduğu aşikârdır. Fakat yeni anayasanın Türkiye’deki ulusal sorunu çözecek bir içerik kazanması yine de emekçiler ve ezilenler lehine bir anlam ifade edebilir. Bunun gerçekleşebilmesi içinse bu anayasa tartışmalarına UKKTH’yi bir hak olarak tarif eden bir yerden yaklaşmak ve Türkiye’deki Kürt sorununun demokratik ve barışçıl çözümünü buradan zorlamak gerekmektedir. Mısır’a göre yurttaşlık haklarının UKKTH temelinde yeniden tarifi, bugün gelinen noktada Türk ve Kürtlerin üniter bir cumhuriyet içerisinde yaşamalarının elde kalan tek seçeneği gibi gözükmektedir. Mustafa Bayram Mısır bu tezlerini temellendirirken ulusal sorunun dünya ölçeğinde evrimine, aynı zamanda Türkiye’deki ulus-devlet kuruluş süreçleri ve anayasal sistemin kökenlerine dair kimi değerlendirmeler ortaya koymaktadır. Mısır’ın yazısının bu konuda yürüten tartışmaya katkı sunacağını düşünüyoruz.

Bu sayımızda, Kürt sorununun güncel politik boyutlarına odaklanan bir diğer yazımız Deniz Gökalp imzalı “Kürt Sorununda Şiddet ve Demokrasi Çıkmazı” başlıklı yazıdır. Gökalp makalesinde temel olarak Kürt hareketinin 2000’li yılların ortalarına doğru benimsediği kent merkezlerinde sokak eylemleriyle görünür olma stratejisini hem Türkiye’deki siyasi dönüşüm hem de küresel siyasi süreçler ile ilişkisi içerisinde ele almaya ve daha geniş bir bağlama yerleştirmeye çalışıyor. Yazı, Kürt hareketini bu yeni siyaset ve eylem tarzına zorlayan koşulları ele aldıktan sonra buradan yola çıkarak son 5 yılda Kürt meselesinde yaşanan gelişmeleri ve AKP hükümetinin bu konudaki eğilimlerini bir dizi tartışmaya açık siyasi tezle masaya yatırıyor. Gökalp’e göre Kürt siyasetinin yeni bir hedef olarak ortaya koyduğu “demokratik özerklik” projesi ve buna eşlik eden kent sokaklarında siyaset yapma biçimi bir yandan Kürt hareketinin destekçi kitesini hareket halinde tutarken diğer yandan da onun sıkışma noktalarını ve sınırlılıklarını ortaya çıkarıyor. Akademik referanslara ve bir alan araştırmasına dayanan yazı, siyasi analizleri ve polemiksel üslubuyla konuya ilişkin araştırmacılara bir tartışma daveti olarak da okunabilir.

Sayımızın üçüncü yazısında Ayşe Seda Yüksel, Türkiye’nin sosyal ve ekonomik yaşamında olduğu kadar yerleşim sistemi ve mekanlarında ciddi değişimler yaratan neoliberalizmin “Bölge”de nasıl

tecrübe edildiği konusunu –ağırlıkla Diyarbakır dolayımından- ele alıyor. Konuyu Le febvreci bir teorik çerçeveye oturtarak ele alan Yüksel, devletin “asimilasyoncu” sonuçlar doğuran mekansal stratejileriyle bölgede ona karşı mücadele veren aktörlerin mücadelelerinin sonucu şekillenen mekan üretimi süreçlerinin eleştirel bir analizini yapıyor. Yazara göre, söz konusu bölge, Türkiye’deki neoliberal deneyimin gidişatını anlamak ve bu deneyimin ideolojik çerçeveler ve siyasi mücadelelere ne şekillerde gömülü olduğunu tartışmak için değerli bir alandır. Bu haliyle de neoliberalleşmenin çelişkili ve çatışmalı sonuçlarını tartışmaya olanak vermektedir. Devletin neoliberalizmin yerelleşmesinde başat konumda bulunduğunu söyleyen Yüksel, “Türk Devleti”nin, mekâna ve arazi/konut piyasasına yaptığı müdahalelerin, kentsel arazinin sermayeye pazarlanmasını kolaylaştırdığını söylerken, Diyarbakır’da inşaat sektöründeki hacimsel büyümenin yansımalarına da işaret ediyor. Yüksel’in yazısının, devletin mekansal stratejilerine, temsil projelerine, “asimile edici mekânlar”ına karşı mücadele, direniş ve muhalefetin imkân ve sınırlarını tartışmak gibi bir derdi olduğu için de anlamlı ve değerli olduğunu düşünüyoruz.

Geçtiğimiz Kasım ayı içinde 29. sayıda yazısı bulunan bir yazarımızın tutuklanmasına da tanık olduk. *Tunceli’de Kutsal Mekan Kültü* ve *Tunceli’de Sünni Olmak* başlıklı çok değerli iki kitabı bulunan, geçtiğimiz yıl düzenlenen *Devrimci-Halkçı Yerel Yönetimler Sempozyumu*’na büyük emekleri geçen Ahmet Kerim Gültekin, bugünlerde pek çok muhalif akademisyen, yazar ve öğrencinin yaşadığı baskıdan nasibini almış ve açık siyasi ve akademik faaliyetini sürdürürken, “illegal örgüte üye olmak için form doldurmak” gibi absürd bir gerekçeyle, hukuksuz bir şekilde tutuklanmıştır. Davası halen sürmekte olan Kerim arkadaşımız bir an önce serbest bırakılmalıdır.

Sayımızın başlığının ima ettiği koordinatları (Tarihsel süreç, Kürt coğrafyası ve içindeki mekânsal özgünlükler, sosyal-sınıfsal yapı ve ilişkileri) buluşturan yazısında Ahmet Kerim Gültekin, Siirt-Pervari’nin kırsal kesimlerinde yaşayan belirli bir Kürt topluluğun yaşam biçimi, sosyo-kültürel yapıları, toplumsal örgütlenme biçimleri ve bunlarda yaşanan değişimleri ortaya koymaya çalışıyor. Yöreye yapılmakta olan Hidroelektrik Santrali’nin (HES) söz konusu sosyal değişim sürecini nasıl etkilediğinin de ele alındığı yazıda Gültekin temel olarak, geleneksel sosyal yapı ve ilişkilerini önemli ölçüde koruyan kırsal Kürt toplulukların sahip olduğu tarım arazilerinin yarısından fazlasını sular altında bırakacak olan Pervari HES Projesine karşı gösterilen uyumcu ve protestocu tepkileri değerlendirilmeye çalışıyor. Bu haliyle, neoliberal ekonomi-politikalarının zorlayıcı ve dönüştürücü etkilerine karşı söz konusu kırsal topluluklar içinde gelişen çelişkili tavırları değerlendiren bu yazının Ayşe Seda Yüksel’in kentsel düzleme yoğunlaşan yazısını tamamladığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sayımızda iki tane de dosya dışı yazıya yer verdik. Bunlardan ilki olan Gözde Orhan’ın “Türkiye’nin Yakın Tarihinde Farklı Bir Öznellik Pratiği Olarak Annelik” başlıklı yazısının dosya konumuzla örtüştüğü de söylenebilir. Bugün Kürt meselesinin bir parçası olan gözaltında kayıp, faili meçhul cinayet, yargısız infaz gibi “kirli savaş” yöntemleriyle ve çatışmaların sürmesi nedeniyle çocuklarını kaybeden annelerin mücadelesi biçiminde yürüyen anneler hareketinin 1970’lerden bu yana nasıl bir gelişim gösterdiğini anlatan yazıda Orhan, başlangıçta amacı yalnızca kendi çocuğunu bulmak /kurtarmak olan bireysel çabaların nasıl kolektif bir harekete evrildiği, deneyimlenen acının kadınlara nasıl kolektif bir kimlik kazandırdığı ve mücadele sürecinin annelerin zihniyet dünyalarını nasıl dönüştürdüğü sorularına yanıt arıyor.

Sayımız Kadir Gülen’in neoliberal dönemde “siyaset” eyleminin sınırlarının nasıl belirlendiğini tar-

tıttığı "Telaşsız Görünmeye Çalışan Bir Kafka" başlıklı makalesiyle sona eriyor. Gülen'e göre komünizmin çöküşünden sonra ideolojilerin sonu miti etrafında mutlaklaştırılmaya çalışılan neoliberal birikim rejimi ve ona eşlik eden toplumsal düzen, süreç içerisinde karşılaştığı kaçınılmaz ekonomik ve siyasal krizler karşısında bildiğimiz siyasetin yani iktidar mücadelelerinin alanını daraltmaya yönelmektedir. Son dönemde siyasal söylemin ve pratiğin bir parçası haline gelen "keyif kategorileri" kapitalizmin gittikçe keskinleştirdiği karşıtlıkların mevcut toplumsal kuruluşu sarsacak bir çatışmaya dönüşmesini engellemekte ve siyaseti bir tür uzlaşma ve hoşgörü teknisyenliğine indirgemektedir.

Son olarak özellikle Kürt meselesinde bugün içinde bulunduğumuz belirsizlik ve karamsarlık ortamına rağmen Türkiye'de halkların bir arada, eşit ve özgür bir ülkede yaşayacağı günlere dair umudumuzu halen koruduğumuzu belirtmek isteriz. Praksis dergisi olarak bu umudu yaşatmaya yönelik çabamızı bundan sonra daha kararlı şekilde devam ettirmek gayretinde olacağız.

Sayımızın hazırlık sürecinde bazı genç bilim insanı arkadaşlarımızın özel katkıları oldu. Onların emeklerini de görünür kılmak adına kendilerine karşı duyduğumuz minnet duygularını bir kez de buradan ifade etmek isteriz. Özellikle, yardımcı editör gibi çalışan Duygu Canan Öztürk'ün yanındayken, Mehmet Erman Erol'a, Duygu Tanış-Zaferoğlu'na, Gözde Orhan'a çok teşekkür ediyor, geçen sayıda belirttiğimiz üzere, bu sayımızı da Sevilay Kaygalak'ın ıslıklı anısına ithaf ediyoruz.

İyi Okumalar.

Gökhan Atılğan'ın Yanındayız

Elinizdeki sayının baskıya hazırlandığı günlerde dergimizin yayın kurulu üyelerinden Doç Dr. Gökhan Atılğan, Akit isimli gazetenin karalama ve iftiralara maruz kaldı. Gazete Gökhan Atılğan'ın Marksist olmasını ve Behice Boran'ın anıldığı bir etkinlikte BDP'li milletvekili Ertuğrul Kürkçü ile aynı panelde konuşmasını birer suç olarak lanse ediyordu. Dergimizin aynı zamanda kurucularından olan ve 10 seneyi aşkındır bu dergiyi çıkarmak için beraber mesai yaptığımız Gökhan Atılğan yazdığı makalelerle ve kitaplarla bu ülkenin değerli sosyal bilimcileri arasındaki yerini şimdiden kazanmış durumda. Bunda elbette kendisinin Marksizmin zenginliklerinden faydalanmasının önemli bir payı var. Atılğan'a yapılan saldırıyı Praksis dergisine yapılmış sayıyor ve şiddetle kınıyoruz. Praksis dergisi olarak Gökhan Atılğan'a yönelik saldırıda bir suçmuş gibi yansıtılan Marksizmi zenginleştirmeye yönelik çabalarımızı daha da yoğunlaştıracağımızı, eşitlik ve özgürlük mücadelemizden, bilim ahlakından ve ezilen halklarla dayanışma irademizden asla bir adım geri atmayacağımızı buradan bir kez daha bildiriyoruz.

Ulusal Sorun Bağlamında Yeni Anayasa Tartışmaları

Mustafa Bayram Mısır

Özet

Yazıda, ulusal sorunun bir siyasal sorun olduğu ve UKTH'nin bu siyasal sorunun çözümüne yönelik bir siyasal hak olarak formüle edildiği açıklanmakta ve bu bağlamda, Türkiye'de yürütülen anayasa tartışmasının ulusal sorunun çözümü doğrultusunda yarattığı olanaklar ve sorunlar değerlendirilmektedir. Yazıda, Kürtlerin ulusal varlığını güvence altına alan ve "anayasal vatandaşlık" temelinde, kendi varlıklarını geliştirmelerini ve kendi kendilerini yönetmelerini bölgesel yönetim sistemi ile sağlayacak bir yeni anayasanın, Türkiye'nin ulusal sorununun siyasal ve demokratik çözümünü sağlayabileceği görüşü savunulmaktadır. Bu çözümlemeye göre, tarihsel bakımdan Kürtlerin kendi kaderini birlikte yaşama temelinde tayini anlamına gelecek olan, BM ve AB normlarından hukuki dayanağını alan bu tür bir çözüm hayal olmadığı gibi, aksine Türklerin ve Kürtlerin üniter siyasal yapı içinde birlikte yaşama koşuludur.

Anahtar kelimeler: UKTH, Kürt Sorunu, Yeni Anayasa Tartışmaları, Adem-i Merkeziyetçilik, Bölgesel Özerklik.

Abstract

New Constitution Debate in the Context of the National Question

The article puts forward that the national question is a political question and self-determination of nations is formulated as a political right destined for solution of this political question. In this context, it assesses opportunities and issues for a solution of the national question as created by current constitutional discussions in Turkey. The author argues that a new constitution on the basis of 'constitutional citizenship' that safeguards Kurdish national existence and enables a framework of self-development and self-rule through the system of regional autonomy may provide a political and democratic solution to Turkey's national question. According to this analysis, such solution that historically signifies a Kurdish self-determination favouring the choice of co-existence and has its legal grounds in United Nations and European Union norms is not an illusion; on the contrary, it constitutes the condition for Turkish and Kurdish co-existence within a unitary political structure.

Keywords: *Self-determination of Nations, Kurdish Question, New Constitution Debate, Principle of Decentralised Governance, Regional Autonomy.*

Giriş

Türkiye’de uzun bir süredir, sınıf körü (Özuğurlu, 2002), esasen meslekten hukukçuların, siyasetçilerin ve gazetecilerin kurduğu hukuki-politik ideoloji içinde icra edilen ve Türkiye Cumhuriyeti’ni bir kapitalist ulus-devlet olarak çözümlemekten kaçınan bir yeni anayasa tartışması yürüyor. Bu tartışma içinde, yeni anayasaya neden ihtiyaç duyulduğu açıklanırken, anayasanın özel mülkiyet temeli sorgulanmıyor ve tartışma, “sosyal cumhuriyet” parolasının anayasa tartışmasına gönderdiği, ilk üç kuşak temel haklar (negatif haklar, pozitif haklar, sosyal haklar) yanında dördüncü kuşak tabir edilen (çevre hakları, lgbtt hakları, yerel halkların kolektif hakları vb.) hakları gündemine almadan ilerliyor. Bu içeriğiyle mevcut tartışmanın, ezilenler ve emekçiler lehine bir tarihsel içerik kazanmayacağı, ilk bakışta, söylenebilir.

Buna karşılık, anti-kapitalist içerik anayasa tartışmasının özünü oluşturmaya dahi yeni anayasa tartışması, ulusal sorunun çözümüne yönelmesi halinde, emekçiler ve ezilenler lehine bir anlam edinebilir. Başka deyişle, 1982 Anayasası’nın meşruiyet temelini yitirdiği ve ülkede yaşayan halkların siyasal birliğinin yeniden kurulabilmesi için yeni bir anayasaya ihtiyaç olduğu temel varsayımı, yeni anayasanın ancak ve ancak cumhuriyetin ideolojik temelleri içinde yok saydığı ulusal sorunun demokratik ve siyasal çözümünü içermesi halinde gerçeklik kazanabilir.

Sosyal cumhuriyete dair toplumsal mücadelelerin sesini duymayan bir anayasa yapım süreci sonunda, ulusal sorunun da çözülmemesi halinde, gerçekte yeni bir anayasa yapılmış olmayacaktır. Bu durumda, yeni anayasanın Özbudun’un eleştirdiği (2012) 1961 Anayasası’nın yapım sürecinin dahi gerisine düşerek yeni bir totaliter arayışa zemin olması, başka deyişle, 1982 Anayasasının *Türk-İslamcı* temelini *Türk-İslamcı* olarak yeniden kurması olasılığının hiç de zayıf olmadığı, TBMM’nin oluşturduğu Komisyon’un resmi “Yeni Anayasa” genel ağ sayfasına yansıyan kişisel, kurumsal ve akademik görüşlerden anlaşılmaktadır.²

Ulusal sorun adını verdiğimiz sorun, çağımızda, kapitalist ulus-devletler sistemi içinde açığa çıkan bir siyasal sorundur.³ Türkiye’de ulusal sorun, Kürt Sorunu’dur.

1 Küreselleşme ve değişen egemenlik anlayışının sosyal haklara etkisi üzerine anayasa hukuku bağlamında bir değerlendirme için bkz. Uygun (2003).

2 Bkz. <https://yenianayasa.tbmm.gov.tr/>. Sitede *Tarih Bilinci* dergisinin “Anayasa Özel Sayısı”na (15-16. sayı), Nevzat Yalçıntaş (2012), Kemal Gözler (2012), Kemal Başlar (2011), Ersan Şen (2011) öneri ve makaleleri yanında, uluslararası deneyimlere, karşılaştırmalı anayasa yapımı pratiği bakımından yer verildiği görülmektedir. İleride açıklanacağı üzere, bu yazarlar bakımından Türkiye’de bir “ulusal sorun” yoktur.

3 Hemen belirtmeli ki, yeni anayasa bağlamında ulusal sorunun demokratik ve siyasal çözümünden söz ederken, tarihsel maddecilik açısından, yönemsell bir hata yapılmamalıdır: Kapitalizm metabolik, hem bir üretim tarzı olarak geliştiği zaman kendi içine doğru genişlemeyi, hem de coğrafi olarak yayılmayı gereksinen bir üretim tarzıdır (Mandel, 2008). Dolayısıyla dünya kapitalizminin dönüşümünden söz etmeden Türkiye kapitalizminin dönüşümünden söz etmek ve dolayısıyla bunları analiz etmeden de rejimin edindiği siyasal biçimleri, ağığa çıkardığı siyasal sorunları ve ideolojileri açıklamak olası değildir. Bu yazıda, ideolojilerden, siyasal biçimlerden, hukuktan söz edildiğinde, esasen bütüncül olarak dünya ve Türkiye kapitalizminin somut bir tarihsel anda edindiği siyasal biçimden ve rıza üretimi olarak, bu siyasal biçimi işler ve katlanılır kılan hegemonyanın taşıyıcı öznelerini kuran ideolojilerden, hukuki-politik ideoloji olarak hukuktan söz edildiği, unutulmamalıdır.

Türkiye’de Kürtler dışında da yaşayan halklar olduğu, hakim Türk etnik grubuna ait olmayan etnik gruplar bulunduğu, Laz, Gürcü, Çerkez gibi sayamadığımız Kafkas halkları yanında, Arnavut, Boşnak gibi Balkan halkları ve Arapların yaşadığı tarihsel, sosyolojik, demografik bir vakıadır. Bu halkların da anayasa tartışmaları bağlamında “anadilde eğitim” başta olmak üzere, kültürel haklarının gelişmesi ve kültürel varlıklarının korunması taleplerini dile getirdikleri görülmektedir. Ancak, temel yurttaşlık hakları bağlamında dile getirilen bu azınlık taleplerinin karşılanması ile bu yazıya konu olan ulusal sorunun demokratik ve siyasal çözümü tümüyle farklı düzlemlerde ele alınmayı gerektirir. Bu nedenle bu yazıda, azınlık hakları bağlamındaki tartışmalara değil, ulusal soruna odaklanılacaktır.

1. Ulusal sorun ve bir siyasal hak olarak self determinasyon

Ulusal sorun, bir siyasal bütün içindeki etnik grupların kültürel haklarıyla ilgili hukuki bir sorun, başka deyişle, bireye ait bireysel ya da kolektif olsun anayasal temel haklar sistemine ilişkin bir sorun değildir, siyasal bir sorundur. Feodal siyasi biçimi dönüştürmek isteyen, kapitalizmin yarattığı yeni sınıf burjuvazinin, feodal ayrıcalıklara, aristokraziye karşı mücadelesinde kendi hedeflerini “ulusal” bir program olarak ilan etmesiyle “ulusal sorun” tarihteki ilk yerini alır (Gilioy, 1989: 26). 20. yüzyılda ise ulusal sorunun büyük bir ağırlık taşımasının temel dinamiği emperyalizmin kendi karşı kutbunda ezilen ulus milliyetçiliğini yaratmış olmasıdır (Savran, 1992: 84). Daha betimsel bir perspektiften bakılırsa, iki temel “ulusalcılık” türünün ayrıştırılabileceği öne sürülebilir: Ulus-devlet yöneticileri ya da ideologları tarafından toplumu homojenize etme aracı olarak aşılana ve sürdürülen ulusalcılık/ulusal siyaset ve daha büyük ulus-devletlerin içinde yaşayan devletsiz ulusların ulusalcılığı (Guibernau, 1997: 92).

Salt betimsel amaçla da olsa “devletsiz uluslar” olarak ifade edildiğinde; genellikle, bir ulusun var olduğu, emperyalizm, sömürgecilik ya da ulus-devletin tarihsel inşası içinde haklarından yoksun bırakıldığı, bu haklardan yoksun kılınma sürecinin de siyasal bir sorun olarak ulusal soruna yol açtığı varsayılmış olmaktadır ki, bu maddi tarihsel gerçeğe, ulusun siyasal olarak inşa edildiği gerçeğiyle uyuşmayan bir varsayımdır. Bu varsayım içinde ulus, metafizik bir kategori, tarih ötesi bir entite/varlık, ulusun hakları da bu varlığa özsel olarak ait haklardır. Bu yanılsama, “ulus” kavramı ve bağlı kavramların (“ulusal onur”, “ulusal çıkar”, “ulusal bağımsızlık/egemenlik”, “ulusal kimlik” vd.) bu kadar inandırıcı bir şekilde toplumsal ilişkilerin gerçek maddi varoluşu imiş gibi sunulabildiği siyasal bütün içinde çoklukla gerçek olarak algılanır.

Bu yanılsamanın, sadece bireyler tarafından değil kolektif siyasal özneler tarafından da bir gerçeklik olarak icra edilmesinin nedeni, kapitalist ulus-devletin maddi gerçekliği ya da ezilen ulusun siyasal hareketinin maddi varlığı ve ulus inşasındaki siyasi/ideolojik başarısı yanında, bir kez açığa çıktıktan sonra ulus inşasının bazı “ulusa ait” olgusal görünümeler edinmesidir. Bu olgusal görünümeler, burjuva/

ulusçu sosyoloji geleneğinde, dil, tarih ve kültür birliği gibi *nesnel* ve “ortak yaşama isteği” ya da “ortak bir gelecek tasavvuru” gibi *normatif* açıklamalarla betimlenir. Ancak, bu çözümlemenin köklerinde sıklıkla yer alan Weber’e göre de, etnik ortaklık bir grup oluşturmaz, öncelikle siyasal topluluk, ne kadar suni oluşturulmuş olursa olsun, ortak etnik köken inancını yaratır (Guibernau, 1997: 39-40; Weber, 1996: 167-175).

Hukuki-politik ideoloji içinde ise ulus, Fransız geleneğinde “devlet egemenliğinin kaynağı”, Alman geleneğinde ise “Devletin bir unsuru” olarak betimlenir (Okandan, 1976). Devletle ulus, Alman milliyetçiliğinde de (Guibernau, 1997: 7- 14; 39-49), Türk milliyetçiliğinde de (Gökalp, 1976; Akçura, 1998) tüm ulusçu ideolojilerde olduğu gibi birlikte düşünülür. Alman’ın Alman olarak, Türk’ün Türk olarak kendini gerçekleştireceği, ulusal varlığını ileri taşıyacak olan ve ulusal amaçlarına ulaşmasını sağlayacak olan siyasal bütün devlettir. Bu aslında maddi bir gerçeğe dayanır, Alman’ı Alman ulusu olarak, Türk’ü Türk ulusu olarak tanıyan ve kuran, onların ulus olarak kapitalizmi önceleyen tarihi ya da birlikte yaşama arzusu ve ortak gelecek perspektifi gibi psikik algı ve değerler değil, bunları da yaratarak bir insan topluluğunu kapitalist üretim tarzı içinde ulus olarak kuran kapitalist devlettir. Okandan’ın belirttiği üzere;

Sosyal, siyasî ve tarihi realiteler nazara alındıkta, Devletlerden bir çoklarının doğuşundan önce belirtilen kriterleri hâiz Millet denilen bir toplum bulunduğundan veya Devletin doğumunun böyle bir toplum tarafından hazırlanmış olmasından söz etmek mümkün değildir. Her ne kadar bu Devletleri teşkil eden, onların doğumunu hazırlayan bir insan unsuru varsa da, bu unsurun her zaman soy ve dil ortaklığına dayanan ve Millet denilen bir toplum olduğunu söylemek veya bu unsuru her zaman onsekizinci yüzyılın sonlarından itibaren kullanıldığı anlamda Millet kelimesiyle açıklamak imkânsızdır. Bunun içindir ki, Devleti teşkil eden insan unsurunun her zaman Millet denilen bir toplum olduğunu, böyle bir toplumun daima Devlete tekaddüm ederek onun doğuşunda hazırlayıcı rol oynadığını söylemek kabil olamamaktadır. (1976: 686)

Kabil olan, ulusun devletli bir tarihsel inşa/oluş olduğudur. Kapitalizmin Rönesans’a kadar uzatılabilecek olan tarihsel geçmişi içinde, sermaye birikiminin güvencelerinin sağlanabilmesi, düzenlenebilir ve denetlenebilir bir emek/işgücü pazarının oluşturulması ve genişlemiş yeniden üretim süreci içinde sermaye çevrimine artı-değer sömürüsü ile birlikte olanak veren ulusal pazar yapısının şekillenmeye başlaması, şekillenen ulusal pazarların hiyerarşik bir ilişki içinde dizilmesi, toprağa bağlı bir sınır (ülke) ve bu sınırlar (ülke) içinde yaşayan insanların bütünleştirilmesi şeklindeki bir sonucu tarihsel olarak hem olanak hem de zorunluluk haline sokmuş bulunuyordu. Ancak bu süreç, aynı dili konuşan ya da aynı toteme tabi etnik bir topluluğun *kendi içinde* ulusa evrimleşmesi süreci olarak yaşanmadı. Önce feodal prensler aleyhine merkezi krallıklar güçlendiler, burjuvazi iktidarı alacak kadar güçlendiğinde ise, merkezi krallıklar, ulusal ordulara sahip “yurttaşlar cumhuri-

yetine”, ulus-devletlere evrildi. Uluslar devletlerini inşa etmedi, kapitalizm yayıldıkça mutlakıyetçi biçiminden ulus-devlet biçimine dönüşen kapitalist devletler, ulusları kendi siyasal inşa süreçleri içinde kurdular. Dil birliği, merkezi ve zorunlu bir eğitim sistemi yanı sıra, zorunlu askerlik uygulaması ile sağlanabilmiş, zorunlu askerlik, ulusun asli unsuru varsayılan erkeklerin türdeşleştirilmesi için özel bir rol oynamış ve bugün bize doğal gibi görünen “ulusal” olan her şey bu tarihsel dönemde inşa edilmiştir.

Özgür emeğin/işgücünün sömürüsü üzerine yükselen kapitalizm, ulus-devletler halinde örgütlenmiş bir küresel sistemdir (Wood, 2006). Sermayenin dünyasal dolaşımını olanaklı kılan kapitalizm, bu tarihsel inşa içinde emeği/işçileri ülke adı verilen topraklar üzerindeki sınırlara hapseder. Ne ulus ne de devletler ezeli ve ebedidir; ikisi de tarihseldir, belli bir tarihsel dönemde ortaya çıkmıştır, her tarihsel oluş gibi kararsız, çelişkilerle dolu ve dönüşüme açıktır. Ulusun bu çelişkili, tarihsel oluşunu temel bir veri almadan yapılan, ulusun, bir dil birliğinin olduğu, ulus-devletlerin taşıyıcısı olduğu bir ortak tarih ve yurttaşlık amacı içerdiği, bir kültür birliğinin olduğu gibi betimsel açıklamalar olgusal ama yetersizdir. Yukarıda açıkladığımız üzere, söz konusu olan inşa olduğu için, inşa edilen, inşa edilmekle maddi bir ilişki haline dönüşür ve bazı olgusal görünümmler edinir.⁴ Ulusa ait bütün olgusal görünüşler, “kültür” de buna dahildir, dil ise bir etkinlik olarak, pratik bilinç olarak buna dahildir, bu insanın sonucu yeniden üretilebilir hale gelirler. Ülkesinin ulusal futbol takımı zafer kazandığında ulusal gurur duyan yurttaşın yaşadığı, “milli his” adı verilen psikik şeyi olanak haline sokan da budur.

Bu kuramsal bağlam içinde ulusal sorun, ulus-devlet inşasına bağlandığından, bu evreyi geçen uluslar yönünden bir “ulusal sorun”dan söz etme olanağı yoktur. Yüzyılın başında birkaç on olan ulus-devlet sayısı, artık ikiyüzü⁵ geçmiştir. Denilebilir ki, dünyamızda, “ulusal sorun” artık başat değil, istisnai bir görünüm arz eder. Bu, küresel kapitalizm çağında tarihsel anlamda bir “ulusal sorun” olmadığı anlamına gelmez. Kapitalizm, açığa çıktığı ilk andan beri ulusal pazarların hiye-

4 Ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesini Wilson’dan daha tutarlı bir şekilde savunan Lenin’in, Stalin’in *Marksizm ve Ulusal Sorun* (1979) adlı kitapçığını genel olarak benimsemekle birlikte, bazı noktalarda aynı çizgide düşünmediği açıktır (Löwy, 1999: 104). Bu noktaların kanaatimizce en önemlisi, Stalin’in eserindeki, ulusu bir oluş/inşa olarak görmek yerine, olmuş/tamamlanmış bir entite olarak ele alan ve nihayet böylece tanımlayarak, ‘ulusal’ olana ilişkin her sorunu bir Procrustean yatağına yatırmayı gerektiren yaklaşımıdır: “Ulus, tarihsel olarak kurulmuş, ortak dil (dil birliği), ülke (toprak), ekonomik yaşam ve ortak bir kültürün içinde oluşan (belli olan, ağığa vuran) psikolojik temeller üzerinde biçimlenmiş insanların kararlı (kalıcı) bir topluluğudur” (Stalin, 1979:16). Bu tanımda, hem tarihsellik hem de yapısal bir tarih dışılık iç içe geçmiş görünüyor. Ulusu, maddi-tarihsel temellerin üzerinde yükselen bir oluş olarak gördüğümüzde, ‘ulusal kültür’ün ‘bir’liğinin de, aslında yurttaşların ‘eşitliği’ gibi, bir burjuva varsayımı olduğunu görürüz. Bu yüzden, Stalin’in ‘ulusal karakter’ ve ‘ulusun ruhu/psikolojisi’ varsayımları, maddeci bir etno-psikolojinin de gerisinde, Löwy’nin deyişiyle, ‘psikolojik teori geliştirdiği gerekçesiyle Lenin’in eleştirdiği Buaer mirasına dayanmaktadır (Löwy, 1999: 104).

5 Birleşmiş Milletler’e üye olmayan devletler de vardır. Yeni kazandığı bağımsızlığını BM üyeliğiyle taçlandıran son ülke 2006 yılında Karadağ oldu. BM üyesi olmayı başaramayanlar ise, başka bazı ulus-devletlerce uluslararası bir devlet özne olarak tanınmasalar bile bir milli futbol takımı kurma imkânına sahip; örneğin, Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği’nin (FIFA) üye sayısına göre dünyada 208 ülke bulunuyor. Günümüzde ulus-devletler, sayı olarak azalmamakta, aksine artmaktadır. Olimpiyat Oyunları’nda da, 205 ulusal komite bir araya geliyor. Bu bilgilere ulaşmak için bkz. www.bm.org, www.fifa.com, www.olympic.org.

rarşik diziliş yoluyla yeniden üretimini ve sermaye birikimini gerçekleştirir. Metabolik karakteri nedeniyle kapitalizm, sermaye içi rekabetten kaçınmaz ve ulusal pazarlar arasındaki hiyerarşik diziliş, zamanla, farklı sermaye çevrimleri arasında bir hegemonya mücadelesine dönüşür. Bu mücadele, sermayenin siyasal biçimi olan kapitalist ulus-devletler arasında icra edilir ve bu devletlerin açık işgal ya da sermaye ihracı yoluyla dünya topraklarını paylaşması mücadelesidir. Bu paylaşım savaşı, yer yer açık işgale dayanan kapitalist sömürgecilikle ilerlerken⁶, Birinci ve İkinci Dünya Savaşında iyice görünür hale gelmiştir.

Marksizmin klasikleri, ezen ulus ve ezilen ulus ayrımına bu tarihsel bağlam içinde başvurdular. Weber'in verdiği adla Büyük Güçler (1986: 155 vd.), onların siyasal birliği olan yayılmacı devletler, Marksistlere göre "ezen ulus" iken, işgal altındaki devletsiz sömürge halklar ya da emperyalist bağımlılık ilişkisine sokulmuş yarı-sömürge devletlerde yaşayan halklar, "ezilen ulus"tu. Bu kullanımda Marx'ın ilk eserlerinde görülen ve çabuk terk ederek sürdürmediği açık olan (Davis, 1994: 17 vd.) devlet/ulus özdeşliğinin tersinden icra edildiği görülür. Uluslararası siyasal işçi hareketi içinde de bu yanlış, çok yaygındır. Ezen ulus, ezen *ulus-devlettir*; ezilen ulus ise, *sömürülen bir coğrafyada, belli bir mekanda yaşayan insanlardır*, halktır. Bu bakımdan kapitalizmin yarattığı ve sürekli üreyen çelişkinin doğru ifadesi, ezen ulus/ezilen ulus çelişkisi değil, Komintern'in ifadesi ile, emperyalizm ve ezilen halklar arasındaki çelişkidir.

19. ve 20. yüzyılda hegemonyacı kapitalist devletlerin, Weber'in ifadesiyle Büyük Güçlerin sömürdüğü topraklarda, kapitalist sömürgecilğe, emperyalist işgale karşı gelişen siyasal hareketler, tıpkı ulus-devletin inşasında olduğu gibi, siyasal olarak, işçi hareketlerini, başta köylüler olmak üzere tüm ezilenleri müttefikleri kılarak "ulusal" olanı devrimci bir temelde yeniden inşa ettiler. "Ulusal sorun", bu tarihsel dönemde emperyalizm karşısında siyasal bir sorun olarak kurulmuştur. Bu dönemde, uluslararası işçi hareketi, emperyalist savaflara karşı çıkmış, ezilen ulusların/halkların kurtuluş savaşlarını desteklemiş, ezilen ulusların kurtuluş mücadelesini insanlığa ait "ilerici değerler" içerisinde saymıştır (Davis, 1994).

Özetle; tarihsel bağlamı içinde "ulusal sorun", bir etnik gruba ait bireyin, o etnik grubun kültürel olarak kendini geliştirebilmesi amacına yönelen kolektif haklarının çok ötesinde, feodal iktidarlara karşı ya da başka bir yayılmacı ya da ulusal baskı uygulayan kapitalist ulus-devlete karşı geliştirilen; her iki halde de yeni bir ulus-devlet kurmaya yönelen siyasal mücadelelerden doğan, bir ulus-devlet inşası biçimidir. Bir siyasal sorundur.

Ulusların kaderini tayin hakkı⁷ ya da devletler genel hukuku ve uluslararası iliş-

6 Burjuva düşünürleri için bu türden bir sömürgecilik kapitalizmin mantığında vardır ve Büyük Güçler için meşhurdur. Bkz. Weber (1986: 155 - 166).

7 Bu hakkın günümüzde edildiği uluslararası çerçeveyi açıklamadan önce, bu yazıdaki amacımızın sosyalistlerin ulusal soruna nasıl yaklaştığına dair bir monografi sunmak olmadığımı okura hatırlatmak isterim. Bu konuda yapılmış çok sayıda değerli çalışma vardır. Bkz. Davis (1994).

kilerde daha yaygın kullanılan adlandırmayla self determinasyon, 20. yüzyılın başında formüle edilmiş, ulusal sorunun siyasal ve demokratik çözümüne yönelik bir kolektif siyasal haktır. Ulusal sorun, açıklandığı üzere bir siyasal sorun olduğundan ulus-devletler, bu hakkı kendilerine yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır. Bir ulusal kurtuluş zırhına büründüğünde bile, sınıf olarak burjuvazi, 1848 devrimlerinden beri, tarihsel bakımdan ilerici ve demokratik içeriğini yitirdiğinden, daha açık deyişle kapitalizm ulus-devletler halinde örgütlenmiş metabolik bir küresel sistem olduğundan, çağımızda varlığını sürdüren ya da küresel kapitalizmin bizzat yarattığı ulusal sorunlar karşısında bu sınıfın tarihsel tutumu ulusların kaderini tayin hakkını savunmak doğrultusunda gelişmemiştir.

Bunun bir istisnası, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Wilson tarafından ortaya atılan ilkelerde yer alır. Genel kabule göre, Wilson, 18 Ocak 1918 tarihli konuşmasında ilan ettiği 14 ilkesinde, liberal ilkeler doğrultusunda halkların kendi kaderlerini tayin hakkının olduğunu vurgulamıştır. Wilson'a göre, self-determinasyon hakkı dünya düzeninde bir köşe taşı olarak uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında önemli bir işlev görecektir. Wilson İlkelerinin 5'incisi olan bu ilkeye göre; "hiçbir yönetim veya grup, bir halkın yaşadığı bölgenin kendisine ait olduğuna karar verme yetkisine sahip değildir". Ancak Wilson'un savunduğu kendi kaderini tayin hakkı, Kongre tarafından onaylanan ilkeler arasında açıkça yer almamıştır (Uz, 2007: 61).

Bu hakkın en çok tartışıldığı yıl, Ekim Devrimi'nin gerçekleştiği, 1917 yılıdır (Arsava, 1981: 59). Ulusların kaderini tayin hakkının tutarlı savunucusu, Komünist Enternasyonal (Komintern) ve Enternasyonal'in bu ilkeyi oluşturmada siyasal mücadelesi yanında kuramsal mücadelesi ile de önemli bir rol oynayan Lenin'dir. Lenin bu ilkeyi, esasen emperyalist paylaşım savaşı karşısında işçi hareketinin kendi ulus-devletine karşı tutumunun ne olması gerektiğini tartışırken, "yurtseverlik" gereğince işçi sınıfını kendi burjuvazisi ile birlikte "anayurt savunmasına", diğer ulus-devletlerle savaşımaya çağıran İkinci Enternasyonal önderliğine karşı geliştirdi. Elbette ilhamını Marx ve Engels'in, İrlanda sorunu başta olmak üzere ulusal sorun üzerine başlangıç düzeyindeki fikirlerinden alıyordu. Löwy'nin vurguladığı üzere, Marx, Lenin'in kendi kaderini tayin hakkı teorisinin temeli haline gelecek iki kavram oluşturmuştu: "1. Başka bir ulusu ezen ulus özgür olarak görülemez... 2. Ezilen ulusların özgürleşmesi hakim ulus bünyesinde sosyalist devrimin ön koşullarından biridir" (2005: 43).

İkinci Enternasyonal önderliğinin "anayurt savunması" çağrısını eleştiren Lenin'e göre; bu fikir, gerçekte anayurtu savunmak değil, büyük devletlerden şunun ya da bunun, sömürgeleri yağma etme ve öteki ulusları ezme 'hakkını' savunmak anlamına gelir. Sosyal şövenler, bir burjuva aldatmacası olan savaşın özgürlük ve ulusların varlığını korumak için yapıldığı yalanını yinelemekte ve böylece proletaryaya karşı burjuvazinin yanında yer almaktadırlar (1992: 18-19). Gerçekten de daha önce, *Komünist Manifesto*'nun bitiş cümlesine göre (Marx ve Engels, 2008 [1848]: 51) bütün ülkelerin işçilerine birleşme, "proletarya dayanışması" çağrısı ya-

pan İkinci Enternasyonal'in, I. Dünya Savaşı'ndaki "anayurt savunması" siyaseti ile gelen "işçilerin büyük ölçüde proleterlerden oluşan düşman ordularına karşı bütün yürekleriyle anayurtlarını savunmak için kendi ulusal ordularına katılması" (Guibernau, 1997: 88) sonucu büyük çöküşü (Lenin, 1992: 96-105) uluslararası işçi hareketini "emperyalizm" ve "ulusal sorun" karşısında yeniden düşünmeye sevk etmiştir.⁸ Lenin'e göre;

Ulusların ne türden olursa olsun ezilmelerine karşı savaşım vermeksizin, sosyalistler, asıl büyük hedeflerine ulaşamazlar. Bu yüzden sosyalistler, ezen ülkelerin (özellikle sözde "büyük" devletlerin) sosyal demokrat partilerinden, ezilen ulusların sözcüğün politik anlamıyla kendi kaderlerini tayin hakkını, yani politik bağımsızlık hakkını tanımalarını ve bu hakkı savunmalarını istemelidirler. Büyük bir ulusun ya da sömürgeleri olan bir ulusun sosyalisti, eğer bu hakkı savunmuyorsa şovenisttir. (1992: 28)

Bu yaklaşım Komünist Enternasyonal çağrısına şöyle yansımıştır: "Kongre bütün ulusların kendi kaderini tayin hakkını ilan eder; ve militarist, ulusal ya da başka türlü mutlakçılığın boyunduruğu altında acı çeken bütün ülkelerin işçilerine duyduğu sempatiyi ifade eder; Kongre, bu ülkelerin işçilerini uluslararası kapitalizmi yenilgiye uğratmak ve uluslararası sosyal demokrasinin hedeflerine ulaşmak amacıyla yan yana mücadele etmek için bütün dünyanın bilinçli işçilerini saflarına katılmaya çağırır" (Löwy, 1999:110). Bu çağrının ilkesel bir siyasal tutum olarak UKTH'yi savunmayı içerdiği açık olup, böylece, evrensel hukuk içinde bir hak kategorisi olarak, UKTH, Lenin ve Komünist Enternasyonal tarafından insanlığın evrensel haklar mirası içine, "self determinasyon" olarak yerleştirilmiştir.⁹

Bir haktan söz edildiğine göre, onu kullanabilecek bir öznenin de söz edilmesidir. UKTH'nin öznesi nedir? Buna verilecek olası "ezilen ulus" yanıtı, ezilen ulusun sadece bir etnik varlık değil, emperyalist işgal ve sömürü karşısında bir siyasal mücadele olasılığı olduğu eklenmeksizin büyük bir boş gösteren olarak kalır. Konu üzerine, hem I. Dünya Savaşı sırasında hem de Ekim Devrimi sonrası inşa sürecinde sıklıkla ve uzun uzun yazan Lenin de sıklıkla "ezilen uluslar"dan söz etse de, bir hakkın öznesi olarak bu uluslar konusunda, hiçbir zaman hukuka meyletmediği

8 Burada, sıklıkla yapılan bir hataya işaret etmek gerekiyor: Burjuva tarih yazımına göre, siyasal işçi hareketi kendi amaçlarına varmak için kan dökücüdür. Bu büyük bir tarihsel yalandır. Büyük Güçlerin, örneğin, büyük Alman ulusunun ilhak ve işgal hakkını savunan Weber, Schmitt gibi yazarlardır. Milyonlarca insanın ölmesine iki büyük savaşta ve devamında yol açan kapitalist ulus-devletlerdir. Emperyalist savaşa ve yıkıma karşı barış savunana ise, İkinci Enternasyonal'in büyük çöküşüne karşı duran Lenin ve Bolşeviklerdir. Parti, 1917 yılında yayınladığı çağrıyla şöyle bitirir: "Kulübelere barış, saraylara savaş! Bütün ülkelerin işçilerine barış!" (Lenin, 1992: 109). Bolşeviklerlik tıdara geldiklerinde Rusya Devleti'nin savaştan çekilmesini sağlayarak, barış antlaşmalarını imzalamışlardır. "Bu antlaşmalar, kornyu halkların bağımsızlık taleplerinin göz önünde bulunduğuluğunu ve desteklendiğini gösterir. 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye ile imzalanan 'dostluk ve kardeşlik anlaşması'nın yanında, yine 1921'de İran'la, Afganistan'la ve Moğolistan'la imzalanan antlaşmalar bu doğrultuda en önemli örneklerdir" (Uslu, 2004: 151).

9 Ulusların kaderini tayin hakkının nasıl icra edileceği, uluslararası işçi hareketi içinde zaman zaman tartışma konusu olmuştur, kültürel özerkliğin bunu sağlayacağını ileri sürenler olduğu gibi, ayrılma hakkının kullanılmasının işçi sınıfını bölceğini ilkesel olarak ileri sürenler de çıkmıştır. Yazının konusu bu olmadığı için, Avusturya Marksizmi ve Rosa Luxemburg'un ulusal sorundaki farklı görüşleri için bkz. Bauer vd. (1992), Davis (1994), Luxemburg (2010).

için, susmakla yetinmektedir. Bu nedenle, bir çok yazar, UKTH'nin sosyalist devrim siyasal stratejisinin bir parçası olduğunu ileri sürmüştür, bkz. Uz (1997). Devrimden sonra Sovyet hukukçusu Korovin, uluslararası hukukun öznesinin devletler olduğu tezini eleştirmiş, evrensel işçi sınıfı örgütlerinin (örneğin, dünya sendikalar birliği vb.), ezilen ulusların da uluslararası hukukun öznesi olduğunu savunmuştur (Uslu, 2004).

Erken dönem yazılarında Lenin'in, partinin UKTH'yi benimsemesinin, partiyi ulusal kaderi tayin etmeyi amaçlayan her isteği kesinlikle destekleme yüklenimi altına sokmayacağını, proletarya partisinin "her ulus içindeki proletaryanın kendi kaderini tayin hakkına geçerlik kazandırmayı kesin ödevi saydığını", "yeni bir sınıflı devletin kurulmasına ya da gevşek bir federal birliğin vb. yerini alacak devletin tam siyasal birliğine yardımı olacak istekleri, ancak belli özel durumlarda öne süreceğini" (1993: 11-12) savunduğu açıktır.

Lenin'in bu tutumunu, I. Dünya Savaşı ve sonrasında, UKTH'nin daha ilkel bir savunusu lehine terk ettiği söylenebilirse de bu iki tutum arasında, aslında *hukuksal* bir çelişki yoktur. Yeni tutumun açıkça ifade edildiği "Barış Sorunu" adlı önemli makalesinde, UKTH'nin kapitalizmin emperyalist aşamasıyla *ilgili olarak* da ileri sürülmesi gerektiğini açıkladıktan sonra, bazı uluslar için değil tüm uluslar için savunulması gerektiğini ileri sürmüştür (1993: 194-195). Komünist Enternasyonal İkinci Kongresi için hazırlanan ulusal sorun raporunun sunuşunda açıkladığı üzere (1993: 346), emperyalizmin ayırt edici özelliği bütün dünyanın boyunduruk altında olan çok sayıda ulusla müthiş bir serveti ve güçlü bir silahlı kuvveti elinde bulunduran az sayıda ulusa bölünmüş olması olduğundan, UKTH'nin ilkesel düzeyde savunusu, "proletarya devrimleri ve ulusal kurtuluş savaşları çağı" olan emperyalizm çağında, sosyalist devrimin nihai zaferine bağlanır. Nitekim Komünist Enternasyonal'e üye olacak partilerin taşınması gereken 21 koşulun sekizincisinde sorun şöyle konulur:

Burjuvazisi sömürge sahibi olan veya başka ulusları ezen ülkelerdeki partilerin, sömürgeler ve ezilen milliyetler sorununda özellikle belirgin ve açık bir eylem çizgisine sahip olmaları zorunludur. Komünist Enternasyonal'e katılmak isteyen her parti, 'kendi' emperyalistlerinin sömürgelerde giriştiği oyunları teşhir etmek, sömürgelerdeki her kurtuluş hareketini sırf sözlerle değil eylemlerle de desteklemek, kendi ülkesinin emperyalistlerinin bu sömürgelerden kovulmasını istemek, ülkesinin işçilerinin yüreklerinde sömürgelerin ve ezilen ulusların emekçi halkına karşı gerçekten kardeşçe duygular yaratmaya yönelik bir eğitim çabası sürdürmek ve ülkesinin askeri birlikleri içinde sömürge halkları üzerindeki her türlü baskıya karşı sistemli bir ajitasyon yürütmek yükümlülüklerini taşır.¹⁰

UKTH'nin burada, emperyalizme karşı gelişen ulusal sorunun çözümüne iliş-

10 21 koşul, Komünist Enternasyonal'in 2. Kongresinde, 30 Temmuz 1920'de toplanan 7. oturumda kabul edilmiştir. Bu oturumun tutanaklarına, <http://www.marxists.org/history/international/comintern/2nd-congress/ch07.htm>, adresinden ulaşılabilmektedir.

kin siyasal bir tutumu olanaklı kılan *siyasal bir hak* olarak formüle edildiği görülmektedir. Bu da, ulusal sorun, “kültürel” ya da “hukuki” veçhelerinden öte ve önce bir siyasal sorun olduğu ve UKTH de bu siyasal sorunun çözülmesi için önerildiğinden, anlaşılırdır. Ve bir kez daha, işçi hareketi Marx’a geri dönmüş olur: “(Rodolsky’nin özetiyle) Ulusal baskı olgusu, tek başına, ne şekilde olursa olsun ezilen ulusun yerine getireceği bir demokrasi görevi yaratmaz. Böyle bir görev ancak, bu ulusallığın politik eylemleri devrimci bir karakter kazandığı ve böylelikle demokrasinin özel çıkarlarına hizmet ettiği zaman ortaya çıkar” (Davis, 1994: 39). Böylece, Lenin’in geliştirdiği UKTH bakımından hakkın öznesi sorunu çözülmüş sayılabilir. Sovyet hukukçusu Korovin’in ileri sürdüğü üzere, kendisini siyasal olarak ilan ve inşa eden ezilen uluslar da uluslararası hukukun ve evrensel bir siyasal hak olarak formüle edilen UKTH’nin öznesidir.

Gerçekten de UKTH, siyasal sorunu çözmek üzere bir *hak* olarak formüle edilmiştir ve bu hakkın siyasal sonuçları da olacak olan hukuki içeriği, 15 Kasım 1917’de “Rusya’daki Ulusal Toplulukların Haklar Bildirisi” olarak ilan ve garanti (Uz, 2007: 62) edilmiştir:

...halk komiserleri kurulu, Rusya’daki ulusal topluluklara ilişkin girişimlerini aşağıdaki ilkelere dayandırmayı düşünmektedir:

1. Rusya’daki ulusal toplulukların eşitliği ve egemenliği.
2. Rusya’daki ulusal toplulukların, ayrılma ve bağımsız devletler kurma hakkı dahil, kendi kaderlerini serbestçe tayin hakkına sahip olmaları.
3. Ulusal ve ulusal-dinsel her türlü ayrıcalık ve sınırlamanın kaldırılması.
4. Rusya’nın sınırları içinde yaşayan ulusal azınlıkların ve etnografik grupların özgür gelişmesi. (Lenin, 1993: 294-295)

Lenin’in geliştirdiği UKTH, tartışmasız bir şekilde ayrılma hakkını içerir, ancak bu, “ulusların özgürce ayrılma hakları, belli bir ulusa belli bir zamanda ayrılmasının öğütleni olup olmayışıyla karıştırılmamalıdır. Proletarya’nın partisi bu ikinci sorunu, her olayda ayrı ayrı düşünüp kararlaştırmalı, bunu yaparken, toplumsal gelişmenin bir bütün olarak gereklerini ve proletaryanın sosyalizm için verdiği sınıf savaşımının çıkarlarını dikkate almalıdır” (Lenin, 1993: 271). UKTH, azınlıklar bakımından da, “azınlıkların ve etnografik grupların özgür gelişmesi”ni öngörür.

UKTH’nin, nesnel olarak ulus-devletler siyasal biçimi altında örgütlenmiş kapitalist dünya sistemi açısından bir siyasal tehdit haline dönüşüp dönüşmeyeceği de, dünya çapında gelişmiş bir devrimci sürecin ve bu süreci bütünleştirerek aşağıdan yönlendirme kapasitesine sahip bir enternasyonalin varlığına bağlıdır. Böyle bir enternasyonal günümüzde söz konusu değildir ve self determinasyonu evrensel hukuka armağan eden Komünist Enternasyonal, 10 Haziran 1943’te kendi varlığına son vermiştir.¹¹

11 Dünya siyasal işçi hareketinin, özellikle kapitalist ulus-devletler İngiltere ve ABD’nin taleplerine uyararak, faşizme karşı mücadelede insanlığın geleceğini kurtarmak “yüce amacı” için, kendi geleceğini Lenin’in adlandırmasıyla kendisi Gürcü olan “Büyük Rus”ta temsil edilen bürokratik bir diktatörlüğe tevdi ettiği bu tarih, gerçekte uluslararası sosyalist hareketin de sonudur. Bu sürecin kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. Claudin (1990).

Dünya tarihsel bağlamda Komünist Enternasyonal'in şekillendirdiği UKTH'den günümüz dünya sistemi içinde insanlığın evrensel haklar mirasına kalabilmiş olanı, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 1'inci maddesi 2'nci fıkrası ile 55'inci maddesidir. Bu maddeler, kendi anayasasında üye halk ve toplulukların kaderini tayin hakkını açıkça tanıyan Sovyetler Birliği'nin¹² müzakerelerdeki ısrarları sonucunda BM Antlaşmasında yer alabilmiştir. BM'nin amaçlarını düzenleyen 1'inci maddesi 2'nci fıkrası "Uluslar arasında, halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş dostça ilişkiler geliştirmek ve dünya barışını güçlendirmek için diğer uygun önlemleri almak" hedef ve görevini de amaç olarak ifade etmiştir. Üye devletlerin "milletlerin kendi mukadderatlarını tayin hakkına saygı" yükümlülüğü, dünya barışını sağlamlaştırmak için kabul edilmiş bir yoldur (Arsava, 1981: 55). Antlaşmanın 55'inci maddesi ise şöyledir:

Uluslar arasında halkların hak eşitliği ve kendi yazgılarını kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş barışçı ve dostça ilişkiler sağlanması için gerekli istikrar ve refah koşullarını yaratmak üzere Birleşmiş Milletler:

- a. Yaşam düzeylerinin yükseltilmesini, tam istihdamı, ekonomik ve sosyal alanlarda ilerleme ve gelişme koşullarını,
- b. Ekonomik, sosyal alanlarla sağlık alanındaki uluslararası sorunların ve bunlara bağlı başka sorunların çözümünü, kültür ve eğitim alanlarında uluslararası işbirliğini ve,
- c. Irk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine bütün dünyada etkin bir biçimde saygı gösterilmesini, kolaylaştıracaktır.

Avrupa Birliği'nin geliştirdiği devletler üstü kodifikasyon içinde yer alan temel haklar arasında UKTH açıklıkla yer almaz, onun BM Antlaşmasının 55'inci maddesinde edindiği biçim, temel insan hakları/ azınlık hakları olarak ifade edilir. Komünist Enternasyonal'in formüle ettiği kolektif bir siyasal hak olarak bir ulus-devletten ayrılmayı da içeren UKTH'den değil, ulus-devletin üzerinde yükseldiği hakim etnik gruba ait olmayan, başka bir etnik gruba ait birey/ yurttaşın kültürel gelişim, anadilde eğitim, vb. UKTH'nin azınlıklar ve etnografik gruplar için güvenceye aldığı haklardan söz edilir.

Özetle, UKTH, özü itibarıyla kendisinin bir "ulus" olarak demokratik gelişmesini gerçekleştirmiş bir insan topluluğunun kolektif siyasal bir hakkıdır. Bu hak, bir başka ulus-devlet kurmayı da içerir. Bu yüzden, ulusal sorunların sorunun öznesi ve muhatabı olan ulusların birlikte yaşaması doğrultusunda çözülebilmesi ancak bu hakkın samimi olarak tanınması halinde, hakkın öznesinin birlikte yaşama iradesi ile tarihsel bir imkan haline dönüşür. Yazının ikinci bölümünde, Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ile Demokratik Toplum Kongresi'nin (DTK) Avrupa

¹² Sovyetler Birliği'nde tartışılan ve farklı dönemlerde benimsenen uluslararası hukuk teorileri bakımından bilgilendirici bir makale için bkz. Uslu (2004).

Birliği (AB) Yerel Yönetimler Özerklik Şartı çerçevesinde bir bölgesel özerklikle birlikte yaşama iradesinin, yeni anayasa tartışmaları bağlamında nasıl karşılık bulduğu tartışılacaktır.

2. Türkiye’de ulusal sorun ve yeni anayasa tartışmaları

Akşin’in yıllara sari birikimini özetleyerek yansıttığı *Kısa Türkiye Tarihi* (2008) adlı çalışması, Türkiye’deki ulusal sorunun aldığı somut biçim ve edindiği siyasal görünüm bakımından bir örnek olarak ele alınabilir. Bu çalışmada “Kürtler” sözcüğü sadece dört kez kullanılmaktadır. Kürtlerin siyasal hareketiyle ilgili olarak geçen diğer isimler ve geçme sayısı ise, PKK (7), Abdullah Öcalan (4), Kürt Teali Cemiyeti (1), HEP (1), Leyla Zana (1), Hatip Dicle (1) şeklindedir. Anılan adların, Akşin’in yapıtında ne şekilde geçtiği sayfa sırasına göre aktarıldığında, ulusal sorunda hakim olan tezler de izlenebilmektedir:

Şeyh Sait Ayaklanması, dinsel, karşı-devrimci, feodal bir hareket görünümündedir. Kimileri bunun Kürtçü bir ayaklanma olduğu görüşündedirler. (...) hareketin içinde ya da başında bazı Kürt ulusçularının bulunmuş olması, ayaklanmayı bir Kürt ulusal hareketi olarak nitelemek için yeterli değildir. Çünkü aşiret yapısının egemen olduğu bir toplumsal dokuda çağdaş - demokratik bir yurttaşlık bilinci gerektiren bir ideoloji (ulusçuluk) pek söz konusu olmasa gerek... Zaten, bildiğim kadarıyla ayaklanmada kullanılan şiarlar, ulusçu değil, dinsel-feodal şiarlardır. (195)

Yeni terör eylemleri PKK’dan (Kürdistan İşçi Partisi) kaynaklanıyordu. PKK, feodal, aşiret yapılı bir ortamda Ankara’da Abdullah Öcalan önderliğinde ortaya çıktı, sonra güneydoğuda kimi Kürt aşiretlerini ve başka sol örgütleri yıdırma işine girişti. Bu yolda kimi cinayetler işledikten sonra, 15 Ağustos 1984’te Eruh ve Şemdinli’de ordu ve polis binalarına saldırdılar. (281)

Olağanüstü hal ancak 1987’de ilan edilebildi. PKK çok engembeli bir arazide küçük çeteler halinde etkinlik gösterdiği, vur-kaç taktiklerini kullandığı, şaşırtıcı biçimde Suriye ve Irak’a sığınma olanağı bulduğu için savaşımı kısa zamanda sonlandırmak olanaklı olamıyordu. Öcalan’ın Şam’da bir villada oturduğu, Suriye’nin denetiminde, Lübnan arazisi olan Bekaa’da eğitim kamplarına sahip olduğu söyleniyordu. Durumu karmaşıklaştıran başka etkenler de vardı: Avrupa’da kimi çevreler PKK’yı terörist örgüt olarak görmüyorlardı. Kürtçenin kullanımına konmuş kısıtlamalar ve Türk demokrasisinin kimi eksiklikleri bu eğilimleri güçlendiriyordu. Böylece PKK Avrupa’daki Kürtler arasında rahatça örgütlenebiliyor, etkinlikleri her çeşit desteği elde edebiliyordu. Son olarak Irak Kürtlerini rahatlatmak için oluşturulmuş olan Çekiç Güç... bir yandan Kürtleri özerk bir Kürt devleti kurmaya özendirdiği gibi, PKK’nın da Kuzey Irak’ta kamplar edinerek kanlı etkinliğini artırması sonucunu doğurduğu ortaya çıkıyordu. (282)

SHP, Kürt partisi olarak tanınan Halkın Emek Partisi (HEP) ile seçim ittifakı yapmıştı. (...) kötüsü, Leyla Zana ve Hatip Dicle adlı milletvekilleri ant içme töreninde Kürtçülük yapmaya kalkıştılar. (291)

Türkiye'yi rahatsız eden bir başka şey, Alevilerin ve Kürtlerin azınlık olarak kabul edilmeleri yönündeki AB isteğidir. Oysa Lozan'da da kabul edilmiş olduğu gibi, biz yalnız Müslüman olmayanları azınlık olarak tanıyoruz. Alevilerin ve Kürtlerin kimi sorunları vardır, fakat bunlar "azınlık" durumuna düşerek değil, demokratikleşmeyle, toplumsal ve iktisadi gelişmeyle çözülecek sorunlardır. (318)

Bu tarihsel sunum, ulusal sorun karşısında ulus-devlet kurumlarında, hükümet dışı kuruluşlar ile siyasi partilerin çoğunda egemen olan çözümlemenin, açık ve net bir özetidir. Bu çözümleme içinde; bir ulusal sorun değil bir terör sorunu olduğu, terörün ulusal sorundan değil emperyalist devletler ile bölge devletlerinin müdahalelerinden doğduğu, terörün askeri yöntemlerle bastırılması gerektiği ve bastırılabilirliği, Kürtçülük yapıldığı, Alevilerin ve Kürtlerin kimi sorunlarının siyasal olarak değil bireysel haklar temelinde bir demokratikleşmeyle çözülebileceği, ifade edilmektedir. Ulusal sorunu kabullenmeyen bu perspektif, tüm kurumlarıyla Kürtler tarafından "inkar ve imha siyaseti" olarak adlandırılmaktadır (Çandar, 2012). Bu özet tarih içerisinde ayrıca, *tersinden*, Türkiye'nin ulusal sorununun Kürt sorunu olduğu ve bu sorunun siyasal muhatapları, açıkça görülmektedir.

Burada tartıştığımız sorun bakımından, Türkiye sosyalist hareketinin ve Kürt siyasal hareketlerinin geçmişte tartıştığı, Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın Türkiye'nin bir sömürgeci olup olmadığı tezinin¹³ hiçbir önemi yoktur. UKTH'nin öznesi, tek başına, ne şekilde olursa olsun ezilen ulusun yerine getireceği bir demokrasi görevi yaratmayan ulusal baskı olgusu karşısında, bu ulusallığın politik eylemlerine devrimci bir karakter kazandıran ve böylelikle uluslararası işçi hareketinin siyasal programı olan evrensel demokrasinin özel çıkarlarına hizmet eden ulusal harekettir.¹⁴

2.1. Türkiye anayasal gelişmeleri

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan elli yıllık (1876-1924)¹⁵ geçiş sürecinde ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nin erken siyasal tarihinde anayasalar, siyasal geçiş dönemlerinin ürünüdür ve bu geçiş dönemlerinde yaşanan tüm siyasal tartışma ve çalkantıların izlerini taşırlar (Okandan, 1971; Tanör, 1996). Bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti, 18. ve 19. yüzyıllarda, Avrupa'da gelişen kapitalizmin yarattığı

13 Bkz. Beşikçi (1990), Çiftiyürek (2004), Ekinci (2011). Bu konudaki literatür çok daha geniştir.

14 Türkiye'nin ulusal sorununu görmek istemeyen sosyal bilimciler ve hukuki-politik ideoloji içinde konumlanan uzmanlar, BM Antlaşması'nda yer alan UKTH'nin tarihsel içeriğini, onun "genel oy hakkı" gibi, "sendika hakkı" gibi, uluslararası işçi sınıfı hareketinin mücadelesi ile kazanılmış bir hak olduğunu, ancak bir bireysel hak değil, ayrılma hakkını da içeren bir kolektif siyasal hak olduğunu hatırlamak istemezler. Keza, burada referans vermeyeceğimiz, kendisini sosyalist olarak adlandıran, merkezinde İşçi Partisi'nin yer aldığı bazı "nasyonal sosyalist" kesimlerde de, kendi demokratik gelişmesi içinde bir self-determinasyon öznesi haline gelen Kürtler'e karşı, Lenin'in şovenizm olarak adlandırdığı türden (1992 ve 1993) düşmanca bir tutum hakimdir.

15 1876, 1. Meşrutiyetin anayasası ile ilan edildiği yıl, 1924 ise ilan edilen Cumhuriyetin, Osmanlı Devleti'nin son meşrutiyet anayasasına referanslar veren 1921 Anayasası kaldırılarak kurumsallaştığı yıldır. 1924 Anayasasının "yeni bir Devletin doğumu ve siyasi-hukuki kuruluşu" bağlamında değerlendiren bir inceleme için bkz. Okandan (1976: 341 – 368). Bu çerçevede söz konusu olan anayasa tarihi olduğunda ilan edilen ilk meşrutiyet anayasası ile ilk cumhuriyet anayasası arasında yarım yüzyıl vardır.

özgöl sömürgeci ilişki ve bağlar içinde emperyal kapasitesi ve toplumsal yapısı çözülen imparatorluk monarşisinden (Göçek, 1999) bir mutlakiyetçi devlete dönüştü. Bu mutlakiyetçi devleti hem kuran hem de dönüştüren, Tanzimat Döneminde başlayan anayasal mücadele ve gelişmeler, 1876'da Anayasa'nın kabulü, I. Meşrutiyetin ilanı ile sonuçlandı. Osmanlı'nın bu ilk anayasal meşruti monarşisi fiilen iki yıl yaşadı ve onu ilan eden Sultan Abdülhamit tarafından meclis tatil edilip anayasa hükümleri uygulanmayarak son buldu (Fortna, 2008). Meşrutiyet, özellikle 1880'den sonra Sultan Abdülhamit'in adında cisimleşen bir monarşiye fiilen dönüştükten sonra, gene aynı Sultan'ın meclisi toplantıya çağırarak 1876 Anayasasının uygulanacağını ilan ettiği 1908'de hayatiyet kazanabildi.

Birinci ve İkinci Osmanlı Meşruti Monarşisi'nden, ya da Birinci ve İkinci Anayasal Dönemden¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan siyasal geçiş sürecinde açığa çıkan anayasalar (1876, 1909¹⁷ ve 1921), Anadolu ve Trakya'da Prusya tipi bir geçiş (Mısırlı, 2002) içinde Türk milli kimliğine dayanan modern bir kapitalist ulus-devlete evrimin siyasal belgeleridir. Bu siyasal evrim içinde, Balkan uluslarının ve Arap ulusunun imparatorluktan kopması gibi, özellikle geçişi yürüten İttihat ve Terakki Fırkası kadrolarının temel tercihlerine ve düşünme biçimlerine etkileri olan gelişmeler bulunduğu gibi, -üzerine hâlâ konuşulamayan- Ermeni Kırımı gibi, tüm Anadolu'nun nüfus yapısını değiştirmesi bakımından trajik ancak "ulus-devlet" in inşa sürecinde belirleyici olması bakımından siyasal ve tarihsel önemde olmasına rağmen genellikle ulus-devletin inşa sürecine ilişkin çalışmalarda ihmal edilmiş olan (Akçam, 1992) olaylar da vardır.

Bütün bu sürecin ve I. Dünya Savaşı'nın bakiyesi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisinin kökleri, anılan siyasal ve sosyal gelişmeler arka planında yürüten ve sınırları 1904'te yayınlanan "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesiyle Akçuraoğlu Yusuf tarafından çizilen tartışmaya dayanır (Akçura, 1976). Post-asyatik (Divitçioğlu, 1967) ve pre-kapitalist (Sencer, 1969) nitelikler taşıyan, siyasal olarak merkezi feodal diye nitelenebilecek Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok dinsel ve etnik grup, birden çok "millet"¹⁸ bulunuyordu. Osmanlı modernleşmesi sürecinde devlet içerisinde etkili olmaya başlayan sivil ve askeri bürokrasi, aydınlar ve yükselen burjuvazi içinde çeşitli ideolojik yönelimler belirmişti. Kabaca belirtilirse; bir akım, Namık Kemal'le başlayan İslamcılık (Türküne, 1991), diğeri Osmanlıcılık, sonuncusu Türkçülüktü (Akçura, 1976: 19-24). Berkes, bu akımların Jön Türkler tarafından pan-İslamizm,

16 Birinci ve ikinci anayasal dönemin siyasal gelişmeleri ve kapsamlı bir hukuksal değerlendirmesi için bkz. Okandan (1971).

17 1908'deyeniden ilan edilen 1876 Anayasası, 1909'da köklü değişiklikleri uğramış, padişahın yetkilerini tümüyle törpüleyen ve parlamentoyu güçlendiren yeni bir anayasa hüviyeti kazanmıştır (Eroğlu, 2010; Özbudun, 2000: 27). Ayrıca bkz. Hanoğlu (2011).

18 Burada "millet" sözcüğü kadim anlamı ile farklı dinsel gruplar anlamında kullanılmaktadır. "Fransızca Nation kelimesinin karşılığı olarak dilimizde kullanılan Millet terimine gelince, kaynağı Arapça olan bu kelime, esasında, din ortaklığına dayanan insan toplumlarını ifade etmektedir. Nitekim bir zamanlar, Yahudi milleti, Hristiyan milleti, İslâm milleti gibi tabirlerin kullanıldığı görülmektedir" (Okandan, 1976: 683).

pan-Ottomanizm ve pan-Türkizm/Turancılık olarak anlaşıldıkları görüşüyle, cumhuriyete yönelen Türkçülüğü, diğer milliyetlerin de haklarına saygılı bir demokratik milliyetçilik olarak konumlandırmak ister (2008: 399-401). Gerçekten de Türkçülük ilk ikisine göre sonradan, 1900'lü yılların başında gelişti, ancak Turancılığın Türkçülüğten ayrılması, I. Dünya Savaşı sonrası dünya konjonktürünün doğurduğu siyasal ve tarihsel zorunluluğun ürünü olduğu gibi Türkçülüğün demokratik ulusçu bir ideoloji olarak süregittiği de tartışmalıdır (Ersanlı Behar, 1996).

Berkes'in iddiasının aksine, cumhuriyetin kurduğu Türk Tarih Kurumu'nun ilk başkanı olan Akçura'nın tezi Osmanlıcılık siyasetiyle Osmanlının hakim coğrafyasında mevcut rejimin siyasal biçimini sürdürmenin olanaklı olmadığı; rejimin ya Türkçülük ya da İslamcılık temelinde sürebileceği idi¹⁹ (1998: 133). Makalesi, İslamcılığın Türkçü siyaset için taşıdığı tarihsel olanakları saydıktan sonra, "Hulâsa, öteden beri zihnimi işgal edip de, kendi kendimi ikna edecek cevabını bulamadığım sual yine önüme dikilmiş cevap bekliyor: Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hangisi Osmanlı Devleti için daha yararlı ve kabil-i tatbiktir?" sorusu ile bitiyordu (1976: 36). Osmanlı'nın son dönemine yön veren İttihat ve Terakki Partisi (İT) kadroları içinde Türkçülük siyaseti bir burjuva ideolojisi olarak geliştikçe, bu iki siyasi akımın birlikte şekillendireceği bir ulus-devlet, tarihin soruya verdiği cevap olarak belirdi. İT'nin Merkez Komitesinde yer alan, Cumhuriyet döneminde de fikirleri etkili olan Ziya Gökalp'in makalelerinin derlendiği, en meşhur kitabının da adıyla (1976) bu ulus-devletin resmi ideolojisi "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" sloganları doğrultusunda yapılandı.²⁰ Dolayısıyla, Türkiye'de kapitalist devletin²¹, inşa ettiği hegemonya içinde işleyen kapsayıcı ideolojisini -bu ideolojinin sınıf mücadelelerine göre değişen dinamik ve tarihsel niteliğini göz ardı etmeksizin- İslam dinini Türklüğün kurucu bir unsuru olarak içeren Türkçülükle kurduğu söylenebilir.²²

19 Niyazi Berkes, bu makaleyi burada olduğundan farklı yorumlamaktadır (2008: 399-401). Ancak bu yorum, Akçura'nın kendisini de değerlendirdiği *Türkçülüğün Tarihi*'ndeki yorumuyla da çelişiktir (2008: 131-135)

20 Bazı yazarlarca, sol Kemalistlerin cumhuriyete atfettikleri "jakoben laiklik" payesi onun tarihsel maddi gerçeği olarak sıklıkla anılırsa da, "Ziya Gökalp'in Üç Teklifinin Türkiye Cumhuriyetinde Uygulanması" makalesinde Keskin'in yaptığı şu tespit daha gerçekçidir: "Cumhuriyetin kurucuları % 99'u Müslüman bir Türkiye bıraktıkları için Türk inkılabı diğer iki teklife ağırlık vermiş, Türkleşme ve çağdaşlaşma gerçekleştirilmiştir" (1994: 75).

21 Burada, özellikle sol akımlar arasında yürütülen, meşrutiyetten cumhuriyete geçiş sürecinde Türkiye'de, burjuva sınıfı vardır/yoktur, az gelişmiştir/çok gelişmiştir vb. tartışmalara, kurulan siyasal biçim/devletin, kapitalizmin metabolik karakteri gereği kapitalist olarak nitelenmesi gerektiğinden itibar edilmemiştir. Bu tartışmalar, bu kapitalist devlet içinde bir takım asker, sivil küçük burjuvalar etkindir/değildir, burjuvaziyle ilişkileri gerilimlidir/değildir, dilemmaları bağlamında solun işçi hareketi eşliğinde görünür olduğu tüm 60'lı ve izleyen yıllarda da devam etmiştir (Şener, 2010).

22 Erken cumhuriyet, iktisat kongrelerindeki temel tercihleriyle bir yandan kapitalist devletin ilkel birikim işlevini geliştirirken ve bu ilkel birikim işlevi üzerinden sermaye birikimini sağlayıp kapitalist devlet eliyle burjuvalar yaratırken bir yandan da Osmanlı İmparatorluğunun Şeyhülislamlik mekanizmasını olduğu gibi devraldı ve Diyanet İşleri Başkanlığına çevirdi. Kısa süren bir laikleştirme döneminden sonra, 1946'larda Şemsettin Günaltay'la bu siyaset devam etti. 1950'lerde başka bir biçim aldı, 1960-1980 dönemi cumhuriyetin özgül bir kriz, hegemonya bunalımı dönemi olarak (Yalman, 2002) yaşandı ve yeni liberal hegemonya ile bu krizin aşıldığı 12 Eylül'den sonra Türk-İslam sentezi resmi ideoloji olarak ilan edildi.

Bu ideoloji, Türk ulus-devletinin içinde “Türk Milleti” olarak hukuki/ideolojik/politik ifadesini kazandı. 1924 Anayasası ile kurulan cumhuriyetin temel belgesine işlenen bu siyaseti, Okandan *anayasanın ruhu* olarak şöyle özetliyor:

Türk milleti kendisini teşkil eyleyen fertlerden ayrı ve onlardan üstün bir manevî kişiliğe sahiptir. Türk milleti denilen bir manevî kişi ve onun “Millî” diye açıklanan kendine mahsus bir irâdesi vardır. Keza, Devlette onu teşkil eden fertlerin ferdî güçlerinin üstünde varlığı zorunlu olan üstün güce gelince, o da, Devleti meydana getiren Türk milletinin varlığı dışında mevcudiyeti olan bir güç değil, varlığını Türk milletinde bulan bir iktidardır. Zamanımızda egemenlik kelimesi ile açıklanan ve Türk milletine âit bulunan bu üstün güç ifadesini, Türk Milletinin, Devleti teşkil eyleyen fertlerin ferdî iradelerinin üstünde varlığı söz konusu olan ve “Millî” diye ifade olunan irâdesinde bulmaktadır. (1976 : 354)

Anayasa hukukunun incelikleri içinde, buradaki Türk’ün etnik bir kavram olmadığı, Türk kavramının gerçek anlamını 1924 Anayasası’ndaki 88. maddede yer alan vatandaşlık tanımında bulduğu genel olarak kabul edilmektedir. Ancak kabul edilmesi gereken bir başka gerçek de, Kürtlerin kurucu bir halk olmadığını haklı olarak ileri süren Uygun’un belirttiği üzere şudur:

Kurucu olan, devletin kuruluş aşamasında ülkeye ekonomik, kültürel ve politik yönden hakim olan grup ya da gruplardır. 1920’lerde bu grup, kökenleri Türk, Arap, Çerkez, Gürcü, Kürt vb. olsa da, Türkçe konuşan ve kısa süre içinde Türk üst kimliğini benimsemiş olan büyük çoğunluktur. Burada, 1920’lerin başında oluşturulan ‘Türk’ üst kimliğinin, bir süre sonra içinde bütün etnik ve dinsel grupları kapsayan ‘ortak’ kimlik olmaktan önemli ölçüde uzaklaşarak zaman zaman Türk etnik grubuyla özdeşleştirildiğini vurgulamak gerekir. 1940’lı yıllara kadar, 1924 Anayasası’nın vatandaşlık itibarıyla herkesin Türk sayılacağı hükmünü (m. 88) anlamsız kılan pek çok yasal düzenleme yapılmış ve uygulanmıştır. (Uygun, 2012: 133)

1923’te ilan edilen Cumhuriyet’in siyasal belgesi olan 1924 Anayasasından (Okandan, 1976: 341 vd.) sonra, gerek anayasalarda gerekse yasalarda, idari pratik ve söylemde, özellikle de toplumsal hayatta ve her türden kamusal temsil içinde Kürtler, diğer azınlıklarla birlikte yok sayılmışlardır.

Referandum yoluyla kabul edilen 1961 ve 1982 Anayasalarında da aynı anlayış sürmüştür. Bu anayasalar, yaşanan hegemonya bunalımı sonucunda önceki anayasanın artık yeterli olmadığından ötürü askıya alınmış olduğunu ilan eden tarihsel blokun zor yoluyla kabul ettirdiği “uzman metinleri” olmuştur. 1961 ve 1982 Anayasalarının “uzman metinleri” olmasını sağlayan temel neden, hegemonya bunalımlarının doğurduğu bu olağanüstü geçiş dönemlerinde, özel mülkiyet temelinin yanında kapitalist devletin kuruluşundaki temel ideolojik mantığın tartışma konusu olmamasıdır. Olağanüstü hali ilan eden iktidar blokunun temel tercihlerine göre, temel hak ve hürriyetler düzeni ile bir devlette var olduğu varsayılan yasama, yürütme ve yargı temel güçleri arasındaki ilişkinin ve idari örgütlenmenin yeniden

düzenlenmesi yeterli sayılmıştır. Örneğin, 1961 Anayasası, 1950'li yılların sonunda yaşanan siyasal krizin müsebbibinin özellikle *Forum* dergisi etrafında toplanan aydınlar tarafından, çoğu CHP'nin anayasal ilkeler metninde yer alan nedenlerden ötürü 1924 Anayasası olarak gösterilmesi nedeniyle 1924 Anayasasına bir tepki olarak kaleme alınmıştır.

Sınıf ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde 1961 ve 1982 Anayasaları eşitlemese de²³, tartıştığımız bu özgül bağlamda birbirini tekrar ederler. Bu nedenle, bu anayasaların yazımı kolaylıkla, önceki anayasal çerçevenin yönetilemez kıldığı sınıf mücadeleleri karşısında, burjuvazinin muhayyel tarihsel blokunu öngöreceği varsayılan anayasa hukuku profesörlerinden oluşan uzmanlara, olağanüstü dönem yönetimleri tarafından ihale edilebilmiştir. Bir yazısında 1961 Anayasası bakımından bu durumu eleştiri konusu yapan anayasa profesörü Özbudun'un (2012), kapitalist devlet içindeki sıralı süzme mekanizmalarından geçerek kırılğan hegemonyayı yeniden tesis etme sürecinin başat siyasal aktörü olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) anayasa tartışmalarını başlattığında, daha sonra rafa kaldırılacak olan anayasa metnini hazırlayan heyet içinde bulunması, yeni anayasa tartışmalarının geliştiği bağlamın tarihsel niteliğine dair simgesel bir anlam taşır.

Özetle, 1961 ve 1982 Anayasasının şeklen de "uzman metinleri" olmasını kolaylaştıran şey, aslında onların, Türk milli kimliğine dayanan modern bir kapitalist ulus-devletin siyasal biçimi olan cumhuriyetin temel sınıfsal ve ideolojik kabullerine yönelmeyen, onları burjuvazinin yeni hegemonyası temelinde daha da kökleştiren nitelikleridir. Sözünu ettiğimiz simgesel anlam içinde, yeni anayasa da bir "uzman metni" olma riski taşımaktadır.

2.2.Yeni anayasa ihtiyacı

Pozitif hukukça değerlendirildiğinde, mevcut Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) bir kurucu meclis olmadığı, "hukuk-dışı" ve "sınırsız" asli kurucu iktidar değil, kurulu iktidar olduğu, ancak tali kurucu iktidar olarak mevcut Anayasa'nın 175. maddesine göre anayasa değişikliği yapabileceği *şekli hukuk* bakımından açık olduğundan yeni anayasa yapıp yapamayacağı oldukça tartışmalıdır (Gözler, 2012). Bu görüşü ileri sürenler, ilk üç madde hariç, Anayasa'nın tüm diğer maddelerinin değiştirilebileceğini öngörmekte ve TBMM'ye de bu yolu önermektedir: "... yeni

23 1961 Anayasası, sınıf ilişkileri bağlamında irdelendiğinde, "1950'de hükümetin seçim yoluyla değişimi, Türkiye'de sınıf güçlerinin dengesinde bir değişiklik yaratmadıysa da, 27 Mayıs 1960 asker müdahalesi, söz konusu güçler dengesindeki bir değişim bağlamında, devlet ve (sivil) toplum ilişkisinin yeniden yapılandırılmasına zemin hazırladı. Başka bir deyişle, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez, demokratik bir devlet biçimi umudunu gerçek bir olasılık haline getiren çok partili sisteme geçiş değil, askeri bir darbe oldu. Darbeden sonra yürürlüğe giren 1961 Anayasası, bazı sınırlar dahilinde de olsa, iktidar bloku dışında kalan toplumsal kesimlerin ekonomik ve siyasi örgütlenmelerine zemin hazırlayacaktı. Ancak, daha demokratik bir devlet biçiminin oluşması, burjuvazi açısından yeni bir hegemonyanın habercisi olmadığı gibi, iktidar bloku ile kitleler arasındaki ilişkinin de pasif devrim olarak nitelenmesini güçleştiriyordu. Çünkü, daha demokratik bir çerçevenin kurulması, iktidar bloğu dışındaki toplumsal kesimlerin, özellikle de sendikal haklarına kavuşan kentli sanayi işçilerinin sınıfsal çıkarlarını giderek daha etkin bir biçimde savunmaya başlamasıyla, toplumun genelinin benimseyeceği türden projelerin burjuvazi tarafından kolaylıkla benimsenmesinin sınırlarını ortaya koymuştur" (Yalman, 2002: 15) değerlendirmesi de yapılmaktadır.

bir anayasa yapma ihtiyacının varlığı ispatlansa, yeni bir anayasanın memleket yararına olacağı gösterilse bile, bundan yola çıkarak TBMM'nin yeni bir anayasa yapma yetkisine sahip olduğu sonucuna ulaşamaz. Hukukta ihtiyaç, yetki doğurmaz" (2012: 59).

Bu sorun, 1924 Anayasası için, özellikle bir kurucu meclis tarafından kabul edilip edilmediği yönünden Okandan tarafından da tartışılmış (1976: 350-352) ve Okandan, 1924 Anayasasını yapan İkinci Meclis'in "milli egemenlik" kuramına göre *şeklen* yetkisiz olduğu sonucuna varmıştır: "Ortada, hukukan, yetkisiz bir kurul tarafından yapılan bir Anayasa ve böyle bir Anayasa ile kendisine geniş yetkiler sağlayan bir siyasi teşekkül vardır demek kabildir" (1976: 352).

TBMM, yeni anayasanın bir uzman metni değil bir uzlaşma zemini olması, "toplumun bütün kesimlerince benimsenecek daha katılımcı, şeffaf ve demokratik bir anayasa dileğiyle"²⁴, mecliste grubu olan partilerin 3'er üye ile katıldığı TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu kurdu. Bu komisyon çalışmalarına devam etmektedir. TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu tarafından yürütülen yeni anayasa tartışmasının da, TBMM kurucu meclis olmadığından benzer bir hukuki sorunla karşı karşıya olduğu söylenebilir. Yeni anayasa, tartışmaya katılan tüm taraflarca bir "ihtiyaç" olarak kabul edildikten ve mevcut güç dizilişi içinde yeni anayasanın sınıf ilişkileri bağlamında bunu yapamayacağı açık olmakla birlikte en azından engel konulan kimi sosyal hakların tanınması ve ulusal sorunun çözümü noktasında gerçek bir toplumsal uzlaşmaya halkın katılımı ile varıldıktan sonra, bu hukuki sorunların aşılması teknik bir meseleye indirgenebilir elbette.²⁵

Ancak bu hukuki sorunun ötesinde, gerek görüş sunanların yeni anayasa ihtiyacını doğuran siyasal ve toplumsal sorunların muhataplarını kapsamak bakımından çeşitliliğini içermemesi, gerek bu doğrultuda başta *Hürriyet* gazetesi olmak üzere yaygın medyada başlatılan kampanyaların yeni anayasa tartışmasını geniş kitleler içinde kamusal bir soruna dönüştürememesi, gerekse de Komisyon'un belirlediği 1. aşamanın süresi dolmasına rağmen Komisyon'un mutabakatla ilerleyememesi, Komisyon'un kendi belirlediği süre olan 2012 sonuna kadar tam bir mutabakatla yeni bir anayasa metnini ortaya çıkaramayacağını göstermektedir.²⁶ Komisyonun

24 TBMM Başkanı Cemil Çiçek'in "Yeni Anayasa" sitesine yazdığı sunuş yazısındaki sonuç temennisidir.

25 DİSK için, TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu kurulmadan önce 2009 yılında, Prof. Dr. İbrahim Ö. KABOĞLU, Prof. Dr. Yılmaz ALİFENDİOĞLU, Prof. Dr. A. Ülkü AZRAK, Prof. Dr. İoanna KUÇURADI, Prof. Dr. Mesut GÜLMEZ, Prof. Dr. Sibel İNCEOĞLU, Doç. Dr. Sevtap YOKUŞ, Doç. Dr. Kadriye BAKIRCI, Yrd. Doç. Dr. Abdullah SEZER, Av. Dr. Tuncer ÖZYAVUZ, Av. Fikret İLKIZ, Av. Necdet OKCAN tarafından hazırlanan Özgürlükçü, Eşitlikçi, Demokratik ve Sosyal Bir Anayasa İçin Temel İlkeler (Anayasa Raporu) metninde, bu sorun tartışılmakta ve mevcut meclis varlığını sürdürürken sadece anayasayapmakla görevli ve yetkili, cinslerin eşit temsiline dayalı bir kurucu meclis tarafından yeni anayasa tartışmalarının yürütülmesi önerilmektedir (2009: 96-98).

26 Bu Komisyon ilk toplantısında çalışma usul ve esaslarını belirledi. Buna göre, "Komisyon haftada en az 2 gün toplanır, gerektiğinde haftalık toplantı sayısını artırılabilir. Komisyon, Komisyonu oluşturan bütün siyasi partilerin mutabakatı (görüşbirliği) ile karar alır. Karar alınamayan konular, Komisyonun uygun göreceği zamanda yeniden değerlendirilir. Sürecin tamamlanıp tamamlanmadığı ve nihai metnin (taslak bütünü) tekemmül edip etmediği hususu dahi mutabakat ile belirlenir. Toplumun bütün katmanlarının Anayasa Uzlaşma Komisyonunun anayasa yapım sürecine katılımı sağlanır." Bu genel çerçevede komisyon çalışmaları, katılım, veri toplama ve değerlendirmeyi içeren 1. aşama,

ilerleyememesinin en temel nedeni ise, açık ki, artık bir bölgesel soruna dönüşerek süregiden Türkiye'nin ulusal sorunu, Kürt Sorunu'dur.

Geldiği aşama itibarıyla yeni anayasa tartışmasında, esasen 1924 Anayasasını şekillendiren temel siyasi tercihin devam ettirildiği söylenebilir. AKP'nin temsil ettiği hakim kesimlerin, tıpkı 1961 ve 1982 dönemeçlerinde olduğu gibi çözülen hegemonyanın yeniden kurulması hamlesi içinde ulusal sorunu bağlamından koparak tartışmayı yeğlediği gözlenmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse, yürüyen tartışma ulusal sorunu gündeminden çıkarmış, tıpkı 1961 ve 1982 Anayasalarında olduğu gibi, başkanlık, yarı-başkanlık tartışmaları eşliğinde güçler arası ilişkilerin yeniden dizaynına ve din ve vicdan özgürlüğü ile laiklik arasındaki gerilimin çözümünün AKP tek parti iktidarının bir gelecek tasavvuru olarak açıkça ilan ettiği toplumun İslamizasyonuna hizmet edecek şekilde ulema tarafından savunulan²⁷ dinsel referanslı hak ve özgürlük anlayışı çerçevesinde sağlanıp sağlanmayacağına daraltılmış bulunmaktadır.

Türkiye'de kapitalist devletin ürettiği resmi ideoloji, 1980 dönemecinde Türk-İslam sentezi olarak ilan edilmişti, Türkçülüğün²⁸ kurucu olduğu bu sentezde, bugün İslamcı siyasetin bazı tercihlerinin kuruculuk iddiasında bulunmasında, kapitalist devletin sıralı süzme mekanizması yönünden hiç bir sorun yoktur.

2.3. Tarafların konumları

Türkiye'nin ulusal sorununun ne şekilde çözülebileceğine dair ise, ufukta belirsizlik hakimdir. Egemen ulus-devlet önünde, her biri tarihsel örneğe sahip bir kaç seçenek vardır: Çoğunlukla kendisini sosyalist olarak niteleyen (Çandar, 2012) bu ulusal hareketi bir pogrom eşliğinde yok edebilir (Endonezya/Doğu Timor; Sri Lanka/Tamil örneği); baskı yoluyla hareketin sosyalist niteliğini törpüleyerek federatif/bölgesel çözümler (Kanada/Quebec; İngiltere/İskoçya örneği) geliştirebilir;

ilkelerin belirlenmesi ve metin oluşturmaya içeren 2. Aşama, metnin kamuoyuna sunulması ve kamuoyunca tartışılmasını içeren 3. aşama ve kamuoyunda beliren görüşlere göre taslağın gözden geçirilerek teklif haline getirilmesini içeren 4. aşamayı içerecekti ve Komisyon, çalışmalarını 2012 yılı sonuna kadar tamamlamayı hedeflediğini de belirledi. Komisyon, 1. aşamanın Nisan 2012 sonunda tamamlanmış sayılacağına da aynı ilke metninde karar verdi. İlkelerin 14. maddesi, "Anayasa taslak metninin değiştirilememesi" başlığını taşıyor ve "Anayasa taslak metni, gerek uzlaşma ve yasama komisyonlarında ve gerekse Genel Kurulda partilerin mutabakatı olmadıkça değiştirilemez; ekleme yapılmaz. Hazırlanan taslak metnin (teklifin) Meclis Başkanlığına verilmesinden sonra bu metin üzerinde mutabakata dayalı değişiklik yapılması halinde Anayasa Uzlaşma Komisyonunun görüşü alınır" düzenlemesini içeriyor. Bu makalenin hazırlandığı Eylül 2012 ayında Komisyon, ilke kararına rağmen birinci aşamayı geçtiğini dahi duyurmamıştı.

27 AKP'nin temel haklar ve özgürlükler anlayışının genel çerçevesini popüler bir şekilde, Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Yeni Şafak'taki köşesinde fıkhi temelde açıklamakta ve savunmaktadır. Karaman, fikirlerini son derece net ve açık ifade eden bir İslam hukukçusudur ve AKP tek parti iktidarının kökleşmesinden sonra bu iktidarın *demokratik bir İslamcı* rejime evrilmesine ilişkin temel tercihlerini daha açık şekilde sunmaya başlamıştır. Hemen hemen tüm günlük yazıları, siyasal ve toplumsal hayatın bu yönde dönüştürülmesine dair olduğu için ayrıca referans vermiyoruz. Ancak içeriğinin anlaşılabilirliği bakımından bir eleştiriye referans verilebilir, bkz. Evren (2008). Hukuki-politik ideoloji içinde bu yönelime kanal açmak için çırpınan sağ ya da sol kökenli olsun, Schmitt hayranı anayasa hukukçularının da artık ulemadan/fıkıhçı sayılmaları gerektiğini söyleyebiliriz.

28 Bu ulus-devletin inşa süreci, Türk ulusunun da inşa sürecidir. Bu süreci Türk Tarih Tezi üzerine odaklanarak tartışan bir çalışma için bkz. Ersanlı Behar (1996).

güncel bir ihtimal olarak, ulusal hareketin demokratik özerklik talebini BM Antlaşması ve AB kodifikasyonundaki temel ilkeler çerçevesinde telif ederek sorunu bölgesel özerklik temelinde çözebilir. Yeni anayasa tartışması, bu son seçenek bağlamında tarihsel bir önem kazanmaktadır.

AKP, sorunu kabullenmese de görünür kılma olanaklarını yaratmakla birlikte, son dönemde, mızrağın çuvala sığamadığı eşikte nasıl sürdürülebilirse öyle, “Kürt sorunu yoktur, Kürtlerin sorunu vardır” sav sözünde ifadesini bulan bir siyaset izlemekte, Türkiye Cumhuriyeti’nin sorun karşısındaki geleneksel tutumunu sürdürmektedir.

Denilebilir ki, henüz, Türkiye’nin ulusal sorununun birlikte yaşama temelinde çözülebilmesi olanağı ortaya çıkmış değildir. Bunda sadece ulus-devlete hakim tarihsel blokun temel tercihlerinin değil, bu tarihsel blok karşısında konumlanmaya çalışan Türkiye’deki sosyal hareketlerin, işçi hareketlerinin de sorumluluğu vardır. Türkiye’de *establishment*, tüm devlet kurumları, üniversiteler yanında -bölge baroları dışındaki- barolar, -bölge odaları dışındaki- odalar, Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu gibi bir kaç hariç tüm sendikalar da, Türkiye’de bir ulusal sorun olduğunu kabul etmekten yana değildir.

Kürt sorununun barışçı ve demokratik bir biçimde çözüm yolunun açılabilmesi militarizmin aşılmasını, süre giden çatışmanın sonlandırılmasını ön gerektirir. Çatışmanın sonlandırılması savaş sebeplerinin giderilmeye başlandığına dair somut göstergelerin görünür kılınmasıyla yakından ilgilidir. Bu bağlamda Kürtlerin kimlik ve varlıklarının tanındığının tescil edilmesi; ilk elde “bağımsızlığın teminatı” kabul edilen Lozan Antlaşması’nın, Türkçeden gayri anadil sahiplerinin hak ve özgürlüklerini güvenceye alan bütün hükümlerinin ayrımsız ve şartsız uygulanması; savaş suçlarını ve insanlığa karşı suçları dışarıda bırakan bir genel af ilanı; PKK silahlı güçlerini Türkiye sınırı dışına çıkartıp militarist yöntemleri terk ederken, ulus-devlete hakim siyasetin de terörle mücadele amacıyla bölgeye sevk ettiği güçleri asıl yerlerine döndürmesi; koruculuğun tasfiyesi ve taraflar arasında çok yönlü müzakerelerin başlatılması çatışmanın çözümü açısından yaşamsal önemdedir.

Ancak çözüm yolundaki engeller, sadece egemen ulus-devletin militarist çözüm tercihlerinden doğmuyor. Kürtlerin yürüttüğü ulusal mücadele, fazlasıyla militarize olmuş bir mücadeledir ve militarizm, doğası gereği insanlık suçlarına kolaylıkla meyletmektedir. Siyasal işçi hareketlerinin geçmiş tarihinde militarizm karşıtlığı önemli bir yer tutar (Liebknecht, 2009). Uluslararası hukukta bu doğrultuda gelişmiş, uluslararası sözleşmeler ile hangi amaca yönelirse yönelsin, savaş suçlarına ve insanlık suçlarına karşı müeyyideler getirilmiştir. Tartışmasız şekilde, hiçbir kutsal amaç bu suçları meşru kılmaz. Yanı sıra, militarizmin bu türden ulusal siyasal sorunların çözümünde öne çıkarılmasının da, sorunun çözümünden çok, katmerleşmesine yol açtığı, uluslar arasındaki güven ilişkilerini sarstığı bir gerçektir. Rodinson’un belirttiği üzere; her biri seçilmiş halk olmayan Arapları da (bunlara Türkleri de eklemeliyiz, *b.n.*), Kürtleri de “desteklemek, onları haksızlığa

karşı ve haksızlığa uğradıkları ölçüde savunmak zorundayız. Ne daha çok, ne daha az. *İsyanın sertliği, isyan edenin zorunlu körlüğünü getirmez*. Yaklaşımımız ancak bu şekilde inandırıcı olur, ancak bu şekilde geniş bir onay kazanır, etkili, harekete geçirici olabilir” (1992: 16).

2.4. Eşit/kurucu vatandaşlık mı, bölgesel özerklik mi?

Bu karşılıklı ve güven verici temel adımlardan sonra bir Kurucu Meclis’in hazırlayacağı meşru ve demokratik anayasanın nasıl olabileceği tartışmasına girilebilir. Kurucu meclis, yalnızca hukuki²⁹ gerekçelerle gerekli değildir. Yeni anayasanın, TBMM’de temsil edilmiyor olsa bile toplumun tüm kesimlerini kapsayabilmesi bakımından da bir gerekliliktir.

Türkiye’de ulusal sorunun öznesi kabul edilebilecek meclis niteliğinde bir yapı olarak Demokratik Toplum Kongresi (DTK), ulusal sorunun demokratik özerklik çerçevesinde çözülebileceğini ilan etmiştir (Yarkin, 2011). Demokratik özerklik, demokratik bir siyasal çözüm önerisidir ve kültürel özerkliği aşan bir içeriğe sahiptir.³⁰

Demokratik özerklik önerisi, sıklıkla AB Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’ya birlikte dile getirilmektedir. Bu AB düzenlemesinde, özerk yerel yönetim kavramı, yerel makamların, kanunlarla belirtilen sınırlar çerçevesinde, kamu işlerinin önemli bir bölümünü kendi sorumlulukları altında ve yerel nüfusun çıkarları doğrultusunda düzenleme ve yönetme hakkı ve imkânı anlamını taşır (Madde 3/1). Bu hak, doğrudan, eşit ve genel oya dayanan gizli seçim sistemine göre serbestçe seçilmiş üyelerden oluşan ve kendilerine karşı sorumlu yürütme organlarına sahip olabilen meclisler veya kurul toplantıları tarafından kullanılacaktır. Bu hüküm, mevzuatın olanak verdiği durumlarda, vatandaşlardan oluşan meclislere, referandumlara veya vatandaşların doğrudan katılımına olanak veren öteki yöntemlere başvurulabilmesini hiç bir şekilde etkilemeyecektir (Madde 3/2).

Düzenlemede, özerk yerel yönetimin kapsamının, yerel yönetimlerin temel yetki ve sorumluluklarının anayasa ya da kanun ile belirleneceği belirtilmiş, bununla beraber, bu hükmün yerel yönetimlere kanuna uygun olarak belirli amaçlar için yetki ve sorumluluk verilmesine engel teşkil etmediği vurgulanmıştır (Madde 4/1). Yerel yönetimler, kanun tarafından belirlenen sınırlar içerisinde, yetki alanlarının dışında bırakılmış olmayan veya başka herhangi bir makamın görevlendirilmemiş olduğu tüm konularda

29 Yeni anayasanın neden bir kurucu meclis tarafından yapılması gerektiğine dair hukuki-politik argümanlar için DİSK’in Anayasa Raporuna bakılabilir (Kaboğlu vd, 2009).

30 Burada anayasa tartışmasına odaklanılmış olduğundan, bu önerinin sınıfsal içeriğine dair tartışmalara değinilmeyecektir. Bu tür tartışmalar, beklendiği şekliyle ulusal sorunun öznesinin hitap alanındaki platformlarda yürütülmektedir. Sadece Kürt hareketini ekolojik temelli bir yoksul köylü hareketi olarak değerlendirmenin (Yarkin, 2011) ya da onu aynı şekilde köylü dinamiği olarak görerek Zapatista hareketi ile kıyaslamının (Gambetti, 2011) kimi doğru yanlar içerse de hareketin siyasal/ulusal karakterini göz ardı ettiği söylenebilir. UKTH’nin tek gerçekleştirme biçimi ayrı devlet kurma olmayıp, bu talebin terk edilmiş olması, hareketin ulusal siyasal karakterini değiştirmez. Daha doğru bir yaklaşım, hareketin, yoksul köylü dinamiğine dayanan modern bir önderlik tarafından yürütülen ulusal bir hareket olduğudur.

faaliyette bulunmak açısından tam takdir hakkına sahip olacaklardır (Madde 4/2). Kamu sorumlulukları genellikle ve tercihen vatandaşa en yakın olan makamlar tarafından kullanılacaktır. Sorumluluğun bir başka makama verilmesinde, görevin kapsam ve niteliği ile yetkinlik ve ekonomi gerekleri göz önünde bulundurulmalıdır (Madde 4/3). Yerel makamlara verilen yetkiler normal olarak tam ve münhasırdır. Kanunda öngörülen durumların dışında, bu yetkiler öteki merkezi veya bölgesel makamlar tarafından zayıflatılamaz veya sınırlandırılmaz (Madde 4/4). Yerel makamların merkezi veya bölgesel bir makam tarafından yetkilendirildiği durumlarda, bu yetkilerin yerel koşullarla uyumlu olarak kullanılabilmesine yerel makamlara olanaklar ölçüsünde takdir hakkı tanınacaktır (Madde 4/5). Yerel makamları doğrudan ilgilendiren tüm konulara ilişkin planlama ve karar alma süreçleri içinde, kendileriyle olanaklar ölçüsünde zamanında ve uygun biçimde danışılacaktır (Madde 4/6).

Gerek AB Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na yapılan atıflar gerekse de üniter devlet içinde adem-i merkezileşme ile tanımlanan bir statü içinde ileri sürülmesi karşısında, demokratik özerkliğin, hukuki-politik ideolojinin anlayacağı dil içinde ifade edilirse, bir "ayrılma referandumu" ya da bir "federasyon" önerisi değil, bir "bölgesel özerklik" önerisi olduğu söylenebilir. Bu öneri ile ulusal sorunun öznesi, kendi kaderini ayrılma temelinde değil ulusların tam hak eşitliği ve birlikte yaşama temelinde tayin etmek istediğini açıklamış olmaktadır. Bu öneri, yukarıda açıklanan UKTH, BM ve AB kodifikasyonu gözetilerek, anayasa tartışmaları içinde, yeni anayasaya içrelebilir bir öneridir. Hatta, hukuk teorisi bağlamında, üniter devletin (Gözler, 2001: 70) dönüşümünü gereksindiği dahi ileri sürülemez, yer ve hizmet yönünden adem-i merkezileşmesi koşuluyla üniter devlet ilkesi ile barışıktır.³¹

31 BDP'nin de içinde yer aldığı HDK'nin yeni anayasa sürecinde ileri sürdüğü talepleri, statü talebinin üniter devlet ilkesini göz ardı etmediğinin bir kanıtı olarak buraya olduğu gibi alıyoruz: " -Türkiye'de yaşayan bütün halkların, toplulukların, kendi dilini ve kültürünü serbestçe geliştirme hakkı güvence altına alınmalı, vatandaşlık tanımında hiçbir etnisiteye üstünlük tanınmamalı. - Anadilinde eğitim-öğretim ve anadilinde kamusal hizmet hakkı tanınmalı, devletin bu konudaki yükümlülüğü anayasada belirtilmeli. -Halkların eşit ve özgür yaşamını güvence altına alacak şekilde, demokratik özerklik de dahil olmak üzere halkların kendilerini yönetme organları oluşturulmalı, yerinden yönetim anlayışı güçlendirilmeli. Yerel demokrasiye, yurttaşların karar alma mekanizmalarına doğrudan ve etkin katılımına olanak sağlanmalı, halka temsilcilerini geri çağırma hakkı tanınmalı. -Düşünce, ifade, basın, örgütlenme, toplantı ve gösteri özgürlüğü hiçbir kısıtlamaya tabi olmadan güvenceye alınmalı. -Devlet laik olmalı; bütün inançlara ve inançsızlıklara eşit mesafede durmalı, dini şekillen-dirilmemeli, dini inançları tanımlamamalı, zorunlu din dersleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı kaldırılmalı. -Tüm çalışanlar için sendika, Toplu İş Sözleşmesi, hak grevi, dayanışma grevi, siyasi grev ve genel grev hakkı, anayasal güvenceye bağlanmalı. Lokavt yasaklanmalı. -Kadınların her alanda eşit temsili esas alınmalı. Devlet kadınlara karşı, her türlü şiddeti önlemekle, kadınlar ve erkekler arası işbölümünün, toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda eşitlikçi bir yapıya kavuşmasını destek-lemekle yükümlü kılınmalı. -Çocuk hakları evrensel standartlarda güvenceye alınmalı.-İnanç, mezhep, dil, kültür, etnik köken, cinsiyet, cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, siyasi görüş, medeni hal, yaş, engellilik ve benzeri nedenlere dayanan her tür ayrımcılık yasaklanmalı. Devletin ırkçılık, cinsiyetçilik ve nefret suçlarının önlenmesi konusundaki yükümlülükleri açıkça belirtilmeli. -Yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı, adil yargılama ilkesi tam olarak sağlanmalı. Özel Yetkili Mahkemeler, Askeri Mahkemeler ve her türlü olağanüstü yargı organı kaldırılmalı. -Bilim, kültür ve sanat kurumlarının özerkliği sağlanmalı; bilim, kültür ve sanat özgür olmalı. -Milli Güvenlik Kurulu, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurulu, Yüksek Askeri Şura, Devlet Denetleme Kurulu, YÖK ve RTÜK gibi vesayet kurumları kaldırılmalı. Üniversiteler özerk olmalı. -Seçim barajlarına ve siyasi yasaklara son verilmeli. Siyasi partiler hiçbir gerekçe ile kapatılmamalı. -Devletin herkese temel gelir ve insan onuruna yaraşır bir iş sağlama yükümlülüğü olmalı. -Parasız sağlık, parasız eğitim ve barınma hakkı, gıda güvenliği temel hak olarak tanınmalı. -Herkesten gelirine göre vergi alınmalı. -Baskılara karşı direnme hakkı tanınmalı. -Seçilme yaşı, oy verme yaşına indirilmeli. -Barış hakkı tanınmalı. Askerlik zorunlu olmaktan çıkarılmalı; vicdani ret bir hak olmalı. -Anayasada, yeryüzünün hakları tanınmalı, doğal yaşam alanları korunmalı, suya ve asgari enerjiye parasız erişim hakkı sağlanmalı, halkların kültürel ve tarihi mirası anayasal güvence altına alınmalı." Bkz. <http://tinyurl.com/9j9zux4>.

Ancak tartışmalar hiç de bu doğrultuda ilerlememektedir. Başta Türkiye Barolar Birliği'ninki olmak üzere, yeni anayasa taslaklarının çoğunda, ulusal sorunun varlığı kabul edilmemekte, Kürt vatandaşların sorununun da eşit vatandaşlık ilkesi içinde çözülebileceği ileri sürülmekte, Anayasa'daki vatandaşlık tanımının da, "Türk" sözcüğünü içerse de etnik vurgu içermeyerek eşit vatandaşlığı sağladığı varsayılmaktadır. Bu çok yaygın görüşün en tipik savunusu, TBMM'nin Yeni Anayasa sitesinde "akademik çalışmalar" başlığı altında yayınlanan önerilerden birinde, TBMM Eski Anayasa Komisyonu Üyesi Nevzat Yalçıntaş (2011) tarafından yapılmaktadır. Yalçıntaş, bu öneri sahiplerinin çoğunun ileri sürdüğü ilk üç maddenin değiştirilemeyeceği konusundaki yaklaşımını aşarak, Anayasa'nın 2. maddesindeki "laik" sözcüğünün "dünyevi" ile değiştirilmesini önermekte, ancak, bu ilk üç madde içinde başkaca bir değişiklik karşı çıkarak, vatandaşlık bahsini şöyle işlemektedir:

1982 Anayasasının 66. Maddesi "Türk Vatandaşlığı" hususunu düzenlemekte ve "Türklük" kavramını tanımlamaktadır. Tanımlama aynen şöyledir: "Madde 66- Türk Devletine vatandaşlık bağı olan herkes Türk'tür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk'tür..." Bu tanım yerindedir ve Anayasal olarak hukuki anlamda "Türk olma" halini, statüsünü tespit etmektedir (...) Esasen "Türk"lüğün sosyolojik tanımlamasında da ırkçılık, soy, araştırma unsuru dün de bugünde olmamıştır, yoktur: "Türkçe konuşan ve İslâm inancına sahip olan kişiler Türk'tür". (...) Fakat ve elbette değişik etnisiteye sahip Müslüman topluluklar ülkemizdeki "azınlıklar" la aynı yapı ve statüde değildir. Onlar bu ülke ve milletin asli unsurlarıdır. Bu Müslüman ve etnik özellikleri olan topluluklara "ekalliyet" elbisesi giydiren, millet bütünlüğünden ayırmaya çalışmak hem onlara ve hem de milletimizin tümüne karşı yapılacak en büyük haksızlık ve millet bütünü her bir cüz'ünün zarar göreceği, tehlikeli anlayış ve teşebbüslerdir. Halen Türkiye'de ırkçı ve etnik fanatizmden beslenen, tahrik edilen "ayırıcı-bölücü" çatışma ve çarpışmaların sebep olduğu beşeri ve gayri kayıpların büyüklüğü ve dehşetini hissetmeyen bilmeyen kimse yoktur. (15-17)

Anayasa hukukunun incelikleri içinde, başkaları tarafından farklı şekillerde ifade edilse de, tartışmaya hakim olan yaklaşım budur. Halbuki, 1924 Anayasası'ndaki düzenleme (m. 88) bile, mevcut durumdan ileridir: "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur" (Gözübüyük ve Kili, 1982: 133). Tanör'e göre, bu tanımda, bir taraftan, anayasa, "dinsel ve ırksal farklılıklar bulunduğunu" kabul ederken, öte yandan, "Türklük" sıfatının dinsel ve ırksal bir anlam taşımadığını, coğrafi/"Türkiye ahalisi" ve siyasi/"vatandaşlık" bağı anlamına geldiğini belirler. Mustafa Kemal de aynı yıllarda, "Türkiye Cumhuriyeti"ni kuran Türkiye halkına "Türk milleti denir" şeklindeki tanımıyla, aynı yaklaşımı bir başka düzlemde ifade etmişti. Dolayısıyla, bu formülde "milliyetin esası ırk değil, siyasal sadakattir" (Tanör, 1996:237; Keyman, 2012: 28). Bu tür bir vatandaşlık görüşü ile ulusal sorunun çözülemeyeceği açık olduğu gibi, bu konudaki ısrarın, Yalçıntaş'ın ifadesiyle, hissettiğimiz dehşeti artırmaktan başka bir sonuç vermeye-

ceğinin halen anlaşılamamış olması, *establishment* içinde (hükûmeti destekleyen geleneksel muhafazakar sağ yanında, özellikle hükûmette olmayan sol ve sağ Kemalistler tarafından da hararetle savunulan) askeri ve pogroma dayalı, Dersim benzeri bir çözümün halen daha olanak halinde olduğunun ön varsayıldığına basit bir göstergesinden ibarettir. Bu yaklaşıma göre, Türkiye'nin bir ulusal sorunu yoktur, "terör sorunu" vardır.

Bu çok yaygın, aslında terör sorunu dışında bir sorun olmadığı yaklaşımının hukuki-politik ideoloji içindeki ifadesine karşı, bölgesel özerkliği de olanaklı kılabilen "anayasal vatandaşlık" önerisi, hem bölgesel özerkliğin yeni anayasada yer alabileceğini kabul edenler hem de reddedenlerce savunulabilmektedir. Bunu en iyi ifade eden metinlerden biri, her iki olasılığa da açık olan DİSK'in Anayasa Raporu'ndaki yurttaşlık bölümüdür:

Anayasanın tüm yurttaşlarca sahiplenilmesini sağlama ereğiyle, herhangi bir etnik aidiyeti referans almaksızın, yurttaşlık hakkı tanınmalıdır. Böylece, Anayasa'nın sadece toplumsal sözleşme metni olarak değil, aynı zamanda "ortak kimlik belgesi" olarak algılanması, anayasal yurtseverlik bilincinin gelişimini de besleyebilir. Siyasal haklar bakımından, "Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı", kapsayıcı ve farklılıklara olanak tanıyıcı kimlik olarak tasarlanmalıdır. Anayasal yurttaşlığa açılımı kolaylaştırmada biri anayasal bağlam, diğeri dilsel (linguistik) olmak üzere, iki olumlu özelliğimiz vurgulanmalıdır: Cumhuriyet anayasa geleneği, hatta yürürlükteki anayasal bağlam, kapsayıcı yurttaşlık tanımına elverişli bir hukuksal zemin oluşturmaktadır. Şöyle ki; ülkenin adı "Türkiye", devletin adı "Türkiye Cumhuriyeti" olduğuna ve hatta bu ad ve deyimler değişmez anayasal hüküm olarak tescil edildiğine göre, kişiyi devlete bağlayan bağ açısından "Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı" kavramının kullanılması, sadece bir olanak değil, anayasal bir çelişkinin giderilmesi bakımından da bir gerekliliktir. Kullanılan sözcük açısından ise; yurttaş veya vatandaş, Fransızca (citoyen) veya İngilizce'de (citizen) olduğu gibi bir beldeye veya kente bağlılığı çağrıştıran indirgeyici bir kavram olmanın çok ötesinde, Türkçe'de "ülke" ile özdeşleşen bir anlam yüklenmiştir: yurt-taş, vatan-daş. Bu formül, birey-devlet ilişkisini somutlaştıran siyasal bağın belli bir etnik temele göre değil, toprak temelinde ülkesellikle örtüşen, kapsayıcı bir anlamı yansıtır. Böylece, kan bağına değil, toprak esasına göre kurulacak milliyet bağı, modern yurttaşlık kavramına da denk düşecektir. Gönüllü ve eşit yurttaşlık, anayasal sadakati ve iç barışı pekiştirici bir işlev de yüklenebilir. Özelliği gereği Anayasal bir kavram olan yurttaşlık, aynı zamanda hak ve özgürlük özneleri yönünden ayırım yapmama ve eşitleyici işlevle özdeşleşmektedir. (Kaboğlu vd., 2009: 41)

Bu sunumda, hem bölgesel özerklik talep eden Kürtlerin itiraz etmeyeceği vatandaşlık tanımının çerçevesi vardır; hem de vatandaşlık anlayışında bu sınıra kadar gelindiğine göre, bölgesel özerkliğe gerek yok diyen görüşün kapanımı vardır. Bu yüzden, bu sunum da ulusal sorunun çözümünde bir anahtar olarak işlev göremez. Zira, sorun salt vatandaşlık sorunu değildir, Kürtlerin kaderini tayin soru-

nudur. Kürtler kaderlerini, en azından bu makalenin yazıldığı dönemde, bölgesel özerklik temelinde birlikte yaşama doğrultusunda ilan ettiklerine göre, anayasa tartışması, Kürtlerin ulusal varlığının anayasal güvence altına alınmasına ve yönetsel bakımdan da bölgesel özerkliğin muhtemel çerçevesine yönelmedikçe ister anayasal vatandaşlığı savunsun, isterse savunmasın, tüm diğer öneriler bu bağlamda, derhal Yalçıntaş'ın önerisinin yanına düşer.

Tüm bu tartışma içerisinde, hukuki-politik ideoloji içinde konuşsa da soruna yeni anayasa tartışmaları bağlamında en fazla yaklaşabilen Uygun (2012) olmuştur. Ancak, Uygun'un Kürtler'in kurucu halk olarak kabulünün mevcut sorunu çözmeyeceği (2012: 130 vd.) haklı tespiti dışındaki, özellikle seçim analizleri sonunda vardığı DTK'nin ulusal sorunun öznesi sayılamayacağı yönündeki tespitleri, ulusal sorunun tarihsel içeriğini göz ardı ettiğini ve UKTH'nin hukuki bağlamını dışladığını gösterir. DTK'yi oluşturan kesimlerin ağırlıklı bölümünü temsil gücü taşıyan Barış ve Demokrasi Partisi'nin (BDP) aldığı oy oranlarını inceleyerek, bir ulusal sorunun hukuki öznesi olamayacağı sonucuna varması da, hukuken kabul edilemeyecek, hak öznesini keyfileştiren açık bir yöntemsel hataya işaret eder. Bu yöntemsel hata nedeniyle de, bölgesel özerklik önerisini ulusal sorunun çözümü doğrultusunda değil cumhuriyetin yönetsel aygıtının dönüşümü bağlamında formüle eder. Uygun, her hukukçunun yapacağı gibi, yöntemsel hatasının kendisini götürdüğü ve artık hukukunun dilinin dönmediği yerde, sınıf ilişkilerini tanık göstererek sorundan sıyrılmak ister gibidir:

Burjuvazisinin ekonomik ve entelektüel desteğini yeterince sağlayamayan siyasal bir hareketin başarıya ulaşması, olanaksız değilse bile, çok zordur. Halk desteğinin %4-6 bandına sıkışmış olduğu da dikkate alındığında, bu hareketin Kürtleri iki kurucu halktan biri olarak ilan etmesi, sık sık Kürt sorununun "halkların kendi kaderini tayin hakkı" çerçevesinde çözülebileceğini dile getirmesi veya devletin bir federasyon olarak yeniden örgütlenmesini talep etmesi fazlasıyla iddialı hedeflerdir. (2012: 119)

Bu paragrafta üç doğru ve bir yanlış vardır. Kürtlerin burjuvazisinin ulusal hareketi desteklemediği, Kürtlerin UKTH doğrultusunda bir birlikte yaşam önerdiği ve kendilerini iki kurucu halktan biri olarak görmeye yatkın olduğu doğrudur. Ancak, Kürtlerin devletin bir federasyon olarak yeniden örgütlenmesini savunduğu, eğer bir çarpıtma değilse, köşe yazarlarının etkisinde gelişmiş bir yanılgıdır. Çiçek ve Yeğen tarafından vurgulandığı üzere, bölgesel özerklik projesi, "etnik kimlikler arasında eşitsizlikler kurarak çatışma yaratan milliyetçi modellerle inşa edilen Türk etnik grup olma halinin karşısına ikinci bir etnik grup olma hali inşa etmeyi öneren federasyon modelinden farklı olarak ülke genelinde çok etnisiteli yeni bir grup olma halinin inşasını mümkün kılacaktır" (Çiçek, 2012: 38; Yeğen, 2011).

DTK'nın demokratik özerklik önerisi, bir bölgesel devlet önerisi olduğundan; bu öneri, hukuken sadece Kürtler'in yaşadığı iller yönünden değil, tüm Türkiye için bir "bölgesel özerklik" önerisi olarak Uygun'un bıraktığı yerden ileri götürülebilir.

Uygun, adem-i merkeziyet ilkesinin Anayasa'nın 2. maddesine konulmasını önermekle birlikte -ki bu yerindedir-, merkezi yönetime bağlı valilik önerisi ile fiilen merkezi yönetim ilkesinden vazgeçilemeyeceğini ileri sürmektedir. Bu kendi önerisi ile çelişir ve bir dayanağı yoktur. Üniter devlet, merkezi ya da adem-i merkezi olabilir (Gözler, 2001:69-70). Planlama, koordinasyon ve denetim merkezileştiği sürece, merkezden sunulacağı belirlenen -başta adalet gibi- kamu hizmetlerinin yürütülmesinde de yönetim ilkesi adem-i merkeziyetçi olabilir. Çandar'ın kapsamlı raporundan (2012) anlaşıldığı üzere sorunun muhataplarının tümü tarafından kabul edilebilir bulunan ve DTK tarafından formüle edilen demokratik özerklik önerisi, Türkiye'nin mevcut *merkezi* üniter devlet yapısının, üniter devletin *yer ve hizmet yönünden adem-i merkezileşmesi* ile sorunun çözülebileceğine ilişkin bir ön kabule sahiptir.

Uygun'un yazısında önerdiği "zayıf bölge güçlü il modeli" (2012: 137), andığı bölgesel kalkınma ajansları, merkezle uyumlu bir iktisadi, sosyal ve demokratik gelişmenin planlanması için bir zemin oluşturmaktadır ve bu zemin üzerinde bölgelerin kendi demokratik gelişme planlarını kendi bölge parlamentolarında yapmalarının ve Uygun'un öngördüğü gibi, iller bazındaki yerel yönetimlerle uygulamalarının, iktisadi hayat yanında, eğitim ve sağlık vb. gibi merkezden yönetilmesi gerekmeyen temel kamu hizmetlerini organize etmelerinin önünde bir engel yoktur. Bu türden, üniter yapıyı koruyan yer ve hizmet yönünden bir adem-i merkeziyetçiliğe, sadece bürokrasi içinde atama ile kamu gücünü kullanan vali, emniyet müdürleri ve kaymakamlar dışında neden bir itiraz geleceği de belirsizdir.

Uygun'un önerisinde yer alması ve tümüyle karşı görünse de, muhtemelen bölgesel yönetim talep eden Kürtlerin gündemlerine alacakları, güvenlik hizmetinin, açık deyişle polis örgütünün de yerel yönetimlere bırakılması düzenlemesi de, özünde "bölücü" değil, "demokratik" bir taleptir. Liberal demokrasinin ya da kendi verdiği isimle "poliarşi"nin kuramcılarının, AKP'nin görevlendirmesi ile 2007 Anayasa Önerisi'ni hazırlayan heyetin hemen hemen tamamının akademik ve politik tarihinde etkili olan Dahl'ın, demokratik devletlerin "asker ve polis güçlerinin demokratik yönetimi yıkmamasını sağlamak" anlamında şiddete dayalı zoru ehlileştirmek üzere başvurduğunu belirttiği üç yoldan söz etmek gerekir. Dahl'a göre demokratik devlet, asker ve polis güçlerinin zor kullanma kapasitelerini ortadan kaldırılabir ya da bunları neredeyse tümüyle önemsizleştirebilir. İkinci olarak, ordu veya polis güçleri üzerindeki kontrolü bir dizi yerel yönetim arasında paylaştırabilir. Üçüncü olarak, bu güçler, halk genelinde var olan sivil ve demokratik yönelimleri paylaşan insanlardan oluşturulabilir (1993: 314-315). Tüm bu yollar, batı demokrasilerinde icra edilmiştir. Tartıştığımız sorun bakımından Türkiye'ye en uygun olan ikinci yol için Dahl şu açıklamalarda bulunmaktadır: "Nitekim, İngilizce konuşulan poliarşilerde polis güçleri, çoğu kez yerel denetim altında olmuştur. Tarihsel olarak, hem İngiltere'de hem de Birleşik Devletler'de, askeri kuvvetleri bile yerel veya eyalet milisleri olarak dağıtılmışlardı" (1993: 315). Bu ko-

nuda da AB içinde gelişen İspanya modeli, örnek oluşturabilir (Uygun, 2012: 101). Bu temelde gelişecek, bölgesel özerkliğe açık bir yeni anayasa, Türkiye’de ulusal sorunun çözümünü de sağlayabilir.

Sonuç

Bu yazıda, bir siyasal sorun olan ulusal sorunun, bölgesel özerklik temelinde çözümü doğrultusunda yeni anayasa tartışmasının yarattığı olanaklar ve sorunlar, yaygın olarak hukuki-politik ideoloji içinde yürütülen tartışmada, ulusların kaderini tayin hakkının tarihsel bağlamının da gözetilmesi gerektiği hatırlatılarak, değerlendirilmiştir.

Ulusal sorunu görmezden gelen bir anayasa tartışmasından *gerçek anlamda* yeni bir anayasaya varılamaz. Kürtlerin ulusal varlığını güvence altına alan ve “anayasal vatandaşlık” temelinde, kendi varlıklarını geliştirmelerini ve kendi kendilerini yönetmelerini bölgesel yönetim sistemi ile sağlayacak bir yeni anayasa, Türkiye’nin ulusal sorununun siyasal ve demokratik çözümünü sağlayabilir. Tarihsel bakımdan Kürtlerin kendi kaderini birlikte yaşama temelinde tayini anlamına gelecek olan, BM ve AB normlarından hukuki dayanağını alan bu tür bir çözüm hayal değildir, Türklerin ve Kürtlerin birlikte yaşama koşuludur.

Kaynakça

- Akçam, T. (1992) *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İstanbul: İletişim.
- Akçura, Y. (1976) *Üç Tarz-ı Siyaset*, Yayına haz. E. Akurgal, Ankara: TTK Yayınları.
- _____ (1998) *Türkçülüğün Tarihi*, İstanbul: Kaynak.
- Akşin, S. (2008) *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arsava, F. (1981) " 'Selfdetermination' Hakkının Tarihi Gelişimine Bir Bakış ve Aaland Adaları Sorunu", Prof. Dr. Seha. L. Meraya Armağan içinde, Ankara: A.Ü. SBF Yayını, 55-67.
- Bauer, O. vd. (1992) *Avusturya Marksizmi*, çev. Celal A. Kanat, İstanbul: Kavram.
- Beşikçi, İ. (1990) *Devletler Arası Sömürge: Kürdistan*, İstanbul: Alan.
- Berkes, N. (2008) *Türkiyede Çağdaşlaşma*, İstanbul: YKY.
- Claudin, F. (1990) *Komintern'den Kominform'a: Komünist Enternasyonalin Bunalımı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Belge.
- Çandar, C. (2012) *Dağdan İnisiy-PKK Nasıl Silah Bırakır?: Kürt Sorununun Şiddetten Arındırılması*, <http://tinyurl.com/dxfknw>, indirim tarihi: 15.09.2012
- Çiftiyürek, S. (2004) *Ulusal Soruna Somut ve Tarihsel Yaklaşım*, İstanbul: Gün.
- Çiçek, C. (2012) "Etnik ve Sınıfsal İnşa Süreçleri Bağlamında Kürt Meselesi: Bölgesel Eşitsizlik ve Bölgesel Özerklik", *Praksis* (28): 11-42.
- Dahl, R. A. (1993) *Demokrasi ve Eleştirileri*, çev. Levent Köker, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği - Türk Demokrasi Vakfı Ortak Yayını.
- Davis, H. B. (1994) *İşçi Hareketi, Marksizm ve Ulusal Sorun*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Belge.
- Divitçioğlu, S. (1968) *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, İstanbul: Ant.
- Ekinci, T. Z. (2011) *Kürt Siyasal Hareketlerinin Sınıfsal Analizi*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Eroğlu, C. (2010) *Anatüze Giriş*, Ankara: İmaj.
- Ersanlı Behar, B. (1996) *İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu*, İstanbul: Afa.
- Evren, S. (2008) "Ulema Konuştu: Homofobi Dinin Emri!..", <http://tinyurl.com/cb9hzsq>, indirim tarihi: 11.06.2009.
- Fortna, B. C. (2008) "The Reign of Abdülhamid II", R. Kasaba (der.) *The Cambridge History of Turkey*, cilt 4 içinde, Cambridge: Cambridge University Press, 38-61.
- Gambetti, Z. (2011) "Yer/Mekan Politikası: Kürt ve Zapatista Hareketinin Mekansal Dinamikleri", *Toplum ve Kuram* (5): 121-164.
- Gillio, S. (1989) *Lenin'in Ulusal Sorun'u Üzerine*, çev. Gül Aysu, İstanbul: Amaç.
- Göçek, F. M. (1999) *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü*, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Ayraç.
- Gökalep, Z. (1976) *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- Gözler, K. (2001) *Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa: Ekin.
- _____ (2012) "Asli ve Tali Kurucu İktidar Ayrımı: TBMM Yeni Anayasa Yapabilir mi?", Göztepe, E. ve A. Çelebi (der.) *Demokratik Anayasa* içinde, İstanbul: Metis, 45-61.
- Gözübüyük, Ş. ve Suna Kili (1982) *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Guibernau, M. (1997) *20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul: Sarmal.
- Hanoğlu, M. Ş. (2011) "Yeni Anayasayı Fetişleştirmeyelim", *Sabah*, 17.07.2011.
- Kaboğlu, İ. Ö. vd. (2009) *DiSK Anayasa Raporu: Özgürlükçü, Eşitlikçi, Demokratik ve Sosyal Bir Anayasa İçin Temel İlkeler*, <http://tinyurl.com/8o8tory>, indirim tarihi: 15.09.2012.

- Keskin, M. (1994) "Ziya Gökalp'in Üç Teklifinin (Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak) Türkiye Cumhuriyeti'nde Uygulanması", *E. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* (5): 69-75.
- Keyman, F. (2012) "Demokratikleşme ve Anayasallık", *Tarih Bilinci* (15-16): 9-11.
- Lenin, V. I. (1992) *Sosyalizm ve Savaş*, çev. N. Solukçu, Ankara: Sol.
- _____ (1993) *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları*, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol.
- Liebknecht, K. (2009) *Militarizme Karşı Sınıf Mücadelesi*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Belge.
- Löwy, M. (1999) "Marksistler ve Ulusal Sorun", *Dünyayı Değiştirmek Üzerine* içinde, çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı: İstanbul, 84-110.
- _____ (2005) *Ulusal Sorun, Enternasyonalizm ve Küreselleşme*, çev. Özlem Barın vd., İstanbul: Yazın.
- Luxemburg, R. (2010) *Ulusal Sorun: Ulusların Kendi Yazgısını Belirleme Hakkı ve Özerklik*, çev. Osman Akinhay, İstanbul: Belge.
- Mandel, E. (2002) *Geç Kapitalizm*, çev. Candan Badem, İstanbul: Verso.
- Marx, K. ve F. Engels (2008) *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satılğan, İstanbul: Yordam.
- Mısır, M. B. (2002) "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Prusya Tipi Geçiş", *Praksis* (5): 217-255.
- Okandan, R. G. (1971) *Âmme Hukukumuzun Ana Hatları: Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi*, İstanbul: İÜHF Yayını.
- _____ (1976) *Umumi Âmme Hukuku*, İstanbul: İÜHF Yayını.
- Özbudun, E. (2000) *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin.
- _____ (2012) "Vesayetçilik, Demokrasi ve Yeni Anayasa", *Tarih Bilinci* (15-16): 9-11.
- Özuğurlu, M. (2002) "Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları", *Praksis* (8): 29-50.
- Rodinson, M. (1992) "Kürtler ve Kürdistan", *11. Tez* (12): 9-16.
- Savran, S. (1992) "Globalizm, Milliyetçilik, Enternasyonalizm", *11. Tez* (12): 72-111.
- Sencer, M. (1969) *Osmanlı Toplum Yapısı*, İstanbul: Ant.
- Stalin, J. (1979) *Marxism and National Question*, Moscow: Progress.
- Şener, M. (2010) *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset*, İstanbul: Yordam.
- Şen, E. (2011) "Yeni Anayasa Önerisi", <http://tinyurl.com/95eoc4l>, indirilme tarihi: 15.09.2012
- Tanör, B. (1996) *Osmanlı-Türk Anayasa Gelişmeleri*, İstanbul: Afa.
- Türköne, M. (1991) *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim.
- Uslu, A. (2004) "Sovyet Hukuk Doktrininde Uluslararası Hukuk Teorileri", *Praksis* (11): 145-168.
- Uygun, O. (2003) "Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklar Üzerine Etkisi", *Anayasa Yargısı Dergisi* (20): 250-284.
- _____ (2012) "Federalizm ve Bölgesel Özerklik Tartışmaları", Göztepe, E. ve A. Çelebi (der.) *Demokratik Anayasa* içinde, İstanbul: Metis, 91-139.
- Uz, A. (2007) "Teori ve Uygulamada Self Determinasyon Hakkı", *Uluslararası Hukuk ve Politika* (3/9): 60-81.
- Weber, M. (1986) *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Wood, E. M. (2006) *Sermaye İmparatorluğu*, çev. Sami Oğuz, Ankara: Epos.
- Yalçıntaş, N. (2011) *Yeni T.C. Anayasası Hakkında Bazı Teklifler*, <http://tinyurl.com/8jcow3n>, indirilme tarihi: 15.09.2012
- Yalman, G. (2002) "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?", *Praksis* (5): 7-23.
- Yarkin, G. (2011) "Dünyada Dönüşen Toplumsal Mücadeleler Ekseninde Türkiye'deki Kürt Hareketinin Ekonomik Politiki", *Toplum ve Kuram* (5): 63-92.
- Yeğen, M. (2011) *Son Kürt İsyanı*, İstanbul: İletişim.

kampplatz ikinci sayı ÇIKTI!

kampplatz
cilt 1 sayı 2 Şubat 2013 15TL
felsefe bir kavga alanı

Kuram Polemik Söyleşi Medya Biyopolitika 1 Yönetmen 3 Yorum Kitap Eleştirisi Minör Te

Michael Hardt ile Söyleşi:
Sol Hareket Direnişte Güçlü, Ya Devrim Yapmakta?
Açlık ve Utanç: McQueen Sineması Üzerine Üç Yorum
Devlet Şiddetinin İkon İmgeleri Üzerine

AKP Dış Siyasetinin Muhasebesi
Felsefenin Marksizmle İmtihanı
İşsizleri Örgütlemek: İran ve
Arjantin Dersleri

Kürt Sorununda Şiddet ve Demokrasi Çıkmazı: Küresel Süreçler ve Sokak Protestoları

Deniz Gökalp

Özet

Aşağıdaki makalenin amacı PKK'nin eylemsizlik kararının 2004 yılında son bulmasını takiben kentsel mekanlarda gözlemlenen "mücadele" ve "sivil direniş" repertuarlarını, Kürt ulusal hareketinin değişen özerklik odaklı siyasi çizgisi bağlamında daha iyi anlayabileceğimiz bir çerçeve oluşturmaktır. 2004 yılıyla birlikte Kürt siyasi hareketi, geleneksel (konvensiyonel) parti siyaseti ve dağda sürdürülen gerilla savaşının dışında şehir merkezlerinde sivil halkın katılımıyla yeni bir baskı mekanizması yaratmayı, özerklik talebini meşrulaştırma adına referans gösterdiği seçmen tabanına yeni mücadele alanları haline gelen sokaklarda görünürlük kazandırmayı hedefledi. Barış ve Demokrasi Partisi, özerklik talebini sivil kitlelerin demokratik arenadaki varlığı ve görünürlüğü üzerinden meşrulaştırma çabasına girişti. Şehirlere yığılmış savaş mağduru Kürt halkı, devletin meşru otoritesinin eksik ve hukuksuzluğun yaygın olduğu tartışmalı ve çatışmalı kentsel alanlarda "mücadele"nin sivil kanadı olarak ön plana çıktı. Makale, Türkiye'de neoliberalizm sürecinin kemikleştirdiği, etnikleştirdiği ve şiddet sarmalına çevirdiği Kürt sorununu yakın tarih içerisinde yorumlayarak kuramsal bir tabana yerleştirmekte, Kürt siyasi hareketinin meşruiyet ve bölgesel otorite mücadelesi içinde şehirlerin yeni direniş alanları olarak tanımlanmasının ve sokak protestolarının siyasi anlam ve açılımını tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kürt Hareketi, Neoliberalizm, Demokratik Özerklik, Sokak Protestoları, Devlet Stratejisi, Sosyalist Hareket*

Abstract

This article presents a provisional perspective on the political nature of the "struggle", "protest" and "civil resistance" repertoires observable in urban spaces across Turkey following the end of the unilateral ceasefire by the PKK in 2004. Besides conventional party politics and decades-long guerilla war in the rural, the Kurdish national movement with its autonomy-oriented new political agenda depends strategically on the political power of its civilian constituency in city centers. Peace and Democracy Party claims legitimacy for "autonomous Kurdistan" relying on politically assertive and discontented urban masses mobilized and visible on the streets as actors with democratic leverage. The article attempts to interpret the recent phase of the Kurdish question ethnicized and caught in violence during neoliberalism's penetration in Turkey, grounding it in a theoretical framework. It then discusses the political meaning and repercussions of the emergence of new political spaces of resistance in cities that carry out the struggle of the Kurdish national movement for legitimacy and authority in Turkey.

Keywords: *Kurdish Movement, Neoliberalism, Democratic Autonomy, Street Protests, State Strategies, Socialist Movement*

Giriş

Kürt ulusal hareketinin yasal kanadı 1990'lar boyunca dışında kaldığı/bırakıldığı parlamentodaki yerini 2000'li yıllarla birlikte aldı; sistem içi (konvensiyonel, yasal, meşru ve parlamenter zeminde) ve sistem dışı (radikal, yasadışı ve/veya gayrimeşru kabul edilen siyasi alanda) mücadelenin eş zamanlı yürütüldüğü yeni bir dönemin aktörlerinden biri haline geldi. Kürt ulusal hareketinin parti siyasetinde bulunan kanadı 1990'larda sistem içinde değil de sistem dışında muhalif olmayı tercih etmişken, 2000'li yıllarda farklı bir politika izlemeyi ve sistem dışı talepleri sistem içine çekerek parlamenter zeminde muhalefet yapmayı ve daha fazla "evrensellik" amaç edildi.¹ Bu strateji, Abdullah Öcalan'ın ABD insiyatifinde uluslararası bir harekâtla yakalanması ile ilan edilen tek taraflı ateşkesin 2004 yılında sona ermesiyle yeniden politize olmuş Kürt halkının artık siyasette daha aktif rol oynayacağı bir sürece denk gelecekti. Aynı süreçte, PKK öncülüğündeki hareketin bağımsızlık -ve özellikle 1990'lı yılların sonunda daha fazla telaffuz edilen federasyon- iddiası değişecek, yerini yeni kurulacak "çatılar" altında kurumsallaşacak "özerklik" talebine bırakacaktı.² Böylece hareketin nihai hedefi, sistem dışı mücadeleyi sistemin içine taşıma, politik hayalgücün sınırlarını zorlayarak mevcut devlet modelini teritoryal parçalanmaya veya federasyona gitmeden değiştirme amacına evrilecekti.

2004 yılı sonrasında Kürt siyasi hareketi; geleneksel (konvensiyonel) parti siyaseti ile dağlarda sürdürülen ve şiddet içeren örgüt eylemlerinin dışında şehir merkezlerinde sivil halkın katılımıyla yeni bir baskı mekanizması yaratmayı amaç edildi. Özerklik talebini meşrulaştırmak amacıyla gücünün kaynağı olarak referans gösterdiği seçmen tabanına, yeni mücadele alanı haline gelen sokaklarda daha fazla görünürlük kazandırmayı hedefledi. Barış ve Demokrasi Partisi özerklik talebini sivil kitlelerin demokratik arenadaki -Parlamento ve de sokaklar bu alanın bir parçası olarak düşünülmelidir- varlığı ve görünürlüğü üzerinden meşrulaştırmaya çalıştı. Şehirlere yığılmış savaş mağduru Kürt halkı, devletin meşru otoritesinin eksik ve hukuksuzluğun yaygın olduğu tartışmalı ve çatışmalı kentsel alanlarda "mücadele"nin sivil kanadı olarak görünürlük kazandı.

Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı özellikle 2004 yılı sonrası "gri alanlar"

1 Kürt ulusal hareketinin yasal kanadının 1990'larda bilinçli olarak parlamenter zeminin dışına çıkarak Türkiye Cumhuriyeti devletinin Güneydoğu Anadolu'daki varlığının meşruiyetini uluslararası alanda sorgulamak istemesi, 2000'li yıllarla birlikte ise bu çabaların hem siyasi hem de hukuksal olarak "partikülerist" kaldığının farkına varması ve daha "evrensel" bir siyaset izlemeye yönelmesi üzerine ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ökem (2006: 250-268).

2 Bu yazıda "özerklik" bir yönüyle merkez siyasetin parçası kalarak Parlamento'da etkinlik ve ulusal ve uluslararası kamuoyunda meşruiyet arayışı, diğer yandan devlet-ötesi muhalif bir yerel iktidarı idari kurumlara ve sivil topluma ile birlikte yaratma girişimi olarak ele alınmaktadır. Ancak özerklik projesinin içeriği ve uygulanabilirliği bu yazının konusu değildir; özerklik talebi Kürt ulusal hareketinin son dönemde ülke içinde ve uluslararası alanda sürdürdüğü meşruiyet ve otorite arayışının yeni konsepti olarak tartışılmaktadır. Özerklik taslağının alternatif eğitim kurumları ve mahkemeler ile silahlı öz savunma güçleri gibi koşullar öne sürdüğü düşünülecek olursa bu projenin mevcut haliyle ulus-devlet mantığı içinde ve Türkiye sınırları içinde bir "ortak çatı" altında tanzim edilmesi zor, sistem dışı bir proje olduğu söylenebilir. Diğer yandan içeriğindeki talepler - öz savunma, barınma, ana dilde eğitim ve ifade hakları gibi - uluslararası hukukta yer bulan evrensel birey haklarına tekabül etmektedir.

olarak tanımlanabilecek kentsel mekanlarda gözlemlenen “mücadele” ve “sivil direniş” repertuarlarını Kürt ulusal hareketinin bu son dönemdeki özerklik odaklı siyasi çizgisi bağlamında daha iyi anlayabileceğimiz bir çerçeve oluşturmaktadır.³ Söz konusu gri alanlar muhalif kitlelerin AKP’nin hegemonya projesine meydan okuduğu sokak olaylarıyla ve halkın tepkisine karşı kullanılan polis şiddetiyle somutluk kazanmıştır. Bu mekanlar aynı zamanda politize olmuş Kürt halkını İslami muhafazakarlık üzerinden yaratılmaya çalışılan ümmet-millet’in parçası haline getirme siyasetinin başarısızlığının da izlenebileceği kentsel mekanlardır.⁴ Bu tespiti ek olarak bu yazının bir önemli iddiası, neoliberal ve neomuhafazakar hükümetin meşruiyet ve otorite krizleriyle baskılanmış bir sistem içinde (parti siyaseti ve parlamento), sistem dışı bir projeyi (özerklik) demokratik halk desteğiyle (seçim başarılarıyla ve sokak protestolarıyla) ve “Arap Baharı” rüzgarıyla sürdürmeye çalışmanın silahlı ve silahsız yeni çatışma alanları yaratma riski taşıdığıdır.

AKP dönemindeki neoliberal ve neomuhafazakar hegemonya projesi siyasi iktidarın ve devlet aygıtının bölgedeki meşru otoritesinin zayıflaması ile akamete uğramış gözükmektedir. Hal böyleyken AKP hükümetinin Türkiye’yi küresel güçlerin çıkar çatışmaları etrafında yeniden yapılandırılan Ortadoğu’daki siyasi saflaşmaların içerisine etnik ve mezhepsel ayrışmalar ve çatışmalar eşliğinde dahil edebileceği, fakat henüz PKK şiddetini bitiremeyeceği, Kürt ulusal hareketinin hiçbir temel talebine de cevap veremeyeceği aşikar olmuştur. Kamuoyunda KCK davası olarak bilinen dava, bir bastırma mekanizması olarak, AKP hükümeti ve devlet otoritesini ellerinde bulunduranların Kürt hareketinin siyasi kanadını Parlamentoda kapsayamayacaklarını ve sivil kanadını da sokaklarda “zapt” edemeyeceklerini anladıkları noktada devreye girmiştir..

Elinizdeki makale öncelikle hikayeyi küresel bir çerçevede açıp neoliberal sürecin kemikleştirdiği, etnikleştirdiği ve şiddet sarmalına çevirdiği Kürt sorununu kuramsal bir tabana yerleştirmeye çalışacak, daha sonra Kürt siyasi hareketinin meşruiyet ve bölgesel otorite mücadelesi içinde şehirlerin yeni direniş alanları olarak tanımlanmasının ve sokak protestolarının siyasi anlam ve açılımını tartışacak. Ampirik verilerin önemli bir bölümü yazarın 2004 yılı süresince Diyarbakır başta olmak üzere savaş mağduru Kürt halkının sığındığı Güneydoğu Anadolu şehir merkezlerinde gerçekleştirdiği alan çalışmasına dayanmaktadır. Bu alan çalışması savaş sürecinin bölgeyi ve halkı ne boyutta politikleştirdiği de dahil bir dizi sorun-

3 “Gri Alanlar” ifadesini Guillermo O’Donnell’in Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa Bloğu’nun çöküşünden esinlenerek Latin Amerika devletlerinin kurumsal ve siyasi zaafalarını açıklamak için kuramsallaştırdığı “Kahverengi Alanlar” ve Javier Auyero’nun O’Donnell’in çalışmalarında hareketle Arjantin’de neoliberal dönüşümün etkilediği şehir merkezleri için yeniden tanımladığı “Gri Bölgeler” kavramlarına atıfta bulunarak kullanıyorum. Bu makalede “gri alanlar”, halkın nazarında devlet iktidarının meşruiyetinin sorgulandığı, devlet-vatandaş ilişkisinin kırıldığı, demokrasinin “düşük yoğunluklu” yaşandığı, yasalık ve yasadışılığın devlet kurumlarının eliyle birbirine karıştırıldığı varoşlardan, polis şiddetinin kol gezdiği sokak aralarına ve kamunun ifade ve toplantı özgürlüğüne kapatılıp özelleştirilmeye çalışılan şehir meydanlarına kadar uzanan kentsel mekanlar olarak tanımlıyorum. Bkz. O’Donnell, (1993), Auyero (2007).

4 AKP’nin İslami-muhafazakar milliyetçi hegemonya projesinin neoliberalizm bağlamında analizleri için bkz. Doğan, (2010) ve Saraçoğlu (2011)

salı çözümlemeyi amaç edinmişti. Bu makalede sunacağım tezler alan çalışmasının verileriyle ve görüşme notlarıyla desteklenmektedir.

Küreselleşme, Neo-liberalizm ve Soğuk Savaş

Kürt sorununu küreselleşme, neoliberalizm ve Soğuk Savaş sonrası ile ilişkilendirme çabaları siyaset sosyolojisi literatüründe henüz anlamlı kuramsal ve ampirik çalışmalar üretmedi. Konuyu Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları süreçlerinin devamı olarak analiz etme eğilimi, "Kürt sorununun" tarihsel gelişimi içerisindeki kırılma ve dönüşme noktalarının yeteri kadar anlaşılamaması sonucunu doğurdu. İktidarın şiddeti monopolize etme ve otoritesini hakim kılma gayretinin devam etmesine rağmen, 1980 sonrası "Kürt sorunu", devlet olarak tanımlanan siyasi alanın hızla daralmaya başladığı, sosyal devletin tasfiye edildiği, 1940'lardan 70'li yıllara kadar toplumsal politizasyonun bir sonucu olarak örgütlü halk kitleleriyle kurulmuş cılız demokratik ilişkilerin gelişmek yerine neoliberal yapılanmaya paralel olarak kopmaya başladığı (*devletin gerilemesi*) bir dönemin ürünüdür (Yeğen, 2006).⁵

Buna karşın, 1920'li ve 30'lu yılların "Kürt sorunu" büyük ölçüde, devletin meşruiyetini, otoritesini ve kurumsal kapasitesini "ulus-devlet" olma yolunda konsolide etmeye çalıştığı (*devlet-kurma*) süreçlerle alakalı şekillenmiştir (Aslan, 2011 ve Belge, 2011). 1920'li ve 30'lu yıllarda aşiret ilişkileri, dini yapılanmalar ve kapitalizm öncesi feodal dayanışmalar temelinde gelişen Kürt ayaklanmalarının nedenleri, aktörleri, devletle ilişkileri ve uluslararası (emperyalist) düzen içindeki anlamları, 1980'li ve 90'lı yılların Kürt sorununun doğasından farklı okunmalıdır. Ulus-devlet olma yolunda itaakatkar ve sürece katılımcı (eğitim, vergi, askerlik vs.) "vatandaş özne"ler ve "ulusal birlik" yaratmayı hedefleyen devlet siyaseti; 1980 sonrası dönemde (aşağıda söz edilecek olan) "istikrarsız rejimi" sürdürebilmek adına, 1920'li ve 30'lu yıllarda parlamenter siyaset içerisinde asimile etmeye çalıştığı sosyal yapıların bölgedeki uzantıları ile meşruiyeti ve yasallığı tartışılır bir işbirliğine soyunmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında, başkaldıran Kürt aşiretlerin yerinden edilmesi dahil devletin bölgedeki siyaseti yasalarla düzenlenirken (Çağaptay, 2002), 1980 sonrası dönemde yasal olmaktan uzak yapılanmalar (örneğin JITEM) ve kamuoyunun gündemine de taşınan mafya tarzı ilişkiler devletin Kürt coğrafyasındaki varlığının unsurları olmuştur.

Ordunun NATO destekli kanadının desteğiyle yapılandırılmaya çalışılan neoliberal sistem; devleti, devletin toplumla ilişkisini, tüm toplumsal ve ekonomik ilişkileri yeniden tanımlamayı amaç edinmişti. 1980'ler, "liberal demokrasi", "açık pazarlar" ve "Avrupa Birliği"ne giriş yollarının açılması söylemleri ile kutlandı; sivil siyaset darbeye meşruiyet kazandırmak için çalıştı; PKK terörüyle mücadele bahanesiyle ordu icraatleri dokunulmazlık kazandı. 1980 ve 90'lar boyunca devletin

5 Devletin gerilemesi olgusunun küresel depolitizasyon bağlamında uluslararası bir analizi için ayrıca bkz. Hui (2006).

yasa ve meşruiyet dışına çıkmış silahlı kanatlarının birinci hedefinde sosyalist, sosyal demokrat ve Kemalist aydınlar oldu.⁶ Türk ordusuna hiç tahammülü olmadığı bilinen Samuel Huntington gibi pek çok oryantalist batılı akademisyen, ne kadar ironiktir ki yazdıkları kitap ve makalelerde Türkiye’de demokrasiye geçiş tarihini 1980 olarak kabul ettiler; uluslararası entelektüel dünyaya bu şekilde sundular. Askeri darbenin tek amacı Türkiye’de ekonomik liberalizmin, finans piyasalarının ve kamu mal ve kaynaklarının özelleştirilmesinin önünü açmak değil, aynı zamanda, neoliberal yapılanmayı toplumun her kademesinde kurumsallaştırmaktı. Bu doğrultuda hedeflenen amaç, siyaset alanını parti siyaseti ile sınırlı tutmak ve apolitik bir sivil toplum yaratmak, böylece toplumu siyasetten ayırmak ve “sağ-sol çatışması” yaratan, hoşnutsuz halk kesimlerini harekete geçiren “disfonksiyonel politizasyon”u önleyecek yapısal “reform”lara zemin hazırlamaktı (Kalaycıoğlu, 1991; ayrıca bkz Demir, 2005; Cam, 2005).

Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’ndeki kapitalist geçişleri masaya yatırdıkları, ancak Türkiye dahil pekçok farklı coğrafyada izlenebilecek tespitlerle dolu 1991 tarihli makalelerinde, ekonomik liberalleşmeyle eş zamanlı olarak toplumsal kapsayıcılığa sahip anlamlı bir demokratik yapılanma süreci olmadan, devletin kurumsal “kapasitesinin”, “meşruiyetinin”, “otoritesinin” ve yarattığı “ulusal” “moral birliğin” devam ettirilemeyeceği iddiasında bulunmuşlardı. İddialarına göre pazar ekonomisi ve liberalleşme, çöken Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’nde “ulusal” bütünlüğü oluşturan farklı etnik grupların ayaklanmaları yanında, toplumların “seküler” örgütlenmelerini de bozacak ve din temelinde politizasyona yol açacaktı (Arrighi, Hopkins and Wallerstein, 1992). Bu iddia, Soğuk Savaş süresince Afrika’dan Afghanistan’a kadar İslami grupları plazlandıran, etnik gerilimleri kaşıyan ABD’nin neoliberal hegemonya projesi ile de örtüşmekteydi (Mamdani, 2005). Serbest pazarlar adına vazifeye soyunan “devrimci veya darbeci değişim aktörlerinin fark edemedikleri şey, kendilerini Kuzey Amerika’nın zenginliklerinin değil Güney Amerika’nın vahşi gerçekliklerinin, belki de daha kötüsünün beklediği” (Arrighi, Hopkins and Wallerstein, 1992: 231). Üçlünün bu makalesi, Batı Avrupa benzeri bir kurumsal konsolidasyonu tamamlamamış, endüstrileşmeye dayalı bir sınıf kültürü yaratamamış devletlerin izleyeceği neoliberal politikaların, etnik temelde şiddet, din kullanıcılığı üzerinden gericilik, yasadışılık, yolsuzluk ve yozlaşma yaratabileceği ihtimalini gösteren ilginç bir analizdi.⁷ Benzer tespitler Türkiye için çok öncesinde Korkut Boratav tarafından yapılmıştı (Boratav, 1990). 1990’lar boyunca, özellikle Yugoslavya, Orta Asya ve Kafkasları kasıp kavuran şiddet sarmalı bu öngörülerin ne kadar isabetli olduğunu ortaya koyuyordu.

Türkiye’de 1980 ve 90’lar boyunca tam olarak ne yaşandığına dair en ilginç resmi açıklama 1994 yılında Tansu Çiller’den geldi. Çiller’e göre, uygulamaya koyduğu

6 Bkz. Toplumsal Bellek Platformu, <http://www.toplumsalbellekplatformu.com>

7 Üç yazarın iddialarının Sovyetler Birliği ve Kafkasya özelinde ayrıntılı bir analizi için Bkz Derlugian (2005:1-83).

neoliberal reformlar sayesinde “Avrupa’nın son sosyalist devleti” artık mezara gömülmüştü.. Çiller’in yıkmaktan memnuniyet duyduğu bu devlet, kısmen etkili işçi hakları, sendikal örgütlenmeler ve toplumsal muhalefet nedeniyle kapitalist çıkar çevrelerini sürekli zorlayan, literatürde “ulusal kalkınmacı devlet” olarak anılan devlet şekliydi. Bu kalkınmacı rejim sınırlı ekonomik rantın devlet eliyle söz konusu milli/ulusal egemen sınıflara dağıtılmasının ötesinde anlamlı demokratik veya ekonomik başarı kaydedemediği için yerini “devrimler” veya darbeler eşliğinde tüm dünyada finans kapitalin yönlendirdiği neoliberal politikalara terk etmişti; sosyalizm ile benzerliği ancak kafası çok karışık bir politikacı tarafından kurulabilirdi.

Türkiye’de 1960’lı ve 70’li yıllarda, işçilerin, emekçilerin, öğrencilerin ve aydınların dahil oldukları sosyalist hareketin taleplerine anlamlı ve demokratik cevaplar verebilen bir devlet yapılanması olmadı; bu amaca hizmet edebilecek kurumsal ve siyasi alanlar yaratılamadı. Oysa ki mesela Batı Avrupa devletleri ırkçı ve emperyalist tarihlerine, yüzyıllar boyunca kendi içlerinde ve kolonilerinde döktükleri kanın finanse ettiği kapitalist “ulus-devlet” aygıtlarına büyük ölçüde borçlu oldukları siyasi istikrarı, 1960’lı ve 70’li yıllarda sınıfsal hareketleri kurumsal yeniden yapılandırma süreçlerinin içine katarak demokratikleştirmiş ve pekiştirmişlerdi (Arrighi, Hopkins and Wallerstein, 1992; Tilly, 1992; Mann, 2005). Türkiye gibi genç ulus-devletlerin böyle bir şansı hiç olmadı.⁸ Yöneten kapitalist sınıflar, palazlanmak ve küreselleşmek isterken, hantal devlet aygıtının işlemeyen “ulusal gelişmeci” yapısını, toplumu dışlayarak - özellikle ezilen, sömürülen emekçi sınıfları, memurları, öğrencileri ve sosyalist aydınları – tasfiye etmenin en kolay yolunun askeri darbeler olduğunu iyi biliyorlardı. Darbeler ve yaygın devlet terörü anlamında Türkiye toplumu, ABD’nin arka bahçesi Latin Amerika ve Yunanistan ile benzer baskı, zulüm ve şiddet tecrübeleri yaşamıştır. Böylece 1960-70’li yıllarda Kürt muhalefeti de içinde barındıran sol muhalefet, “düzen” ve “demokrasi” retoriğiyle süslenmiş iki ordu girişimi - bir muhtıra ve bir darbe - ile ezildi. Propagandası yapılan liberal demokrasi, 1980 yılında “ulusal kalkınmacı devlet”i ve toplumsal muhalefeti/sivil toplumu büyük ölçüde imha etti; bu tam da Doğu Avrupa’da “reel sosyalist” devletlerin IMF’nin siyasaları ile deneysel girişimlere başladıkları zamanlara denk geliyordu.

1989 yılında Sosyalist Blok çökerken, Türkiye’de ekonomik pazarların finans sektörüne bağlanması süreci reformlar eşliğinde tamamlandı (Cizre-Sakallıoğlu ve Yeldan, 2000); aynı sene PKK’nin bir halk kalkışması haline geldiğini gösteren olaylar Güneydoğu’da vukuu buldu. Devletin güneydoğuda temizlemesi gereken bir “terör belası” doğmuştu; neoliberal politikaların emek-sermaye ekseninde yaratması gereken toplumsal çatışma, bugüne dek “terör” olgusuyla sindirilecek ve seyreltilecek, “sınıf mücadelesinin panzehiri milliyetçilik ve etnik hoşnutsuzluk yine günümüze dek körüklenecekti” (Yeldan, 2011). Türkiye sosyalistlerinin çoğu olanları yenilmişlik duygusuyla hapisten ve sürgünden izlerken, eskiden sol siyase-

8 Batı Avrupa ile karşılaştırmalı bir devlet tarihi analizi için bkz. Jacoby (2004).

tin içinde yer almış kimi sol-liberal yazarlar, demokratikleşme ve sözde “ulusalcı Kemalist” statüko’yu yıkmaya yolunda önemli adımlar atılacağına dair görüş bildirmeye; aynı anda entelektüel alana hakim olmaya ve meşru kabul edilmesi gereken sol söylemin sınırlarını çizmeye başlamışlardır.

Halbuki 1980 ve 90’larda liberal demokrasiye ve piyasa ekonomisine geçiş süreçleri Latin Amerika’dan Afrika’ya, Orta Avrupa’dan Orta Asya’ya tüm dünyada - Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Afganistan dışarıda tutuldu-, “demokratik yönetim şekilleri”, “sivil topluma özgürlük” ve özellikle orta sınıflar için “zenginlik” vaatleriyle pazarlanmıştı; seçimler kitlelerin demokratik zaferleri olarak kutlanmıştı. 1980’lerin sonunda Doğu Avrupa’nın “devrimci” değişim aktörleri, tıpkı Türkiye’de 1980 sonrası idareyi ele alan “sivil” siyasi ve toplumsal aktörler gibi - belli başlı üç temel ideali dile getirmişlerdi: Serbest pazarlar, liberal demokrasi ve batıyla (Avrupa Birliği) bütünleşme. Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’nde sosyal, hukuksal ve kurumsal yapılandırmadan yoksun “demokrasiye geçiş” süreçlerinin bedeli, neoliberalizmin küresel gardiyanları tarafından da desteklenen etnik çatışmalar ve teritoryal parçalanmalar oldu. Kanlı etnik savaşların, yükselen neomuhammedîlik ve radikalleşen siyasi İslamın arkasında, 1990’ların sonunda tüm dünyada devleti küçültüp kısırlaştıran neoliberalizm yer alıyordu. Neoliberalizm devletin örgütlü sivil toplum kalıntıları ile olan ilişkisini yıkmıştı (*devletin gerilemesi*); güdük, otoriter ve her zamankinden daha militarist ve güvenlik odaklı devlet aygıtının dışına itilen toplum, siyasi ve ekonomik karar mekanizmalarının da dışında kalmıştı (Hui, 2006). Bu durum şiddet kullanan veya barışçıl her türlü sosyal hareketin fark yaratma gücüne olan akademik ve entelektüel inanca da sert darbe vurdu (Fraser, 2003; Kousis, 2004; Foweraker, 2005).

İçinden geçilen ulusal ve uluslararası süreçler 1990’lar boyunca Türkiye’yi ne parçalanmaya ne de demokratik yollarla Kürt siyasi hareketine cevap vermesini kolaylaştıracak bir konuma götürdü. Yerelde belli başlı siyasal, sosyal ve ekonomik koşulların varlığı ve yokluğunun biraraya gelmesiyle gelişen, örgütlenen ve hareketlenen Kürt ulusal bağımsızlık mücadelesi, 1980 sonrası uluslararası dinamikler tarafından hem beslendi, hem engellendi. 1980’lerin sonunda, sınırların yeniden çizilmeye başlandığı Orta Avrupa-Orta Asya çizgisi üzerinde bulunan Türkiye de ayrılıkçı siyasetten payına düşeni doğal olarak aldı. Öte yandan küresel ekonomik “verimlilik” bağlamında “atıl” kaldığı için parçalanmış Yugoslavya’nın aksine” eğer bir ülkenin küresel ekonomik sisteme entegrasyonu illa ki onun parçalanmasını gerektirmiyorsa o zaman ulus-devletleri ayrılıkçı hareketlere karşı koruyan uluslar arası hukukun hükmü geçerliydi.

Kürt coğrafyasında PKK’nin kimlik siyaseti üzerinden geniş halk kitlelerini başarıyla örgütleyebilmesi ve bu hareketin kesin çizgilerle etnik kimlik merkezli

9 Yugoslavya’nın çözülmesini kapitalizmin küresel yayılmacılığı ve bu ülkenin ekonomik “atıllığı” (*superfluous*) bağlamında analiz eden bir çalışma için bkz. Denich (2003).

ve şiddete dayalı bir “ulusal özgürlük” hareketine dönüşmesi devletin Kürtlerin taleplerine cevap vermesi beklenen kurumsal “kapasite”den, hukuka dayalı “meşru” kurumsal yapılanmalardan, ve dolayısıyla “otorite”den yoksun olması ile ilişkili olarak anlaşılabilir. Diğer yandan da Kürt coğrafyasının etnisite üzerinden söylem üreten bir harekete en fazla destek veren bölgelerinin modern ekonomik üretimden, endüstriyel tarımsal faaliyetlerden, modern ekonomik ilişkilerden ve sınıfsal örgütlenmelerden mahrum olduğu da unutulmamalı. Bu durum Yugoslavya ve Kafkasya’daki durumla benzerlik arz etmektedir. Derlugian’ın etnopolitik şiddet üzerine yazılmış en başarılı neo-Marxist eserlerden birisi kabul edilen çalışmasının özellikle işaret ettiği coğrafyalar endüstriyel temelin ve sınıfsal örgütlenmelerin en zayıf olduğu bölgelerdir; Yugoslavya’da Bosna Hersek ve Sovyetler Birliği’nde Kafkasya bölgesi Soğuk Savaş sonrasında demokrasi ve liberalleşme sloganları altında en çok kanın döküldüğü, en büyük çatışmaların yaşandığı yerlerdir (Derlugian, 2005).

Türkiye, bu yeni küresel düzen içerisindeki “stratejik derinlik”li konumunu, 1990’ların sonunda neoliberalizm ile neomuhafazakarlığın uyumlu birlikteliğini sergileyecek, “ılımlı İslam”ın öncülüğünü yapacak, bilûmum Orta Doğu Projelerinin “eşbaşkanlığı”na soyunacak bir siyasi partinin tohumlarını atarak belirlemişti.¹⁰ Ancak küresel aktörlerin tasarrufunda şekillenen uluslararası siyaset gün itibarıyla sünni Arapları öncülüğü altında toplaması beklenen “neo-Osmanlıcılık” projesini Türk ordusunu ve topraklarını Orta Doğunun yeniden şekillendirilmesi sürecinde yanlarında tutabilmek niyetiyle destekler görünse de, hukukdışılığın, baskı rejiminin, militarizmin ve polis şiddetinin ayyuka çıktığı bu yeni devlet yapısı, ülke içerisinde ciddi bir meşruiyet krizi ile karşı karşıyadır. Nitekim, güneydoğu Anadolu’daki beyhude savaş en az 50,000 ölü bedenle bugünlere taşınmıştır; Türkiye’nin yeniden çizilecek olan Orta Doğu haritasına içte ve dışta ne tür siyasal düzenlemeler ile ekleneneceği netleşmeden ölümlü çatışmalar son bulmayacak gibi görünmektedir.

Batının öncülüğünde gelişen neoliberal hegemonya projesi Orta Doğu’daki statükoları yıkmak için 2000’li yılları beklemiştir. 1990’larda Doğu Bloğunun deneyimlediği kanlı yeniden yapılanma - ki bu ülkelerin küresel hegemonyaya bağlanmaları sürecinin bir gereğiydi - bugün başka şekillerde Orta Doğu coğrafyasında yaşanmaktadır. Tunus ve Mısır gibi ülkelerde onlarca yıldır hüküm süren batı müttefiki rejimler neoliberal politikaları sürdüremedikleri noktada, halk isyanları ile devrilmiştir. Küresel hegemonyaya inatla kafa tutan rejimlerin yönetimindeki Libya ve Suriye gibi ülkeler ise uluslararası müdahale ve baskılarla çok kanlı iç savaşlara süreklenmiştir. Orta Doğunun küresel hegemonyaya teslimiyeti isyanlar ve iç savaşlarla sürekli kılınıp, perçinlenirken, çatışmalar etnik kimlikler, dinsel ve aşiretsel aidiyetler etrafında örgütlenmektedir.

Türkiye’de bir taraftan etnik ayrışma, ırkçılık, sivil toplumun boşluğunu dol-

10 Türkiye’nin yakın tarihi içerisinde “NATO’nun İslamcıları”nın nasıl yükseldiği üzerine bir analiz için bkz. Tugal, (2007).

duran cemaatleşme görünürlük kazanmaya devam ederken diğer taraftan hukukun üstünlüğü, sosyal adalet, kimlikler üstü sosyal dayanışma ve seküler değerlerin altı oyulmaktadır. Derlugian'ın genel çıkarımından hareketle Türkiye için şu söylenebilir: Neoliberal yayılmacılık ve küreselleşen finans kapitali ayakta tutmak ve Orta Doğu'nun yeniden şekillendirilmesini kolaylaştırmak için Türkiye'de izlenen neo-muhafazakar siyaset, devleti ve devletin toplumla ilişkisini anlamlı bir kurumsal demokratikleşmeye veya demokratik konsolidasyona götürmemektedir. Bilakis ırkçı, milliyetçi, militarist ve dinci söylemler üzerinden 1990'lardan bugüne sistematik olarak meşrulaştırılan siyasi şiddeti devam ettirecek "en temel yapısal şartlar" parti siyasetinde, Yeni Anayasa'da, yargıda ve tüm devlet kurumlarında yaratılmaktadır. Hükümet eliyle yürütülen siyaset "Türk-Kürt", "iyi Kürt-kötü Kürt", "vatandaş-sözde vatandaş", "yandaş-terörist" gibi karşıtlıkları pekiştirmektedir.

Makalenin bundan sonraki kısmında Kürt siyasi hareketinin değişen konjonktürel şartlara nasıl cevap verdiği aynı zamanda AKP hükümetinin yeni hegemonya projesinin yarattığı devlet krizleri ve otorite zaafılarından yararlanarak kendisine ülke içinde ve dışında nasıl yeni çatışma alanları açmaya çalıştığı tartışılacak.

PKK ve "Şiddetle" İhtiyaç Duyulan Bölgesel Otorite Arayışı

1975 sonrası dönemde, şiddeti reddetmiş Kürt partilerinden farklı olarak PKK'nin kullanmayı seçtiği şiddet, "bir çatışma şekli" olarak Kürt ulusal hareketini baskıladı. Braubaker ve Laitin'in kuramsal çalışmalarında genel olarak iddia ettikleri gibi, şiddet çatışmanın veya çıkmazın bir sonucu veya derecesi değildi; "kendi başına sosyal ve siyasal bir eylemdi" (Braubaker and Laitin, 1998:425). Hatırlanacağı gibi, Apocular olarak bilinen örgüt ilk büyük eylemlerini bir taraftan barışçıl ve çoğunluğu sosyalist gelenekten olan, "yurtsever" tanımlanan ve kendileri de özgür Kürdistan adına mücadele eden Kürt gruplarına, diğer taraftan devletle ilişkileri güçlü büyük toprak sahibi Kürt aşiretlere karşı düzenledi. Bu arada sosyalist Türklerin Güneydoğu Anadolu'da hareket etmelerini yine şiddet yoluyla engelledi. PKK tarafından izlenen bu tür bir stratejinin iddia edilen nedeni ister farklı siyasi söylemlerle özgür Kürdistan'ı hayal eden Kürtlerin tasfiye edilmesi gerekliliği, ister Türkiye Kürdistanı'na sahip çıkan sosyalist Türklerin aradan çıkarılması zorunluluğu, ister bölgedeki feodal ağalar ve aşiret sistemine karşı etkili mücadele verebilmenin, isterse Türkiye Kürdistanı'nı "kolonileştiren" Türk devletine başkaldırmanın tek yolu olsun; *şiddet* 1970'lerin sonlarından itibaren PKK öncülüğünde şekillenen Kürt siyasi söyleminin ana unsuru olmuştur¹¹.

PKK'nin bir taraftan bölgede sınıfsal dayanışmalar üzerinden örgütlenmeyi amaç edinmiş sol grupları tasfiye etmesi, diğer taraftan devletin bölgedeki kırılan dengeler üzerine kurulu eğreti varlığını temsil eden ana unsurları kırmak ve

11 Ayrıntılı bir akademik analiz için bkz. Ökem (2006:233-247). Ayrıca Bkz. Öcalan ve Küçük (1993), Toklucu (2009), Güçlü (2012).

çözmek maksadıyla hedef seçmesi anlamlıdır. Bu strateji örgütün tabanını, işçi, köylü ve emekçi kesimlerden öteye, Marksist söylemde “sınıf bilincinden yoksun” diyebileceğimiz örgütsüz “sınıf-altı” kesimleri de kapsayacak şekilde genişletmiştir. Benzer bir argümanla Derlugian, Çeçenistan bölgesindeki muhalif sol hareketin Sovyetler Birliği’nin bir devlet olarak meşruiyeti hem içeride hem uluslararası arena da aşınmaya başladığı süreçte din temelli bir milliyetçi harekete dönüşmesini açıklamaya çalışıyor. Ona göre bu dönüşüm sürecinin arkasındaki en önemli etken, Kafkasya’da mevcut ekonomik sistem nedeniyle milliyetçi söylemin nüfusun çoğunluğunu oluşturan “sub-proletarya”yı siyaset içine çekebilmede sol söylemlerden çok daha başarılı olmasıdır (Derlugian, 2005:1-64 & 287-324). PKK 1980 sonrası dönemde, Türk devletinin meşruiyet zaafını, şiddete mesafeli sosyalist bir mücadele ile değil, çok daha geniş bir halk tabanını politize edebilme şansı olan ve uluslararası şartlar tarafından da desteklenen ayrılıkçı bir milliyetçi hareket ile hedef alma yolunu seçmiştir. Sosyalist ideallerin izleri hareketin söyleminde günümüze kadar yer almış olsa da PKK halk tabanını en etkili bir şekilde kimlik politikası ve şikayetler (grievances) üzerinden politize etmiş, örgütlemiş ve harekete geçirmiştir (Romano, 2006).

1990’larda kırsal kesimlerin asker tarafından silah zoruyla boşaltılması, farklı köylü sınıflarının ellerinden evlerinin, hayatlarının ve ekonomik üretim araçlarının alınması “sınıf-altı” kesimin hızla büyümesine neden olurken, aynı zamanda bu kesimlerin devlet karşısı tek örgütlü siyasi aktör olarak kalan PKK çizgisinde politize olmalarını kolaylaştırmıştır. PKK’ye eşlerini ve çocuklarını veren ve umut bağlayan Kürt halkı kendilerine ait egemen bir devleti idealize ederken, (karşı) şiddeti doğal sayan söylemler etrafında “istilacı ve işgalci” Türk devletine (bu halkın diliyle TC’ye) karşı kenetlenmiştir. Doğal olarak, savaşı, şiddeti, baskıyı, ayrımcılığı tecrübe etmiş, topraksızlaştırılmış, yerinden edilmiş ve işsizleştirilmiş “sınıfsız” Kürt halkı, sorunlarını sınıf meselesi, emperyalizm, veya 1980 sonrası neoliberal yapılanmanın Türkiye’nin Güneydoğusuna yansımaları olarak değil ulusal bağımsızlıktan yoksunluk olarak tanımlamaktadır.

PKK sistematik şiddeti bölgedeki tüm rakip unsurlara karşı kullanarak kendisini Türkiye Kürdistanı’nın toplumsal örgütlenme, merkezi devletle siyasi ilişkiler ve ekonomik üretim ve “verimlilik” anlamında en yumuşak karnında var etmeyi başardı. İronik bir şekilde, PKK’nin ortaya çıkışında, özellikle örgütlenme, hareket yeteneği ve halk arasında meşruiyet kazanmasında rol oynayan şey güçlü bir devletin varlığından çok kurumsal ve hukuksal anlamda zayıf, silahlı gücü yüksek ama sivil otoritesi kırılgan bir devletin varlığıdır.¹² Bölgede sivil otoriteden yoksun olan devlet, kontrol yeteğini arttırmak adına Kürtler arası ilişkileri korucu aşiretleri ve Hizbullah üzerinden militarize etti; ekonomik çıkar çatışmaları, karaborsa,

12 Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne, Türk Devletinin yoğunluluklu olarak Kürt halkının yaşadığı doğu ve güneydoğu Anadolu illerinde kendisini kurumsal olarak “var etme” çabası ve izlenilen siyasetin sorunlu açılımları ve sonuçları üzerine iki önemli çalışma için bkz. Aslan (2011), Belge (2011).

uyuşturucu ticareti, aşiretler arası kan davaları, neo-feodal yapılanmalar ve mafya tarzı sosyal örgütlenmeler üzerinden şiddet 1990'lar boyunca çeşitlendi ve "özelleştirildi" (Bozarslan 2000: 22). Öte yandan önemli bölümü uluslararası bağlantılı hegemonya içinde yapılanan cemaatler, bölgedeki Sünni muhafazakar potansiyelin kontrol altında tutularak muhalif veya rakip güçlere karşı kullanılması amacıyla sosyal, siyasi ve ekonomik ağlar üzerinden yayılmaya başladı. Türkiye'nin doğusu ile batısı arasında her fırsatta sözü edilen farklılıklar kadar dikkati çekmemiş olan Kürt coğrafyasında tarihsel kökleriyle mevcut bulunan siyasi, sosyal, ekonomik ve ideolojik gizli ve görünür ayrışmalar savaş süresince , karmaşık boyutlara ulaştı. Bu ayrışmaların izlerinin pek merak edilmemesi ve izlerinin sürülmesi dikkate değer bir durumdur.

Kürt Siyasi Hareketi ve Meşruiyet Mücadelesi

Ordunun NATO onaylı neo-liberal darbesi bir yandan Türk milliyetçiliğini mafyalaştırıp, diğeryandan Kürt coğrafyasında devlet terörünü norm haline getirirken, olgunlaşan, taban kazanan ve konsolide olan Kürt siyasi hareketi Türkiye'den ve Türkiye'nin geri kalan halklarının kaderinden "bağımsız" bir Kürdistan arzusunu kendisine en temel amaç edindi. Hareketin yasal parti siyaseti güden kanadı dahi özellikle 1994'de DEP'in Anayasa mahkemesi tarafından kapatılmasını takiben 1990'ların sonuna kadar, meşru kabul etmediği, dolayısıyla uluslararası arena-da meşruiyet arayışı peşinde "kendi kaderini tayin hakkı hakkı" talebiyle meydan okuduğu sistemin *içinde* değil *karşısında* tavır almayı ve sistem dışı hareket etmeyi direniş ve mücadelenin prensibi olarak benimsemiştir (Ökem, 2006: 247-248).

Mevcut sistem tarafından buna zorlandığı ve mahkum edildiği iddiası yaygın olarak kabul edilse de, HEP'in SHP ortaklığıyla parlamentoya girip çıktığı dönem dahil, yasal zeminde mücadele veren Kürt aktörlerin sistemin parçası olmaktan ziyade sisteme meydan okumak ve oyunu kendi kuralları ile oynamak iddiasıyla radikal bir muhalif duruş sergiledikleri söylenebilir; bu tavır 1990'ların uluslararası konjonktürü bağlamında bilinçli ve pragmatist bir strateji olarak açıklanabilir. Kürt ulusal hareketini temsil eden siyasi partiler aynı zamanda devlet şiddetinin yaygınlığı karşısında PKK şiddetini normalleştirme ve meşrulaştırma görevi de görmüşlerdir. PKK alternatif meşru mücadele alanlarını daraltmış, kendi kendisini "normalleştirmiş", "ulusal özgürlük" adına kurulan hareketi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin meşruiyet zaafına endeksli "eşesli-synchronized" hale getirmiştir (Ökem, 2006).

Kürt ulusal hareketi tüm etnopolitik hareketler gibi "genellemeler ve homojenleştiren/tekleştiren kategoriler üzerinden kesin çizgilerle betimlenmiş bir 'biz' (zulme uğramış Kürtler)" yaratma iddiasındaydı (Watts, 2010: 11). Özellikle 1940'lı yıllardan günümüze Türkiye'de Türk-Sünni İslam sentezi üzerinden konsolide edilen statükonun içerisindeki İslami (sünni İslam) ve Kürt asli unsurları görmezden

gelerek kendisini, gayrimeşru “Türk Devleti” ve devletin peşine takılmış “işbirlikçi Kürtler” odaklı bir karşıtlıkta konumlandırdı. Bu arada Alevi sorununun en az Kürt sorunu kadar büyük önemini göz ardı etti ve Türkiye’de demokratikleşmeyi öncelikli olarak Kürt ulusal davasına endeksledi.¹³ Türkiye Cumhuriyeti’nin 1980 sonrası dönemde - Türklerin de Kürtler kadar parçası olduğu toplumsal muhalefetin o dönem gördüğü baskı ve şiddet düşünülecek olursa “insan hakları ihlalleri” nedeniyle - uluslararası arenada yaşadığı ciddi meşruiyet kaybı üzerinden Kürtlerin ulusal davasının meşruiyeti bina edilmeye çalışıldı. O dönemde Avrupa’ya akan Kürt sığınmacıların anlattıkları şiddet ve baskı deneyimleri, Kürtleri devletin zulmüne karşı savunmasız bir etnik azınlık olarak görmeye yetiyordu.

Yine de bu durum “Kürdistan” projesinin uluslararası kabul göreceği anlamına gelmiyordu. Ökem’in deyimiyle, “evrenselleştirilmiş Uluslararası Hukuk” a tarihsel bağı dolayısıyla uluslararası meşruiyeti bulunan Türkiye Cumhuriyeti’nin karşısında, 1923 yılında “kendi kaderini -Türklerle birlikte- belirleyen” Kürtlerin adına ileri sürülen bağımsızlık talebi “partikülarist” kalıyordu; uluslararası sistem içerisinde “egemenlik” ve “meşruiyet” arayışının içini “evrensel” referanslar ile dolduramıyordu (Ökem, 2006:273-275). PKK liderliğindeki hareketin söyleminde vurgusu gittikçe artan “etnisite” tek başına uluslararası siyasal tanınma getirmiyor; uluslararası hukuk, etnisitelere “doğal haklar” atfetmiyordu (Ökem, 2006:289). Kürt siyasi hareketi 1990’larda kendisini parlamenter demokrasinin dışında tutma siyaseti izlemişti; ama 2000’li yıllara gelindiğinde ise, parlamenter demokrasiden geri dularak “Kürdistan” üzerine veya “kendi kendini yönetme hakkı” adına “evrensel” karşılığı olan talepler üretilemeyeceği anlaşılmıştı. Kürt siyasi hareketinin 2000’li yıllara girildiğinde, bağımsız vekillerle meclise girme yolunu kullanmasının, Demokratik Özerklik projesine yönelmesinin nedeni hareketin başındaki kadroların edinilen tecrübeyle bu çok yüzlü resmi artık daha iyi okuyabilmeleri idi.

1990’ların sonuna doğru ortaya çıkan küresel tablo ve ABD’nin Orta Doğu’daki siyasetini yeni bir boyuta taşıma yolundaki girişimleri bağımsız Kürdistan ha-yalini, hatta federasyon alternatifini, Türkiye’nin Kürtleri (veya *Kuzey Kürdistan*) için zamansızlaştırdı. Orta Doğu’da tüm uluslararası sınır ve rejimlerin mevcudiyetlerini sürdürmek adına bir noktada zorlanacakları düşünüldüğünde bunu bir mutlak imkansızlıktan ziyade konjonktürün elverişsizliği olarak okumak gerekir. 2000’lerin ortalarında Kürt hareketi için bir nevi *Plata o Plomo* durumu hakimdi; yani ya bölgesel ve küresel egemenlerin arasında oynanan oyunu kurallarıyla oynayıp süreçten bir çıkar elde etmiş şekilde çıkacak ya da mesela ABD’nin şimdilik iyi anlaştığı Sünni İslamcı neoliberal bir iktidar tarafından oyundışı bırakılacaktı.. İşte özerklik projesi *Plata* ile *Plomo* arasına sıkışmış Kürt hareketinin bir yandan Kürt halkının dil ve kimlik üzerinden tanımlanan özgürlük ideallerinden taviz vermeyerek diğer yandan da neoliberal süreçlere karşı duranın veya neoliberaliz-

13 Bu siyasetin bedelini 12 Eylül 2010 Referandumunda ve 2011 milletvekili seçimlerinde Dersim’i kaybederek, Alevi Dersim’den “özerklik” onayı alamayarak ödedi. Bkz. Gündoğan (2011).

min sürdürülebilirliğini tehlikeye atanın tarumar olduğu bir coğrafyada küresel iktidar odaklarıyla doğrudan karşı karşıya gelmeyecek kendisine alan yaratması-
nın formülü olarak öne çıktı.. Bu proje, içeriği ve kapsamı halen belirsiz olsa da, Türkiye toprakları içerisinde Türkleri ve Kürtleri, Orta Doğu coğrafyasında ise tüm Kürt halkları arasındaki ilişkileri düzenlemeyi amaçlayan sosyal, kültürel ve siyasi “çatıları” ön plana çıkarmaktadır. 2004 yılı ile birlikte Kürt siyasi hareketi, geleneksel (konvensiyonel) parti siyaseti ile dağlarda sürdürülen ve şiddet kullanan örgüt eylemlerinin dışında şehir merkezlerindeki hoşnutsuz sivillerin katılımıyla devlet aygıtı üzerinde yeni bir baskı mekanizması yaratabileceğini gördü. Meclise giren vekiller aracılığıyla özerklik talebini demokratik yollarla meşrulaştırma adına referans gösterilecek seçmen tabanı, yeni mücadele alanları haline gelen sokaklarda görünürlük kazanmaya başlayacaktı.

Dağlardan Şehirlere Protesto, Direniş ve Mücadele Alanları¹⁴

Çocuk Oyunları-1

Eylül 2004

PKK 1999’da ilan ettiği ateşkese henüz son vermemişken; Diyarbakır’lı Kürtlerin tedirgin, Avrupa Birliği’nin Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlama kararı arifesinde heyecanla bekleyen Türkiye kamuoyunun ise Kürt sorununun çözümü konusunda hala naif bir iyimserlik içinde olduğu günlerde Diyarbakır Suriçi’nde bir grup çocuğun polisle oyununa uzaktan tanık oluyorum: “Biji Serok Apo!, Biji Apo Serok Apo!” Polisler kendilerine yaklaşp gözlerinin içine baka baka slogan ve taş atan, hemen ardından gülüşerek hızla mahallenin ara sokaklarına kaçan çocukların ardından bağıyor: “Evlerinize gidin! Bizi oraya getirmeyin, fena olur!” Yanımda babası 1992 yılında JITEM tarafından “kaybedilen” ve 1993 yılında ailesinin geri kalanıyla birlikte Diyarbakır’ın Hani ilçesine bağlı köylerinden askerler tarafından sürölüp Diyarbakır merkeze sığınan Serhat, erkek kardeşi Azat ve kızkardeşleri Hacer ve Berfin var. Serhat, sürü halinde mahallenin içine dalan çocuklara bakıp bir kakhaha atıyor. “Polisler böyle durumlarda genelde nasıl tepki veriyorlar,” diye soruyorum Serhat’ya. “Ciddi bir şey olmadıkça hiçbir şey yapmıyorlar. Önceden böyle değildi, şimdilerde böyle pasif kalıyorlar. Önceden olsa mahalleye dalarlardı, birkaçını toplayıp bir süreliğine alıkoyarlardı. Şimdi olayların kontrolden çıkmasından korkup mahalleye adım bile atmak istemiyorlar; Avrupa’nın gözü üstlerinde ya, hiçbir şey yapamazlar, özellikle de küçük çocuklara...” Çocukları tanıyıp tanımadığını, yaklaşık kaçının savaş mağduru yerinden edilmiş ailelerden geldiğini

14 Tüm anekdotlar ve görüşmeler 2004 yılının ikinci yarısında, altı ay boyunca Diyarbakır ve çevre illerinde gerçekleştirilen ve 1990’larda şiddetlenen savaşın yarattığı süreçlerin, zorunlu göç olgusu üzerinden, sosyal, ekonomik ve politik açılımlarını çözümlemeyi amaç edinen alan çalışmasının notlarından derlenmiştir. Özel isimler güvenlik kaygısıyla not edilmemiştir, gizlilik ilkeleri dikkate alınarak değiştirilmiştir. Alan çalışmasının ayrıntılı verileri 2007 yılında doktora tez çalışması olarak sunulmuştur. Bkz. Gökalp (2007).

soruyorum. Şaşkın, gözlerini açıp cevap veriyor: “Hepsiii!” Sonra çocuklardan birkaçını gözüne kestirip, yarı şaka yarı ciddi söyleniyor: “Benim kapımdan uzak durun, başımı belaya sokmayın!” Polisler ve çocuklar arasında yaşanan bu gündelik olaydan birkaç saat önce Serhat anlatıyordu: “DEHAP’ın gençlik kolları üyesiyim. Canlı Kalkan İnsiyatifinin de üyesiyim. Gerilla için genel af istiyoruz. Türk ordusunun PKK’ye karşı yürüttüğü tüm operasyonların derhal durdurulmasını istiyoruz. Türk askeriyle karşı karşıya gelmekten korkmuyoruz. Barış için bedenlerimizi ortaya koyduğumuzu görsünler. Gösterilerimiz tamamen şiddetten uzak, buna rağmen sürekli tutuklanıp, gözaltına alınıp, bırakılıyor... AB görüşmeleri nedeniyle Türkiye ilginç zamalardan geçiyor. Bizim için Türkiye AB’ye alınmış, alınmamış önemli değildir. Ne istiyorsak odur. Barış inşaa edilemezse, taleplerimiz umursanmazsa şiddet kullanmayı da biliriz. Ama bu kez bizden dağa çıkan olmayacak; Türk şehirlerinin kalbine girilecek.”

Çocuk Oyunları-2

Mart 2005

Mersin’de düzenlenen Newroz gösterileri sırasında Diyarbakır ve Mardin kökenli ailelerden geldikleri söylenen iki çocuk bir Türk bayrağını ateşe verdi. Aralarında anaakım medya ve bir devlet üniversitesinin de bulunduğu pek çok farklı kesimden milliyetçi soslarla bezenmiş tepkiler alan bayrak yakma olayına ordunun “sözde vatandaşlar” açıklaması damgasını vurdu. Türkiye Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir resmi açıklamada ülkenin Kürt vatandaşları “sözde vatandaş” ifadesiyle anılmıştı (Yeğen, 2006). Kamuoyundan gelen tepkiler üzerine geri adım atmak ve yeni bir açıklama yapmak zorunda kalan TSK, özellikle 1990’lar süresince çetrefilleşen bir olguyu isteyerek veya istemeyerek kamuoyuna duyurmuş oldu: Kürt asıllı vatandaşların, özellikle de 1990’larda göçmen olmayı göze alarak koruculuk kurumunu reddetmiş Kürtlerin, devletin belli kurum veya kesimleri nezdinde meşruiyetten yoksun statüsüydü bu. İronik olan ise, bahar bayramının coşkusunu, kısa hayatları boyunca zulmün sembolü olarak gördükleri Türk bayrağını ateşe vererek kutlayan iki küçük çocuğun TSK’nin otoritesini tehdit etmeyi başarmış, dolayısıyla devletin “meşru olmayan” Kürtler söz konusu olduğunda açığa çıkan otorite ve meşruiyet zaaflarını ve siyasi istikrarsızlığını¹⁵ tüm dünyaya göstermiş olmalarıydı.

¹⁵ İktidarı ülke ve halk genelinde konsolide etmeyi başaramamış, görece zararsız meydan okumaları hegemonyasına tehdit kabul edip orantısız tepki veren ve baskı uygulayan “istikrarsız rejimler” üzerine bkz. Boudreau (2005).

Çocuk Oyunları-3

Mart 2006

Olağanüstü güvenlik önlemleri altında olaysız geçen Nevruz kutlamalarından bir hafta kadar sonra, pusuya düşürülerek öldürülen ondört gerilladan dördünün Diyarbakır'da düzenlenen cenaze töreninde çocuklar ve gençlerin ağırlıkta olduğu yaklaşık beş bin gösterici polisle çatıştı. Yaklaşık bir hafta sürecek olan olayların ikinci gününde, sayıları onbeş bini bulduğu söylenen genç protestocular güvenlik güçlerine taş ve molotof kokteyleri ile saldırdı, karakollara, bankalara, dükkanlara ve devlet dairelerine zarar verdiler. Zırhlı araçlar ve askeri personel çatışma alanlarına yığılacak, güvenlik güçleri göstericilere göz yaşartıcı gaz ve plastik mermilerle karşılık verdi. Bir hafta içinde onaltı göstericinin hayatını kaybettiği çatışmalar tüm çevre illere ve İstanbul'a sıçradı. Olayların ciddiyetine ve onaltı göstericinin hayatına malolan çatışmalara rağmen, ana akım medya güvenlik güçlerinin "duyarlı" tutumunu ve Diyarbakır emniyet müdürünün "çok gerekli olmadıkça göstericilere ateş açılmaması" uyarısının arkasındaki "iyi niyeti" manşetlere taşıdı. Siyasetin diğer ucunda, Danimarka'dan yayın yapan Roj TV ise gençlerin cesaretini öven haberler yaptı. Gösterileri "terör örgütü"nün ve sözcülerinin bir oyunu olarak gören Türkiye kamuoyundaki genel beklenti Kürt siyasetçilerin şiddeti kınamaları gerektiği yönündeydi. Medya ve kamuoyu baskısına rağmen gençleri kınamaktan kaçınan Kürt siyasiler eleştirildi; Osman Baydemir'in bir göstericiyi "öperek tebrik ederken" çekilmiş fotoğrafı kamuoyunu meşgul etti. Gençleri gösterilere katılmaya çağardıkları iddia edilen siyasiler hakkında halkı kışkırttıkları, şiddeti teşvik ettikleri, çatışmaları körükledikleri gerekçeleriyle davalar açıldı.

2000'li yılların bu ilk büyük sokak hareketine yol açan süreç nasıl başlamıştı? PKK'nin 1999 yılında başlattığı tek taraflı ateşkesin 2004 yılında sona erdirilmesinin üzerinden yaklaşık iki yıl geçmişti. "Gerillanın başları dik dağlardan ineceğine" olan inanç, AKP'nin 2002 yılında "kültür" ve "dil" alanlarında giriştiği reformların doğurduğu heyecanla birlikte hızla azalıyordu. İktidar partisinin hak talepleri konusunda Kürtlere yönelik vaatlerinin sınırlı olduğu anlaşıyordu. Affedilmelerini gerektiren bir durum olmadığını 2004 yılında bana defalarca hatırlattığı halde "gerilla için genel af istiyoruz" diyen Serhat gibi sabrı tükenen pek çok genç-yaşlı Kürt hergün güneydoğuda gerilla cenazesi karşılıyordu. Üstelik, 2004 yılında Diyarbakır sokaklarını saran Avrupa Birliği umudu ve buna bağlı olarak Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin Kürtlerin talepleri adına bir baskı aracı olarak kullanılabileceği beklentisinin boş bir ümit olduğu kanısı Kürtler arasında gittikçe güçleniyordu. Bir yıl önceki Nevruz kutlamalarında bayrak yakan iki çocuğa öfke kusan TSK "kötü Kürtler"i "sözde vatandaş" ilan etmişti. 2006 olayları böyle bir siyasi arkaplanın eşliğinde hayal kırıklığı ve öfke dolu gençlerin, savaş yılları çocuklarının protestosu, direnişi ve aynı zamanda gövde gösterisiydi.

Olaylarla ilgili olarak devlet otoritelerinin yaptıkları açıklamalar arasında bir

tanesi çok farklıydı. AKP'ye yakın olmasına rağmen, PKK'ye sempati duyan halk arasında çok takdir edilen dönemin Diyarbakır Valisi Efkân Ala, gösterilere katılan çocukların 1990'larda zorunlu göç mağduru olan ailelerin çocukları oldukları gerçeğine kamuoyunun dikkatini çekmek istemiş; bu çocukların içinde büyüdükleri savaşa, şiddete, göçe ve haksızlıklara vurgu yapmıştı. Ala'nın sözleri kamuoyunun genelinde anlamlı bir karşılık bulmadığı gibi, başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın göstericileri ve Kürt siyasetçileri hedef alan sert açıklamaları arasında kayboldu. 2006'da yaşananlar, yakın gelecekte vuku bulacak sokak olaylarının işaret fişeği gibiydi.

Şehir merkezlerini ve kenar mahalleleri 1990'lı yıllarda zorunlu olarak dolduran yurdundan edilmiş göçmenlerin çocukları için direniş göstermek artık dağlara çıkmakla sınırlı değildi. Vuku bulan olaylar, yeniden talep edilen bir "demokratik cumhuriyet çatısı altında" kentsel mekanların da bir mücadele alanı haline geldiğinin önemli bir göstergesiydi. Kırsalda PKK ile savaş süresince devletin meşruiyet, otorite ve yönetim zaafı nedeniyle yerinden edilen Kürt halkıyla birlikte, devletin söz konusu meşruiyet, otorite ve yönetim zaafı da şehirlere taşınmıştı. Zorunlu göç dalgaları sonucunda şehirlerin etnik hoşnutsuzluğun mekanları haline gelmesi, Kürt göçmenlerin şehirlerde örgütlü sivil toplum kuruluşları ve belediyeler ile yakın ilişki kurmaları, politize olmuş sosyal ağların içine girmeleri, yoksulluğun, işsizliğin, eşitsizliğin ve adaletsizliğin Kürtleştigiine olan inancın artması, hoşnutsuzluğun protesto gösterileriyle "sivil" kentsel mekanlara taşınmasını kolaylaştırdı.

2004 sonrası yaşanan ve medyada olay yaratan Kürt gençlerinin ve çocuklarının katılımının yüksek olduğu sokak protestolarının zamanlamalarına bakıldığında bu protestoların sınır ötesi hareketlerin hızlandırıldığı, iktidar partisinin kendi cemaatleştirme furmasına katamadığı Kürtlere karşı tutuklamalar, gözaltılar ve polis şiddeti ile sindirme politikasına giriştiği, dolayısıyla "dağda gerillası olan" halkın umudunun hayal kırıklığına ve öfkeye dönüştüğü anlara denk geldikleri görülüyor. Şehir olayları ayrıca Kürtlerin etnik kimlik ve özerklik bağlamındaki taleplerini cemaatler aracılığıyla pasifize etme, Kürt nüfusu İslami muhafazakarlık üzerinden yaratılmaya çalışılan ümmet-millet'in parçası haline getirme siyaseti dışında fikir geliştirmeyen hükümetin yurtiçinde yaşadığı otorite krizlerinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Protesto gösterilerinde sivillere karşı kullanılan polis şiddeti, devletin sivillere karşı dışlayıcı tavrı, kullanılan "terör örgütü yandaşları" ve "sözde vatandaşlar" söylemleri aslında ciddi meşruiyet ve otorite zafiyetleri yaşayan bir devlet görünütüsünü ifade ediyordu. Devletin güvenlik güçlerine "taş atan çocuklar"ın hem hükümet onaylı polis şiddetinin kurbanı hem de yargı mağduru haline gelmeleri, devletin kurumsallaşmış, normalleşmiş, şiddete ve baskıya teslim edilmiş zafiyetlerinin farklı alanlarda yeniden üretildiğinin ve pekiştirildiğinin de bir göstergesi oldu. En savunmasız sosyal aktörler (çocuklar) orduyla, polisle, yargıyla karşı karşıya bırakılıyor, istikrarsız devlet otoritesi taş atan cılız kollar tarafından rahatsız edilebiliyordu.

Bana sabırların tükendiğini ve kendisi gibi gençlerin “şehirlerin kalbine” girme planları yaptığını anlatan Serhat, kendisine ne iş yaptığını sorduğumda, “Parti ve mücadele için çalışıyorum.” cevabını veriyordu. Serhat’ın ve arkadaşlarının mücadelesi dağlarda değil, “kollektif Kürt öznesi”nin¹⁶ daha çok görünürlük kazanacağı ve politikleşeceği şehir merkezlerinde sürecekti; kentsel mekanlar sadece kültürel Kürt kimliğini vurgulamak adına değil, Kürtlerin siyasi varlığını ileri sürmek adına politize olmuştu. Öcalan aynı dönemde İmralı’da yaptığı açıklamalarında, sivillerin aktif olarak bulunması ve mücadelede dağların ve parti siyasetinin devamı haline getirilmesi gereken bu siyasi alanları “3. alan” olarak tanımlıyor, sivil toplum örgütlerinden parti siyasetindeki politikacılara kadar herkes bu alanın öneminden bahsediyordu. 2004 yılında Diyarbakır’da davet edildiğim bir sivil toplum örgütleri toplantısında, yirmi yılı aşkın bir zamandan sonra cezaevinden çıkan bir katılımcının konuşmasında söz ettiği gibi: “Silahlı mücadelenin bir çözüm olmadığını gördük; silahlı mücadelenin sivil alana taşınma gerekliliğini fark ettik; Öcalan’ın dediği gibi 3. alana...”¹⁷

Öcalan’ın özellikle vurguladığı “3. alan”da başgösterecek sivil direnişler ve örgütlenmeler, hem gerilla hareketini hem de Parlamento’da mücadeleyi hedefleyen meşru siyasi kanadı destekleyecekti. Sistem dışı siyasetin silahlı kanadı gerilla savaşı terk edilmese de, uzun vadede yerini Türkiye içinde olduğu kadar uluslararası arenada da daha geniş meşruiyet kazanımı sağlayacak “sivil”, “demokratik”, “barışçıl” ve “Türkiye çatısı altında” durmaya gönüllü tavrın ön plana çıkarılacağı siyasi direnişlere, sokak gösterilerine ve şehir hareketlerine bırakacaktı.

Öte yandan 14 Mayıs 2005 tarihinde avukatları ile yaptığı görüşmede Öcalan’ın şu açıklamada bulunduğu unutulmamalı: “Ne savaşın, ne savaşmayın demiyorum... Gerilla savaşı aktiftir, ülke sathına yayılım demektir.” Bu sesleniş takiben 17 Mayıs 2005 tarihinde PKK’ye bağlı HPG’nin askeri komuta üyesi bir şahsın “Operasyonların devamı durumunda savaş yayılacak... Kürt sorununun çözülmemesi halinde metropoller hedeflenecek” sözlerine yer verilen Özgür Politika gazetesinin manşeti ise şu olacaktı: “Hedef Metropoller”.¹⁸ 2011 yılında Silvan’da askerle gerilla arasında yaşanan çatışmalara dair Öcalan avukatlarına benzer açıklamalar yapacaktı: “Yarın bunun on katı gelişebilir. Bir günde çok fazla kayıplar da yaşanabilir. Eskisi gibi sadece kırsalda da olmayabilir, şehirlerde de olabilir.” Bu açıklamalar metropollerin gerilla savaşı için dağların uzantısı haline gelebileceği ihtimaline vurgu yapan örgütün meydan okumalarıydı; şehir merkezlerinde görünürlük kazanan PKK sempatisini halk kitleleri ve olayları şiddetle bastırmaya çalışan devlet otoritelerinin aciz görüntüleri olabileceklerin düşük yoğunluklu ön izlemesi gibiydi.

Dağlardan şehirlere taşınan “mücadele”, şiddeti reddederek pasif direniş sergi-

16 Kollektif Kürt öznesinin yaratılması üzerine bir çalışma için bkz (Watts, 2010)

17 Bu sivil toplum buluşması hakkında kısa bir haber ertesi gün Ülkede Özgür Gündem sayfalarında yer aldı. 17 Ekim 2004.

18 Bkz. Pekdemir (2012).

leyen “sivil itaatsizlik” eylemlerine halkın desteği şeklinde görünürlük kazanacağı gibi, şehirlerin siyasi şiddetin mekanları olarak yeniden tanımlandığı bir “direniş” vizyonunu da ortaya koyacaktı. Fransız sokaklarındaki Afrikalı gençlerden esinlenilerek girişilen araç yakma eylemlerinden, PKK’nin düzenlediği şehir saldırılarına kadar hareketin farklı uçlarında yer alan aktörlerin girişimleri şehirleri hareketlendirecekti. Aynı zamanda, “Demokratik Cumhuriyet” söylemi halk arasında popülerlik kazanmaktaydı; 2008 yılında Kürt siyasetinin yasal aktörleri tarafından, Türkiye çatısı altında Türk-Kürt birlikteliğinin tekrarlandığı, hem gerilla hem asker için barış vurgusunun yapıldığı bir doküman olarak TBMM’de dağıtıldı. Böylece Kürt siyasi hareketi birbiriyle çelişen iki farklı stratejiyi “yeni” bir dönemde “yenilikçi” bir anlayışla birleştiriyordu: Kendisine meşruiyet zemini açacak “Demokratik Cumhuriyet” ve “özerklik” projesini meclise taşıırken, etnik şiddeti Türkiye geneline yayma potansiyeli bulunan şehir eylemlerine Türkiye kamuoyunun dikkatini çekiyordu.

Yeni Bir Meşruiyet Arayışı Olarak Özerklik

“Hiç için mi bu kadar acı çektik!”

Eylül 2004

Fırat’ın ‘örgüt üyeliğinden’ içeride yattığı yedi yılın sonunda serbest bırakılışını kutlayan ziyaretçilerin doldurduğu iki katlı evi 2004 yılının sonbaharında ziyaret ettim. Fırat özgürlüğüne kavuşalı henüz birkaç gün oluyordu. Araştırmam boyunca bana Diyarbakır sokaklarında yol gösterenlerden birisi, Özgür, beni aslen Batman’lı olan Fırat’ın ailesinin Diyarbakır Suriçi’ndeki evine getirmişti. Tüm ziyaretçiler gibi hem Fırat hem ailesi tarafından hoş karşılandık. Özgür beni Fırat’a tanıttı. Fırat şaşkınlığın yerini alan memnuniyet ifadesiyle gülümsedi, akıcı düzgün Türkçesiyle anlatmaya başladı - bu arada Fırat’ın Türkçe anlayan ancak Kürtçe konuşan babası yanı başında oturmuş, oğlunun yüzüne dikkatle bakarak dinliyordu:

“...Biz 1993 yılında Batman’dan ayrıldık. İlk başlarda devletin güvenlik güçleriyle sorunumuz olmamıştı, derdimiz Hizbullahtı. Biz PKK destekçisi olunca karşımızda onları [Hizbullah] bulduk. Tabii devlet PKK’yle mücadele stratejisi olarak gizliden Hizbullahı destekledi. Ağabeyim bir Hizbullah militanı tarafından öldürüldü. [Bu olaydan sonra] tüm aile buraya [Diyarbakır] geldik... Ben birkaç yıl sonra Diyarbakır’da tutuklandım. Örgüt üyeliğinden yedi yıldır içerideydim... İçeride çok şey öğrendim... Hapishaneler PKK’nin üniversiteleri gibidir. Hepimiz bir arada, aynı yerde kalırız. Devamlı okuruz, öğreniriz, politik tartışmalara gireriz.... Bugün artık ülkeye demokratik açılımlar getirecek yeni gelişmelerin peşindeyiz. Kürt kimliğimizin anayasal haklar altında korunmasını talep ediyoruz; bunu sadece kendimiz için değil Türkiye çatısı altında yaşayan diğer tüm halklar için istiyoruz. Kültürel haklarımız konusunda

demokrasinin tüm sorunlarımızı çözeceğine inanıyoruz; kadın hakları, çocuk hakları da ayrı değil... Bugün, biz Kürtlerin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu aslı unsurlarından birisi olduğumuzu söylüyoruz... Bunu benim 60 yaşındaki babama anlatabilmem çok zor. Hala bağımsız Kürdistan'dan bahsediyor. Değişen konjonktürü anlayabilmesi zordur. Şu an biz Türkiye'deki Kürtler için imkansız bir Kürdistan ihtimali var, babam hala bu ihtimale inanıyor.”

O dakikaya kadar sabırla dinleyen Fırat'ın babası oğlunun sözlerini öfkeyle kesti. Fırat'ın 'Türkiye çatısı altında tüm Türkiye halkları ile birlikte' yaşama fikrine birkaç soruyla tepkisini gösterdi:

“Bağımsız Kürdistan'ımız olmayacaksa sen ne halt etmeğe yedi sene hapislerde yattın? Neden ananı yıllardır Allah'ın her günü ağlattın? Biz neden bu kadar acı çektik, hiç için mi bu kadar acı çektik?”

Bana Fırat'ın babasının haykırışını Kürtçe'den Türkçe'ye çeviren Özgür, “Baba haklıdır, Fırat arkadaş!” diyerek Fırat'a başını sallıyor. Üçümüz birbirimize bakıp sıkıntılı ve mahcup gülümserken, Fırat'ın babasının öfkesi dinmiyor.”

1990'ların sonunda PKK'nin, dolayısıyla Kürt yasal aktörlerin amacındaki dramatik farklılaşma, dünyada neoliberal politikaların tıkanmaya başladığı, finans kapitalin krize sürüklendiği, ABD'de neo-con siyasetin baskınlaştığı, Büyük Ortadoğu Projesinin uygulamaya konulduğu, “teröre karşı savaş” ve “demokrasi” çıkırtkanlığıyla Afganistan'ın ve ortadan kalkması gereken diğer rejimlerin (en başta Saddam Hüseyin'in Irak'ı) hedef gösterildiği, ve Türkiye'nin Orta Doğu'da “stratejik” bir role hazırlandığı süreç ile paralellik taşımaktaydı¹⁹. Yaklaşık 50,000 insanın hayatına malolan savaşın ardından, Kürt siyasi hareketinin asıl amacının (*bağımsız Kürdistan*), 1990'ların sonunda küresel ve bölgesel güç oyunlarının farklılaşmasına bağlı olarak tarihi bir radikal dönüşüme uğraması (*Türkiye çatısı altında demokratik özgür özerklik*) kendi halk tabanının büyük bir kesiminin zaman içerisinde benimsedikleri bağımsız Kürdistan beklentisine rağmen gerçekleşmiştir.

Tüm çelişkilere rağmen Kürt hareketi, bağımsız Kürdistan ve dönem dönem dile getirilen federasyon talebinden vazgeçerek Türkiye Cumhuriyeti çatısı altında alternatif bağımsızlık/*özgür özerk Kürdistan* planları yapacağı ve kendi kaderini konjonktüre uygun bir şekilde tekrar yazacağı bir döneme girdi. Bu dönem demokratik özerkliği başta yıllar boyunca yabancılaştığı ve yabancılaştırdığı sosyalistler olmak üzere tüm Türkiye'ye mal etmesini sağlayacak, kamuoyunda daha geniş toplumsal meşruiyet kazandıracak öncü şahsiyetler aramayı gerektiriyordu. Öcalan'ın tutuklanması sonrasındaki süreçte bölge belediyelerinin önemli bir kısmını alındı; parlamentoya girildi; be bu sayede , devletin içinde karar mercilerinin bir parçası olarak siyaset yapmaya istekli bir tutum sergilendi. Bununla eş zamanlı şekilde sivil taban ön plana çıkarılarak PKK'nin vazgeçemediği şiddet politikasını “barışçıl” ve “sivil” halk kitleleri görüntüleriyle seyretme girişiminde bulunuldu.. Böylece tüm olumsuzluklara rağmen, Kürt hareketi dağlardan şehirlere taşınırken, Abdullah Öcalan ve “demokratik özerklik” Türkiye gündeminin merkezine taşındı.

19 Bu gelişmelerin ayrıntılı analizleri için bkz. Mamdani (2005), Harvey (2005).

12 Eylül 2010 Anayasa referandumunda “boykot” kararının BDP’nin halk tabanında yaygın olarak benimsenmesi ve 2011 genel seçimlerinde bağımsız ve-killerin bulduğu güçlü halk desteği sonrasında, Kürt aktörler tarafından, “Demokratik Özgür Özerk Kürdistan Modeli Taslağı”nın ve “Demokratik Özerklik Seçim Beyannamesi”nin halk tarafından “onaylandığı” vurgusu yapıldı Sistem-içi demokratik (evrensel) seçimler sistem dışı bir talebi (özerklik) evrenselleştirmek ve meşrulaştırmak adına kullanıldı.²⁰ KCK davası özellikle ilginçtir; çünkü mahkeme Kürtçe tercüman talebini –sistem içi bir taleptir, evrensel bir hakkın doğal bir ifadesidir, mevcut yasalar talebin yerine getirilmesine hiçbir engel teşkil etmemektedir – hukukdışı bir tavırla reddetmiştir. Sanıklar, Türkçe’ye hakimiyetlerinden bağımsız, meşru bir sivil hak talebini kararlı bir tavırla gündeme getirmişlerdir. Yargının hukukdışı tavrı, Kürt aktörlerinin meşru talebinin haksız reddi anlamına gelir; bu durum daha da radikal bir talebe - “Kürtçe yerel mahkemeler”- zemin yaratmıştır. Ana dilde savunma gibi “evrensel” bir haktan hareketle, Kürtçe yerel mahkemeler gibi “partikülarist” bir talep “evrensel” bir zemine çekilmiş, “özgür özerk Kürdistan” taslağında da yer bulmuştur.

Kürt hareketinin özerkliğe ve evrenselliğe kilitlenen yeni siyaset anlayışı, bir-birleri ile dost olmaları gerekmediği gibi, zor doğaları itibarıyla siyasi ve toplumsal uzlaşma ortamı gerektiren “barış” ve “demokrasi”nin bir dizi zor sınavdan daha geçtiği bir döneme karşılık geldi. Barışçıl çizgide durmaya özen gösteren yasal siyasi aktörler bir taraftan pragmatist kararlar alırken (tutuklu milletvekillerine rağmen yemin ederek meclise girme kararı gibi) diğer taraftan İmralı ve silahlı kanada güvenen halk tabanına karşı sorumlu olmaları nedeniyle sistem içinde uysallaşmadan direnişi sürdürmek adına çetrefilli yollara girdiler (Türk kamuoyu gözünde Cumhuriyet tarihinin en “gayrimeşru” figürü olan Abdullah Öcalan’ı hareketin “meşruiyet” mücadelesinin merkezinde tutma çabaları gibi).

Nitekim, “çatı” partisi altında sosyalist partilerle ve toplumsal muhalefetin diğer unsurlarıyla birlik olma çabaları, Kürt sorununun çözümü konusunda ortaya konulan özerklik programını Kürtler dışındaki örgütlü muhalefetin de desteğiyle daha az “partikülarist” daha çok “evrensel” bir zemine taşıma ihtiyacının sonucudur. “Demokratik cumhuriyet” ve/veya “özgür özerklik” projesi Kürtleri “Türkiye’nin ezilen tüm halkları” ile birlikte aynı çatı altına alacak şekilde “evrensel” referanslarla kamuoyuna tanıtıldı. Ancak kapitalizmin ve neoliberalizmin etki alanlarının Türkiye coğrafyasında dengesiz yayılmış olduğu gerçeği, bugün Türkiye’nin sosyalist hareketi ile Kürt ulusal hareketi arasındaki yapısal engellerden birisi olarak duruyor. ²¹2004 yılı sonrası sokak hareketleri ve protesto gösterilerine çoğalarak katılan halk tabanı ile örgütlü Kürt siyaseti, “özgürlük” iddiasını, emperyalizm,

20 17 Haziran seçim sonuçlarını değerlendiren meclisimiz; Demokratik Ulus Bloğunun AKP’nin tüm engellemelerine rağmen 36 milletvekili çıkarak önemli bir başarıya imza attığını ve bu seçimlerde Kürt halkı ile Türkiyeli demokratların Demokratik Özerklik, Demokratik Cumhuriyet ve Demokratik Türkiye’ye onay verdiğini belirtmiştir.” Bkz. BDP Kadın Meclisi Açıklaması, <http://bdpblog.wordpress.com/2011/07/page/2/>, “Kürtler demokratik özerkliğe izin verdi”. Bkz. <http://www.nethaber.com/video/6491/kurtler-demokratik-ozerkligine-izin-verdi.html>. Ayrıca Bkz. <http://www.dha.com.tr/haberdetay.asp?Newsid=173370>

21 Farklı sosyalist grupların “Çatı Partisi” tepkileri için Bkz. Mansuroğlu, (2011), Pekdemir (2011), Taş (2011), Çelik (2011), DİP (2011).

neoliberalizm, militarizm, kapitalizm karşıtlığı üzerinden değil öncelikli olarak Öcalan, gerilla ve özerk Kürdistan temelinde dile getirilen söylemlerle savunmaktadır. Bu durum kendisini sosyalist olarak tanımla(ya)mayan hareketin sosyalist çevrelerle ilişki kurma hevesini çelişkiye düşürmektedir. Mesela, kurucu/merkez ülkelerin çevre'yi (*periphery*) hedef alan siyasal, kültürel ve ekonomik yeni sömürü sistemleri yarattıkları Avrupa Birliği projesine Türkiye'den örgütlü en büyük devlet-dışı destek özellikle 2000'li yılların başında Kürt siyasi hareketi tarafından verilmiştir.²² Öte yandan Leyla Zana'nın, "Kürt sorununu" çözemediği takdirde Anayasa değişikliği, Başkanlık sistemi ve Orta Doğu'da Sünni-Şii bölünmesine dayalı "stratejik derinlik" projesini de içine alan bir takım neoliberal süreçleri istediği gibi yönetemeyeceğinin bilincinde olan AKP iktidarı ile işbirliği içerisine girme çabası da sosyalistler arasında kafa karışıklığına yol açmıştır.²³

Kürtlerin sınıfsal haklar etrafında neoliberal sömürüye karşı direnişi daha çok batı illerinde, Türklerle ve diğer etnik kimliklerle birlik ve dayanışma içerisinde gerçekleşmektedir.²⁴ 2009 Aralık ayından 2010 Şubat ayına kadar devam eden TEKEK işçi direnişi son dönem örneklerden bir tanesidir. Sosyalist doğası olduğu düşünülen Kürt ulusal hareketinin söylemleri ve unsurları, TEKEK direnişinde Kürt işçiler tarafından halklar arasındaki dayanışmaya zarar vereceği ve kamuoyu gözünde direnişin meşruiyetini zedeleyeceği düşüncesiyle direnişten uzak tutulmuştur. 2011'de kamuoyuyla paylaşılan "Demokratik Toplum Kongresi Bileşenlerince Hazırlanmış olan, Demokratik Özerk Kürdistan Modelinin Taslak Sunumu"nda ise "sosyalizm" ve "emperyalizm" kelimeleri geçmemektedir²⁵; klişe bir kapitalizm eleştirisi yapılırken "neoliberalizm" kelimesi telaffuz edilmemektedir. Yine ironiktir ki, popüler sosyalist isimleri bünyesine katarak Türkiye'de sosyalizmin son umudu haline gelen "Emek, Özgürlük ve Demokrasi Bloku"nun 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri için hazırlanmış 46 sayfalık beyannamesinde de, "sosyalizm" kelimesi hiç kullanılmamıştır.

Ancak kabul edilmelidir ki, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi ile ulaşmaya çalıştığı asıl amaç serbest pazarların ve neoliberal yayılmacılığın tüm bölgeye en etkili şekilde nüfuz etmesini sağlamaktır. Bu amacın sürdürülebilirliği önündeki birer engel olarak Irak, Libya, Suriye ve İran gibi egemen devletler direkt veya dolaylı dış müdahalelerle ortadan kaldırılmak istenir ve, ABD'nin neoliberal hegemonya projesine Iraklı Kürt aşiretlerce büyük destek verilirken, Türkiye Kürtlerinin sosyalist siyaset ile, kapitalizm ve emperyalizm karşıtı bir söylem ile bu coğrafyada tutunabilmesi zor bir iştir.

Kürt siyasi hareketinin "Özgür Özerk Kürdistan Taslağı" ile sunduğu program,

22 Kürt siyasi hareketinin AB'nin Türkiye "uyum sürecini" desteklediği, Avrupa Parlamentosu içinde iyi ilişkileri bulunduğu bilinmektedir. Örnek olarak bkz. L. Zana, H. Dicle, O. Dogan ve S. Sadak'ın 10 Aralık 2004 tarihli Basın Açıklaması. Ayrıca, Avrupa Birliği'nin emperyal mirası üzerine bkz. Behr (2007).

23 Ayrıca bkz. Leyla Zana'dan Obama'ya Mektup, *Milliyet*, 6 Ağustos 2011. "Beklentim ve dileğim hem vicdanınızın hem de bulunduğunuz mevkînin gerekliliklerini yerine getirmenizdir"

24 "Hak mücadeleleri haritası" için bkz. sendika.org, 6 Temmuz 2011, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=38362

25 Taslağın sadece bir yerinde sanatın "emperyalist kültürel yayılmacılığa" karşı rolüne değinilmektedir; "Her türlü emperyalist kültürel yayılmaya, sömürgecilğe ve dejenerasyona karşı toplumu ve bireyi savunan, tarihi, ülkesi, kültürü ve diliyle buluşturan sanat; gerçek rolünü oynamalıdır."

kapitalist pazarları ve neoliberal politikaları Orta Doğu'ya yaymaya kararlı batılı aktörlerin Irak Kürdistanı gibi "kurtarılmış bölgeler" ve "koruma altında devletler" yaratma arzularıyla da pek çok noktada ironik şekilde örtüşmektedir. Etnik kimlik eksenli girişimcilik, yerel özerklik, ulus-devletin ve dayandığı "ulusal bütünlük" kavramının demokratik meşruiyetinin "yok" sayılması [ki ulusal egemenlik kavramı emperyalizmin hedefindeki batılı olmayan ülkelerde yok sayılırken, "ulus-devlet" in batılı ülkelerin halen dayandığı ve koruduğu bir olgu olduğu unutulmamalıdır (Krasner, 1999)], merkezi devleti etkisizleştirme [ki hem ABD'de hem de Batı Avrupa ülkelerinde başkentlerin gücü sadece ulusal değil uluslararasıdır] gibi süreçlerin takibi hem hegemon aktörlerin hem de özgürlük mücadelesi veren Kürt ulusal hareketinin gündemindedir. Merkezi devleti küçülten ve etkisizleştiren söz konusu süreçlerden halkların güçlenerek ve kendi kendilerini yönetme kazanımıyla çıkacağını düşünmek neoliberal küreselleşmenin yerel olanın suyunu, tohumunu, ekonomik kaynaklarını ve kültürünü metalaştırıp piyasa mekanizmalarının içine kattığı düşünüldüğünde son derece iyimser bir varsayımdır. Bu açıdan Kürt hareketinin "demokratik özerkliği", net bir dil ile, üstü "demokrasi", "özgürlük", "halkların iradesi" gibi içi boşaltılmış kavramlarla kaplı tuzak siyasal projelerden ayırması gerekmektedir.

Özerklik talebinin doğrudan demokrasi ile, demokrasinin doğrudan barış, özgürlük ve adalet gibi kavramlarla eş tutulduğu söylemlerin sosyolojik ve tarihsel gerçeklikten uzak olduğu hatırlanmalıdır. Demokrasi "ayrılıkçı" talepleri her zaman geçersiz kılan, etnik veya mezhepsel çatışmalara demokratik rejim içerisinde çözümler üreten bir yönetim şekli değildir; bunun için İrlanda ve İspanya örneklerini hatırlamak yeterlidir (Bourke, 2003; Little, 2006). Ayrıca, demokrasi gerek kapitalizm ile gerekse liberalizm, neoliberalizm, emperyalizm ve militarizm ile birlikte var olabilen bir siyasi yönetim biçimidir (Mann, 2005). En azından sosyalist kulvarda mücadele verenlerin dünyasında Ortadoğu'da demokrasinin tanımını, Kürtlerin özerklik taslağında referans gösterdikleri, neoliberalizmin ve militarizmin küresel ölçekte sebep olduğu felaketleri sonlandırmak değil "yönetmek" amacıyla görevlendirilen Birleşmiş Milletler gibi barış süreçlerinin en etkisiz ve yanlış örgütlerinden birinin dökümanları çerçevesinde yapılmaz. Günümüz siyasi dünyasında her türlü aktörün kendisine meşruiyet zemini açmak için sık sık kullandığı "demokrasi" kelimesinin sosyolojik analizi yapılırken demokrasinin şiddete her zaman çözüm olamadığı gerçeği yanında Richard Bourke'un (2003:302) "Durumu düzeltmek için öylece demokrasiye başvuramayız, çünkü demokrasinin kendisi sorunun yarısıdır" tespitini de ciddiye almak gerekmektedir.

Kürt siyasi hareketi model olarak İspanya tarzı özerk toplumlardan oluşan bir idari anlayışı öne sürüyor ise, "ayrılıkçı" olmadığı halde bu projesini "ulus-devlet" modeli dışında tasavvur ettiği sürece hem mevcut İspanya modeli ile hem de "ayrılıkçı" olmadığı iddiası ile çelişecektir. İspanya'da ETA ve Batasuna çizgisinde siyaset yapmak "ulus-devlet" bütünlüğünü tehdit ettiği için yasadışıdır; ayrılıkçı ETA'yı söz ile kınamadan parti siyaseti yapmak mümkün değildir. Mevcut etno-politik çatışma ETA'nın daha fazla "özerklik" istemesinden değil, özerk idari yapılanmanın Bask bölgesindeki ayrılıkçı talepleri karşılamamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla,

Türkiye çatısı altında özerk Kürdistan'ın etno-politik sorunu çözeceği düşüncesi İspanya gibi modellere bakılarak pekiştirilemez, tam tersi şüphe uyandırır. Keza bu talebin Avrupa Birliği'nin mevcut yerel yönetim anlayışıyla bağdaşır olmaması Kürt siyasi hareketinin elini zorlaştırmaktadır.²⁶ Ayrıca, ETA sempatisanı halkın protesto ve sokak gösterilerinde attığı sloganlar,²⁷ BDP ve DTK lider kadrolarının açıkça telaffuz edemediği ve halk tabanının meydanlarda hiç dile getirmediği bir şeyi de vurgular: Sosyalizm. Aynı sosyalist vurgu EZNL ve Zapatista hareketinde de tarihsel kökleriyle birlikte mevcut olup, kendilerini kapitalist, neoliberal, küreselleşmeci ve Amerikancı hegemonyadan net olarak ayırır; böylece özgürlük hareketinin gerek bağımsızlık gerekse ayrılıkçı söylemlerini bir ideolojik çerçeve içerisine yerleştirir kırlar. Benzer durumda bir küreselleşme, neoliberalizm veya emperyalizm karşıtlığı Kürt ulusal hareketinin vizyonunda, siyasetinde veya söylemlerinde; dahası "özgür özerk Kürdistan" projesinin içeriğinde görülmemektedir.

Sonuç Yerine

2000'li yıllara girildiğinde Kürt ulusal hareketi meşruiyetini farklı bir dille yazma amacına yönelirken halk tabanının örgütlü ve aktif görünürlüğü ön plana çıkmış, şehirler ve sokaklar yeni "mücadele" ve "direniş" alanları olarak tanımlanmıştır. Büyük bölümü ordunun silah zoruyla boşaltılan köylerden şehir merkezlerine sığınan sivil halkın özellikle savaş ve göç mağduru gençlerin ve çocukların protesto hareketleri içinde görünürlük kazanması özellikle üç önemli olguyu pekiştirme görevi görmektedir: 1) sivil halk kitlesinin ve kitlesel hareketin gözünde PKK'nin meşruiyeti, 2) PKK'nin sivil halk tabanındaki gücü ve otoritesi, 3) Kürt halkının önemli ve örgütlü bir bölümünün PKK ile hareketin yasal siyasi aktörleri arasındaki organik bağı temsil etmesi ve "demokratik cumhuriyet/özerklik" talebi konusunda devlete/hükümete karşı güçlü bir siyasi baskı potansiyeli taşıması. Böylece, Kürt siyasi hareketinin en ciddi handikapı olan "partikülarist yerellik"ten²⁸ yeni hedefi "evrenselliğe" geçiş sürecinde sokaklar Öcalan'ın "3. alan" olarak işaret ettiği sivil mücadele mekanlarının yüzü ve şiddete açık yeni çatışma alanlarıdır.

Sokak ayaklanmaları ve olayları, Kürt ulusal hareketinin –Charles Tilly'in deyimiyle (2003; 2004) - "protesto repertuarı"nın bir parçası olarak siyaset üzerindeki etkinliğini kanıtladı. Yüksek Seçim Kurulu'nun bağımsız vekil adaylarını 2011 seçimleri öncesi engellemek istemesine karşı harekete geçen öfkeli Kürtlerin sokak gösterilerine girişmesi ve akabinde söz konusu kurumun geri adım atması, devlete ve kurumlarına karşı tasarlanan bu yeni baskı mekanizmasının gücünün ispatı oldu. Arap Baharı günlerinde, sokak protestolarının uluslararası arenada da dikkat çekebileceği inancı İmralı'dan Kandil'e ve parlamentoya tekrar girmeye hak

26 Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı için bkz. http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/aas_122.html

27 "Gora Euskal Herria askatuta! Gora Euskal Herria sozialista! Jo ta ke independentzia eta sozialismoa lortu arte!" Yani "Yaşasın bağımsız Bask ülkesi! Yaşasın sosyalist Bask ülkesi! Bağımsızlığa ve sosyalizme sahip oluncaya kadar!"

28 "Yerel partikülarizm" terimi (Miller, 2004)'den ödünç alınmıştır. Sosyal hareketlerin "yerellik" ve "partikülarizm" sorunları, Miller dahil pek çok yazar tarafından irdelenmiştir. Kürt ulusal hareketinin partikülarizm sorunu üzerine yazılmış en önemli ve detaylı analiz ise bu makalede sık sık referans gösterilen Ökem tarafından kaleme alınmıştır; bkz. Ökem (2006).

kazanan vekillere kadar pek çok ağız tarafından sık sık dile getirildi. Gerek KCK davası yargılamalarında gerekse 2010 referandum sürecinde, 2011 genel seçimleri öncesinde ve sonrasında devletin ve kurumlarının çoğu zaman hukukdışı inadına misilleme olarak tüm toplumsal risklerine rağmen kullanıldı.

Neoliberal yapılanma, ulus-devletin kısırlaşan doğası ve demokrasinin parti siyasetinde güç bölüşümü mekanizmalarına indirgenmesi sonucunda iktidar partisinin bir aygıtına dönüşen devlet nezdinde ise, muhalif Kürt halk tabanı “sözde vatandaş” ile “terörist” arasında bir yerde, tıpkı hareketin lider kadroları gibi “hükümsüz” ya da “tehdit unsuru” olarak görülmeye devam etmektedir. Tıpkı tüm dünyada etkinliğini arttıran şehir ayaklanmalarında görünürlük kazanan, siyasetten dışlanmış sivil kitleler gibi, Kürt ulusal hareketinin tabanını oluşturan Kürt halkı da mevcut siyasi ortamda kendi manevra alanını hem örgütlü sivil toplum içerisinde hem de şehirler ve sokaklar başta her türlü “gri alanda” yaratmaya devam etmektedir.

Kamuoyunun bir kesimindeki kanı 1990'lara geri dönüşün yaşandığı veya yaşanacağı yolunda. Değişen konjonktür içerisinde bugün yaşananların 1990'larla eş tutulması mümkün olamaz. 1990'larda Kemalist aydınları, solcu ve sosyalistleri hedef almaya devam eden ancak geniş halk kitlelerini mağdur etme anlamında Olağanüstü Hal Bölgesi ile sınırlı tutulan devlet şiddeti sivil hayatın ve Türkiye'nin geneline yayılmakta, 1990'larda “Kürtler” ve “Türkler” arasında görünür ırkçılığa yer vermeyen toplumsal ilişkiler, şehirlerde boy gösteren şiddet dolu karşılaşmaların yaşandığı ırkçı eylemlere dönüşmektedir.

Devlet aygıtının meşruiyeti kurumlarını siyasileştiren, yolsuzlaştıran, cemaatleştiren ve mafyalaştıran iktidar odakları tarafından sarsıldıkça, “ulusal bütünlük” zorlaması hukukun üstünlüğü ve sosyal adalet adına sınıfsal dayanışmaya evrilmedikçe, neo-liberalizm, militarizm ve arka plandaki emperyalizmin sosyal, ekonomik ve ekolojik yıkımlarının anayasal zemine oturtulmasına karşı pazarlığa kapalı direnişler sergilenmedikçe, artan devlet şiddetine karşı toplumu değil iktidar odaklarını sarsacak sivil başkaldırıları olmadıkça, “özgürlüğün” “özerklik”, “özerklik”’in “demokrasi” ve “adalet”, “demokrasi”nin “barış”, ile eşitlendiği söylemler üretmek yeni ve çeşitli şiddet alanları açacak ve asıl amaca zarar verecektir.

Kaynakça

- Arrighi, G., Hopkins, T. K. ve I. Wallerstein, (1992) “1989, The Continuation of 1968”, *Review*, 15 (2): 221-42.
- Aslan, S. (2011). Everyday Forms of State Power and the Kurds in the Early Turkish Republic. *International Journal of Middle East Studies*. 43: 5-93
- Auyero, Javier (2007). *Routine Politics and Violence in Argentina: The Gray Zone of State Power*, Cambridge University Press.
- Behr, H. (2007). The European Union in the Legacies of Imperial Rule? EU Accession Politics Viewed from a Historical Comparative Perspective. *European Journal of International Relations*, 13(2): 239-262.
- Belge, Ceren (2011). State-Building and the Limits of Legibility; Kinship Networks and Kurdish Resistance in Turkey. *International Journal of Middle East Studies*. 43: 95-114.
- Boratav, Korkut (1990). Inter-Class and Intra-Class Relations of Distribution under ‘Structural Adjustment’: Turkey during the 1980s. Tosun Arıcanlı and Dani Rodrik (ed.). *The Political Economy of Turkey*. Macmillan.
- Boudreau Vince (2005). “Precarious Regimes and Matchup Problems in the Explanation of Repressive Po-

- licy." Christian Davenport, Hank Johnston and Carol Mueller (ed.) *Repression and Mobilization* (Syf:33-57) Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bourke, Richard (2003). *Peace in Ireland; the War of Ideas*. London; Pimlico
- Bozarslan, Hamit (2000). "Why the Armed Struggle?" Understanding Violence in Kurdistan of Turkey" Ferhad Ibrahim ve Gulistan Gurbey (ed.), *The Kurdish Conflict Turkey: Obstacles and Chances for Peace and Democracy*. New York: St. Martin's press.
- Brubaker, Rogers and Laitin, David D (1998). Ethnic and Nationalist Violence. *Annual Review of Sociology*. 24: 423-452
- Cizre-Sakallioğlu, Umut ve Yeldan, Erinc (2000). "Politics, Society and Financial Liberalization: Turkey in the 1990s", *Development and Change*. 31: 481-508
- Çağaptay, Soner (2002). "Kemalist Dönemde Göç ve İskan Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma" *Toplum and Bilim*. 93: 218-41
- Çelik, Ömer. (2011, 13 Ağustos). Komplo Birlik Ruhuyla Boşa Çıkarıldı, *Birgün*
- Denich, Bette. (2003) The Specter of superfluity: genesis of schism in the dismantling of Yugoslavia. R. Brian Ferguson (ed.). *The State, Identity and Violence: Political disintegration in the post-Cold War world* (syf: 177-198). London and New York: Routledge,
- Derluigan, Georgi M. (2005) *Bourdieu's Secret Admirer in the Caucasus: A World-System Biography*, Chicago: The University of Chicago Press
- Devrimci İşçi Partisi (DİP) (2011, 4 Ağustos) Üçüncü Cephe için İltihat değil İttifak Gerek, *Birgün*
- Doğan, A. E. (2010) "AKP'li Hegemonya Projesi ve Neoliberalizmin Yeniden Dirilişi", *Praksis*, 23.
- Duran, Engin (2011, 17 Ağustos) Erinc Yeldan ile söyleşi, *Sendika.org*. http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=39121
- Fraser, Nancy (2003). Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation. Nancy Fraser and Axel Honneth. *Redistribution or Recognition: A Political-Philosophical Exchange* (syf: 7-109) London New York: Verso
- Foweraker, Joe (2005). Toward a Political Sociology of Social Mobilization in Latin America, Bryan R. Roberts and Charles H. Wood (ed.). *Rethinking Development in Latin America*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Gökalep, Deniz (2007). *Beyond EthnoPolitical Contention: The State, Citizenship and Violence in the 'New' Kurdish Question in Turkey*. Doktora Tezi. The University of Texas at Austin
- Güçlü, İbrahim. PKK Devletin imdadına yetişti (III), *Rizgari* http://www.rizgari.com/modules.php?name=Rizgari_Niviskar&cmd=read&id=1786.
- Gündoğan, Kazım (2011, 15 Ağustos). Dersim Üzerine "Yaralı" Tezler, *Birgün*
- Harvey, David (2005). *Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press
- Hui, Wang (2006), Depoliticized Politics from East to West, *New Left Review*, 41:29-45
- Jacoby, Tim (2004). *Social power and the Turkish state*, London ; New York : Frank Cass
- Kalaycıoğlu, Ersin (1991). Commercial Groups: Love-Hate Relationship with the State, Metin Heper (ed.). *Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980 Turkish Experience*. Walter de Gruyter: Berlin and New York.
- Kousis, Maria (2004). Introduction: Current routes to the study of contentious politics and social change, *Theory and Society*. 33:275-279
- Little, Adrian, (2006). Theorizing Democracy and Violence: The case of Northern Ireland. *THEORIA: A Journal of Social and Political Theory*, 111:62-86

- Mamdani, Mahmood (2005). *Inventing Political Violence*. *Global Agenda*, 3
- Mamdani, Mahmood (2005). *Good Muslim, Bad Muslim: America, the Cold War and the Roots of Terror*, New York: Pantheon
- Mann, Michael (2005). *The Dark Side of Democracy: The Modern Tradition of Ethnic and Political Cleansing*, Cambridge: Cambridge University Press
- Mansuroğlu, Serbay (2011, 13 Temmuz). AKP İktidarına Karşı Ortak Mücadeleyi Büyütelim, *Birgün*
- Krasner, Stephen D (1999). *Sovereignty: Organized Hypocrisy*, Princeton NJ: Princeton University Press.
- Byron Miller. (2004). Spaces of Mobilization: International Social Movements. In Clive Barnett and Murray Low. *Spaces of Democracy: Geographical Perspectives on Citizenship, Participation and Representation*. London: Sage Publications.
- O'Donnell Guillermo (1992). On The State, Democratization and Some Conceptual Problems: A Latin American View with Glances at Some Post-Communist Countries.
<http://www.nd.edu/~kellogg/publications/workingpapers/WPS/192.pdf>
- Öcalan, Abdullah. and Küçük, Yalçın. (1993). Kürt Bahçesinde Söyleşi, Ankara: Başak Yayınları
- Ökem, Mekin Musafa Kemal (2006). *Turkish Modernity and Kurdish Ethnonationalism*. Doktora Tezi, ODTÜ
- Pekdemir, Melih (2011, 15 Ağustos). Barışın Kıymeti ile Kıyametin Felaketi, *Birgün*
- Pekdemir, Melih (2012, 27 Ağustos) "Karşıda Kürt evleri, emmoğlu...", *Birgün*
- Romano, David (2006). *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press
- Saraçoğlu, Cenk (2011). İslami Muhafazakar Milliyetçiliğin Millet Tasarımı: AKP Döneminde Kürt Politikası. *Praksis*. 26
- Linda J. Seligmann. "Civil war in Peru: culture and violence in historical perspective". In *The State, Identity and Violence: Political disintegration in the post-Cold War world*. R. Brian Ferguson (ed.). (London and New York: Routledge, 2003):117-148
- Taş, Alper (2011, 22 Ağustos). Çatı Partisi Tartışmaları Üzerine, *Birgün*
- Tilly, Charles (1992). *Coercion, Capital and European States, AD 990-1992*, Oxford: Blackwell
- Tilly, Charles (2003). Contention over Space and Place. *Mobilization: An International Journal*, 8(2):221-225
- Tilly, Charles (2004). *Social Movements 1768-2004*, Paradigm Publishers. Boulder
- Toklucu, Murat (2009). "PKK'dan Önce Özgürlük Yolu Vardı", *Chronicle*, 14
<http://www.chronicledergisi.com/pkkdan-once-ozgurluk-yolu-vardi/#more-1736>
- Tugal, Cihan (2007). NATO's Islamists, *New Left Review*, 44:5-34.
- Watts, Nicole F. (2010). *Activists in Office: Kurdish Politics and Protest in Turkey*. Washington: University of Washington Press
- Yeğen, Mesut (1999). The Kurdish Question in Turkish State Discourse. *Journal of Contemporary History*. 34(4): 555-568
- Yeğen Mesut (2006). *Müstakbel Türkten Sözde Vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler*. İstanbul: İletişim

Ölçek Literatürü ve Yereli Anlamak: Türkiye'nin Güneydoğusu'nda Neoliberal Deneyim ve Sınıf İlişkileri¹

Ayşe Seda Yüksel

İngilizce'den çevirenler: Duygu Canan Öztürk, Duygu Tanış Zaferoğlu

Özet

Bu makale 2007 ve 2008 yıllarında toplanan etnografik veriler ışığında bugün artık bölgedeki yeni bir kültürel merkez haline gelmiş Diyarbakır'a odaklanarak Türkiye'nin Güneydoğusundaki yer-inşası süreçlerinin maddi koşullarının eleştirel bir analizini sunmaya çalışacak. Yerel aktörlerin devletle mücadele veya işbirliği yaparken başvurdukları çeşitli mekansal stratejilerin ve taktiklerin bir analizinden yola çıkarak bu makale yerel siyasi ve ekonomik elitler arasında ekonomik refah, verimlilik ve turistik cazibe merkezi gibi terimler üzerinden gerçekleşen şehre bir anlam vermeye yönelik mücadelelerin aslında Diyarbakır'ı bir tür "bölünmüş şehre" dönüştürme riski taşıdığını savlayacak. Bu çözümleme aynı zamanda, başvurduğu bazı mekansal mekanizmalar ve stratejiler yoluyla Türkiye'de devletin neoliberalizmin yerelleşmesinde halen önemli bir rol oynadığını ortaya koyacak. Devlet tarafından kentsel mekana ve arsa/konut piyasalarına yapılan müdahaleler sadece kentsel arazilerin sermayeye pazarlanmasını kolaylaştırmakla kalmamakta aynı zamanda neoliberal talepler doğrultusunda "kültürün", "kutsalın" ve "mirasın" sınırlarını da yeniden tanımlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Kent Mekanı, Yer İnşası, Diyarbakır, Kürt Hareketi

Abstract

With the help of ethnographic data collected in 2007 and 2008, this article aims to provide a critical analysis of the material conditions of place-making processes in southeast Turkey, by focusing on Diyarbakır, a newly emerging cultural centre in the region. Through an analysis of the various state spatial strategies and tactics of the local actors for challenging or cooperating with the state, it is argued that urban meaning contested between local political and economic elites, and constructed around terms such as economic prosperity, efficiency and tourist attraction, has a great risk of turning Diyarbakır into a "divided city". As the analysis also demonstrates, through its spatial mechanisms and strategies, the Turkish state still plays an important role in the localization of neoliberalism. State-led interventions into urban space and land/ housing markets not only facilitate the marketing of urban land to capital, but they also redefine the boundaries of the "culture", the "sacred" and the "heritage" under neoliberal demands.

Keywords: Neoliberalism, Urban Space, Place Making, Diyarbakır, Kurdish Movement

¹ Bu makalenin daha kapsamlı bir versiyonu, İngilizce olarak, Journal of Balkan and Near Eastern Studies'de, *The Spatial (Re)Production of The Kurdish Issue: Multiple and Contradicting Trajectories* başlıklı özel sayıda yayınlanmıştır. Makalenin bu hale gelmesinde yorumlarından fazlasıyla yararlandığım sayının editörleri Zeynep Gambetti ve Joost Jongerden'e ve diğer yazarlar Azat Zana Gündoğan ve Cenk Saraçoğlu'na, ve makalenin yazılma sürecinde ve son halini almasında yorumları ve fikirleriyle emeği olan Onur Günay'a çok teşekkür ederim.

1. Giriş

Son yirmi yıl içinde Marksist coğrafyacılar öncülüğünde gelişmekte olan bir yazın, neoliberalizm kavramı temelinde küresel ölçekte yayılan ekonomik değişimlerin, dünyanın dört bir yanında sosyo-mekânsal süreçleri nasıl harekete geçirdiği, farklı ölçeklerle nasıl ilişkilendiği ve hayatın birçok alanına nasıl derin bir biçimde işlediğine dair çok sayıda fikir üretti. Bu ilgi, sadece elle tutulması güç olan “küresel”i ve bu kavramın sosyal yapılar üzerindeki etkisini anlamaya yönelik somut bir “araç kutusu”na ihtiyaçtan değil, aynı zamanda neoliberal programların küresel ölçekteki hızlı genişlemesinden de kaynaklanıyordu. Yirmi yıl gibi kısa bir sürede yaklaşık yüz ülke, IMF gibi uluslararası kurumlar tarafından yapısal uyum planları ve istikrar programları ile çok yönlü ve çok katmanlı bir uluslararası ekonomik sistemin içine sokuldu ve bunun bir sonucu olarak ekonomik, idari ve sosyo-mekânsal yapılarını değiştiren radikal dönüşümlere zorlandı (Saad-Filho, 2005). Bu küresel dönüşümün bir parçası olarak, Türkiye’de 24 Ocak 1980 kararları ile yeni bir ekonomik yapılanma dönemi başladı ve Türk hükümetleri ulusal ekonominin küresel piyasalara eklemlenmesini, özelleştirmeyi, kamu harcamalarının düşürülmesini ve özel sektörün desteklenmesini amaçlayan bir dizi reformu hayata geçirdi. Ekonominin liberalleşmesi ve 1980’lerin ortasında art arda çıkan belediyelere görece özerklik veren yasalarla birlikte, siyasi merkezin yerel elitlerle ve yerel devlet kurumlarıyla ilişkisi radikal bir şekilde değişti. Neoliberal politikaların uygulamaya konulması; yerel aktörlerin “ölçek sıçraması” (Smith, 1992, Bayırbağ, 2010) için fırsatlar yaratarak yerel ve küresel arasındaki karmaşıklıkların yeni biçimlerine yol açmış ve kaçınılmaz bir şekilde mevcut sınıf ilişkilerinin dönüşümünü ve sınıflar arası ayrımları dayatmıştır.

Türkiye örneğinde, bu resmi daha da karmaşıklaştıran, 1980’lerin başındaki liberal ekonomiye geçiş döneminin, ülkenin güneydoğusunda patlak veren iç savaşla çakışmasıdır. Bu açıdan, liberal bir Türkiye kurgulamaya yönelik siyasi, ekonomik ve mekânsal devlet stratejilerin, bir savaş ekonomisi içinde, Kürt nüfusuna yönelik asimilasyon ve dışlayıcı politikalar, zorunlu göç ve ana akım medyada Kürtlerle yönelik dozu giderek artan ve 1990’larda en tepe noktasına ulaşan ve zamanla toplumsal imgelemde de yankı bulan muhalif bir söylem ile eşzamanlı geliştiğini söyleyebiliriz. Güneydoğu Anadolu bölgesi, Türkiye’deki neoliberal deneyimin dışatını anlamak ve bu deneyimin ideolojik çerçeveler ve siyasi mücadelelere ne şekillerde gömülü olduğunu tartışmak için değerli bir alandır. Ancak aynı zamanda, güneydoğu bölgesinin, neoliberalleşmenin çelişkili ve çatışmalı sonuçlarını tartışmaya izin veren bir alan olduğunu da belirtmek gerekir. Bölge, yüzyılın başından itibaren homojen bir ulus yaratmayı amaçlayan Türk devletinin yıkıcı sonuçlar yaratan mekânsal stratejilerinin hedefi olmuştur (Öktem, 2004; Jongerden, 2007). Öte yandan, son dönemdeki bazı çalışmalar, devletin bu mekânsal stratejilerine yerel aktörlerin kent mekânına müdahaleler yoluyla nasıl karşı çıktığını tartışmıştır (Gambetti, 2009; Jongerden, 2009). Bu makale ise, kent mekânına dair bu mü-

cadelenin; neoliberalizmin dönüştürdüğü devlet, devletin mekânsal stratejileri ve yerelliklere dayattığı yeni iktidar geometrisi ışığında yeniden değerlendirilmesini önermektedir.

2007 ve 2008 yıllarında Diyarbakır'da yapmış olduğum etnografik çalışma ışığında, bu makalede “mekân-inşa etme” (place-making) süreçlerinin neoliberal politikalarla olan ilişkilerinin eleştirel bir analizini sunmayı amaçlıyorum. 2000'den sonra Diyarbakır'ın kent mekânı, çeşitli aktörlerin (yerel devlet, merkezi hükümet, STK'lar, uluslararası kuruluşlar, yerel ekonomik ve kültürel elitler gibi) kendilerini farklı şekillerde konumlandıkları bir mücadele alanı haline gelmiştir. Bu makale, Diyarbakır'da inşaat sektöründeki hacimsel büyümeye dikkat çekerek, kent mekânının yeni birikim stratejileri için nasıl bir gelişme alanına dönüştüğünü ve devletin bu süreçleri yeni mekânsal stratejiler yoluyla ne şekillerde yönlendirdiğini ve kontrol ettiğini tartışıyor. Diyarbakır örneğinde, böylesi bir incelemenin “asimile edici mekânlar” a karşı mücadele, direniş ve muhalefetin imkân ve sınırlarını tartışmak için oldukça anlamlı olduğunu düşünüyorum.

2. Mekân, Yeniden Ölçeklenen Devletler ve Yeni İktidar Alanları Olarak Yerellikler

Teorik tartışmama şu temel önerme ile başlıyorum: Siyasi ve ekonomik bir çerçeve olarak neoliberalizm sadece çeşitli biçimlerde düzenlenmiş mekânlar dayatmaz, aynı zamanda mekân ve mekânsal müdahaleler yoluyla evrilir ve gelişir. Mekân, neoliberal politikaların güdümünde ekonomi politiğin yeniden yapılanmasının dayanağı ya da bir başka deyişle “ayrıcılık bir aracı” (Lefebvre, 1991: 262) haline gelmiştir. Mekânın neoliberalizm altında yeniden yapılandırılması sürecini daha önceki ekonomik-mekânsal çerçevelerden ayıran, kent süreçlerinin “sosyomekansal bölünme ve kriz oluşumunun belirli biçimlerini” düzeltmek ve bunların üzerine gitmek için siyasi erkin merkezi bir aracı haline gelmesidir (Brenner, 2004). Bu süreç içerisinde, kent, tıpkı küresel gibi radikal bir şekilde yeniden tanımlanır (Smith, 2002) ve kentler, kentler-arası yoğunlaşan rekabet, finans sermayesinin spekülasyon dalgaları ve çoklu aktörlerin de katılımıyla ortaya çıkmış kurumsal kaosun tanımladığı belirsiz bir ekonomik coğrafyada var olabilmek için siyasi erkin denek tahtasına dönüşür (Brenner, 2004).

Kentler-arası bu sıfır-toplam rekabette (zero-sum competition), ihracata dayalı büyüme veya kültürel politikalar başlıca çözümler olarak dayatılmaktadır (Harvey, 2001: 354-7). Kullanabileceği kaynakları olan ve dolayısıyla rekabete dayalı avantajlarını geliştirebilecek olan kentler, esnek üretim ve ihracata yönelik stratejiler üzerinden küresel sermaye akışına çok daha kolay bir şekilde eklemlenebilirler (Scott, 1996; Scott ve Storper, 2003). Fiziksel ve sosyal altyapı, birikmiş yerel sermaye, esnek ve ucuz işgücü gibi kaynaklar ile devlet sübvansiyonları, teşvikleri ya da güçlendirme bölgeleri gibi kurumsal çerçeveler, yerel devlet kurumlarının hangi yolu seçeceğini belirlemede doğrudan etkilidir. Kaynaklardan yoksun durgun

kent ekonomileri, kamu desteğini ve yatırım kaynaklarını elde edebilmek için çoğu durumda kent imajına yönelik kültürel stratejilerini benimsemekte ve böylece rekabet içindeki avantajlarını arttırabilmektedir. Kültürel stratejiler, kaliteli yaşam vaadine dayanan bir kent imajı yaratmak için bir çeşit “kent makyajı” olarak iş görebildiği gibi müzeler ve festivaller gibi kültürel formlar turizmi canlandıracak politikalar olarak da işlev görebilir (Griffiths, 1995, Griffiths vd. 2003, Hall ve Hubbard, 1998).

Devletin yeniden ölçeklendirilmesi² bu süreçte önemli bir role sahiptir. Brenner’ın da belirttiği gibi (2004: 16);

Devletin mekânı, kente ait konumsal politikaların yayılması yoluyla, uluslararası sermayenin ulus-devletlerin sınırları içerisindeki mekânsal tercihlerinin (fiili ya da tahmini) etkisiyle doğrudan ilişkilenecek için şu anda yeniden farklılaştırılmış ve ölçeklendirilmiştir. Devletin ulusal, bölgesel ve yerel mekân politikalarının amacı artık eşitsiz coğrafi gelişmeyi azaltmak değil, mekâna özgü sosyo-ekonomik varlıkları güçlendirmek için tasarlanan bu konumsal politikaların yayılması yoluyla eşitsizlikleri bilfiil derinleştirmektir.

Neoliberalizm, devleti geriye çekmek yerine “rekabetçi devlet”e dönüştürmüştür. Devletin kendisi “piyasalaşırken”, düzenleyici fonksiyonları “kamu yararı adına değil, bizzat küreselleşme projesinin yararına” uygulanan düzenlemeler olarak görülür (Munck, 2003). Bu dönüşüm, sadece mekâna dayalı gelişme politikalarındaki bir kayışa karşılık gelmez. Aynı zamanda, yaşam dünyalarının ve gelecek imgelemelerinin yanı sıra sosyo-ekonomik ilişki ve yapıların da yeniden yapılandırılması ile ilişkidir:

Rekabet kavramının dayattığı seçim, sadece farklı sanayiler ve firmalar arasında taraf tutmak değil, aynı zamanda farklı işçi grupları, farklı sosyal yapılar ve farklı ulusal ekonomik coğrafyalar arasında karar vermektir. Bu, kolektif ekonomik ve kültürel bir gelecek için farklı öngörüler arasında bir seçimden daha azı değildir (Lovering, 1999: 386).

Yine de, yeniden ölçeklendirme süreçleri, ulusal ölçeğin üstünde ve altında kurumsal örgütlenmenin, siyasi ve ekonomik gözetiminin yeni biçimlerini yaratarak yerel ve küresel arasında yeni ilişkiselliklerin ve etkileşimlerin oluşmasına izin vermiştir. AB veya UNESCO gibi uluslararası aktörlerin kent süreçlerine müdahil olması yerel/bölgesel/ulusal/küresel arasındaki kurulu hiyerarşinin kırılmasını ve kurumsal örgütlenmenin, siyasi ve ekonomik koordinasyonunun yeni biçimlerini getirdi. Bu gelişme, yerel aktörlerin farklı ölçeklerden aktörlerle işbirliği için temas kurarak ve bazı politik-ekonomik taleplerini meşrulaştırarak ölçek değiştirmesine ve mekânsal etki alanlarını genişletmesine olanak sağlayan çeşitli stratejilere

2 Devletin yeniden ölçeklendirilmesi (rescaling state), ulus-devletin mekâna ve vatandaşlarıyla kurduğu ilişkinin dönüşümüne, yerel ve küresel baskılara karşı kendi iktidar alanlarını ve siyaset yapma alanlarını yeniden tanımlamasına karşılık gelmektedir. Bu süreç bazı yeni iktidar alanlarının yaratılmasını da içereceği gibi mevcut alanların dönüştürülmesini de içerebilir. Detaylı bir tartışma için bkz. Brenner (2004).

işaret etmektedir (Smith, 1992; Bayırbağ, 2010). Kent ekonomileri içindeki yerel aktörler, ulusal sınırlar içindeki/dışındaki yerel devlet kurumları ve STK'lar ile ortaklıklar, koalisyonlar ve ittifaklar yoluyla ulus devletin sınırlarını aşan daha geniş bir iktidar alanı içerisinde yer almış ve sermayenin ve bilginin küresel dolaşımına eklemlenmek için yeni taktikler ve stratejilerle donanmıştır.

Bu teorik çerçeve doğrultusunda, ilerleyen sayfalarda, mekânın nasıl farklı ve birbirleriyle çekişme halinde olan gelecek ve hayat tahayyüllerinin yansıtıldığı bir araç haline geldiğini göstereceğim. Diyarbakır örneğinde, kent mekânı sadece Türk devleti için değil, aynı zamanda Kürt siyasi hareketi ve yerel işadamları için de farklı gelecek tahayyüllerine denk düşüyor. Mekân üzerinden giden bu mücadele ise, yerel siyasi elitler, işadamları ve devlet arasındaki ilişkileri daha da karmaşıktırıyor. Ancak, bunlardan önce Diyarbakır'daki neoliberal dönüşümü Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan genel dönüşüm içine yerleştireceğim ve Türkiye'deki neoliberal deneyimi üç eksen etrafında tartışacağım: (1) kentler-arası rekabet ve Anadolu Kaplanları, (2) kent-içi rekabet ve belediyelerdeki reformlar, (3) çok-ölçekli kurumlar bir kurum olarak TOKİ'nin ortaya çıkışı.

3. Türkiye'deki Neoliberal Deneyim ve Mekânsal Çıkarımları: İhracata Dayalı Büyüme, Devletin Ölçek Küçültmesi ve Çok Ölçekli Kurumlar

3.1. Türkiye'nin Yeni Ekonomik Topografyası: Anadolu Kaplanları ve İhracata Dayalı Büyüme

1980 askeri darbesini takip eden süreçte, Türkiye politik ve ekonomik olarak, ticareti destekleyen ve emek karşıtı bir siyasal gündemi dayatan "geriye dönük yenisinden yapılandırma süreci" (Peck ve Tickell, 2002) olarak adlandırılabilir. Oldukça kapsamlı bir dönüşüm geçirdi. 1980'lerin başlarında, hızla liberalleşen dış ticareti ve döviz kuru sistemini, ihracat kapasitesini ve Türkiye'deki firmaların küresel piyasalardaki rekabet gücünü arttırmak için sıkı bir şekilde kontrol edilen ücretler ve tarımsal fiyatlandırma politikaları takip etti (Boratav, 1990, 2005; Öniş, 1998). İhracatın açık bir şekilde devlet stratejisi olarak benimsenmesi daha sonra Anadolu Kaplanları olarak adlandırılan birçok orta-ölçekte kentte (Gaziantep, Denizli, Kayseri, Malatya, Konya ve Çorum gibi) yeni bir sanayileşme dalgasıyla sonuçlandı. Bu kentlerin ekonomik başarıları, yerelliklerin güçlendirilmesi ve ülkede akut bir sorun olan eşitsiz bölgesel gelişimin ortadan kaldırılmasının imkânları üzerinden akademik bir tartışma yarattı. Ancak, birçok çalışmanın da gösterdiği gibi bu kentlerdeki ekonomik sıçrama kentler-arası eşitsizlikleri daha derinleştirdi.³

Bu yeni oluşan sanayi bölgelerini mercek altına aldığımızda, bu kentlerin ithal

3 Türkiye'de ihracata dayalı stratejiler bağlamında, 19 kent tek başına, toplam üretimin ve üretim sektöründeki istihdamın %90'ını elinde tutmaktadır, bkz. Pamuk (2008).

ikameci sanayileşme dönemi süresince stratejik altyapı yatırımlarından ve devlet teşviklerinden fazlasıyla faydalandıklarını ve 1980'lere yerel bir sermaye birikimi ile girdiklerini, liberal ekonomide ise ucuz işgücü, sendikasıız esnek emek rejimi ve genellikle aileler tarafından işletilen küçük ve orta ölçekli işletmelere dayanan bir kent ekonomisine sahip olduklarını görmekteyiz (Özcan, 2000; Buğra ve Savaşkan, 2010; Buğra, 1997). Ayrıca, Anadolu'daki bu ekonomik dönüşüm, yerel işadamları derneklerinin çeşitlenmesinin yanı sıra siyasi İslam'ın ve Müstakil İşadamları Derneği (MÜSİAD) gibi İslami meslek kuruluşlarının ortaya çıkışıyla da çakışmaktadır. Yerel meslek kuruluşları yalnızca Anadolu'daki sermayedarlar arasında güven ve dayanışma ağı olarak işlememiş, aynı zamanda meslek kuruluşları gibi kolektif aktörlerin başrolde olduğu "yerel güçlenme" ya da "yerelin yükselişi" şeklinde dolaşımda olan neoliberal siyaset anlayışına da mükemmel bir şekilde eklemlenmiştir. Yeni oluşan sanayi bölgeleri hakkında yakın zamanda yapılan çalışmalar, yerel burjuvazi ve yerel devlet kurumları arasında yakın ilişkilere hatta işbirlikçi koalisyonlarına işaret etmektedir. Kendilerini, "yeni gelişen yerel yönetim yapısının kurumsal çekirdeği" (Bayırbağ, 2010) olarak kuran yerel burjuvazinin kent siyasetindeki etkinliği, aynı zamanda yerel ekonomik elitlerin kentlerde ticarete dayalı çıkarlar ve amaçlar temelinde tanımlanan yerel bir siyasi gündemi oluşturmalarına da fırsat tanımıştır (Özcan, 2000; Yüksel, 2009).

3.2. Yerel Devlet Kurumlarındaki Reformlar ve Kent Mekânının Birikim Stratejilerinin Odağına Yerleşmesi

İşadamları dernekleri 1980'ler ve 1990'larda kent ölçeğinde güçlenirken, devletin ölçek küçültmesi kapsamında, belediyelerin yapısına, yetkisine ve finansal kapasitesine ilişkin yeni bir belediyeçilik anlayışı kurumsallaştırıldı. Dönemin başbakanı Turgut Özal tarafından 1984 ve 1985'te başlatılan yerel devlet kurumlarının reformları, kentteki yerel çıkar gruplarının gündemine yerel siyaseti ve belediyeleri taşıdı (Erder ve İncioğlu, 2008). 1984 yılında, 3030 sayılı Kanun ile Anavatan Partisi (ANAP), ilk kademesi "Büyükşehir Belediyesi" ve ikinci kademesi ilçe belediyeleri olan iki kademeli hiyerarşik bir model uygulamaya koydu.⁴ 3030 sayılı Kanun büyükşehir belediyelerinin sorumluluklarında kökten bir değişim yarattı. Büyükşehir belediyelerine "inşaat sektörüne ilişkin 'büyük ölçekli yatırımların' planlaması, programlaması ve uygulaması" ve "büyükşehir alanında 'sağlık ve güvenliğin' korunması" görevi verildi (Şengül, 2009). Bu yeni sorumluluklar silsilesi, belediyelere kendi kentlerinin imar planlarını yapma, onaylama ve uygulamalarının yolunu açarken, sermayenin kentleşmesini hızlandırdı ve büyükşehir belediye

4 İlk olarak İstanbul, İzmir ve Ankara 1984'te büyükşehir belediyesi oldu. İkinci dalga (1986 ve 1988 yılları arasında) Adana, Bursa, Gaziantep, Konya ve Kayseri'yi içeriyordu. Üçüncü dalga (1993) Diyarbakır, Antalya, Eskişehir, Erzurum, Mersin, İzmit ve Samsun'dan oluşuyordu.

başkanı gerçek bir “girişimci kent yöneticisi” olarak yeniden tanımlandı.⁵ Belediye rejimindeki bu reformlar, kent ekonomilerindeki çeşitli yerel gruplar arasında çekişmeli bir alan olan “kent imajı” konusunu gündeme getirmektedir. Kentlerin rekabetçi amaçlara uygun “fiziksel ve toplumsal imgelem”inin inşa edilmesi ve “çekici bir kent imgelemi” (Harvey, 2001) olarak yerelliklerin yeniden biçimlendirilmesi, yerel devlet kurumlarının temel bir meselesi haline gelmiştir. Anadolu kentlerinde, “cazibe merkezleri”, “gözde yerleşim alanları”, “marka kentler” ve “turistler için cazibe alanları” gibi kavramlara dayanan bu girişimci söylemin giderek yaygınlaşması, bir taraftan da kentler-arası rekabette kendi yerelliklerine yer açma çabasının yerel devlet kurumlarının omuzlarında giderek ağırlaşan bir yük olduğuna işaret etmektedir.

Belediyelerin genişleyen sorumluluk alanı, küresel sermayenin yanı sıra yerel sermaye ve yerel devlet kurumları arasındaki etkileşimi de çoğaltarak yerel devlet kurumlarını, kapitalist çıkarların gündemine getirmiştir. Belediyeler altyapı projelerini daha çok taşeronluk mekanizmaları yoluyla üstlenmeye başladıklarından, sermaye transferi için yeni stratejiler ve özel sektör için birikim yaratarak özel sermayenin kent mekânına dâhil olmasına katkıda bulundular (Şengül, 2009). Bunun tabii ki siyasi sonuçları oldu. Anadolu Kaplanları örneğinde açıkça görüldüğü üzere, ticari çıkarlar temelinde tanımlanan bir kentsel siyaset (sanayi üretiminin özendirilmesi için altyapı yatırımlarının desteklenmesi ve bu yatırımlara imtiyaz tanınması v.b.) kentteki diğer toplulukların çıkarlarını dışlayan bir sıklık kazanma riskini taşımaktadır. Buna ek olarak, artan dış kredi kullanımı da kent mekânına müdahale eden aktörleri çoğaltarak, kent imajının üretilmesindeki orkestrasyon sürecini ve yerel siyasetin dinamiklerini karmaşıklaştırmıştır (Özcan, 2000; Bayırbağ, 2009).

3.3 Kent Mekânına Devlet Kaynaklı Müdahale: Toplu Konut İdaresinin Yeniden Tanımlanması

Türkiye’deki neoliberalleşme 2001 krizinden sonra yeni bir hız kazandı ve AKP hükümeti döneminde neoliberal sistem tam anlamıyla kurumsallaştı (Cizre ve Yeldan, 2005). Bu kurumsallaşmanın en önemli ayağı, TOKİ’nin, AKP’nin sosyal politikasının merkezine oturması ve hükümete yeni bir siyasi müdahale alanı açmasıdır. Bu anlamda, AKP’nin, kent mekânına ilişkin kurumsal reformlarından en önemlisi, önceki hükümetlerin popülist politika yaklaşımlarına da son veren yeni gecekondü rejimidir (Kuyucu ve Ünsal, 2010). Gecekondü rejimi ile ilgili olarak 2004’te yapılan reformları takiben, AKP, yeni Belediye Kanunu’nu (5393 sayılı Kanun) yürürlüğe soktu.⁶ Bu yeni kanun, ilçe belediyelerine TOKİ ile işbirliği

5 Örneğin, 3030 sayılı Kanun belediye başkanının görevlerini “belediyeyi, belediyeye bağlı kuruluşları ve şirketleri verimli, düzenli ve hızlı bir şekilde işletmek” şeklinde tanımlamaktadır. Değerlendirme için bkz. Bayırbağ (2009).

6 Uzun bir süre gecekondü alanları siyasi partiler için “oy toplama ve zenginlik yaratma” kanalları olarak işlev görmüştür. Yine de, 2004’te (5237 sayılı Kanun), gecekondü yapımı, ilk defa, beş yıl süreli hapis cezasını gerektirecek bir suç olarak kabul edildi. Değerlendirme için bkz. Kuyucu ve Ünsal (2010: 6-7).

içinde “eskimeye yüz tutmuş ve emniyetsiz alanlarda dönüşüm projeleri” uygulama yetkisi veriyordu. Bu durum, belediyelerin yetki alanını genişletiyor görünmekle beraber, aslında TOKİ’nin planlama/imara açmada yetkilendirilmiş güçlü bir ortak olarak ortaya çıkışıyla, belediyelerin manevra alanlarını kısıtlıyordu. TOKİ, son on yılda, imara açmada ve kentteki tüm devlet arazilerinin satışını düzenlemede neredeyse tek aktör haline geldi.

2003’ten bu yana TOKİ resmi olarak Başbakanlığa bağlı çalışan, piyasa koşullarında hareket edip göreceli olarak yüksek gelir oranları yaratan ve kendi kendini finanse eden bir kurum haline gelmiştir.⁷ Çok ölçekli yerel yönetim biçimlerinin ortaya çıkmasında kârlılık ve girişimcilğe yönelik yeniden kalibre edilmiş kurucu bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda, çeşitli sosyo-mekânsal ölçekler arasında dengeleyici ve arabulucu olarak faaliyet göstermekte ve gecekondulu toplulukları ve uluslarüstü finansal kurumlar gibi birbirine uzak görülen öznellikler arasında bağlantılar kurmaktadır. Bu haliyle TOKİ neoliberal yeniden yapılanmayı kolaylaştıran bir dizi mekânsal, düzenleyici ve kurumsal düzenlemelerin bir sonucu olarak algılanmalıdır (Perchel, 2010).

Geniş düzenleyici yetkilerle TOKİ, devletin hazine arazisini özelleştirmekte ve düşük gelirli kent sakinleri için konut piyasası yaratmaktadır, ancak daha da önemlisi, kent mekânındaki kültür ve tarihin dışsallaştırılması süreçlerine aracılık etmektedir. Türkiye çapında 234 proje yürüten TOKİ, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde üç temel proje planlamaktadır: Diyarbakır’daki Suriçi bölgesinin yenilenmesi, Mardin’de Mardin Evleri Projesi ve Batman’daki Hasankeyf’in rekreasyonu.⁸ Bütün bu projeler TOKİ-belediye işbirlikleri olup, tarihi ve kültürel alanların yeniden tanımlanmasını ve yeniden yaratılmasını amaçlamaktadır.

Daha önce belirttiğim gibi, Türkiye’de, neoliberal süreçler değişik ölçeklerde farklı sonuçlar yaratarak mekânda/mekânla evrilmektedir. Ulusal ölçekte ihracata dayalı ekonomik stratejinin uygulanması kentler arası derinleşen bir eşitsizlikle tanımlı yeni bir ekonomik topografya yaratmıştır. Cumhuriyet boyunca endüstriyel durgunlukla nitelenen Güneydoğu Anadolu şehirlerinde, ihracata dayalı stratejinin uygulanması neoliberal düzene eklemlenmede yapısal engeller yaratmıştır. Bu bağlamda, neoliberal politikalar siyasi ve ekonomik tarihe gömülü süreçlerdir ve yerelleşmeleri kendilerinden önceki kurumsal biçimler ve politikalarla oldukça ilintilidir. Bölgesel ölçekte ise, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Olağanüstü Hal

7 2003 ve 2010 arasında, TOKİ 500.000 konut birimi, 432 ticaret merkezi ve 137 hastane inşa etti (bkz: www.toki.gov.tr). 2005 ve 2007 arasında net faaliyet gelirleri beşe katlanırken, toplam varlıkları 5.732 milyon TL, 14.217 milyon TL’ye çıktı (Perchel, 2010: 8).

8 Batman’daki TOKİ projesi İlisu Barajı’nın altında kalan tarihi kent Hasankeyf’in yeniden inşasını içermektedir. TOKİ su baskınından sonra evsiz kalan Hasankeyf sakinleri için 596 ev ve apartman bloğu inşa etmeyi planlamaktadır. Köylülerin sahip olduğu evler ön ödeme olarak kabul edilerek, geri kalan kısmın 20 sene içinde ödenmesi beklenmektedir. Mardin’de, TOKİ Mardin Belediyesi ve Mardin Valiliği ortaklığıyla 570 evin tamamen, 800’den fazla evinse kısmen yıkılmasına karar verilmiştir. Onların yerine TOKİ 1440 ev inşa edecek. Diyarbakır’da, kentsel dönüşüm projesi Alipaşa-Lalebey ve Cevatpaşa mahallelerini kapsamaktadır. Tahliyeler başlamıştır. Proje gecekonduların yıkımını ve yerlerine tarihi kentin dokusuna uyum sağlayan yeni evlerin inşa edilmesini öngörmektedir.

(OHAL) Güneydoğu Anadolu'daki ve Diyarbakır'daki yerel ekonomileri şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda kenti neoliberal Türkiye'nin yeni ekonomik toğrafyasında da yeniden konumlandırmıştır.

4. Neoliberalizmin Diyarbakır'da Yerelleşmesi: Sınırlar ve Olasılıklar

Erken Cumhuriyet Döneminden 2000'li yıllara kadar Diyarbakır ekonomisi, geçici yükselişler ve uzun süren durgunluk ve gerileme süreçleri ile tanımlanabilir.⁹ Devletin ödenek ve teşvikleriyle çelişen baskıcı ve asimilasyona yönelik politikalarına, sermayedarların ekonomik ve siyasi dış-göçleri eşlik etmiş ve gelişmemiş bir girişimcilik ve ithal ikameci sanayileşme döneminden kaynaklanan yapısal zorluklar, Diyarbakır'ı neoliberal döneme taşımıştır. Bugün, kentin ekonomisi başlıca iç piyasa ve komşu kentlerle ticarete dayanmasına rağmen mermer ve kısmen inşaat sektörleri kenti Avrupa'ya ve Orta Doğu'ya bağlayan önemli ticari ağlardır (DİSİAD, 2007; DTSO, 2008). Orta Doğu pazarı, ihracat ve ticaret işlemleri açısından kent ekonomisinde merkezi bir konumdadır ve Diyarbakır'ın toplam ihracatının yüzde 78'sine karşılık gelir. Kent son yirmi yıl içinde, toplumsal ve demografik yapısıyla ilgili büyük bir dönüşümden geçmiştir. 1980'li yılların ortasından günümüze, Diyarbakır'ın nüfusu, köy boşaltmaları ve zorunlu göç sonucunda iki katına çıkmış, yoksulluk ve işsizlik çarpıcı bir biçimde gözle görünür hale gelmiştir (Gambetti, 2005). Zorunlu göçle gelenler, kendilerini şehirde varlığı hissedilmeyen bir yerel elit yapısı ile kırsal göçmenlerden ve küçük esnaflardan oluşan yeni bir girişimci sınıfın önünü çektiği durgun bir ekonomi içinde bulmuşlardır. Pazar yapısının yeni gelenlere iş sağlamada yetersizliğinden dolayı, zorunlu göçle kent ekonomisine gelenler yalnızca "yatay bir yerinden edilme" değil, "dikey ve aşağıya doğru bir yerinden edilme" yaşadılar ve kent ekonomisinde "yoksun tüketicilere" dönüştürler (Yükseker, 2006: 256).

4.1. Neoliberal Ekonomik Topografyada Bölgesel ve Kurumsal Kırılmalar

İngiltere örneğinde, Allen vd., mekânların/yerlerin hem maddi hem de söylemsel olarak inşa edildiğini ve bu yapıların her bir formunun diğerini etkilediğini iddia eder (1998: 32). Yazarlar, İngiltere'de 1980'lerdeki neoliberal gelişmenin özgüllüğünü, mekânsal olarak yoğunlaşmış doğasına, ülkenin geçmiş ve gelecek, kuzey ve güney olarak bölünmesine bağlıyorlar. Serbest piyasa gelişiminin belirli dinamikleri

9 Diyarbakır, Diyarbakır vilayetine başkenti ve dikkate değer bir Ermeni nüfusuyla çok dilli bir kenti olarak 18 yy'da önemli bir tekstil sektörüydü; kent ayrıca ham ipek üretimiyle de ünlüydü. Erken Cumhuriyet Döneminde, tekstil ve ipek üretimi kent ekonomisinin önemli bir kısmını oluşturmaya devam etti. 1927 yılının sanayi rakamlarına göre, tekstil ve madencilik kentteki başlıca sektörlerdi ve Diyarbakır Bursa ve İstanbul'dan sonra genç Türkiye'nin üçüncü büyük ipek üreticisiydi. Ancak 1940'lı yılların sonunda, Diyarbakır yalnızca sekiz sanayi tesisine sahipti. Bu sanayi tesisleri Teşviki Sanayi Kanunu ve geleneksel üretim yöntemi ile işletilen çok sayıda küçük ve orta ölçekli atölyeden sermayesini sağlamaktaydı (Quataert, 2008). Yeni ulusal ekonomik gündemin taleplerine nispeten durgun bir şekilde verilen bu karşılık, Şeyh Said isyanını takiben kentte ileri gelen ailelerin yerinden edilmesi ile açıklanabilir. Bu yerinden etme kanununun uygulanması ekonomik faaliyetler üzerinde dondurucu bir etki yapmış ve hemen hemen on yıllık bir "bekleme" süresine neden olmuştu. Bkz (Yüksel, 2009).

ve bu dinamiklerin bölgeselleştirmeleri üzerinden bölgenin yeniden inşa edilmesi, “kuzey - güney uçurumunu” derinleştirerek ülkenin bu bölgesinin geri kalanından ayrılmasını hızlandırmıştır (Allen vd., 1998: 138-9). Benzer bir süreç Türkiye’nin güneydoğusunda da yaşanmıştır. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Olağanüstü Hal (OHAL) maddi ve söylemsel olarak Güneydoğu Anadolu bölgesinin inşasında büyük ölçüde rol oynamış ve yerel ekonomiler üzerinde de izler bırakmıştır.

Kalkınma söylemi temelinde tanımlanabilecek bölgesel bir “modernleştirme projesi” olan GAP’ın verimliliği, 1980’li ve 1990’lı yıllarda ihracata yönelik büyümeye destek verilmesi ve ulusal düzeyde esnek üretim tarzına geçilmesiyle, Türkiye’de son yirmi yılın en çok tartışılan konularından biri haline gelmiştir.¹⁰ Ancak 1990’lı yılların başından itibaren GAP’ın odak noktası, kalkınmaya dayalı “bütünleşik planlama yaklaşımı” olarak değiştirilmiş ve amaçları Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ile uyumlu “sürdürülebilir kalkınma” bağlamında yeniden tanımlanmıştır. Bu durum açık bir şekilde, devlet eliyle düzenleme çerçevesinden piyasaya yönelimli bir düzenlemeye (Özok-Gündoğan, 2005) aşamalı bir dönüşümü işaret etmektedir.

Aslında, Türk hükümeti kalkınma ajanslarında gelişen yeni eğilimlere karşılık veriyordu ve bu değişimi uluslararası fonları garanti altına almak için uygun bir strateji olarak gördü. Baraj inşası için hiçbir uluslararası fonun bulunmadığı GAP’ın başlangıç yıllarının tam aksine, bu strateji AB’nin yanı sıra Dünya Bankası, FAO UNDP, UNICEF gibi geniş çapta uluslararası kurumlardan alınan fonlar konusunda oldukça başarılıdır (Çarkoğlu ve Eder, 2005: 10).

Yerel girişimciliğin yanı sıra Sürdürülebilir Kalkınma Planı da tarımla ilgili imalat sanayilerinin teşviki için öngörülmüştür. AB tarafından finanse edilen GAP-GİDEM’in (Girişimci Destekleme ve Yönlendirme Merkezleri) 1996 yılında kurulmasıyla, GAP bölgesindeki yerel girişimcilere danışmanlık hizmetleri aracılığıyla yerel girişimciliği güçlendirme ve ekonomik başarıya yönelik endüstriyel kalkınma hedeflenmiştir.¹¹ Ancak, 2010 yılının sonları itibarıyla (Anadolu Kaplanları’nın en iyi örneği olarak bilinen) Gaziantep hariç olmak üzere, bölgeyi

10 Proje başlangıçta, ülke genelinde enerji tüketimi ve Fırat Nehri üzerinde birbiriyle bağlantılı birkaç baraj ve hidroelektrik santralin ve iki adet sulama tesisinin inşasını öngörmüştür. Projenin tarihçesi, 1961 yılında Diyarbakır’da kurulan Fırat Planlama Amirliği’ne kadar uzanmaktadır. 1977 yılında Aşağı Fırat Nehri’nden teknik olarak faydalanma ilkeleri açıklık kazanmış ve 1986 yılında Devlet Planlama Teşkilatı bütün projeleri “Güneydoğu Anadolu Projesi” adı altında birleştirmiştir. Proje yıllar boyunca enerji, ulaştırma, tarım, kırsal ve kentsel altyapıdan oluşan çok çeşitli sektörlerde büyük yatırımları içeren bir makro kapsamlı kalkınma programına evrilmiştir. Dev sulama ve hidro-güç üretimini içeren 13 büyük projeyi birleştiren GAP’ın yüzölçümü 75.358 kilometre kare olup Türkiye’nin toplam yüzölçümünün yüzde 9,8’ini ve sahip olduğu nüfus 6,1 milyon olup toplam nüfusun yüzde 9,8’ini oluşturmaktadır (bkz., www.gap.org.tr). 2001 yılı sonu itibarıyla harcanan toplam miktar 48,1 oranında nakdi gerçekleştirme üzerinden 10 katrilyon 831 trilyon 855 milyar TL’ye ulaşmıştır (bkz., www.gap.org.tr).

11 Diyarbakır örneğinde, kente doğru göç dalgalarının neden olduğu yoksulluk ve sefaletten kaynaklı, GAP-GİDEM’in Diyarbakır şubesi bir “sivil toplum örgütü” gibi çalışmanın zorunluluğunu duymuştur. GAP-GİDEM-Diyarbakır’ın koordinatörü yerel iş yapısının rehabilitasyonunun Diyarbakır’daki toplumsal yapının rehabilitasyonuna sıkı bir şekilde bağlı olduğunu ifade etmiştir. Çocuk işçiliği, köy boşaltmaları ve neoliberal politikalarından dolayı tarımsal üretimin erozyonu, kent merkezindeki sabit yoksulluk ve işsizlik, Diyarbakır GAP-GİDEM’i kentin “toplumsal sorunu” da dâhil olmak üzere daha bütünleşik bir bakış açısıyla “azgelişmiş”lik problemiyle uğraşmaya mecbur bırakmıştır.

tarımsal bir sanayi alanına dönüştürme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlandığı açıktır. İhracata dayalı bir sanayi bölgesi olarak ortaya çıkan Gaziantep, sadece GAP kentlerinin göçmen girişimcilerini çekmekle kalmaz, aynı zamanda Ortadoğu pazarına da hâkim durumdadır.¹²

Bölgesel kalkınma yoluyla ekonomik ve sosyal bütünleşme girişimlerine paralel olarak, Türk devleti Olağanüstü Hal Kanunu (OHAL) aracılığıyla da bölgeyi farklı bir söylem ve kurumsal yapı içinde sabitledi.¹³ OHAL, güneydoğudaki Kürt kentlerini düzensizlik ve kaos bölgeleri olarak tanımlamaya izin veren kurumsal bir mekanizma, bir iç sınır olarak hizmet etmiştir. Diyarbakır'da 2002 yılında kaldırılan OHAL, son yıllarda tıpkı GAP gibi en tartışılan konularından biri olmaya devam etmektedir. İnsan hakları ihlalleri, köy boşaltmaları, paramiliter kuvvetler ve yargısız infazlar, buzağının sadece görünen kısmıdır. Yerel devlet kurumlarına ve askeri kuvvetlere geniş yetkiler veren OHAL altındaki kent ekonomilerinde ise, iş çevrelerinin hayatta kalma stratejileri çoğu zaman OHAL valisi ve askeri kuvvetlerle olan ilişkilerden geçiyordu. Ekonomik elit yapısına bu yapının etkisi girişimci sınıfların dış göçü oldu. Yatırımların yetersizliğinden ve göç eden işadamlarının ilgisizliğinden yakınan genç bir iş adamı göç etme sebeplerini ve 1990'lı yılların zorluklarını şöyle ifade ediyordu:

Gidenlere kızgın değilim. Aileleri ve çocuklarının eğitimleri için göç ettiler. Bu şehirde iş yapmak çok zor olduğu için göç ettiler. Bu şehirde, farklılık yaratmaya çalışan 200-250 kişiyiz [kentte kalan ve kentsel ekonomiye yatırım yapmaya devam eden iş adamları]... Burada tek başınayız: Ne Türk devleti ne de batıdaki kendi işadamlarımız Diyarbakır'a yatırım yapıyor...

1970'lerle başlayan, 1980'ler ve 1990'larda en tepe noktasına ulaşan bu dış göçün yarattığı boşluğu, ekonomik sebeplerle 1970'lerin sonlarında kente göç etmiş kırsal göçmenler hızlı bir şekilde doldurdular. Diyarbakır'da faaliyet gösteren firmaların çok azı 1980 öncesinde kurulmuştur. Bu yeni girişimci grup, yerleşik bir işleyişin olmadığı yerel ekonomide bir taraftan da 1990'larla birlikte giderek sertleşen devlet söylemi ve politikalarının içinde var olmaya çalışıyordu. Bu sebeplerden, belediye çalışanlarından birinin dediği gibi, Diyarbakır'ın hikayesi "ani ekonomik parlamaların ve sönmelerin" hikayesi oldu. 1990'larda iş hayatının önemli figürlerinden biri, 1996'da yaşadığı ani iflasını arka arkaya girdiği ihaleleri alamamasıyla açıklamaktadır:

12 Sekiz adet Organize Sanayi Bölgesi'nden dördü Gaziantep'te yer almaktadır. Urfa, Kilis, Mardin ve Diyarbakır'dakiler daha küçüktür ve tam kapasitede çalışmamaktadır. Aynı şey uluslararası piyasalarla ekonomik eklemlenme için de geçerlidir. 2006 yılında Gaziantep, bölgenin toplam ihracatının yüzde 77'sine karşılık gelen 1 milyar 860 milyon 952 bin dolar toplam ihracat değerine sahipti. Gaziantep'i Şırnak, Mardin, Diyarbakır ve Şanlıurfa takip etmiştir. Bu kentler bölgenin toplam ihracatının sırasıyla yüzde 8,7, 7,76, 2,6 ve 1,6'sına sahipti. GAP idaresinde Diyarbakır ve Gaziantep karşılaştırması için bkz. Yüksel, a.g.e.

13 OHAL ilk kez 1987 yılında ilan edildiğinde Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van'a kadar uzanıyordu ve Adıyaman, Bitlis ve Muş sınır kentleri olarak ilan edilmişti. 1990 yılında, OHAL yönetimindeki kentlerin sayısı 13'e kadar çıkmıştı. 1994 ve 2002 yılları arasındaki dönemde OHAL aşama aşama 11 kentte sonlandırılmış, 2002 yılında da Diyarbakır ve Şırnak'tan kaldırılmıştı.

1990'lar Diyarbakır için çok zor yıllardı. Tansu Çiller'in açıklamasından hemen sonraydı [firmasının iflası]. Hatırlarsanız, Tansu Çiller, PKK'ye yardım eden Kürt işadamlarının listesinin elinde olduğunu açıklamıştı. Kimdi onlar? Hiç kimse bilmiyordu. Fakat birdenbire, hepimiz şüpheli durumuna düştük.

Ordu ve PKK arasındaki çatışmaların ve "terör"ün bölge ekonomisi üzerindeki yıkıcı etkilerine ilişkin yaygın söylemin aksine, Diyarbakır'daki yerel ekonominin keskin siyasi kutuplaşmadan ve devlet eliyle "şüphelileştirme"den çok fazla zarar gördüğünü de belirtmek gerekir. Bu bağlamda Diyarbakır Sanayi ve İşadamları Derneği'nin (DİSİAD) kuruluş hikayesi oldukça açıklayıcıdır. 1990'lar Anadolu'da yerelliğin keşfi ve işadamlarının yerel örgütlenmeleri ile karakterize olurken, 1995'te kurulan DİSİAD'ın ilk toplantısında Diyarbakırlı işadamları izinsiz toplantı düzenlemekten gözaltına alınmıştır. Bu hikayeler, Diyarbakırlılar için oldukça "sıradan"dır. Birçok işadamı, 1990'ları anlatırken farklı nedenlerden dolayı gözaltına alındıklarını, sürekli takip edildiklerini ve hayatlarının tehlike altında olduğunu hissettiklerini ifade etmiştir. Bir işadamı, ailesini Ankara'ya taşıma sebeplerini şöyle açıklamıştı:

Bu [1990'lardaki güvenli olmayan ve tehdit edici atmosfer] bizim hissettiğimiz bir şey değildi, bizim yaşadığımız bir şeydi. Bir gün, genel seçimler için ticaret odasıydım. Ofisimden beni aradılar ve dediler ki karakoldan üç polis gelmiş, beni görmek istemiş. O yıllar insanların gözaltına alınıp kaybolduğu zamanlardı... Ben eve gitmedim, ofise de gitmedim, direkt Ankara'ya uçtum. Orda 5-6 gün kaldım. Fakat işim için geri dönmem gerekiyordu... Uçaktan indim, eve giderken beni Ofis yolunda durdurdular, karakola götürmek istediklerini söylediler... Onları kendi arabamla takip ediyordum ve bir yandan da düşünüyordum, "eğer bunlar beni lisenin [kentlin çıkışına sapan ana yol] diğer tarafına götürürlerse, karşıma çıkan ilk arabaya çarparım ve beni kaçırmaya başlarım"... Karakolda PKK'ye yardım etmekle suçlandım... Hiçbir kanıtları yoktu ama beni 2 gün orda tuttular...

1990'lı yıllar içinde, bölgesel kalkınmayı amaçlayan GAP, merkezi ve baskıcı bir rejim olan OHAL tarafından sürekli kesintiye uğratılmaktaydı. Devletin mekansal stratejileri olarak ele alabileceğimiz bu iki kurumsal müdahale, neoliberalizmin ulusal coğrafyaya nasıl "aşamalı" ve "katmanlı" bir biçimde sirayet ettiğini tartışmak açısından önemlidir (Ong, 2000).

4.2. "Kültürel Çeşitlilik Dönemeci"nden Sonra Yerelliğin Yeniden Üretimi: Muhalefet ve Karşı-Hegemonya

2002'de OHAL'ın kaldırılması, kentte göreceli olarak barışçıl bir dönemin başlangıcına ve STK'lar ile kentsel kurumların başını çektiği canlı bir 'kamusal alan'ın oluşmaya başlamasına imkân tanıdı. Halkın Demokrasi Partisi'nin (HADEP) yerel seçimlerde büyükşehir statüsündeki kent belediyesini alması ve Kürt siyasetçilerin yerel devlet kurumlarında güç kazanması, kentte giderek güçlenen STK'larla

birlikte Diyarbakır için ulusal ve uluslararası bir görünürlük sağladı (Gambetti, 2005). Büyükşehir belediyesi statüsü ile Diyarbakır belediyesi bir taraftan Kürt hareketinin siyasal ve kültürel mücadelesini kent mekanında görünür kılarken, diğer taraftan da kent ekonomisine yeni ekonomik düzende yer açmaya çalışıyordu. Neoliberal düzene eklenmekte zorlanan birçok kent gibi, Diyarbakır belediyesinin önünde Diyarbakır'ı kültür ve kültürel stratejiler üzerinden kentler-arası rekabete eklemek dışında bir olasılık kaldığı söylenemez. Belediyenin internet sayfasında açıkça tanımlandığı gibi Diyarbakır kültürel bir merkez ve bölgesel bir marka olmayı hedeflemektedir: "Orta Doğu'nun kültür ve sanat başkenti." Osman Baydemir, birçok konuşmasında "Diyarbakır'ın Orta Doğu'daki merkezi rolü" üzerine vurgu yapmaktadır. 2008'de Diyarbakır'daki festivalin açılışında yaptığı bir konuşmada olduğu gibi:

Diyarbakır kültür ve sanatın marka şehrine dönüşmüştür. Bugün, İstanbul'dan, İzmir'den, Atina'dan, Tiflis'ten, Van, Kobani, Duhok ve Süleymaniye'den sanatçılar yüzünü Diyarbakır'a çevirmiştir. Festivallerimizde bu sanatçıların Diyarbakır halkıyla buluşması bir ayrıcalık haline dönüşmüştür.

Mali sıkıntılarına rağmen¹⁴ Diyarbakır belediyesi, altyapı ve ulaşım gibi temel kent ihtiyaçlarına cevap veren projelerin yanında, sanat ve konferans merkezlerinin inşasına ve "kültürel ve tarihsel mirasın korunması ve restorasyonu"na da büyük önem vermiştir. Belediyenin kültürel mirasın korunmasına dair ilk büyük kentsel projesi, 2000'li yılların başında kent surlarının restorasyonuna başlanması olmuştur. Surların tarihsel önemini ve güzelliğini "açığa çıkarmak" ve "vurgulamak" için surların etrafında yer alan 500 küçük işletme, çay bahçesi ve restoran yıkılıp yerlerine parklar inşa edilmiştir. Zeynep Gambetti, belediyenin festival ve kültürel etkinliklerin düzenlenmesini içeren bu tür girişimlerinin kentsel mekânın dekolonizasyonu için gerekli adımlar olduğunu ileri sürer (Gambetti, 2009). Kent dokusunda, Ermeni ve Süryani kültürlerin vurgulanmasıyla, belediye Türk devletinin resmi tarih anlatımını tersine çevirmiş ve kentsel mekânı hegemonya karşıtı anlatımlar için çekişmeli bir zemine dönüştürmüştür: "Kültürel mirası yeniden ele geçirerek kente yeniden yatırım yapmak, dilin yeniden ele geçirilmesi demektir". Festivaller ve kültürel etkinlikler ya da cadde ve binalara Kürtçe isimler vermek gibi kent mekânına müdahalelerin aracılığıyla, Diyarbakır kent mekânı belediye ve STK'lar tarafından geliştirilen yeni üretici güçler için bir arenaya dönüşmüştür (Jondergen, 2009, Gambetti, 2009: 111-112).

14 Hükümete sundukları raporda, Diyarbakır belediyesi, kentteki çarpıcı işsizlik oranları, büyüyen enformel sektör, artan çocuk işçiliğinin bölgesel ayrımcılık (devlet teşviklerinin ekonomik faaliyetleri canlandırmadaki yetersizliği ve kentteki yetersiz kamu yatırımları) ve 1990'lı yıllardan sonra yerinden edilmiş insanların Diyarbakır'a akışı çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu gelişmeler kentin ekonomik yapısını ağır bir şekilde bozmuş ve işgücü ile vergilerin azalmasına neden olmuştur. Bugün, diğer büyükşehir belediyelerinin arasında, Diyarbakır, İller Bankası ve Maliye Bakanlığı'ndan en küçük mali yardım payını almaktadır. Ayrıca, AB'nin ve diğer uluslararası kurumların uluslararası fonlar aracılığıyla kentsel ekonomide artan ağırlıklarına rağmen, merkezi hükümet, DPT ve İller Bankası bu fonların bölgeye yönlendirilmesinde halen önemli mekanizmalardır. Birçok proje bürokratik ve kurumsal zorluklardan dolayı askıda kalmaktadır.

Ancak bu dönüşümü UNESCO ve AB'nin gündemindeki "kültürel farklılık dönemeci" ile de ilişkili düşünmeliyiz. Kültürel farklılık, AB'nin kültürel politikalarında, giderek önemi artan bir motife dönüştüğünden beri, göçmen yerleşimli birçok kent, fonlama bulmak ve rekabetçi avantaj yaratmak için AB kurumlarına başvurmaktadır. Bu kültürel farklılık dönemeci, tarihsel şartlardan dolayı ekonomik durgunluğa sahip Güneydoğu Anadolu kentleri için bilhassa önem kazanmaktadır. Mardin örneğinde, Çağlar, dini/kültürel farklılıkların ve bunlara eşlik eden kültürel miras endüstrisinin, Mardin'i sermaye akımlarının karşısında yeniden konumlandırarak olan yerel ekonomik kalkınmanın motor gücü olduğunu ve Süryani göçmenlerin bu sürecin en önemli destekçilerine dönüştüğünü ileri sürmektedir (Çağlar, 2007). Rekabetçi neoliberal mantığın, kent mekânıyla ilgili kavramlara ve anlamlara derin bir şekilde nüfuz ettiği düşünülecek olursa, kültürel farklılığın bu kurumlarda kazandığı önem, 'aktarma/tercüme' meselesini gündeme taşır. "Farklılık", "kültür" ve "kültürel miras" gibi yerel varlıklar, daha büyük bir ölçekteki ve daha kapsamlı bir iktidar alanına aktarılırken, aktarıcıları olan siyasal hareketler yönlerini şaşırma riski altındadır, çünkü daha büyük bir ölçeğe yerellikleri aktarma "politik anlamları ve mesajları değiştirebilir... [hatta] politik inanç ve eylemlerin bütün dinamiğini değiştirebilir" (Harvey, 2001: 198).

Bir grup güçsüz sanayici ve esas olarak inşaat, mermer ve gıda toptancılığı sektörlerinde faaliyet gösteren görece daha güçlü sermayedarlardan oluşan Diyarbakır'ın girişimci çevreleri, STK'lar ve belediye tarafından yaratılan bu kültürel alana şimdilik müdahil değiller. Bölgesel ekonomik ağlara, Irak Kürdistan'ı üzerinden eklenmeye çalışan girişimci çevreler, Irak Kürdistan'ında restoran işletmeciliğinden müteahhitliğe, gıdadan nakliye firmalarına kadar birçok farklı sektörde faaliyet göstermektedir (Yüksel, 2009). 2001 yılında ABD'nin Irak'ı işgaliyle hızlı bir özelleştirme ve piyasaların yabancı yatırımlara açılması sürecinden geçen Irak Kürdistan'ı özellikle Güneydoğu Anadolu illerinin ihracat hacimlerinde çok büyük bir paya sahip.¹⁵ Bölgenin sanayi odağı Gaziantep'le karşılaştırıldığında, Diyarbakır'ın Irak pazarıyla olan işlem hacmi oldukça sınırlı kalıyor. DİSİAD'ın başkanı Raif Türk, yerel işadamlarının Irak pazarıyla ekonomik işlemleri artırmadaki yetersizliklerinin Diyarbakır'daki az gelişmiş imalat sektörüne bağlı olduğunu söylüyor. İmalat sektöründeki yetersiz ekonomik performansın ve kentte son 15-20 yılda yaşanan fiziksel genişlemenin, inşaat sektörünü yerel ekonominin lokomotifine dönüştürdüğünü ve birçok yerel işadamlarına atılım sağladığını gözlemlemekteyiz. Son on yıl içinde kent yeni mahallelerle ve yeni yaşam formlarıyla geniş bir alana yayıldı, konut ve arazi piyasası sermaye birikiminin stratejik araçlarına dönüştü. Ulusal ölçekteki dönüşümle birleşen bu gelişme, büyükşehir belediyesini, yerel ekonomik elitlerle ve Türk devletiyle beraber zorunlu bir uzlaşma alanında biraraya getirdi.

15 Irak'taki yeniden yapılanmaya ilişkin bir değerlendirme için bkz. David Harvey, *Spaces of Global Capitalism*, Verso, London, 2006; Thomas Crampton, "Iraqi official urges caution on imposing free market", *New York Times*, 2003, C5.

4.3. Birikimin Yeni Stratejisi Olarak Kent Mekânı: Devlet ve Sınıflar

Diyarbakır'daki kentsel büyümeyi dört aşamada ele alabiliriz. 1930'lu yıllarda kent, modern apartmanlar, yerel devlet kurumlarının binaları, bulvarlar ve meydanlardan oluşan yeni semtler halinde tarihi kentin - Suriçi bölgesinin - dışına doğru genişlemeye başlamıştır. Yenişehir olarak bilinen bu alan, 1950'lerde "modern apartman yaşamını" arzulayan üst-orta sınıfları çekmeye başladı ve sonraki yıllarda, giderek kentin ticari ve yönetsel merkezine dönüştü. Askeri üs ve havaalanına tahsis edilen kuzey ve batı kesimlerindeki geniş arazilerden ve şehrin doğusu ve güneyine Dicle nehrinin çizdiği doğal sınırdan dolayı, Diyarbakır, 1980'li yıllarda kuzey-batı aksını takip eden düzensiz bir kentsel genişleme gösterdi. 1980'lerden sonraki plansız ve kontrolsüz kentleşme ile birleşen 1990'ların büyük göç dalgaları, Bağlar gibi "varoş" alanların genişlemesine ve demografik yapılarında dikkate değer dönüşümlere sebebiyet verdi. Şu anda yaklaşık 400.000 nüfusa sahip Bağlar ilçesi ve 1960'lı yılların başlarında kırdan göç almaya başlayan Sur ilçesi, zorunlu göçle kente gelen insanlardan ve kırsal göçmenlerden oluşan çok sayıda korunmasız topluluğu barındırmaktadır.

1990'lı yılların ortasında başlayan kentleşmenin dördüncü dalgası esas olarak Kayapınar ilçesinin üzerinde yoğunlaşmıştır. Daha önce Peyas Köyü¹⁶ olan bu alan, imara açılmasını kolaylaştırmak için bir belde olarak yeniden tanımlanmış ve 1990'ların sonunda inşaat cenretine dönüşmüştür. Daha çok orta sınıfların tercih ettiği ilçede, son 20 yıl içinde nüfus 30 kat artmıştır ve Kayapınar'ın önümüzdeki on yıl içinde 240.000'den daha fazla insanı barındıracağı beklenmektedir. Bağlar, Suriçi veya Yenişehir gibi yüksek yoğunluklu alanlarla karşılaştırıldığında, Kayapınar daha seyrek nüfusludur ve parkların, alışveriş merkezlerinin ve büyük ana arterlerin çevresine saçılan apartmanlardan ve etrafı çevrili güvenli sitelerden oluşmaktadır.

2000'lerin başında OHAL'in kaldırılması ile birlikte, kentte artan bir hızla zenginliğin görünür olmaya başladığını ve bunun konut piyasasına etkilerini görüyoruz. Hamravat Evleri –kentte ayrıca bir sağlık merkezinin inşa edilmesini de üstlenen Ensarioğlu Holding'in bir projesi– Elazığ-Urfa yolu boyunca, kent merkezi dışında ve göçmenlerin ikamet ettiği "tehlikeli ve emniyetsiz" alanlardan uzak alanlarda bir dizi lüks sitenin inşasına ön ayak oldu. Bu tür siteler son beş yılda hızla çoğaldılar ve adlarından da anlaşılacağı üzere, küresel arzulara ve kentin geleceğine dair farklı bir senaryoya işaret ediyorlar (Gold Park, Misstanbul 1-2, Doğapark Evleri, Mezz Residence, Palmiye Evleri, AZC Vadi Konakları, Diamond City ve Polat Köy gibi). Görüştüğüm işadamlarından biri, Kayapınar ve Elazığ-Urfa yolundaki bu yeni blokların "yeni Diyarbakır"ı başka bir deyişle, Kürtlerin başkentinin hak ettiği "müreffeh ve varlıklı şehri" temsil ettiğini söylüyordu. Başka bir işadamı, daha önce kentsel ekonomiyi "geriletken" ve yatırımcı-

16 Peyas köyü, kentin en varlıklı ailelerinden biri olan Ekinci ailesine aitti.

ların “gözünü korkutan” kent imajının Kayapınar’la değiştiğinin altını çiziyordu. Sitelerin, modern binaların ve hatta bitmemiş inşaat alanlarının, ekonomik kalkınma ve elverişli bir iş ortamı açısından kente güvenilir bir imaj sağladığı iddiası çokça dile gelen bir iddiaydı. Bu anlatılarda, Diyarbakır artık bir “terör kenti” olmaktan çıkmıştı ve Ortadoğu’da umut verici bir merkeze dönüşmekteydi. Bu yeni imaj sadece yatırımcıları çekecek güvenli bir imaj sunmakla kalmıyordu, Diyarbakır’dan göç edenleri ve hatta batı kesimlerdeki kalifiye insan sermayesini çekmeye avantaj sağlayabilirdi.

İnsanlar 1990’lı yıllarda ne yaşadığımızı anlayamazlar. Mesela, 1990’lı yıllarda iş çevrelerinde Diyarbakırlı bir iş adamı olmanın sonuçlarını hayal edemezler... Tüm bu insanlar [ülkenin batı kesimlerine göç etmiş işadamları] gittiler. Ve dönmədiler. Niye dönsünler ki? Biz burada onlara bir şeyler sunmalıyız. Senin İstanbul’da neyin varsa, onların New York’ta neyi varsa, elbette, bizim de Diyarbakır’da olmalıdır.

Yerel ekonominin gerekliliklerinin ve dayattıklarının, kentin “ekonomik başarı” ve “kalkınma” üzerinden tanımlanan yeni imajıyla ve/veya kentsel anlamla nasıl iç içe geçtiğini görebiliriz.¹⁷ 1990’ların ihracata yönelik ekonomik stratejisine adaptasyon sağlayamayan Diyarbakır ekonomisinde, son on yıl içinde, inşaat şirketlerinin sayısı yaklaşık üç katına çıktı. Yerel şirketler, bilinen ve yerleşik firmalardan (Ensarioğlu, AZC Holding, Diyarpark Konutları’nı, GoldPark ve Misistanbul 1-2’yi inşa eden ve Duhok’ta yatırımları bulunan Çeysa Holding gibi) Azel Holding, Bedir Yapı ve en son Diamond City projesini üstlenen Bektaş Yapı gibi nispeten daha yeni firmalara kadar uzanmaktadır. Bütün bu gelişmeler, kent içinde kaçınılmaz hızlı ve katı bir ayrışmaya ve Diyarbakır’ın “bölünmüş bir kent”e dönüşmesine dair büyük bir riske işaret ediyor.¹⁸

Belediye meclis üyelerinden biri, 1990’lardan önceki düzensiz ve kontrolsüz kentleşme ile karşılaştırıldığında, Kayapınar bölgesinin kentsel gelişmenin en iyi örneğini teşkil ettiğini söyledi. Yine de, kent yaşamında çeşitli sınıfların karşılaşmasının mümkün olduğu daha bütünlük bir yaklaşımın gerekliliğini vurguladı:

Bu yeni siteleri ve semtleri kent sakinleri açısından işlevsel buluyorum: Bu siteler, insanlar, özellikle de çocuklar için yeşil alanlar, parklar ve sosyal tesisler sunmaktadır. Ancak, “güvenlikli alan” yaratma fikri bu insanları kentin realitelerinden izole edebiliyor... Bir bakıyorsunuz, siteler duvarlarla çevrelenmiş, duvarların üstünde dikenli teller var, üstüne girişte güvenlik görevlileri var.

Büyüyen konut piyasası, yerel iş çevrelerine ekonomik sıçramalar için alan açarken, kent mekânını imara açma ve kent mekânının planlaması valilik, belediye ve

17 Diyarbakır’da orta sınıf ve bu sınıfın kalkınma algıları konusunda bir değerlendirme için bkz. Günay (2009)

18 Orta sınıfların güvenlik ihtiyacının 1990’lardaki “güvenli olmayan” atmosferle olan ilişkisi için bkz. (2010)

TOKİ arasında ihtilafı bir konuya dönüşmüş durumda.¹⁹ TOKİ'nin ikircikli pozisyonu bu resmi daha da çetrefilli bir hale getiriyor. Diyarbakır'da, Türkiye'nin geri kalanında olduğu gibi, devlete ait araziler üzerindeki mal varlıkları TOKİ'nin yetki-si altında. Bu, sadece arazi fiyatlarının değil, kentsel gelişmenin olası güzergâhının belirlenmesinde TOKİ'ye çok geniş bir otorite sağlıyor. Bu otorite, TOKİ'ye sadece arazi fiyatlarını kontrol etme gücü vermiyor, aynı zamanda kentsel büyümenin bir aracısı olarak, "tarihi ve kültürel alanlara" müdahale etme gücü de tanıyor. TOKİ'nin kent mekânına en önemli müdahalelerden biri, tarihi Suriçi'nin kültürel ve turistik bir merkez olarak yenilenmesi ve kültürel dönüşümüdür. Tarihi kentin restorasyonu uzun bir zamandır yerel devlet kurumlarının gündeminde olsa da, belediye ve merkezi hükümet arasındaki gerilim sebebiyle bu proje uzun süreden beri askıdaydı. Ancak, TOKİ'nin 2008 yılında sürece dâhil olmasıyla, taraflar zorunlu bir anlaşmaya vardılar. Projenin ilk aşaması, çoğunluklu olarak çevre köylerden 1970'lerde kente göç etmiş ailelerin yaşadığı Alipaşa-Lalebey ve Cevatpaşa mahallelerindeki 220 adet evin yıkılmasını içeriyordu. 2010 içinde yıkımlara başlandı ve iki yüz aile kent merkezinden oldukça uzak bir bölge olan Çölgüzeli'ndeki Toplu Konut Siteleri'ne yerleştirildi. Çoğu ailenin yıkılan evlerinin karşılığı olarak aldığı miktar, Çölgüzeli'ndeki apartmanların ilk taksitlerini ödemeye karşılık geliyor. Projenin tamamlanmasıyla, 596 evin yıkılması ve yerlerine yöresel mimariyle uyumlu tesisler, parklar ve otellerin inşa edilmesi bekleniyor. Yerel belediyeler, bu kaçınılmaz gelişmenin karşısında, turizm kaynaklı gelirlerin artacağı, Suriçi'nin gecekondularından temizlenmiş bir "açık hava müzesi"ne dönüşeceği umudunu taşıyorlar.

Son 10-15 yılda Anadolu'nun orta büyüklükteki birçok kentinde görünür hale gelen kentsel dönüşüm sürecinin sonuçları, Diyarbakır örneğinde daha da ağırlaşmaktadır. Kentteki işsizlik oranı ve durgun yerel ekonomi göz önüne alındığında, neoliberal dönüşümün yükünü en çok kentteki göçmenler ve kent yoksullarının taşıyacağı açıktır. Belediye ile yakın temasta çalışan birçok STK konuyla ilgili hazırladıkları raporlarda, Suriçi'ndeki dönüşümün göçmenlerin – özellikle köylerinden zorla koparılan ve iş bulabilme beklentisi olmayan yerinden edilmiş insanların – Suriçi'ndeki evlerinden tahliyesine yol açmadan ilerletilmesi gerektiğinin altını çizdiler, belediye tarafından kentle bu grupların bütünleşmesini koparmayan bir uygulamaya gidilmesini istediler (Berlage, 2010). Tahliyelerin çoktan başladığı Cevatpaşa mahallesinde yaşayan aileler için ise, tahliye süreci halen oldukça kaotik bir durumda:

Mahalleye gelip tahliyelerden ilk bahseden TOKİ'den resmi yetkililerdi. Bizden sözleşmeleri imzalamamızı ve evlerimizi onlara satmamızı istediler. Kısa

19 DSİ'nin suyolunun etrafındaki alanı valilik ve Büyükşehir Belediyesi arasında uzunca bir zamandır anlaşmazlık konusu olmuştur. Belediyenin alanın devredilmesi ve yağmur drenaj alanına dönüştürülmesi talebini reddederek Diyarbakır Valiliği, Ankara'nın ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin katılımıyla su yolu boyunca Kayapınar Yeşil Kuşak olarak bilinen bir park yaptı. Yeşil Kuşak ihmal nedeniyle şu anda kullanılmayan bir alana dönmüştür. Ayrıca Talaytepe civarındaki alan ve DSİ su yolu da belediye ve merkezi hükümet arasında anlaşmazlık konusudur. Ödenek kanunları aracılığıyla, bu alanlar üretim bölgeleri olarak işadamlarına sunulmuştur. Ancak master planında bu bölgeler yeşil alan olarak tanımlandığı için bu girişimler belediye meclis üyeleri ve belediyeler tarafından askıya alınmıştır.

bir süre sonra, belediyeden insanlar geldi ve TOKİ'nin evraklarını imzalamamızı söylediler. Sonra, geçen yıl, belediyeden gene aynı insanlar gelip imza atmanın bizim için en iyi seçeneğe olacağını söyleyerek bizden belgeleri imzalamamızı istediler. Problem ve şikâyetlerimizi kime anlatacağımızı bilmiyoruz. Belediye bizi TOKİ'ye gönderiyor, valilik belediyeye gönderiyor. Hiç kimse sorumluluğu üstüne almak istemiyor.

Diğer taraftan, belediyeden yetkililer, TOKİ'nin yetki ve müdahale alanı düşünüldüğünde, yenileme ve restorasyon sürecinin kaçınılmaz olduğunu, belediye olarak bu dönüşümün bir tarafı olmayı kabul etmelerinin altında Suriçi'nde yaşayan ailelerin bu süreci “olabilecek en az zararlı” atlatmalarına destek olmak olduğunu söylüyorlar. Kırklar Dağı'nın²⁰ imara açılması gibi tartışmalı bir konu olan Suriçi'nin yenilenmesi, bir taraftan bizi Türkiye örneğinde devletin çok-ölçekli aracı kurumlar yaratarak kent yönetiminde yol açtığı kaotik kurumsallığın sınıfsal eşitsizliklerle olan ilişkilerini düşünmeye sevk ederken, öte taraftan yerel kültürün ne şekillerde sermaye birikim süreçleri ile ilişkili olduğunu düşünmemiz için de bizi zorluyor.

5. Sonuç: Birbirleriyle Mücadele Eden Kentsel Anlamlar

Castells (1977), Lefebvre ve Harvey'e göre, kent mekanını anlamlandırma çabası bir “politik araç”tır; farklı grup ve aktörler tarafından desteklenen çıkarlar ve değerler arasındaki çelişkinin bir sonucudur. Bazı durumlarda, kente yüklenmeye çalışılan anlamlar ya da kente yansıtılan imajlar “sermayenin gitgide yersizleştirdiği dünyada zihinsel bir sığınak” sağlayabildiği gibi (Harvey, 2001), yerel elitlerin yön verdiği kent ekonomisinde neoliberal politikaların yerelleşmesi ve mekâna nüfuz etmesinin yansımaları da olabilirler. Son on yılda, birçok çalışma Kürtlerin mekân inşa etme süreçlerine odaklanmış ve Kürt hareketinin direnerek, hegemonyanın ve asimilasyonun mevcut formlarını değiştirerek kentleri elde ettiklerini/yeniden inşa ettiklerini farklı şekillerde ele almıştır. Bu çalışmaların, yerleşik ve sabitlenmiş anlayışlara, homojenleştirici söylemlere ve bu söylemlerin üreticileri, hükümetlere karşı mekân inşasının alternatif yollarını düşünmeye provoke eden bir güçleri ve bundan kaynaklı çok büyük bir önemleri olmasına rağmen, bu makalede kente dair anlamların ve bu anlamların üretim süreçlerinin maddi koşullarının da eleştirel bir incelemeye tutulması gerektiğini vurgulamaya çalıştım.

İhracata yönelik büyüme stratejisi, kentler-arası yoğunlaşan bir rekabet ve yeni bir ekonomik topografya dayatırken, bu yeni düzene eklenmeye çalışan kentlerin tarihsel koşulları göz ardı edilmemelidir. Ancak bu tarihsel koşullar kadar, geleceğin nasıl kurulduğu ve kurgulandığı da büyük önem taşımaktadır. Devletin ölçek küçültmesi ve belediyelerdeki reformlar ile AB ve UNESCO gibi ulusüstü kurumlardaki “kültürel dönemeç”, Türkiye örneğinde Kürt belediyelerine

20 Kırklar Dağı yerel halk için kültürel ve dini değer taşıyan bir dağdır. 2010 yılında, belediye bu alanın imarına izin vermiştir. Çoktan başlamış olan bu proje yüksek apartman bloklarının inşasını öngörmüştür. Suriçi ile birlikte Kırklar Dağı projesi kentte en çok tartışılan konulardan biridir.

Türk devletinin homojen ulus fantezisine karşı çıkmak için mekân üzerinden yerel stratejiler sağlamıştır. Ancak bu karşı çıkışın, Türkiye'deki ve dünyadaki neoliberal dönüşümün genel resmi içine yerleştirildiğinde, sınırları ve olasılıkları ortaya çıkmaktadır. Öncelikli olarak, Diyarbakır örneğinin de gösterdiği gibi, mekânsal stratejileri aracılığıyla devlet, Türkiye'de neoliberalizmin yerelleşmesinde halen önemli bir rol oynamaktadır. 2001 ekonomik krizine bir yanıt olarak TOKİ'nin yeniden keşfiyle, devlet kent mekânlarının en önemli oyuncusu ve neoliberal yapılandırmanın bir kolaylaştırıcısı haline gelmiştir. Üstelik TOKİ, mekân üzerinden sadece sermayeye ilerlemesi için kanal açmakla kalmıyor, aynı zamanda “kültür”ün, “kutsal”ın ve “kültürel miras”ın da neoliberal talepler altında yeniden tanımlanmasına aracılık ediyor. Kültür bir kez, kentler- arası rekabette yerelliklerin tek veya en önemli aktif varlığına dönüştüğünde, yalnızca kimliklerin ve politik hareketlerin değil, aynı zamanda sınıf merkezli çıkarların ve sermaye birikim stratejilerin de küresele eklemlenme noktası olabiliyor.

Vurgulamak istediğim bir diğer nokta ise, kentsel anlamın, ya da daha popüler bir deyişle kent imajının, yerel ekonomilerin gereklilikleri ile iç içe geçmesiydi. Diyarbakır'da 2000'li yıllarla başlayan ve baş döndürücü bir hızla şehri dönüştüren inşaat sektöründeki patlama, arazi piyasası ve konut sektörü üzerinden bir çok gruba spekülâtif kazanç getirirken, eşzamanlı olarak “kalkınma”, “refah” ve “düzen” kavramlarının yeniden tanımlanmasına izin veriyor ve “kültürel başkent”e rakip bir kent imajını mümkün kılıyor. Şu an için, Diyarbakır'da hangi kentsel anlamın baskın geleceğini söylemek zor olsa da, neoliberal kalkınma söyleminin “verimlilik”, “cazibe merkezi”, “markalaşmak” gibi duymaya alıştığımız kavramlara, “müze kent”, “kültürel merkez” gibi kültürel turizm endüstrisinin kavramlarını katarak veçhe değiştirdiğini unutmamamız, neoliberal dönemde, hegemonya karşıtı hareketlerle kültür ve kimlik üzerinden giden mücadeleleri bekleyen zorluklar ve ikilemleri düşünmek açısından oldukça önemlidir.

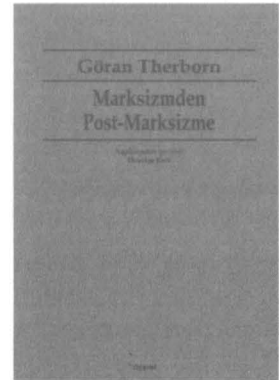
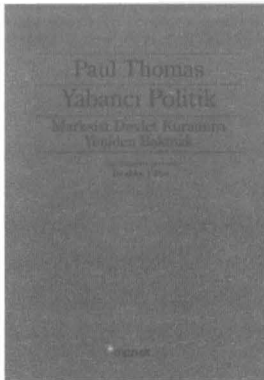
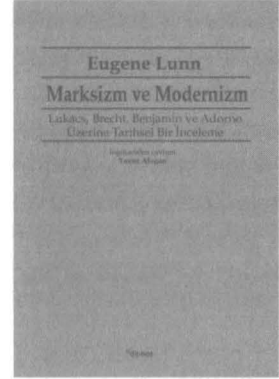
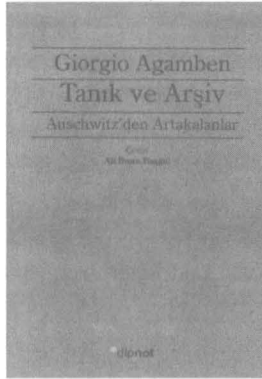
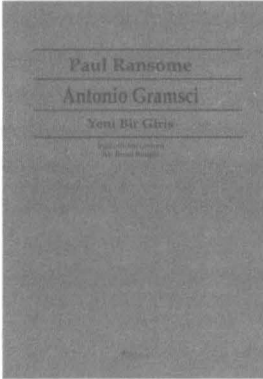
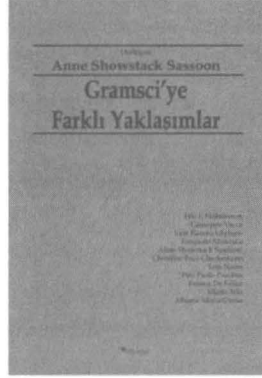
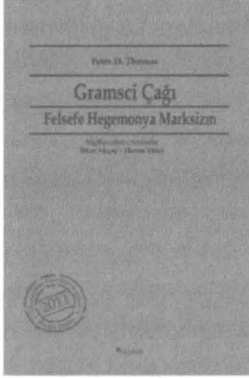
Kaynakça

- Allen, J., Massey, D. ve Cochrane, A. (1998) *Rethinking the Region*, Routledge, New York.
- Bayırbağ, M.K. (2009) "Local Entrepreneurialism and (Local) Business Associations", <http://www.psa.ac.uk/2009/pps/Kemal%20Bayirbag.pdf>.
- Bayırbağ, M.K. (2010) "Local Entrepreneurialism and State Rescaling in Turkey", *Urban Studies*, 47(2): 363–385.
- Berlage, (2010) *Accommodating the Displaced*, Berlage Enstitüsü tarafından Diyarbakır Belediyesi'ne sunulan yayımlanmamış rapor.
- Boratav, K. (2004) *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*, İmge, İstanbul.
- Boratav, K. (2005) *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İmge, İstanbul.
- Brenner, N. (2004) *New State Spaces: Urban Governance and the Rescaling of Statehood*, Oxford University Press, Oxford.
- Buğra, A. (1997) "The claws of the tigers", *Private View*, 4.
- Buğra, A. ve O. Savaşkan (2010) "Yerel Sanayi ve Bugünün Türkiye'sinde İş Dünyası", *Toplum ve Bilim*, 118.
- Castells, M. (1977) *The Urban Question*, Edward Arnold, London.
- Cizre, Ü. ve E. Yeldan (2005) "The Turkish Encounter with Neoliberalism: Economics and Politics in the 2000/2001 Crises", *Review of International Political Economy*, 12(3): 387–408.
- Crampton, T. (2003) "Iraqi Official Urges Caution on Imposing Free Market", *New York Times*, C5.
- Çağlar, A. (2007) "Rescaling Cities, Cultural Diversity and Transnationalism: Migrants of Mardin and Essen", *Ethnic and Racial Studies*, 30(6).
- Çarkoğlu, A. ve M. Eder (2005) "Developmentalism à la Turca: The Southeast Anatolia Development Project (GAP)", Adaman, F. ve M. Arsel (der.), *Environmentalism in Turkey: Between Democracy and Development? içinde*, Ashgate, 167-184.
- DiSİAD (Diyarbakır Sanayici ve İşadamları Derneği) (2007) *Diyarbakır'daki Firmalar*, yayımlanmamış ekonomik rapor.
- DTSO (Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası) (2008) *Diyarbakır'da Ekonomi*, yayımlanmamış ekonomik rapor.
- Erder, S. ve N. İncioğlu (2008) *Türkiye'de Yerel Politikanın Yükselişi: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği, 1984–2000*, Bilgi, İstanbul.
- Gambetti, Z. (2005) "The Conflictual (Trans)formation of the Public Sphere in Urban Space: the Case of Diyarbakır", *New Perspectives on Turkey*, 32, 43–71.
- Gambetti, Z. (2009) "Decolonizing Diyarbakır: Culture, Identity and the Struggle to Appropriate Urban Space", Kamran A. ve M. Rieker (der.), *Comparing Cities: The Middle East and South Asia içinde*, Oxford University Press, Karachi.
- Griffiths, R. (1995) 'Cultural Strategies and New Modes of Urban Intervention', *Cities*, 12(4), 253–265.
- Griffiths, R., Bassett K. ve Smith I. (2003) 'Capitalising on Culture: Cities and the Changing Landscape of Cultural Policy', *Policy & Politics*, 31(2): 153–169.
- Günay, O. (2009) "Political Debt and Development Discourse: Translating Incommensurable Worlds in Diyarbakır", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Boğaziçi Üniversitesi.
- Hall, T. and P. Hubbard (1998) *The Entrepreneurial City: Geographies of Politics, Regime and Representation*, John Wiley, Chichester.
- Harvey, D. (2001) *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*, Routledge, New York.
- Harvey, D. (2006) *Spaces of Global Capitalism*, Verso, London.

- Jongerden, J. (2007) *The Settlement Issue in Turkey and the Kurds: An Analysis of Spatial Policies, Modernity and War*, Brill, Leiden and Boston.
- Jongerden, J. (2009) "Crafting Space, Making People: the Spatial Design of Nation in Modern Turkey", *European Journal of Turkish Studies*, 10.
- Jongerden, J. (2010) Türkiye'de Güncel Kürt Sorunu ve Çözüm Potansiyeli, Diyalog Sempozyumu'nda Sunulan Yayınlanmamış Makale, Diyarbakır.
- Kuyucu, T. ve Ö. Ünsal (2010) "Urban Transformation as State-led Property Transfer: an Analysis of Two Cases of Urban Renewal in İstanbul", *Urban Studies*, 20(10): 1–21.
- Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*, Blackwell, Oxford.
- Lovering, J. (1999) "Theory led by Policy: the Inadequacies of the New Regionalism", *International Journal Urban and Regional Research*, 23(3).
- Munck, R. (2003) "Neoliberalism, Necessitarianism and Alternatives in Latin America: There is no Alternative (TINA)?", *Third World Quarterly*, 24(3): 495 – 511.
- Öktem, K. (2004) "Incorporating the Time and Space of the Ethnic Other: Nationalism and Space in Southeast Turkey in the Nineteenth and Twentieth Centuries", *Nations and Nationalisms*, 10(4): 559–578.
- Ong, A. (2000) "Graduated Sovereignty in Southeast Asia", *Theory, Culture, and Society*, 17(4): 55–75.
- Öniş, Z. (1991) "Political Economy of Turkey in the 1980s: Astronomy of Unorthodox Liberalism", Heper, M. (der.), *Strong State and Economic Interest Groups içinde*, Gruyter, Berlin.
- Özcan, G.B. (2000) "Local Development, Decentralization and Consensus Building in Turkey", *Progress in Planning*, 54, 199–278.
- Özok-Gündoğan, N. (2005) "Social Development as a Governmental Strategy in the Southeastern Anatolia Project", *New Perspectives on Turkey*, 32, 93–111.
- Pamuk, Ş. (2008) "Küreselleşme, Sanayileşme ve AKP", içinde *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 273–283.
- Peck, J. ve A. Tickell, (2002) "Neoliberalizing Space", Brenner, N. ve N. Theodore (der.), *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe içinde*, Blackwell, Oxford.
- Perchel, A. (2010) "Governing at a Distance", *Emerging Faultlines 2010 atölye çalışmasına sunulmuş bildiri*, Kopenhag.
- Quataert, D. (2008) *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü, İletişim*, İstanbul.
- Saad-Filho, A. (2005) "From Washington to post Washington Consensus: Neoliberal Agendas for Economic Development", Saad-Filho, A. ve D. Johnston (der.), *Neoliberalism: A Critical Reader içinde*, Pluto, London.
- Scott, A.J ve M. Storper (2003) "Regions, globalization, development", *Regional Studies*, 37(6): 579–593.
- Scott, A.J. (1996) "Regional motors of the global economy", *Futures*, 28(5): 391–411.
- Şengül, T. (2009) *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, İmge, İstanbul.
- Smith, N. (1992) "Geography, difference and the politics of scale", Doherty, J. ve diğ. (der.), *Postmodernism and the Social Sciences içinde*, St Martin's Press, New York, 57–79.
- Smith, N. (2002) "New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy", *Antipode*, 34, 427–450.
- Ward, S. (1998) *Selling Places: The Marketing and Promotion of Towns and Cities*, Routledge, New York.
- Yükseker, D. (2006) "Ülke İçinde Yerinden Edilme Toplumsal Dışlanma, Aker, T. ve diğ. (der.), Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler Ve Çözüm Önerileri içinde, TESEV, İstanbul.
- Yüksel, A. S. (2009) "Migrants as entrepreneurs", *MIREKOC Reports*, MIREKOC, İstanbul.

dipnotkuram

dipnot Bas. Yay. Paz. Tic. Ltd. Şti
Selanik Cad. No: 82/32 Kızılay / Ankara
Tel: (0 312) 419 29 32 / Faks: (0 312) 419 25 32
e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com
www.dipnotkitap.com

Kürt Topluluklarda Aşiret Tipi Toplumsal Örgütlenme Yapılarında Değişme Dinamiklerine Güncel Bir Bakış: “Beğendik - Bêdar Örneği” (Siirt - Pervari)

Ahmet Kerim Gültekin

Özet

Bu çalışma, Siirt'in Pervari ilçesinin bir beldesi olan Beğendik/Bêdar'da yaşayan halk kitlesinin yaşam biçimini, sosyo-kültürel yapılarını ve örgütlenme biçimlerini incelemektedir. Eski zamanlardan bu yana aşiret hiyerarşilerinin ve kan bağına dayalı statülerin gündelik yaşamı belirlediği bu Kürt beldesi, Pervari Hidroelektrik Santrali'nin suları altında kalma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu antropolojik araştırmada Beğendik/Bêdar, yerel yöneticilerin, HES şirketinin temsilcilerinin, ağalar ve şeyhler gibi yerel güçlerin ve özellikle büyük aşiretlere mensup olmayan belde sakinlerini etkisi altına alan yeni siyasal güç olarak Barış ve Demokrasi Partisi'nin (BDP) çatışma alanı olarak ele alınacaktır. Bu makale Beğendik/Bêdar'daki HES karşıtı mücadele örneği üzerinden, beldenin siyasal ve ekonomik yaşamını denetleyen ve yöneten eski yerel aktörlerin çözülüşünü ve Kürt ulusal hareketinin gelişimine paralel olarak Kırmanc kitlesinin siyasal gücünün artışı ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aşiret Hiyerarşileri, Kürt Hareketi, Hidroelektrik Santraller, Yerel Siyaset, Direniş

Abstract

This study scrutinizes the life style, socio-cultural structures and organizing ways of inhabitants of Beğendik/Bêdar, a town of Pervari, Siirt. The Kurdish town where tribal hierarchies and social statues based on kinship have determined daily life to a large extent, is in danger of being submerged by waters of Pervari Hydroelectric Power Plants (HPP). In this anthropological research, Beğendik/Bêdar will be handled as a place of conflict among local governors, representatives of the HPP company, local powers such as *ağas* and *şeyhs* and the new political power, the Peace and Democracy Party (BDP) affecting especially inhabitants independent of big tribes. This paper seeks to introduce, via the case of the anti-HPP movement of Beğendik/Bêdar, the dissolution of ancient local actors who have controlled and governed political and economic life of the town and to analyze the rise of the political power of Kırmanc people in parallel with the development of the Kurdish national movement.

Keywords: Tribal Hierarchy, Kurdish Movement, Hydroelectric Power Plants, Local Politics, Resistance

Giriş

Küresel kapitalizmin günümüz neoliberalizm çağında Ortadoğu, sosyal altüst oluşların yaşandığı coğrafyaların başında geliyor. Türkiye açısından söz konusu gelişmeler arasında en önemlisi elbette ki Ortadoğu'nun kadim etno-kültürel topluluklarından olan Kürtlerin, farklı sosyo-politik yönelimlerle ortaya çıkardıkları dinamizmdir. Bu değişimin bir boyutu, Kürt topluluklarının ekonomik ve siyasi birer güç olarak öne çıkmasıdır. Söz konusu olgunun diğer boyutu ise 30 yıla yaklaşan çatışmalı sürecin ve 2000'li yıllarda hızlanan yeni sermaye birikim süreçlerinin gündelik yaşamı ve sosyal yapıları biçimlendirmesi sonucunda bilhassa kırsal bölgelerde yaşayan Kürt toplulukların geleneksel yaşam biçimlerinde yaşanan önemli değişimdir. Kürt toplulukların gerek geleneksel toplumsal örgütlenme biçimlerine içkin özellikler gerekse modern siyasal söylem ve pratikleriyle sürdürdükleri güncel ulusal mücadeleleriyle birlikte sergiledikleri çeşitli varlık stratejileri söz konusu dinamizmin güç kaynakları olarak kaydedilmelidir.

Bu makalede, Siirt-Pervari'nin kırsal kesimlerinde yaşayan belirli bir Kürt topluluğun yaşam biçimi, sosyo-kültürel yapıları, toplumsal örgütlenme biçimleri ve bunlarda yaşanan değişimler ortaya konmaya çalışılacaktır. Türkiye'de 2000'li yıllarla birlikte neo-liberal birikim stratejilerinin parçası olarak büyük sermaye yatırımları arasında ön plana çıkan hidroelektrik santrali (HES) projelerinden birinin yöreye yapıyor olması da söz konusu sosyal değişim sürecini hızlandıran faktörlerdendir. Bu nedenle, çalışmada irdelenecek önemli konulardan birisi de aşiret tipi sosyal örgütlenme biçimlerini ve geleneksel toplumsal yapılarını hâlihazırda koruyan topluluğun, yörede yapılmaya başlanan HES projesi karşısında sergilediği varlık stratejileri olacaktır. Buradaki tartışmanın odağında, geleneksel sosyal yapılarını ve ekonomik ilişkilerini önemli ölçüde koruyan kırsal Kürt toplulukların, Türkiye'de bugün toprağın, suyun ve enerjinin metalaştırılmasında en önemli yatırım araçlarından biri olan HES projelerine karşı gösterdiği uyum yahut çatışma davranışlarının değerlendirilmesi vardır. Bununla birlikte, ilgili antropolojik literatüre de ana hatlarıyla değil, yerel örnekleriyle aşiret tipi toplumsal örgütlenme modelleri hakkında güncel bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda makalede öne çıkan alt başlıklar şöyle sıralanabilir:

1. "Ağalık", "şeyhlik" (tarikat) ve Kırmancılık (köylülük) gibi Kürt topluluklardaki aşiret hayatını oluşturan temel toplumsal yapıların güncel sosyal değişime içerisindeki durumlarının ele alınması;
2. Buradan hareketle güncel bağlamda, uluslararası neo-liberal ekonomi-politikaların zorlayıcı ve dönüştürücü etkilerine karşı ilgili yapıların gösterdikleri stratejilerin, yani ilişkilenme, çatışma veya uzlaşma pratiklerinin değerlendirilmesi;
3. Son çeyrek asırda yükselen Kürt ulusal mücadelesi içinde belirli bir sosyo-

politik kimliği sahiplenen köylülüğün söz konusu mücadeleyle ilişkilendirme biçimlerinin incelenmesi ve köylülüğün neo-liberal ekonomik girişimlerin yarattığı yeni ekonomik kaynakları ve sosyal statüleri değerlendirme biçimlerinin irdelenmesi.

Kısacası bu çalışmada, Siirt ili Pervari İlçesi Beğendik/Bêdar Beldesi'nde yerleşik bulunan Adiyan ve Şakiran Kürt aşiretlerine mensup soy grupları ile belde içerisinde herhangi bir aşirete dâhil olmayan ve "Orta Mahalleli" olarak kimliklendirilen Kürt toplulukların sahip olduğu tarım arazilerinin yarısından fazlasını sular altında bırakacak olan Pervari HES Projesi'nin yörede yarattığı sosyal hareketlilik tartışmaya açılmaktadır.¹

Beğendik/Bêdar² (Coğrafya, Ekonomi, Sosyal Yapı)

Beğendik/Bêdar, Siirt şehir merkezinin kuzey doğusunda, Pervari ilçe sınırları dâhilinde, Botan ve Müküs çaylarının yüksek dağlarda oluşturduğu derin vadilerin birbirlerine en yakın olduğu noktada, daha ziyade Müküs Çayı'nın kuzey kısımlarında olmak üzere her iki çayın yamaçlarında kurulu bir beldedir. Yaklaşık 3 bin nüfuslu bir yerleşim yeri olan Beğendik/Bêdar'da hem nüfusun diğer yerleşimlere oranla bu denli yoğunlaşması hem de mevsimsel bir nüfus hareketliliği dikkat çekicidir. Nüfus yoğunluğunun temel belirleyenin Beğendik/Bêdar'da gerçekleştirilen tarımsal faaliyetlerin verimi ve bu eksende süren iktisadi yaşam olduğu söylenebilir. Kuzeyde kalan Müküs Çayı'ndan toplanıp tarihi bir su kanalı vasıtasıyla bir tepenin altından geçirilerek Botan Çayı'nın kuzey yamaçlarından aşağıya doğru bahçeleri dolaştırılarak aktarılan su, yarattığı mikro-klima özelliğinin yanı sıra sunduğu sulu tarım olanağı ve bol ürün avantajıyla birlikte Beğendik/Bêdar'ı ayrıcalıklı kılmaktadır. Bundan dolayı, bölgede yaygın olan mevsimlik işçi göçü

1 Bu tartışmayı mümkün kılan etnografik alan araştırması, Şubat 2010 - Haziran 2010 tarihlerinde, Siirt ili Pervari ilçesine bağlı Beğendik/Bêdar beldesine yerleşmek suretiyle gerçekleştirilen çok yönlü bir antropolojik çalışmaya dayanmaktadır. Ayrıca araştırma süresince Beğendik/Bêdarlıların ekonomik, sosyal ve dinsel pratikleri çerçevesinde temas ettikleri çevre il, ilçe, köy ve mezralarda da bulunulmuştur. Bu bağlamda Van - Bahçesaray, Bitlis - Hizan, Siirt - Pervari gibi önemli şehir merkezleri ile çevre ilçelere ve buralardaki kimi yerleşim alanlarına, pazarlara ve dini merkezlere çeşitli aralıklarla Beğendik/Bêdarlılarla birlikte gidilmiş ve tüm pratiklerine katılım gösterilmiştir.

2 Bêdar, Beğendik'in eski ismidir ve bugün de canlı olan tarihsel ve kültürel bir kimliktir. 1900'lü yılların başından itibaren dönem dönem uygulanagelen bir devlet politikası olarak 1980'li yıllarda yeniden işlerlik kazandırılan "yer isimlerinin Türkçeleştirilmesi" çalışmalarıyla birlikte Bêdar, Beğendik yapılır. Kürtçe'nin Kurmanci lehçesinde bileşik bir kelime olan Bêdar, kaynakların büyük çoğunluğu tarafından Türkçeye "ağaçsız" anlamıyla çevrililmektedir. Bêdar'ın, "ağaçsız" kelimesiyle yapılan Türkçe çevirisi, yüzeysel anlamda, bugün gerek Beğendik/Bêdarlılara ait olan arazilerde gerekse tüm bu yerel alanı çevreleyen diğer doğal alanda var olan bir özelliği işaret eder. Söz konusu arazilerde yaşanan ve yaşanmakta olan orman tahribatı, günümüzde Beğendik'in tarım arazilerindeki yeşillik alanlar dışında kalan bölgelerin neredeyse tümüyle çıplak bir görünüme bürünmesine neden olmuştur. Bu duruma atfen yapılan Türkçe çeviri ilk bakışta "anlamlı" görünür. Ancak "Bêdar"ın sahip olduğu ikinci anlam, kendi tarihsel geçmişine ve toplumsal pratiğine daha yakın durmaktadır. Kürtçe'nin Kurmanci lehçesine göre "bê" eki olumsuzluk bildirir. "Dar" kelimesi ise Türkçe'de "ağaç" anlamına gelmektedir. Bazı yaşlı kuşak Beğendik/Bêdarlıların "dar" kelimesini soyut bir anlamda da kullandıkları görülmüştür. Buna göre "Bêdar", "ağaçsız olmayan yer" ya da "başsız/sahipsiz olmayan yer" anlamlarına denk düşen bir ifadedir. Geçmişten günümüze bölgenin son derece önemli iki toplumsal kurumunun temsilcilerinin, yani ağaların ve dini önderlerin (şeyhlerin) bulunduğu Beğendik/Bêdar'da, ağalığın, toplumsal yapının siyasal kuruluşunun bir tür "direği" olarak görüldüğü de düşünülebilir. Bu ikinci anlam, Beğendik/Bêdar'ın tarihsel, toplumsal dokusuna ve kozmolojisine daha yakın görünmektedir.

örneklerinin tersine Beğendik/Bêdar'da tersine bir göç söz konusudur. Bahar ve yaz aylarında belde halkının çoğunlukla göç etmiş bulunduğu Antep, Adana ve Mersin gibi yoğun Kürt göçmen nüfusu barındıran illerden Beğendik/Bêdar'a doğru bir hareketlilik vardır. Bu da beldede kuşaklar boyu sürdürülegelen tarımsal/ticari ekonomik faaliyetlerle doğrudan ilişkilidir.

Müküs Çayı'nın güneyinde ve çoğunlukla da Botan Çayı'nın kuzey yamaçlarında taraçalar şeklinde bulunan bahçelerde bahar aylarında yapılan hazırlık ve tohum ekimini, Haziran ve Temmuz aylarındaki hasat dönemi izler. Süreç ürünün Ağustos ve Eylül aylarında Van – Bahçesaray ve Bitlis – Hizan köylerine doğru kervan ticareti vasıtasıyla yerel pazarlara ulaştırılmasıyla tamamlanır.³ Beğendik/Bêdar tarım faaliyetleri açısından iktisadi yaşam birliğini Siirt il merkezi ile Pervari ilçe merkezi gibi batısında ve güneyinde kalan ticari merkezlerden çok, dikkat çekici bir biçimde Hizan ve Bahçesaray ilçelerindeki köylerle ve buralardaki yerel pazarlarla kurmuştur. Son yıllara kadar yaygın olan ancak günümüzde sadece 5 – 6 hanenin uğraşı olmaya dek gerilemiş durumdaki sürü hayvancılığı faaliyetleri açısından ise geleneksel olarak Kuzey Irak'la ilişki halindedir. Ancak 1990'lı yıllarla birlikte ivmesi yükselen çatışmalar ve artan güvenlik risklerinden dolayı sürü hayvancılığı faaliyetleri zamanla sönümlenmiştir. Beğendik/Bêdar'ın Siirt şehir merkezi ya da Pervari'yle olan ilişkisi bu gibi ekonomik faaliyetler düşünüldüğünde son derece kısıtlıdır ve çoğunlukla da resmi işlemlerle sınırlıdır.⁴

Günümüzde büyük toprak mülkiyetinin bulunmadığı beldede ağa ve şeyh soylu hanelerin elinde tuttuğu görece geniş toprakların nüfus artışına paralel olarak zamanla küçüldüğü görülmektedir. Miras yoluyla toprakların bölünmesi, aşiret içi ya

3 Burada önemle ifade edilmelidir ki Beğendik/Bêdar'ı yöredeki benzer yerleşim birimlerinden ayıran, Beğendik/Bêdarlıları zaman içerisinde kimliklendiren, bir yönüyle de arkeolojik değer taşıyan sulama sistemleri, beldedeki tüm toplumsal yaşamın kaynağı olmuştur. Müküs Çayı'ndan gelen suyun bir kanal vasıtasıyla ayrılması ve her iki çayın birbirine en yakın olduğu tepenin altından tünel vasıtasıyla geçirilerek Botan Çayı'nın üst yamaçlarından itibaren tüm bahçelere dağıtılması, yörede başka bir örneğine rastlayamadığımız ürün çeşitliliğinin, tarımsal verimin ve hatta mikro-klima etkisinin temel sebebidir. Beğendik/Bêdarlılar bu yolla kuşaklar boyu sürdürülegeldikleri bir yaşam kültürünü bugün Botan Çayı'ndaki bahçelerin hemen hemen tamamını sular altında bırakacak olan Pervari HES'in tehdidi altında devam ettirmektedir.

4 Beğendik/Bêdarlıların Kuzey Irak'la olan tarihsel iktisadi ilişkilerinin yanı sıra dikkate değer soy-kütüsel bağlantıları da bulunmaktadır. Bölgenin kadim etno-kültürel topluluklarından olan Ezidilerle Beğendik/Bêdarlıların tarihsel ve soy-kütüsel bağlantılarının izleri, söz konusu göçebe hayvancılık geçmişe ait sözlü kültür öğeleri içerisinde kuvvetli örnekleriyle mevcuttur. Gerek beldeye ilişkin sözlü tarih anlatılarında gerekse beldeye yerleşen aşiretlere ilişkin anlatılarda ve yörenin İslamlaşma süreçlerine ilişkin söylencelerde son derece güçlü bir Ezidi varlığı görülmektedir. Bazı anlatılarda aşiret büyüklüklerinin doğrudan Ezidilerle kan bağıyla ilişkilendirildiği de görülmektedir. Özellikle Irak'ın Zaho kentine ve buradaki iktisadi ve sosyal ilişkilere dair anlatılar ile Irak'ta askerlik yapmış kimi belde sakinlerinin anlatıları Ezidilerle olan soy ilişkilerinin toplumsal hafızada kalan parçalarını yansıtmaktadır. Konuya dair alanda derlenen çarpıcı verilerden ikisi şöyledir:

"Beğendik'e ilk gelen ağalar Şahin Ağalardır. Bunlar Irak, Cizre'den gelmişler. Asılları İzidi'dir (Ezidi b.n.). Müslüman değiller yani. Bilmiyorum kaç yılında gelmişler. Ama çok eski zamanlarda gelmişler. Şahin Ağa gelmiş kendisine Kelha (Kale b.n.) yaptırmış. Yani bu memleketin hükümeti Şahin Ağaymış anlayacağın." (Alan Notları: 08.03.2010 – Beğendik/Bêdar)

"Eskiden, bu şimdiki karakolun orada, Yezidi mahallesi varmış. Ben görmedim, ama burada (Beğendik'te b.n.) o zaman da Müslümanlar yaşıyorlarmış. Yukarı tarafta, dağa doğru bir mahalle daha varmış. Dediklerine göre, orada da Yezidiler varmış, yaşamışlar zamanında. Yüzyıldan fazla bir zaman önce de buradan çıkmışlar. Buradaki ağalar da Irak'dan gelmişler. Bu ağalar da Yezidi'dir. Ama tabii belki onların dedeleri Yezidi'dir. Çünkü bu gelenler, namaz kıyorlarmış." (Alan Notları: 15.03.2010 – Beğendik/Bêdar)

da aşiretler arası çatışmalar neticesinde görece daha geniş topraklara sahip hanelerin beldeyi terk etmek için topraklarını elden çıkarması, 1980'ler ve 1990'larla birlikte kimi modernleşme araçlarının (yol, motorlu taşıtlar, elektrik vd.) tarımsal üretimi mevcut ekonomik faaliyetler içinde kısmen de olsa öne çıkarması ve 1990'larla birlikte uygulanagelen "koruculuk" politikaları sonucunda (hanedeki erişkin erkek nüfusun fazlalığı ya da yakın soy gruplarının oluşturduğu erişkin erkek nüfus avantajı bakımından) "nakit girdi"ye kavuşan köylülüğün "satın alma" yoluyla toprak sahibi olması gibi sebeplerden ötürü günümüzde küçük toprak mülkiyeti yaygındır. Ortalama olarak hemen her hanenin 5 – 10 dönüm arazisinin bulunduğu Beğendik/Bêdar'da geleneksel olarak üzüm ve soğan ekimi yapılmaktadır. Ürünler kervan ticareti vasıtasıyla Hizan ve Bahçesaray köylerine götürülmekte ve burada belde üretilen yapılamayan tahıl (buğday, arpa) ürünleri gibi kışlık temel besin maddeleriyle takas edilmektedir. Ne ki son on yıl içerisinde yolların ve motorlu taşıtların bölgede hızla yaygınlaşmasının akabinde ürünün Van şehir merkezindeki pazarlara veya toptancılara çoğunlukla da komisyoncular vasıtasıyla taşınması, ticaret içerisinde para ekonomisinin gelişmesine neden olmuş görünmektedir.

Taşımacılık, yerel esnaflık (bakkal/çerçi) ve koruculuk gibi nakit girdi sağlayan işleri ellerinde bulunduran bazı Kırmanc hanelerin komisyonculara ihtiyaç duymadan doğrudan toptancılara mallarını ulaştırmaları, bu haneleri mallarını pazara sunmada ve sermaye biriktirmede kuşkusuz daha avantajlı kılmaktadır. Katır ve eşek kervanlarıyla köy köy dolaşmaya ve takas ekonomisiyle ihtiyaçları temin etmeye dayanan geleneksel "kervan ticaretinin" artık yalnızca birkaç hane tarafından gerçekleştirildiği Beğendik/Bêdar'da büyük çoğunluk, malların taşınma masraflarının fazlalığından ötürü ya ortak kan bağı ve/veya siyasal-sosyal yaşantı birliği kurduğu hanelerle çalışmakta ya da çoğunlukla Beğendik/Bêdar'a Van'dan gelen toptancılara ürünlerini nakit karşılığı satmaktadır. Elde edilen gelir yine kışlık temel besin ihtiyaçları ile diğer gündelik yaşam ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmakta ve bu durum sadece toprağını işleyerek geçinen köylülüğün sermaye birikimini engellemektedir. Bu yönüyle bakıldığında Beğendik/Bêdar'da hâkim gündelik yaşam kültürünün, bahar ve yaz aylarında hanelerin Antep, Mersin ve Adana'da bulunan üyelerinin gelişleriyle birlikte hareketlendiği ancak bir sonraki döneme kadar da durağanlaşan bir görünüm sunduğu söylenebilir. Gündelik yaşama dair Beğendik/Bêdarlılara özgü bir nitelik olarak atfedilen ve yerel kimliğin de bir parçası olan ilgi çekici şu bilgilere kısaca yer verilebilir: Beldede "burada olduğu gibi bir Bêdar da aşağıda, bahçelerde var" sözü sıklıkla duyulur. Sözü de işaret ettiği gibi hemen her Bêdarlı hanenin kendisine ait bahçesinde mutlaka bir yazlık kulübe bulunmaktadır. Genellikle tek duvarı olmayan bu küçük barınaklarda ya da çadırlarda neredeyse yaz mevsiminin tamamı geçirilir. Bazı Beğendik/Bêdarlılar ise sürü hayvancılığı yapmamalarına karşın bir yaşam alışkanlığı olarak yaylalara çıkarlar. Yaz döneminde belde genellikle sessizdir. Bahar aylarında gerçekleştirilen bahçe bakım ve ekim işleri ile sonbahardaki ekonomik faaliyetlerin haricinde

Beğendik/Bêdarlıların büyük çoğunluğu kendine özgü bir “boş zaman” kültürü yaratmış durumdadır.

Tarihsel geçmişine dair yazılı bir belge bulunmayan Beğendik/Bêdar hakkında toplumsal hafızada yaşatılan söylenceler vasıtasıyla bir fikir edinmek mümkündür. Beğendik/Bêdarlıların kim oldukları, nereden ve nasıl geldikleri ile kendilerini çevreleyen “öteki” topluluklarla olan ilişkilerini aktaran söylenceler çoğunlukla yörenin İslamlaşma süreçlerine dairdir. Bunlara göre varlıkları oldukça erken tarihlere dek götürülen buralı Müslüman (Şafii) Kürt topluluklarının, aşiretlerinin ve bunları oluşturan babik⁵ (soy) grupları ile yine bunlar içerisindeki mal’ların ve hanelerin⁶ bölgeye ve yöreye hangi zaman aralıklarında geldiklerine veya yerleştiklerine ilişkin somut bir veri bulunmamaktadır. Ancak söylencelerden ve kolektif hafızanın saklayabildiği uzak geçmişe ait anlatılardan anlaşıldığı kadarıyla bugün tüm Pervari yöresinde yerleşik durumda olan Adıyan ve Şakiran aşiretlerinin Beğendik/Bêdar’daki kolları, şimdiki Kuzey Irak’ın Zaho yöresinden kitlesel göçlerle beldeye ve belde civarına yerleşmiştir.⁷ Günümüzde ise aşiret kategorisinin içinde ve dışında kalan kesimleriyle birlikte gerek Beğendik/Bêdar’da gerekse yöredeki diğer yerleşimlerde ikamet eden Kürt toplulukların, bir tür kast sistemine denk düşen şu ana kısımlara ayrılabilceği görülür: 1) Aşiret içerisindeki “ağa soylu” haneler. 2) “Ağa soylu” aileler arasında “bent olmuş”⁸ “Kırmanclar”, yani köylüler. Kırmanclar,

5 “Babik” Kürt toplulukları üzerine yapılan birçok antropolojik araştırmada da olduğu gibi ağa ve şeyh soylu aileler dışında kalan, çoğunlukla da “Kırmanclar” olarak kavramlaştırılan köylüler, babayanlı bir soy bağına esas alan geniş ailelerin bir araya gelerek oluşturdukları ekonomik ve siyasal birlikleri tanımlamaktadır.

6 “Hane”, “mal”, “babik” ve “aşiret” kavramlarına dair yakın dönemli bir tartışmayı, Lale Yalçın-Heckmann’ın Hakkârî’de gerçekleştirdiği önemli alan çalışmasında (2002: 133) görmek mümkündür. Yalçın-Heckmann’ın çalışmasında kullanıldığı başlıca akraba, soy terminolojisinin aşağıdan yukarıya doğru “hane”, “mal”, “babik”, “aşiret” şeklinde sıralandığı görülebilir. Buna göre hane en küçük birimdir ve ardından mal, daha sonra da babik gelir. Yalçın-Heckmann’ın (2002) önemli tartışma konularından birisi de hanelerin “aşiret üyesi olmama” hallerinin de mümkün olabileceğidir. Buna göre, çeşitli sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmeler neticesinde aşiretler arasında geçişler olabileceği gibi aşiretler dışı bir toplumsal kategori de söz konusu olabilir. Bu durum iki aşiretin yaşadığı Beğendik/Bêdar’da “Yukarı Mahalle” (Şakiranlılar) ve “Aşağı Mahalle” (Adıyanlılar) haricindeki “Orta Mahalle” kimlik grubu örneğinde somut olarak görülebilmektedir. Yine Yalçın-Heckmann’a göre aşiretler dışında kalan bu kategori içerisindeki hanelerin mutlaka bir mal’a tabi olmaları da gereklidir. Öte yandan Beğendik/Bêdar’da ve yörede ise mal kavramı birkaç farklı anlamda kullanılabilmektedir. Mal, bir haneyi tanımlayabildiği gibi aynı evi paylaşan birkaç akraba grubunu da ifade edebilir. Bu anlamıyla mal’ın “sülale” olarak da kullanılabileceği ifade edilebilir ki Yalçın-Heckmann da (2002: 133) kavramı aşiret terminolojisinde bir alt birimi ifade eden sülale anlamında, kadın ya da erkek atadan gelen babasoylu bir akraba topluluğunu betimlemek için kullanmıştır. Beğendik/Bêdar ve çevresinde ise mal, bilinebilen geçmişten itibaren oluşmuş soy bağlarını ve bunun da ötesinde ilgili soy bağı diğer benzerlerinden ayrılan ekonomik, sosyal, siyasal veya dini bazı nitelikleri işaret etmektedir.

7 Beğendik/Bêdarlıların’ın Zaho gibi bugünkü Kuzey Irak sınırları içerisinde kalan kimi yerleşim alanlarıyla olan soy-kütükel bağlantılarının kolektif toplumsal hafızada canlılıkta yaşamasının yanı sıra, 1980’li yıllara kadar bu bölgeyle ilişkilerin sürü kervancılığı gibi ekonomik faaliyetlerle ve diğer aktif sosyal ilişkilerle de sürdürüldüğü belirtilmelidir. Beldede uzun yıllar boyunca Irak’ta yaşamış ve hatta orada askerlik yapmış köylüler bulunmaktadır.

8 “Bent olmak” tabiri hem Kırmanclar tarafından hem de ağa soylu hane bireyleri tarafından bugün de kullanılmaktadır. Bent olmak, yaklaşık çeyrek yüzyıl öncesine değin (neredeyse tüm bir feodal dönem boyunca), Kırmanclar için aşiret dışı ve içsel ekonomik, sosyal ve siyasal hayatının belirleyeni olan ağa soylu ailelerin ve dönemin sonlarına doğru Nakış tarikatlarını temsil eden şeyh ya da seyit soylu ailelerin aralarında oluşturdukları çıkar birliklerinin bugünkü bir yansıması olarak kullanılmaktadır. Günümüzde belirginleşen en önemli fark, ağaların veya seyit ya da şeyh soylu ailelerin yanı sıra ekonomik kaynaklara ya da yeni siyasal statülere sahip olarak babikler içerisinde öne çıkan kimi mal ya da hanelerin, geleneksel hukuk içerisinde hakları olmasa da kendilerine filen bent hanelerle birlikte siyasi çıkar grupları

aşiret içerisinde belirli ağa soylu hanelere tabi olmak suretiyle kendi kan bağlarına dayalı sosyal örgütlenmelerini oluştururlar. Kırmanc hanelerin belirli bir hane etrafında kümelenerek oluşturdukları ekonomik ve siyasal çıkar birlikleri olarak ortaya çıkan büyük babik grupları, bu örgütlenmelerin en önde gelenidir. Kırmanc hanelerden bazıları kimi zaman "mal" olarak da adlandırılır. Bunlar ise görece daha az nüfuslu yerleşim yerlerinde ikamet eden ve birkaç aileden oluşan haneleri ayırt etmek için kullanılır. Neticede babikler, "mal" olarak da adlandırılabilen hanelerin yan yana gelmesiyle oluşan ekonomik, sosyal ve siyasal birliklerdir. Kendi içerisindeki ve çevresindeki diğer babiklerle son derece karmaşık ilişki ağları ve hiyerarşiler söz konusudur. Tüm sosyal hareketliliğin temelinde ise bu babikleri oluşturan mal veya haneler bulunur.⁹ 3) Aşiretlerle ortak etno-kültürel kimlik kodlarını (aşiret, babik, mal ya da hane) paylaşmakla birlikte aşiret tipi örgütlenmenin ve kan bağına dayalı kimliklenme alanının dışında tutulan, bu anlamda aşiretin iktisadi ve siyasal yükümlülüklerinin dışında kalan, çoğunlukla Nakşibendî Tarikatı'na bağlı "seyit" veya "şeyh" soylu aileler. Beğendik/Bêdar'da ve yörede etkin olan Nakşibendî¹⁰ tarikatların, Şafii Kürtlerin dini yaşamında tarihsel bir süreklilik içerisinde son derece etkili roller üstlenmiş olduğu ifade edilmelidir. Nakşî tarikatlar yörede İslam'ı tarikat yolunda öğretme işlevi görmektedir. Diğer yandan bunlar, tarikatlara bağlı cemaatlerin sosyo-politik ve ekonomik gündelik yaşamlarının sürekliliğini de sağlamaktadır. Kuşkusuz yaşanmakta olan toplumsal değişim, tarikatları da etkilemektedir. Tarikatlar da bu değişime yönelik çeşitli uyum veya çatışma pratikleri

oluşturmaları ve bunları yönlendirmeleridir. Son derece dikkat çekici bir veri olması bakımından da ifade edilmelidir ki Ermeni toplulukların 1915'te maruz kaldıkları kitlesel katliam ve sürgünden Pervari yöresindeki bazı Ermeni aileler, "bent oldukları Kürt ağalar" sayesinde kurtulmuşlardır. Dini inanışlarını değiştirmeyen ve son yıllara kadar yörede yaşayan bazı Ermeni ailelerin Siirt'e göç ettikleri de ifade edilmelidir.

9 Bu tip soy örgütlenmelerindeki temel prensip, alt soy gruplarının aynı aşiret bağı içerisindeki diğer alt soy gruplarından bağımsız hareket edebileceği ve fakat aşiret bağı içerisindeki diğer alt soy grupları herhangi bir tehditle karşı karşıya kaldığında bunlarla ortak hareket etmek durumunda olmalarıdır. Bu bakımdan, dallanan soy tipi bir sosyal organizasyona tabi alt soy gruplarında, sürekli bir hareketlilik, mekânsal olarak başka gruplarla iç içe geçme, hatta aidiyet değiştirme gibi önemli kültürel süreçler izlenebilir (Eickelmann, 1989: 131-138).

10 Nakşibendîlik, Abdulhalik-ıl Gûjdevani tarafından sistemeleştirilen ve Muhammed Bahaüddin Şah-ı Nakşibendî'nin isim babası olduğu bir İslam dini tarikatıdır. Güney-Doğu Asya ve Çin'den Hint Altı kıtası yoluyla Anadolu, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Balkanlar gibi İslam'ın tarihsel olarak da yayıldığı topraklara yayılmıştır. Tarikat geçtiğimiz yüzyıl içerisinde Batılı toplumlara doğru da genişleme imkânı bulmuş, küreselleşen dünyanın dini bir figürü olarak bugün de canlılıkla yaşamaktadır. Türkiye'de de ekonomik, sosyal ve siyasal anlamda son derece önemli bir konumda olan tarikat ve tarikat içerisinde ayrı şeyh soylarına bağlı alt ekoller, gündelik yaşam içerisinde de etkilidir. Bilhassa Kürt topluluklar içerisinde etkili olan tarikat, seyda, şeyhler ve pîrler vasıtasıyla Kırmanc kitlelerin dini yaşantısını ve dolayısıyla ekonomik ve sosyal pratiklerini yönlendirebilmektedir. Tarikatın Batı toplumları içerisindeki yerini, burada kendisini yeniden üretme biçimlerini ve tarikatla ilgili en temel bilgileri antropolojik bir perspektifle, uzun süreli bir alan çalışmasına dayanarak ayrıntılı biçimde ele alan önemli ve yol gösterici bir çalışma için bkz. Atay, 2011. Yine hem tarikatın tarihçesi hem de özellikle Kürt toplulukların dünden bugüne tarihsel süreç içerisinde üstlendikleri ekonomik, sosyal, siyasal ve hatta askeri roller için bkz. Bruniessen, 1991 ve 1992.

üretmektedir. “Seyda”¹¹, “pir”¹², “şeyh”¹³, “sofi”¹⁴ ve “melle”¹⁵ gibi hem tarikatla hem halk inançlarıyla hem de resmi dinsel otoritelerle ilişkili statüler arasında çok yönlü, tarihsel ve derinlikli bağıntılar dikkat çekmektedir. Öte yandan, en az dünyevi hayat içerisindeki temsilcileriyle birlikte sürüp giden dinsellik kadar halk inanışlarındaki özgün varlığıyla etkinliğini sürdüren kutsal mekân inanmalarının da kendi hiyerarşisi, kuralları ve ritüelleriyle çarpıcı bir şekilde Beğendik/Bêdar’ın dini ve sosyal hayatında var olduğu ifade edilebilir.

Yöredeki Kürt topluluklarda toplumsal örgütlenme biçimlerinin pre-modern dönemlerden günümüze önemli bir niteliksel dönüşüme uğramadan devam ettiği ifade edilmelidir. Bu genel sosyal yapı ve ilişkiler içerisinde yerel ilişkiler ve dengeler düşünüldüğünde, askeri ve sivil devlet bürokrasisi de yine toplumsal hayatı belirleyen önemli aktörler olarak zikredilmelidir. Özgün bir modernleşme projesi olan Cumhuriyet’in askeri ve sivil kurumlarının dini temsilciler vasıtasıyla ağa soylu hanelerle kurduğu kimi zaman uyumlu kimi zamansa gerilimli etkileşim hala devam etmektedir. Beğendik/Bêdarlılar, aşiret tipi sosyal örgütlenme modelini meşrulaştıran, kan bağı esasına göre örgütlenmiş babayanını izleyen esas soy bağları içerisinde, iktisadi ve siyasi çıkar birliği temelinde yan yana gelmiş alt soy gruplarına (babikler) bölünmüş hane grupları şeklinde yaşamaktadır. Bu durum, Beğendik/Bêdarlıların ve yöredeki diğer Kürt topluluklarının sahip olduğu toplumsal örgütlenme biçimlerinin en önemli ve belirgin özelliğidir.

11 Tıpkı aşiret ve aşiret içerisindeki birimlerin adlandırılışında olduğu gibi tarikatlarla ve tarikatlara önderlik edenlerle ilgili tartışmalarda da dini statülerin, tarikatların da içerisine yerleştikleri kültürlerin özgünlüklerine uygun biçimde farklı kavramlarla ifade edildiği görülmüştür. Örneğin Atay (2011: 45 - 51) çalışmasında “mürşid”, “halife”, “şeyh”, “pir” ve “veli” gibi kavramların tasavvufi teamüllerin dışındaki kullanımlarına dikkat çekerken, Arapça kökenli “şeyh” ve Farsça kökenli “pir” kelimelerinin “ihtiyar” anlamına gelmekte olup tarikat içerisindeki liderlik konumunu tanımlamak için kullanıldığına işaret etmiştir. Bu tarikat hiyerarşisinin dışında bir kategori olup yörede de rastlanan seydalığın sahip olduğu kutsiyet ise, İslam peygamberiyle kan bağıyla kurulan ilişkiden ileri gelmektedir. Seydalık, Beğendik’te ve yörede aynı içerikle kullanılmaktadır. Tüm bir Kürt coğrafyasına yayılmış durumda olan seydaların/seyt ailelerinin, tasavvufi ilişkili birçok tarikat örgütlenmesiyle de iç içe geçmiş olduğu ve aynı zamanda Sünni İslam’dan önemli ölçüde ayrılmış durumdaki Alevi Kürt topluluklarda da seydalığın var olduğu söylenebilir. (Sünni Kürt toplulukları ile Alevi Kürt toplulukları arasında yapılmış çeşitli karşılaştırmalar ve değerlendirmeler için bkz. Bruniessen 1991, Gezik, 2004 ve Gültekin, 2010).

12 Seydalı hariç diğer tüm dinsel otoritelerin tasavvufi tarikatlar silseleri içindeki derecelerinin, bu otoritelerin sözkonusu soy gruplarıyla olan ilişkilerine ve bu sıfatlardan herhangi birini taşıyan ilgili aktörün toplulukça kabul edilen kutsiyet derecesine göre belirlendiği, dolayısıyla derecelerinin değişken olduğu ileri sürülebilir. Yörede ise pirlık kurumunun daha ziyade, Allah’ı seven, dost edinen ve O’nun tarafından dost edinilen; kerametleriyle bu mertebeye ulaştığı kabul edilen “velilik” makamıyla (Ocak, 1997; 1 - 18) eşdeğer bir kullanımı olduğu ileri sürülebilir.

13 Şeyh, dini statüsü ve rolleriyle olduğu kadar politik rolüyle de aşiretler arasındaki veya aşiret içi soy grupları arasındaki ekonomik, sosyal ve politik ilişkilerde belirleyici konuma sahip kişidir. Bu durum günümüzde Beğendik ve yöresi için de geçerliliğini korumaktadır.

14 Tasavvuf inancında tarikat içerisinde şeyh (yöredeki yaygın telaffuzuyla da Şih), kendisine bağlanan kişileri eğiten mutasavvıftır. Tarikatta şeyhe bağlanan öğrencilere ise Sufi denir. Beğendik’teki ve yöredeki adlandırılması ise Sofi’dir.

15 Molla ya da yöredeki yaygın telaffuzuyla Melle, tarikat eğitimi almış ve köylerde imamlık görevini sürdüren Şafii Kırmanclar verilen genel bir isimlendirmedir. Mellenin en belirgin toplumsal özelliği, sahip olduğu toplumsal statü ve rollerin, ağalardan, seydalardan ve şeyhlerden farklı olarak Kırmancların sosyal dünyası içerisinde gerçekleşmesi ve yine Kırmanclar tarafından da bunun böyle kabul edilmesidir. Bu anlamıyla melle, sahip olduğu dinsel statü sayesinde topluluk içerisinde belirli bir saygı ve ayrıcalık edinmiş olmakla birlikte, sahip olduğu aşiret kimliği ile kendi aşireti içerisindeki siyasal, sosyal ve ekonomik süreçlerde sergilediği performansın onaylanma derecesine bağlı olarak “topluluk içinde” değerlendirilmekte ya da taraflaştırılarak dışlanabilmektedir.

Haneler babikleri meydana getirir. Her babikte hane ileri gelenlerinden oluşan ve bir hanenin (hepsi birbiriyle ilişkili olmakla birlikte) ekonomik, sosyal ve siyasal öncülüğünde toplanan bir tür meclis bulunmaktadır. Meclisler birbirinden oldukça farklı olabilmektedir. Bu meclisler, tüm aşireti ya da yaşanan mekânı tehdit eden durumlar ortaya çıktığında daha büyük meclisler oluşturmaktadır. Bunlara da eğer yaşanan mekânda varsa, ilgili aşiretin ağa soylu haneleri önderlik etmektedir. Bu geleneksel kuruma, tarihsel süreklilik içerisinde kimi zaman ittifak kimi zaman da düşman gücü olarak "devlet" bürokrasisinin yerel temsilcileri de eklenmelidir. İlgili ordu komutanlıkları, kaymakamlık ve diğer devlet kurumlarındaki bürokratlar ilk elden teleffuz edilebilecek olanlardır. Aşiretlerin ve babiklerin ekonomik ve siyasal kaynaklar üzerindeki tahakküm ve prestij mücadelelerinin karmaşık dokusu içerisinde yer alan devlet bürokrasisi de zamanla yöreye kaynaşmış ve özgün bir yapı ortaya çıkarmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi Beğendik/Bêdar'da Adıyan ve Şakiran aşiretleri yerleşik bulunmaktadır. Bu aşiret kimlikleri her şeyden evvel, bireyin doğumla birlikte kazandığı, mitleştirilmiş bir kan bağı esasını tanımlayan toplumsal örgütlenmeyi ve aidiyetleri oluşturmaktadır. Bu belirleyici sınırların yanı sıra içerisinde barındırdığı kalabalık nüfuslu alt soy gruplarınca (babiklerin) "aşiret" sınırları dışında kalan iktisadi yahut siyasal tehditlerle karşılaştıkları süreçlerde de işlevselleştirilen bir kimliktir. İşte bu birincil kimlik alanı altında Beğendik/Bêdarlılar ve yöredeki diğer topluluklar, kendi içerisinde onlarca farklı alt soy grubuna bölünmüş şekilde yaşamaktadır. Bu konuya örnek olabilmesi açısından alan çalışmasından verilebilecek en özgün görüşme kaydı şöyledir:

"Bu Aşağı Mahalle (Adıyanlılar b.n.) hemen hemen hepsi birdir. Yukarı Mahalle (Şakiranlılar b.n.) de birdir. Bu bizim Aşağı Mahalle cinsi Irak'tan gelmiş. Biz büyüklerimizden işittik. İki kardaş imişler. Irak'da Bahadin (Telaffuz tam anlaşılamadı b.n.) diye bir yer var. İlçedir orası. İşte oradan buraya gelmişler. İşte Aşağı Mahalle hep bu iki kardaşın cinsidir. Yukarı Mahalle, Yörüklerden. Aşiret biz diyoruz, Koçerlerden. İşte onlar da bir cinstendir. Orta Mahalle ise aslında birkaç ailedir. Onlar da akrabadır ama çok eskilerden. Pire Bal'le¹⁶ gelmişler. Bir de sonradan gelip yerleşenler var. Yani onlar karışıktır biraz. Yani hepsi bir yerden gelmiş, kimse bilmiyor. Biri Pervari'den gelmiş, biri oradan, biri buradan. Yani karışıktır... Meran Ağa ve onun cinsi bunlardan ayrıdır. Onlar Ağa'dır. Onlar Ağa'dır, biz Kirmancız. İster zengin olsun ister sürünsün, sülalesi, cinsi Ağa ise, işte diyorlar Ağa'dır. Yani burada zenginlikle değildir Ağalık. İşte ne kadar fakir de olsa Ağa'dır. Ama Anadolu'da öyle değil. Orada zenginlere Ağa diyorlar. Burada sen ne kadar zengin olursan ol. Sana diyorlar, 'Kirmanc'. Bu Kirmancıların hepsinin bir ağası vardır. Kendi aralarında bent vardır yani. İşte bu Aşağı Mahalle'nin

16 Pire Bal, yörenin İslamlaşması yani bugünkü Şafii Kürt toplulukların yöreye taşınması ve Ezidi topluluklarla çoğunlukla çatışma içerisinde yöreye yerleşmesini tasvir eden söylencelerde canlılıkla yaşatılan yerel bir figürdür. Beğendik/Bêdarlıların "Pir" kavramını, sahabeleri gören kişiler olarak tanımladıkları görülmüştür. Bu gibi kutsal kişilere ilişkin anlatılar bütün bir Anadolu'da yaygın olan misyoner evliyalara ilişkin anlatılarla büyük benzerlikler göstermektedir. Bu gibi evliyaların mezarları ve bunlara ilişkin inanmalar, ritüeller, özellikle Alevi Kürt topluluklarda yaygın olan kutsal mekân inanmalarıyla çoğunlukla örtüşmektedir.

ağaları farklıdır. Yukarı'nın farklı. Ama işte bu bütün Pervari'de vardır. Yani tüm Pervari aslında iki partidir. Biri Adıyan, Adıyan Ağaları, onlara ait. Diğeri Şikri. Yani iki aşirettir. Buradan Çatak'a kadar, Van'a sınır köylere kadar tüm her yerde bu iki aşiret vardır. Kirmanclar da bent olmuşlardır. Yani isteseler de birinden diğerine geçemezler. Şikri hep Kirmanc'tır. Adıyan ise hep ağalar başında vardır. Onlarda ağa yoktur ama onlarınki ağalardan da beterdir. Kirmanc'tır ama ağalar gibi hareket ediyor. Pervari'de Şevki (Telaffuz tam anlaşılamadı b.n.) var işte odur onların başı. Bizimki Emin Ağa'dır, Durmaz Ağa'dır. Yani tabi eskiden bunlar çok önemliydi ama şimdi kalmadı artık. Bir birbirimizden olduk. 20 – 30 senedir öyle kavgalar olmuyor. Geçmişte Beğendikte, bu yüzden çok kavgaya oluyordu. Çarpışma da oluyordu. Benim bildiğim öyle 20 kişiden fazladır ölmüş zamanında. Ben kendim de dayak yemişim yani. Ama cahillik idi yani. Sırf keyf için kavgaya ediliyordu. Kafasızlık yani.” (Alan Notları: 11.04.2010 – Beğendik/Bêdar)

Kirmanclar haneleriyle birlikte dâhil oldukları bu kalabalık alt soy grupları içerisinde, iktisadi ve siyasal çıkar birlikleri temelinde son derece geçişken ve hareketli bir sosyal düzene sahiptirler. Bu bakımdan, Beğendik/Bêdar'da ve yörede aşiret kimlikleri büyük çoğunlukla mekânsal olarak tanımlanır. Örneğin bugün beldede “Taxa Jorî” (Yukarı Mahalle), “Nav Gundi” (Orta Mahalle) ve “Taxa Jerî” (Aşağı Mahalle) olarak kavramlaştırılan mekânsal kimlikler iktisadi, sosyal ve siyasal yaşamda alt soy grupları açısından tümüyle belirleyicidir:

“Taxa Jorî Ziyaret Camii'nün üst kısmında, Nav Gundi Müküs'teki köprü'nün üst kısmında ve Taxa Jerî de Kale Mahallesi'de yani Kelha Kafıran'dadır (Kâfirlerin Kalesi b.n.). Yukarı Mahalle'deki Şakiran Aşireti bir atadan gelmiştir. Aşağı Mahalle'dekiler de iki atadan gelmiştir. Orta mahalle ise karışmış durumdadır. Yani Şakiran da vardır Adıyan da vardır. Dışarıdan gelen de vardır. Pire Ball'in soyu da vardır. Karışık yani onlar.” (Alan Notları: 22.03.2010 – Beğendik/Bêdar)

Beğendik/Bêdar'da gündelik hayatın siyasal ve sosyal eksenleri, beldede ve yörede hâkim nüfus gücünü oluşturan Adıyan ve Şakiran aşiretlerine tabi hanelerden oluşan babik gruplarının hareketlilikleri ile bu kategorilerin dışında tutulan ve “Orta Mahalle” kavramıyla ifade edilen aşiret dışı hanelerin oluşturdıkları sosyal yapıların etkileşimleriyle örülüdür. Söz konusu hareketlilik, geçmişi 1980'li yıllara dek uzanan ancak son yıllardaki devlet politikalarıyla birlikte yeniden gündeme gelen Pervari HES Projesi'nin gerçekleşmesi yönünde atılan somut adımlarla birlikte yoğunlaşmaktadır. Bu açıdan, yerli ortaklı uluslararası bir sermaye yatırımı olan Pervari HES Projesi'nin sosyal değişimdeki etkisi, güncel olaylar ve gelişmeler bağlamında incelenmesi gereken önemli bir olgudur.

Pervari HES Süreci ve Yerel İktidar Bloğuna Eski ve Yeni Aktörlerin Eklemlenmesi

Geçtiğimiz yıllarda yapım hazırlıklarına başlanan Pervari Hidroelektrik Santrali'nin (Pervari HES) Pervari'yle ve Beğendik/Bêdar'ın da dâhil olduğu etki

sahasındaki diğer yerleşim birimleriyle olan ilişkisi, yaklaşık 30 yıllık bir geçmişe sahiptir. 2009 yılında resmi prosedürleri tamamlanan ve yabancı ortaklı yerli yüklenici firma tarafından yapımı için ön hazırlıklarına başlanan Pervari HES, ulusal basında da yer almıştır.¹⁷

2009'dan itibaren yabancı ortaklı yerli firmanın gerek Pervari ilçesinde gerekse Beğendik/Bêdar'da birtakım kurumsal girişimleri ve baraj inşaat şantiyesi hazırlıkları sürmekteyse de alan çalışmasının gerçekleştirildiği süreçte köylüler nezdinde baraj inşaatının başlayacağına dair ciddi bir inancın olmadığı ifade edilebilir. Bu durumun, 1980'li yıllardan bu yana yörede barajla ilgili çalışmalar yapan devlet yetkililerinin veya inşaat firması temsilcilerinin yarattığı hareketliliğin topluluk üzerinde herhangi bir somut karşılığının olmamasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yüklenici firmanın Pervari'de ve Beğendik/Bêdar'da yaptığı yeni inşaatlardan ve çalışmalardan yine Pervari ilçe merkezinde kurduğu portatif firma binalarına kadar her şeyiyle Pervari HES, yörede bir tür söylenceye dönüşmüş durumdadır. Barajın yapılacağı yer, barajın yöredeki geleneksel tarım ve hayvancılık faaliyetlerine etkileri, baraj inşaatlarının sağlayacağı istihdam gibi ekonomik önemi olan bilgilerin ve konuyla ilgili daha pek çok spekülative önermenin zamanla gerçek dışı bir anlatıya dönüşmüş olduğu gözlemlenmiştir. Ne ki yüklenici firma 2009 yılında sağlanan anlaşmanın hemen sonrasında ilk iş olarak Pervari ilçesinde geçici bir firma temsilciliği açmıştır. Uluslararası inşaat piyasalarında varlık gösteren firmanın Pervari'deki temsilciliği hızla modern ekipmanlarla, araçlarla donatılmıştır. Temsilcilik Pervari'nin önde gelen ağa soylu aileleriyle ve devlet bürokrasiyle (kaymakamlık ve ordu yetkilileri) ilk elden yakın ilişkiler geliştirerek yörenin ekonomik ve sosyal hayatına güçlü bir giriş yapmıştır.

Firma anlaşmayı takip eden yıllarda, Beğendik/Bêdar gibi barajdan doğrudan etkilenecek olan Çobanören Köyü'nün arazileri içerisinde kalan baraj inşaatı alanına da küçük bir şantiye inşa etmiştir. Yeni kurduğu özel güvenlik şirketi üzerinden Pervari ilçesindeki firma temsilciliğine Çobanören Köyü'nden ve Pervari'den işçi alımı gerçekleştirmiştir. Firma yetkilileri öncelikle yereldeki devlet kurumlarıyla temas kurmuştur. Güvenlik, yerel halkla sosyal ve ekonomik ilişkiler gibi temel konularda, ilgili ordu birimleri ve sivil devlet kurumları temsilcileri firmanın birincil muhatap-

17 Konu hakkında "Pervari'de 600 Milyon Dolarlık ABD Destekli Enerji Yatırımı" başlıklı haberin ayrıntısı şöyledir: "Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı tarafından Şubat ayı başında ön duyurusu gerçekleşen ikinci büyük yatırımın, Pervari A.Ş.'nin hayata geçireceği Siirt Pervari Barajı ve HES (Hidroelektrik Santral) Projesi olduğu açıklandı. Türk NTF ve SU-YAPI ile ABD'li ortakları MPR konsorsiyumunun oluşturduğu Pervari'nin yapacağı 600 milyon dolarlık yatırımın 1200 kişiye istihdam sağlayacağı duyuruldu. Yatırım Ajansı ve Pervari'nin ortaklaşa yaptığı açıklamada, Siirt Pervari Barajı ve HES projesinin inşaat süresinin 60 ay olarak planlandığı ve temelinin 1998 yılında atılan Türk-ABD iş birliği protokolüne dayandığı belirtildi. Projenin planlanması ise EİE (Elektrik İşleri Etüt İdaresi) tarafından 1980'lerde yapılmış. Açıklamada, projenin DSI tarafından planlanan Pervari Barajı'nın üzerinde bulunduğu Botan Çayı-Müküs Deresi'ndeki Pervari Regülatörü'nün de önünü açacak olması ve Türkiye'nin hidroelektrik kapasitesinin değerlendirilmesi açısından son derece önem taşıdığı kaydedildi. Entegre olarak çalışacak bu iki projenin üreteceği toplam enerjinin yaklaşık 1700 GWh (gigavatsaat) olacağı, bu oranın Atatürk Barajı'nın ürettiği enerjinin yaklaşık yüzde 20'sine tekabül ettiği, kurulu güç olarak ise Türkiye'deki mevcut kurulu gücün yüzde 1.5'ine denk geldiği de belirtildi." <http://www.haberler.com/pervari-de-600-milyon-dolarlik-abd-destekli-enerji-haberi/> (17.03.2009). Pervari HES'in 2011 yılı içerisinde, Avusturya'nın önde gelen enerji şirketi Verbund ile Sabancı ortaklığındaki EnerjiSA şirketine satıldığı da belirtilmelidir.

ları ve aynı zamanda müttefikleri konumundadır. Daha sonra firma, hâlihazırda bu aktörlerin yerel müttefikleri konumunda bulunan ağa ve şeyh soylu hanelerle irtibata geçmiştir. Devlet makamlarının referansı ile temas kurulan ağa ve şeyh soylu ikincil muhatapların ardından, yine ancak bu kesimin referansı ile ve yönlendirmesiyle Kırmanc tabakalarla irtibata geçilmiştir. Firmanın yerel ekonomik aktörlerle teması ancak geçici işçi alımı süreçlerinde ve firmanın kimi ihtiyaçlarının karşılanmasında hâkim aktörlerin aracılığıyla söz konusu olmuştur. Bu durum, yörede hâkim durumda olan devlet, ağa, şeyh ve Kırmanc tabakalaşmasının günümüzde de geçerliliğini etkili şekilde koruduğunu ve toplumsal yaşama yön verdiğini göstermektedir. Öte yandan firma yetkililerince bir “modernleşme ve medenileşme projesi” olarak tanımlanan baraj inşaatının, “modernleştirme süreçlerini” hangi toplumsal dinamiklere ve süreçlere yaslanarak (daha doğrusu hangi dinamikleri ve süreçleri ayırıştırarak) kurmaya çalıştığının da çarpıcı bir göstergesi durumundadır.¹⁸

Neticede barajın etki sahasında kalan Çobanören ve Sarıdam Köyleri ile Beğendik/Bêdar Beldesinde yaşayan köylülerin toplumsal hiyerarşik ilişkilere göre tabi oldukları yörenin önde gelen Adıyan ve Şakıran ağalarının –ki bunlar aynı zamanda ve çoğunlukla belediye başkanlığı, muhtarlık gibi yerel yönetim kurumlarının da başında olan kişilerdir – yörenin önde gelen şeyh soylu ailelerinin, dini otoritesi olan imamların ve sivil ve asker devlet bürokrasisinin Pervari HES’e dair olumsuz bir kanaate sahip olmadığı ilk elden gözlemlenebilir bir bilgidir. Ne ki yörenin hâkim nüfus gücünü oluşturan Kırmanc kitlesinin baraja ve inşaat firmasına dair tutum ve yargıları önemli farklılıklar taşımaktadır. Asıl dikkat çekici olan ise günümüzde babiklerin yani aşiret altı büyük Kırmanc soy gruplarının söz konusu sosyal ilişkilere tezat oluşturacak biçimde yöredeki ağa ve şeyh soylu aileleri etkilemeleri ve onları kendi tutumlarına yakın bazı uyum stratejileri geliştirmeye zorlamalarıdır.

Kırmanclarda Gelişen HES Karşıtlığı ve Sosyal Etkileri

Yörede ağa ve şeyh soylu aileler ile Kırmanc toplulukları arasında hâlihazırda var olan ve değişim / dönüşüm geçiren ekonomik ve siyasal ittifakları daha da hareketlendiren iki önemli etmenden söz etmek gerekir.

İlki, baraj inşaatının yaratacağı ekonomik kaynakların ortaya çıkmasıyla birlikte bu kaynakları kontrol edecek güçlerin yerel halk nezdinde sağlayacağı toplumsal saygınlık ve yeni sermaye birikimi olanaklarıdır. Örneğin inşaat firmasının hâlihazırda Pervari’deki tesis ve baraj şantiyesi için özel güvenlik şirketinde işe aldığı köylülerin ve bu süreçlere aracılık eden yerelin ileri gelen ağa soylu ailelerinin firmanın maddi ve teknik olanakları üzerinden firmayla kurdukları ilişkiler, şimdi den daha büyük ölçekteki inşaat süreçleri için bir veri oluşturmuş görünmektedir.

18 1839 – 1950 yılları arasında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e tevarüs eden merkezi devletin “Doğu politikalarını” söz konusu tartışma bağlamında karşılaştırmalı örneklerle tartışan, yakın zamanda tamamlanmış fikir verici bir doktora tezi için bkz. Ebinç, 2008.

Zira söz konusu ilk ilişki kurma süreçlerinin akabinde, yörede birbiriyle ihtilaf içerisinde olan birçok babik grubunun hem firmaya karşı hem de rakip gruplara karşı yoğun bir karşıt dil oluşturdukları ve bu süreçte rakipler arasında çatışmaların baş gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu manzara karşısında firma yetkililerinin, iş olanaklarının ya da firmanın sunacağı diğer maddi ve teknik imkânların iş birliğine istekli farklı babik grupları arasında nasıl paylaştırılacağı konusunda belirli bir dönem zorlandığı anlaşılmaktadır. Sürecin başında yerel halkla sıcak ilişkiler geliştirmek isteyen firmanın halktan gelen bu gibi taleplere sıcak baktığı, yolların düzeltilmesi, köylerdeki hastaların ambulansla yahut firma araçlarıyla taşınması gibi destekler sunduğu ve kendi kurduğu özel güvenlik şirketinde köylülerin istihdam edildiği bilinmektedir. Ancak taleplerin yoğunlaşması karşısında firmanın geri çekilmek durumunda kaldığı ve hatta zaman içerisinde köylülere ve genel olarak yöre kültürüne yönelik tepkisel bir tutum geliştirdiği görülmüştür.

Zamanla soy grupları arasındaki rekabetin, şirketin iş birliği yapmadığı gruplar tarafından firmanın yereldeki varlığına ve ekonomik ve sosyal ilişkilerine karşı süreklileşen bir anti-propagandaya dönüştürüldüğü söylenebilir. Bu bakımdan, görüşme gerçekleştirilen firma yetkililerinin yerelin karmaşık siyasal ve sosyal ittifaklarını anlamakta zorlanmaları ve gerek ekonomik açıdan gerekse sosyal prestij açısından daha güçlü olan ağa soylu ailelerle hareket etmeleri anlamlıdır. Firma, yerelin sosyal yapısına doğrudan entegre olarak en güçlü ve kendi çıkarlarıyla en uyumlu görünen gruplardan yana tercihinin koymuş durumdadır. Şüphesiz firmanın bu tutumu, mevcut kaynaklardan yararlanmada dezavantajlı konumdaki Kırmanc kitlesinin yanı sıra ağa ve şeyh soylu bazı haneleri de baraj inşaatına karşı güçlü kaygılar besleyen çoğunluğa ve çoğunluk içerisindeki bazı siyasal dinamiklere biraz daha yakınlaştırmıştır.

İkinci olarak, ağaları ve şeyh soylu aileleri gerek inşaat firmasıyla gerekse firmayla her daim eşgüdüm içerisinde hareket eden yerel devlet otoriteleriyle zaman zaman mesafeli duracak kadar tarafsız hale getiren bir diğer etmen, baraj inşaatının söylenceden gerçeğe dönüşmeye başladığı bu süreçte tarım arazilerini kaybetmekle karşı karşıya kalan çoğunluktaki Kırmanc kitlesinin yarattığı etkin muhalefet ortamıdır. Bu anlamda baraj karşıtlığının bir diğer belirleyenin de mevcut geçim biçiminin tümden yok olması tehlikesinin getirdiği tepki olduğu söylenebilir. Bilhassa Beğendik/Bêdarlı Kırmancların doğrudan tarım arazilerini kaybedecek olmaları ve bu araziler üzerine kurulu yaşamlarını, bu yaşam tarzıyla karakterize olmuş kültürel dokuyu kaybetme ihtimali, beldede ve yörede etkisini güçlü biçimde hissettiren yeni sosyal muhalefetin mayalanmasında rol oynamıştır.

Alan çalışmasının başlangıç dönemlerinde temas edilen birçok ağa soylu hane reisinin veya Beğendik'in önde gelen ekonomik ve sosyal aktörünün baraj lehine görünen söylem ve tutumlarının, çalışma derinleştikçe Kırmanc kitlenin büyük çoğunluğunda var olan ve giderek arttığı gözlemlenen muhalif duruşa yaklaştığı gözlemlenmiştir. Söz konusu ileri gelen kişilerin HES karşıtlığını, temas halinde

bulundukları şirket yetkililerine ve devlet bürokrasisine karşı politik bir manevra zemini olarak kullandıkları söylenebilir. Yalnızca şirketin oluşturduğu yeni ekonomik ve sosyal kaynaklardan yararlanamayarak muhalefet eden ağa soylu yahut şeyh soylu ailelerin değil, şirket ve devlet bürokrasisi nezdinde de halkın kurumsal ve kültürel temsilcileri olarak kabul edilen kesimlerin de baraja ve yıkıcı etkilerine karşı mesafeli kalabildiği ve hatta karşıt görüşlerde olabildiği ifade edilmelidir. Fakat bu tutumu başlıbaşına, beldeye ve diğer köy yerleşimlerine barajın getireceği zararların yörenin kimi ağa soylu haneleri tarafından da kavranması olarak görmek yetersizdir. Yine aynı kesimlerin geleneksel olarak yaşadıkları toprakları ve yerel ekonomik kaynakları sahiplenmeye dönük olarak geliştirdikleri politik bir tutum olarak da açıklamak eksik kalacaktır.

Bu noktada, yöredeki tarımsal arazi darlığı ve diğer ekonomik kaynakların sınırlılığı gibi sebepler neticesinde bazı ağaların zamanla ellerindeki toprakların büyük bölümünü kaybettiği ve birçok ağa soylu hanenin de yöreyi terk ettiği bir kez daha hatırlanmalıdır. Bu bakımdan her ne kadar günümüzde ağa soylu aileler feodal sosyal yapı içerisindeki statülerini korumakta iseler de yeterli ekonomik gücü elinde bulunduramayan ağaların siyasal otoritelerinin zayıfladığı bilinmektedir. İşte tam da bu nedenle ağa soylu haneler kendi varlıklarının bekasını sağlamak için diğer ileri gelen Kırmanc hanelerle ve bunlar içerisinde öne çıkan aktörlerle koalisyonlara girme, hatta bilfiil bunları düzenleme ve hem şirket hem de devlet yetkilileri karşısında bunları tavır almaya teşvik etme eğilimindedir. Açık bir tavır sergilenmemekle birlikte, bu taraflaşma içerisinde tarafsız kalma tutumu baskındır.

Benzer şekilde şeyh soylu ailelerin ve imamlar (melleler) gibi yerel dini otoritelerin de “tarafsız” kalmaya gayret eden bir tutum içerisinde oldukları söylenebilir. Türkiye’nin yakın siyasi tarihinde ve günümüzde yerelliklerin küresel kapitalizmle eklemlenme süreci karşısında muhalif bir duruş sergilemeyen, aksine hükümet ve yahut yerel otoritelerle birlikte bu sürecin fiili destekçiliğini yapan tarikatların baraj yatırımlarını birer yerel kalkınma hamlesi olarak değerlendirdiği ve bu yüzden barajlaşmaya karşı doğan toplumsal hareketlere tepkisel bir tutum geliştirdikleri gözlemlenmemiştir. Genel yaklaşımları devletin ve hükümetin politikalarının desteklenmesi yönündedir. Ne ki tarikatlarla, şeyhlerle daha uzak kan bağına sahip hanelerin ya da yerel siyasal süreçlere doğrudan katılım göstermiş, siyasal aktörler olarak öne çıkmış hanelerin tutumları farklılaşabilmektedir. Örneğin, Beğendik/Bêdar’da bir dönem muhtarlığa aday olmuş, Beğendik/Bêdar’ın belde olmasının ardından belediye başkanlığı yapmış ve aynı zamanda beldeyle ilişkili tarihsel dinsel bir figürle de kan bağı statüsüne sahip Orta Mahalleli bir hane, baraja ve barajla ilgili süreçlere doğrudan karşı çıkan bir pozisyon almıştır. Ancak burada söz konusu hanenin Beğendik/Bêdar’ın sosyal ve siyasal yaşantısı içerisinde “Belediye Başkanlığı” konumunu koruyan aktif bir siyasal aktör olduğu da ifade edilmelidir. Bu anlamıyla ilgili hanenin “baraj karşıtlığı”, hanenin sahip olduğu dini statünün taşıdığı değer yargılarından ziyade önderlik ettiği babik gruplarının belde içerisinde-

deki tartışmalarda ve süreçlerde koruduğu aktif pozisyonla ilişkilidir.

Tüm bunların yanı sıra 2000'ler Türkiye'sinde bölge özgülünde hâkim küresel kapitalist piyasa ekonomisinin yeniden ördüğü sosyo-politik dengeler içerisinde varlığını güçlendiren ve buna bağlı olarak da yerel sosyal yaşam içerisinde önemli bir siyasal aktör olarak öne çıkan Kürt ulusal hareketinin yereldeki varlığı da önemle değerlendirilmelidir. Zira köylülerin yanı sıra hareketle temas halinde olan esnaf ve küçük ticaret burjuvazisi gibi sermaye sahipleri de bölgede gelişen piyasa ekonomisinin ve yeni siyasal, sosyal ilişkilerin önemli aktörleri haline gelmiştir. Ağa soylu haneler veya dinsel kurumlar (tarikatlara) dışında yeni sermaye birikim süreçleriyle birlikte ekonomik ve sosyal yaşamda kendisini hissettiren köylülük, tüccar ve zanaatkâr kesimler, devletle veya günümüzde devleti de taşeronlaştıran uluslararası sermayeyle ve getirdiği yeni sistemle ilişkilenen yeni dinamikler olarak öne çıkmaya çalışmaktadır. Bu anlamda Kürt ulusal hareketinin ekonomik, demokratik mücadele zeminindeki temsilcisi olan Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) sadece Beğendik/Bêdar'da değil, Botan Vadisi havzasında esas olarak 2000'li yıllarla birlikte, ilgili toplumsal kesimler içerisinde siyasal etkinliğini arttıran bölgesel bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

BDP'nin Artan Etkisi ve Yörede Değişen Siyasal, Sosyal Dengeler

BDP'nin Doğu ve Güneydoğu'da 2000'li yıllarla birlikte hızlanan örgütlenme ve yaygınlaşma sürecinin önemli belirleyenlerinden birisinin de 1990'lı yıllarda zorla göç ettirilen Kürt yoksul köylülüğünün büyük şehirlerde yaşadığı politikleşme olduğu söylenebilir. Beğendik/Bêdar ve Pervari gibi yöredeki diğer merkezler, bu iddianın küçük bir örneği durumundadır. Bugün Beğendik/Bêdarlıların büyük oranda göç etmiş olduğu Antep, Adana ve Mersin illerinde etkin olan BDP'nin, beldeye yine buralarda yaşayan Beğendik/Bêdarlılarca getirilmiş olması son derece önemli bir veridir.

BDP'nin temsil ettiği ve siyasal faaliyetini dayandırdığı modern etniklik anlayışının, devletle bir tutulan ve ağa ve şeyh soylu ailelerle cisimleşen yerel feodal kurumlara karşı geliştirdiği söyleminin bu eşleştirmeden istim almış olması ve bunun tüm yörede gözlemlenebilir bir olgu olması önemlidir. BDP'nin etkin olduğu kitle tabanının esas olarak Kırmancılara, yerel zanaatkâr esnafa ve küçük ölçekli tüccarlara yaslandığı söylenebilir. Öte yandan ağa ve şeyh soylu haneler içerisinde ise henüz belirleyici ölçüde örgütlenemediği ya da karşılık bulamadığı ifade edilmelidir. BDP'nin ağalık ve şeyhlik kurumuna dönük politik tutumunun ve Pervari HES için geliştirdiği argümanlarının ise henüz kurulamayan bu ilişkiden istim aldığı söylenebilir. Zira Kürt ulusalcı söylem baraj projelerinin sorumlusu olarak devleti ve onların doğrudan "işbirlikçileri" olarak yörenin önde gelen ağa ve şeyh soylu ailelerini işaret etmektedir. Kuşkusuz bunların ardından yine bu hanelerle ilişkili babik grupları gelmektedir. Ek olarak bu bağıntılar açısından ifade edilmelidir ki 1980 sonrası hızlanan sosyo-ekonomik dönüşüm sonucu bölgede güç kaybeden ge-

leneksel feodal üst yapı kurumlarına karşı gelişen ve geleneksel toplum modelini ve hukuku yıkan modern Kürtlük ulus bilincinin taşıyıcısı konumundaki BDP de bu dönüşüm zemininin hem bir aktörü hem de da bir sonucudur.

Söz konusu ayrış(tır)ma ve köylülerin Kırmanc kitlesiyle doğrudan bağ kurmayan yeni ekonomik ve toplumsal aktörleri (HES firmaları) devletle özdeşleş(tir)me tutumu, bölgede etkinliğini arttırmakta olan BDP'nin Kırmanc kitleler içerisindeki varlığını kuvvetlendirmektedir. Baraj aleyhine oluşturulan yaklaşımın taşıdığı siyasi söylem buna çarpıcı bir örnektir. Örneğin barajın köylülerin geleneksel yaşam alanları ve geçim biçimleri üzerinde yaratacağı yıkıcı etkilere dair söylemlerin popülerleştirildiği, baraj hakkındaki olumsuz kanıların yaygınlaştırıldığı gözlemlenmiştir. Bu söylemi destekleyen en önemli gelişme firmanın doğrudan devlet bürokrasisiyle çalışması, onunla ilişkili ağa ve tarikat çevreleriyle birlikte hareket etmesidir. Dolayısıyla, kolektif hafızada devletle ilişkili olumsuz geçmiş tecrübelerin yeniden canlandırılması ve her iki süreç arasında benzerlikler kurulması söz konusu olmuştur.¹⁹ Kurulan benzerlik nedeniyle yüklenici firma ve onun yerelde kurduğu ya da kullandığı diğer yatırımcı firmalar, taşeron firmalar devletle bir tutulmakta ve bağımsız birer aktör olarak kavranmamaktadır. Öte yandan koruculuk yapan bazı köylülerin “devlet yaparsa biz karşı koyamayız” ifadeleri, devletle barajın birebir ilişkilendirildiğinin ve bu anlamda, yatırımcı firmanın da devletten ayrı algılanmadığının bir başka göstergesi olarak okunabilir.

BDP Beğendik/Bêdar'ın bu sosyal zemininde özellikle son yıllarda kendisini hissettirmeye başlamış, son belediye başkanlığı seçimlerinde ise etkin bir aktör olarak beldenin sosyal ve siyasal hayatına nüfuz etmiştir. Her ne kadar 1990'lı yıllarda Beğendik/Bêdar'dan doğrudan PKK'ye katılımlar olmuşsa da bunların genel topluluk içerisinde ciddi bir politikleşme etkisi yaratmaktan uzak, nadir örnekler olduğu anlaşılmaktadır. Kürt ulusal hareketinin BDP üzerinden Beğendik'teki bir diğer önemli çıkışı ise 1990'ların sonlarına doğru Gaziantep, Adana ve Mersin'e göç eden Beğendik/Bêdarlıların yeniden beldeye taşıdıkları sosyal ve siyasal bir takım süreçlerin neticesinde şekillenecektir. Günümüzde ise BDP'nin çoğunlukla “Orta Mahalle” kategorisinde değerlendirilen Beğendik/Bêdarlılar içerisinde gelişip etkisini arttırdığı gözlemlenmektedir. Yine Gaziantep, Adana ve Mersin'de BDP'ye katılan akrabaları dolayısıyla Aşağı ve Yukarı mahallelerde yaşayan Şakir ve Adıyan aşiretlerine mensup Kırmanc kesimlere doğru zamanla etki alanının genişlediği söylenebilir.

Beğendik/Bêdar'daki hâkim aşiret kategorileri dışında kalan Orta Mahalle'nin ve büyük şehir yaşamına müdahil olmuş Beğendik/Bêdarlıların; aşiretlerin, ağa

19 1930'lu yıllarda Bêdar'ın devlete vergi ve asker vermeyi reddetmesi üzerine Pervari'den gelen askeri birliklerin top atışlarıyla beldenin bir bölümünü yıkması ve yaşanan silahlı çatışmalar Pervari'nin devlet tarafından cezalandırılacağı düşüncesini toplumsal hafızada canlı tutmaktadır. “Yeniden harap edilmek istenen Bêdar” imgesi Pervari HES'le birlikte bir kez daha hatırlanmıştır. Toplumsal bellekte yer edinen bu düşünce HES karşıtı toplumsal hareket için de güçlü bir argüman olmuştur.

ve şeyh hukukunun, bu yapı içerisindeki "ağa – Kırmanc" gibi "bent" bağlarının ve yine bunlarla ilintili olarak yerel feodal üst yapı kurumlarıyla sıkı ilişki içerisinde olan devlet otoritesinin dışına çıkmaya başlamaları, 1990'lar ve 2000'ler Türkiye'de daha etkili bir biçimde kamusal alana çıkan ve daha görünür olan Kürt ulusal kimliğinin söz konusu geleneksel kimlik kalıplarını dikey olarak kesen, kapsayıcı etkisiyle de açıklanabilir. Orta Mahalle'nin Adıyanlı ve Şakıranlı Beğendik/Bêdarlılara nazaran daha erken süreçlerde modern Kürtlük tanımı çerçevesinde hareketlenmeleri, buradaki hanelerin geçmişteki esnek birliklerden farklı olarak daha istikrarlı ittifaklar geliştirmeleri, Orta Mahalle'nin geleneksel aşiret dışı kimlik algısıyla ilişkilidir denebilir. Yerel siyasette aşiretler karşısında herhangi bir temsil iradesi olmayan, çoğunlukla farklı alt ittifak gruplarına bölünlenerek bu aşiretlerden herhangi birisini tamamen dönemsel çıkar ilişkileri temelinde destekleyen, bu anlamda aşiretlerle ve bu kategorideki kimi hanelerle çatışmalardan özenle kaçınan Orta Mahalle, sahip olduğu görece özerk yapısıyla yaşanmakta olan genel toplumsal değişimin getirdiği yeni ve alternatif çıkar ilişkilerini geliştirmede daha rahat hareket edebilmektedir. Bu sebepten, alan çalışması süresince gözlemlendiği üzere BDP'nin Beğendik/Bêdar'da açacağı temsilciliğin Orta Mahalle içerisinde inşa ediliyor olması ve bu binanın yer aldığı Orta Mahalle'nin bir bölümünün mekânsal olarak da "BDP'lilerin yeri" olarak tanımlanması son derece anlamlıdır.

BDP'nin Aşağı ve Yukarı mahallelerdeki yayılımı Orta Mahalle'deki genişleme hızıyla kıyaslandığında daha yavaştır. Ancak burada da BDP'nin etkisinin, bu aşiret grupları içerisinde öne çıkan hanelerden ziyade bu grupların çeperinde kalan, aşiret içi olaylarda genellikle tabiiyet pozisyonunu koruyan haneler arasında yayılmakta olduğu söylenebilir. Tersine örnekler görülse de aşiret ilişki ağlarının çeperinde yer alan hanelerin de günümüzde yeni ve alternatif odakları tercih ettikleri söylenebilir. Örneğin, ciddi bir sağlık sorunu yaşayan çocuğunu Siirt'e tedaviye götüren Adıyanlı bir hane reisi, kendi aşiret tanıdıklarının yönlendirmelerine itibar etmeyip Mersin'deki BDP'li akrabalarının ilişkileri üzerinden çocuğunu Diyarbakır'da bir hastaneye sevk ettirdiğini, BDP'liler sayesinde çocuğuyla özel olarak ilgilenildiğini ve tedavinin sonucundan son derece memnun olduğunu büyük bir memnuniyetle anlatmıştır. Bir başka Adıyanlı hane reisi de Van'da belediye zabıtalılarıyla yaşadıkları rutin sorunlarda yine BDP'lilerin müdahaleleriyle kendilerine dokunulmadığını, mallarının pazar vergisine tabi tutulmadığını ve yine eskisi gibi doğrudan toptancılara veya alıcılara satış yapabildiklerini aktarmış ve bu yeni ilişkileri, aşiret ilişkilerinin sağladığı eski ekonomik teamüllere yeğ tuttuğunu, daha kazançlı çıktığını ifade etmiştir. Bu gibi kaynaklara erişim olanakları, her halükarda ilgili hanelere bağlı aileler veya tek tek bireyler ölçüsünde kesin şekilde tercih edilmektedir.

Geleneksel toplumsal yaşayış ve hukuk sisteminin dışına çıkarak yeni ve alternatif ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkiler yaratmaya başlayan BDP çevresinin, merkezi

Orta Mahalle olmak üzere Beğendik/Bêdar'da yavaş yavaş etkisini arttırmakta olduğu görülmektedir. Bir zamanlar beldenin sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamının temel belirleyicisi olan ağa ve şeyh soylu aileler feodal ilişkilerde yaşanan çözümlerle birlikte etkilerini yitirirken Kürt ulusal hareketinin temsilcisi konumundaki BDP söz konusu belirleyicilik işlevini üstlenmektedir. Bu anlamda BDP'nin belde-deki varlığı bu çözülme sürecinin hem nedeni hem de sonucudur. BDP'nin bölge siyaseti içerisinde önemli politik argümanlarından biri olan "Kürdistan'da baraj istemiyoruz" söyleminin yüklenici firmayı ve devlet bürokrasisini sıkıştırdığı kadar yerel sermayenin ağa ve şeyh soylu ailelerle kurduğu bağları, geliştirdiği ekonomik ve sosyal ilişkileri de zora soktuğu aşikârdır. BDP'nin bu gündem etrafında belde-de yaşayan en alt katmanlarla birlik olup hem siyasal nüfuzunu genişlettiği hem de geleneksel katmanlar üzerinde ciddi bir basınç yarattığı söylenebilir.

Sonuç

Beğendik/Bêdar'da ve genel olarak Kürt bölgesinde ağaların ve şeyhlerin toprak mülkiyetine dayalı mutlak otoriteleri bilhassa son 30 yıllık süreç içerisinde giderek hızlanan bir çözülme sürecine girmiş ve bunun sonucunda ağalar, toprak mülkiyetinden ve ekonomik varsılıktan doğan sosyal statülerini ve topluluk üzerindeki prestijlerini önemli ölçülerde yitirmeye başlamışlardır. Öte yandan ağaların, şeyh soylu ailelerin ve bu sınıfın ittifak halinde olduğu devlet bürokrasisinin Cumhuriyet'in kurumlarıyla birlikte bölgede tesis ettikleri yarı feodal sosyal düzen, toplumsal gündelik yaşamda ve özellikle siyasal-yönetmelik düzlemdeki üst yapı ilişkilerinde esas olarak varlığını sürdürüyor görünmektedir.

Beğendik/Bêdar örneği açısından bakılacak olursa, özellikle yeni ekonomik kaynaklar yaratabilen, belirli bir sermaye birikimi oluşturabilen ve böylelikle sosyal ve siyasal statüsünü, prestijini diğer babik grupları üzerinde de tesis edebilen büyük Kırmanc haneleri, geleneksel ilişkilere müdahil olabilmekte ve bu yönde pratikler geliştirebilmektedir. Örneğin yüklenici firma veya BDP örneğinde olduğu gibi bazı babiklerin yeni alternatif ekonomik kanallar ya da sosyo-politik ilişkiler yakalayabildikleri ölçüde gevşemekte olan aşiret içi geleneksel üst yapı kurumlarına müdahale ederek öne çıkabildikleri görülmektedir. Muhtarlıklar, belediye başkanlıkları, kooperatif temsilcilikleri, esnaf odaları temsilcilikleri vb. gibi birçok sosyal ve ekonomik kurum içerisinde de yerel ilişkileri düzenleyebilecek pozisyonlara doğru hamle yapabilmekte ve etkili olabilmektedirler.

Toprak mülkiyetinde ve artı değerın bölüşüm biçimlerinde yaşanan değişim içerisinde topraksız köylülüğün zamanla artan ekonomik, sosyal ve siyasal hareketliliği, kimi az topraklı köylülerin de ekonomik anlamda yakalayabildiği varsılık, söz konusu üst yapı ilişkilerindeki bazı dönüşümlerin maddi koşullarını olgunlaştırmaya devam etmektedir. Öte yandan günümüzde ağa soylu ve şeyh soylu haneler Beğendik/Bêdar özelinde ekonomik

açından birçok Kırmanc hanenin daha gerisinde bir varsılığa sahip olmakla birlikte hâlihazırda topluluk içerisindeki siyasal ve yönetsel pozisyonunu korumaktadır. Bu kesimlerin güncel varlık stratejilerinin ise kaybetme sürecinde oldukları toplumsal iktidarı korumak ve koşullara bağlı olarak da topluluğa dışarıdan yönelen büyük çaplı tehditlere karşı tarafsız kalmak yönünde olduğu söylenebilir. Böyle olduğu içindir ki Kırmanc toplulukları içerisindeki yeni aktörler, yani Kırmanc babikler, ağa ve şeyh soylu haneleri ve onların otoritelerini zaman zaman aşabilen ve yine onları da kendi stratejileri ekseninde hareket ettirebilen bir konum kazanabilmektedir. Bu yüzden kimi ağa soylu haneler ya da dinsel önderler yüklenici firmaya ya da devlet bürokrasisine karşı mesafeli durabilmekte ve dolaylı yollardan BDP'yle ilişkilenebilmektedir.

Son olarak, söz konusu toplumsal değişim dinamiklerinden önemli ölçüde faydalanan BDP çevresini güçlendiren ve sürece hız veren çift yönlü bir etkiden de bahsedilebilir. Baraj inşaatının devlet bürokrasisi ve yüklenici firma ile yörenin ağa ve şeyh soylu önde gelen aileleri arasında "zorunlu" olarak kurduğu bağ ve bu bağdan faydalanmak isteyen Adıyanlı ve Şakıranlı hane gruplarının (babikler) faaliyetleri, bir yandan BDP çevresinin baraj karşıtı siyasal söylemlerini kuvvetlendirirken diğer yandan geri kalan Kırmanc çoğunluğun karşılıksız kalan taleplerinin yarattığı tepkiselliği kendisine doğru bükebilmesine olanak tanımaktadır. Zira modern bir etniklik hali ve siyasal söylemi olarak Kürt ulusalcılığı, bir yandan aşiret hayatının geleneksel yapısının çözülüşünden beslenirken bir yandan da yine bu yapı içerisindeki tabakalarda ekonomik kaynaklar ve sosyal prestij açısından öne çıkan Kırmanc hanelere sunduğu olanaklar itibarıyla sosyal değişmeye olanak sağlamaktadır.

Baraj ve HES projeleri Beğendik/Bêdar'da son derece önemli ekolojik, ekonomik ve sosyal riskler taşıırken Kırmanc kitlelerin yeni ve alternatif odaklara doğru hareketliliğine de kapı aralamaktadır. Bu nedenle baraj karşıtı söylem, Kırmanc kitlesi içerisinde etkisini arttırmakta ve siyasal-yönetsel erki ve etkiyi hem yerel yönetim mekanizmalarıyla hem de geleneksel toplumsal yapı içerisindeki statüleriyle ellerinde bulunduran ancak gün geçtikçe gücü azalan ağa ve şeyh soylu aileleri "tarafsız" bir pozisyon almaya zorlamaktadır.

Kaynakça

- Atay, T. A. (2011) *Batıda Bir Nakşî Cemaati – Şeyh Nazım Kırısı Örneği*, İstanbul: Berfin.
- Bruniessen, M. V. (1991) *Ağa, Şeyh ve Devlet*, Ankara: ÖZ – GE.
- Ebinç, S. (2008) *Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eickelman, D. F. (1989) *The Middle East – An Anthropological Approach*, New Jersey: Englewood Cliffs.
- Gezik, E. (2004) *Dinsel Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*, Ankara: Kalan.
- Gültekin, A. K. (2010) *Tunceli’de Sünni Olmak – Tunceli Pertek’te Ulusal ve Yerel Kimlik Öğelerinin Etnolojik Tetkiki*, İstanbul: Berfin.
- <http://www.haberler.com/pervari-de-600-milyon-dolarlik-abd-destekli-enerji-haberi/>, indirilme tarihi: 17 Mart 2009.
- Yalçın-Heckmann, L. (2002) *Kürtler’de Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İstanbul: İletişim.

Türkiye'nin Yakın Tarihinde Farklı Bir Öznellik Pratiği Olarak Annelik

Gözde Orhan¹

Özet

Bu çalışma, çocukları çeşitli nedenlerle devlet şiddetine maruz kalmış ya da hak ihlaline uğramış olan Türkiye'deki annelerin, anne olmanın verdiği "doğal" meşruiyete dayanarak mobilize olmalarını ve daha önce tanışık olmadıkları bir alana, kamusal alana girişlerini incelemektedir. Başlangıçta amacı yalnızca kendi çocuğunu bulmak / kurtarmak olan bireysel kalkışmaların nasıl kolektif bir harekete evrildiği, deneyimlenen acının kadınlara nasıl kolektif bir kimlik kazandırdığı ve mücadele sürecinin annelerin zihniyet dünyalarını nasıl dönüştürdüğü bu çalışmanın temel sorularıdır. Kadını eve bağlayan ve kimi feministlerce kadının ezilmesinin bir nedeni olarak gösterilen "annelik" sıfatının, anneler tarafından nasıl "ezilenlerin silahı" olarak kullanıldığı ve kadınların kamusal alandaki dezavantajlı konumlarını tersine çevirmelerinde ne ölçüde etkili olduğu incelenmektedir. Türkiye'deki anne hareketlerinin örgütlenme biçimini, taleplerini ve dinamiklerini dört ana dönem altında değerlendiren bu çalışma, anne hareketlerinin insan hakları mücadelesine katkılarını da dikkat çekmektedir. **Anahtar Kelimeler:** *Annelerin Hareketi, Toplumsal Cinsiyet, Feminizm, İnsan Hakları, Devlet Şiddeti*

Abstract

This study scrutinizes the mobilization of mothers in Turkey whose children were subjected to state violence or to abuse of rights for a variety of reasons, relying on the "natural" legitimacy rooted in being a mother, and their entrance into the political sphere with which they had not been familiar. How individual attempts having the aim of saving / finding a child evolved towards collective action, how the pain experienced brought women a collective identity, and how the struggle process transformed the mentality of the mothers are the basic questions of this study. How the title of "mother," which serves to confine women in the home and which is shown as the reason for woman's oppression by some feminists was used as the "weapon of the weak" by the mothers and how it led to reverse their disadvantageous position in the public sphere are analyzed. The study, which examines the way of organization, the demands, and the dynamics of the motherist movements in Turkey by classifying those in four periods, highlights the contribution of the motherist movements to the struggle of human rights.

Keywords: *Mobilization Of Mothers, Gender Relations, Feminism, Human Rights, State Violence*

Giriş

...
Analar, onlar ayakta
Buğday içindeler, onlar,
Yücelerden yüce dururlar:
Dünyayı doruktan seyreden,
Bir öğle güneşi gibi.
Bir çan darbeleri gibi,
Onlar.

...
(Oğulları Ölen Analara Türkü / Pablo Neruda)

Toplumsal hareketler, otoriteye, iktidara, kültürel inançlara ve davranış kalıpları-na karşı kolektif, örgütlü, sürekliliği olan ve kurumsallaşmamış başkaldırı biçimleri-dir (Goodwin ve Jasper, 2003: 3). Toplumsal değişimi desteklemeye ya da değişime karşı direnmeye yönelik protesto hareketleri düzenlemek amacıyla organize olmuş gruplardan ve örgütlü ya da örgütsüz bireylerden meydana gelir (Rucht, 1996: 186). Bunlar, insanların “kendiliğinden” pratikleridir; gidişatları kendi iç dinamiklerince belirlenir. Ancak, devletle ve devlete ilişkin yapılarla, egemen kültürle ve diğer toplumsal hareketlerle karşı karşıya gelme anlarıyla şekillenen bağlamlar da bu hareket-lerde belirleyici rol oynar (Whitter, 2002: 306). 20. yy.’ın başından itibaren toplum-sal hareketler çeşitlenmiş, bu alanın sınırları, daha önce siyaset alanına girme şansı bulamayan farklı özneler için aşınmaya başlamıştır. Şüphesiz bu süreçte öne çıkan en önemli öznelerden biri de kadınlardır. Kadın hareketi 18. yüzyılın sonundan bu yana pek çok açıdan meşruiyetini kazabilmiş olsa da, kadınlara özgü bir kimlik olan annelik, bir siyasal öznellik konumu olarak şüphesiz henüz yeterince sorunsallaştırıl-mamıştır. Bu çalışma, böyle bir noktadan hareketle ortaya çıkmıştır.

Annelik kurumunun kültürel ve tarihsel mirasından toplumsal bir muhalefet ören kadınların deneyiminin kendisi ve bu deneyimin Türkiye tarihi boyunca sü-ren serüveni bu araştırmanın temel eksenini oluşturmaktadır. Çalışmada, annele-rin öznesi olduğu toplumsal hareketleri dönemlendirmek ve bu hareketlerin nasıl, hangi koşullar altında örgütlendiğine odaklanarak kadınları toplumsal harekete yönelten motivasyonları aramak hedeflenmiştir. Hareketlerin kimi taleplerinin zamanla değişime uğradığını, siyasal konjonktürle birlikte farklılaşabildiğini göz önünde bulundurarak Türkiye örneğinde önemli dönüşüm evreleri saptanmaya çalışılacaktır. Annelik kimliğine dayalı hareketlerin kamuoyunu etkilemedeki ba-şarısı ve toplumun hareketi alımlama biçimleri Türkiye’nin özgün toplumsal yapısı dikkate alınarak tartışılacaktır.

Bu çalışma 1970’lerden günümüze varan bir zaman dilimini mercek altına al-maktadır. Yaklaşık 40 yılı içine alan bu zaman diliminin daha erken dönemi için birincil kaynak olarak gazete ve dergi arşivlerinden faydalanılmıştır. Devlet şidde-tinin mağdurları büyük oranda sol/sosyalist aktivistler olduğundan ve dolayısıyla

şiddetin teşhiri sol yayınlarda yer bulduğundan çalışmada bu tür kaynaklara ağırlık verilmiştir. Ancak bu yayınların arşivinin 12 Eylül döneminde yeterince korunmadığı ya da imha edildiği dikkate alınmalıdır. Çalışmanın daha yakın tarihe odaklanan diğer bölümü, hareketlere katılmış aktivistlerle yapılan bire bir görüşmelere dayanmaktadır. Açık uçlu sorularla şekillenen bu bölüm, sözlü tarih yönteminin beraberinde getirdiği bazı tehlikelere açık durumdadır. Paul Thompson'ın dediği gibi sözlü tarih insanlar etrafında kurulmuş bir tarih türüdür, içine hayatı sokar. Kahramanları, çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinmeyen insanlardır (Thompson, 1999: 18). İçerisinde “öznellik” barındırır; insanlar olayları hem yaşarken hem de anımsarken kendi konumlanışlarına uygun davranırlar (Danacıoğlu, 2007: 139). Çalışmada ayrıca annelerle gazeteciler tarafından yapılan röportajlardan da faydalanılmıştır. Sözelimi Berat Günçikan'ın Cumartesi Anneleri ile yaptığı röportajlardan oluşan kitabı bu tür kaynaklardan biridir. Özetle bu araştırma kullandığı kaynaklarla gerçekte neyin nasıl olduğundan çok bu hareketlere katılan insanların olan bitenden nasıl etkilendiğini, bunları nasıl hatırladığını ve yaşadıkları bu deneyimi nasıl aktarmak istediklerini yansıtmaktadır.

Feminist literatürde, sosyal inşa olarak annelik kurumu (*motherhood*) ve anneliğe değgin her türlü pratiği içine alan annelik edimi (*mothering*) son derece tartışmalı kavramlardır. Annelik edimi, hayatta kalmak için başka birinin bakım ve ilgisine bağımlı olan insan için yapılan tüm dinamik etkinlikler ve ilişkiler ağı olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, çocuk doğurmaktan eğitmeye, hatta engelli ve yaşlıların bakımına kadar birçok etkinlik annelik edimi içerisine dâhil edilebilir. Ancak annelik edimi evrensel olarak kadınlıkla özdeşleştirildiğinden, her türlü bakım işi de kadınlıkla ilişkilendirilmiş ve sonucunda da annelik, kadınların toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmiştir (Arendell, 2000: 1192). Anneliğin; başkasını düşünmek, başkasının ihtiyaçlarını karşılamak, başkasının yararına eylemde bulunmak gibi yönleri, kadının çocuğuyla beraber özel alana kapatılmasını da meşrulaştıran bir anlayışın yolunu açmıştır (Gieve, 1987: 38). Bu anlamda annelik, Simone de Beauvoir ve Betty Friedan gibi ünlü feministlerin de vurguladığı gibi kadının toplumsal ezilmişliğini sürdüren ve güçlendiren bir kurum olarak işlemiştir (Friedan, 1963; Beauvoir, 1974). Özellikle, kadın-erkek arasında mutlak eşitlikten yana olan ilk dalga feministler anneliğin eşitsizliği derinleştirdiğini, kamusal alan ile özel alan arasındaki sınırları güçlendirdiğini, kadının kamusal alanda yer almasının önünü kapattığını vurgular. Onlara göre erkeklerle eşit toplumsal hizmetlere ve ekonomik olanaklara erişimde anne olmak bir tür dezavantaj getirmektedir.

1960'lı yıllarda ortaya çıkan ve cinsellik, aile, yeniden üretim gibi daha önce girilmemiş alanları eleştiriye tabi tutan ikinci dalga feminist hareket, annelik kurumuna da yeni bir yorum getirmiştir. Bir önceki kuşağın mutlak eşitlik vurgusu yerini yavaş yavaş kadının farklılıklarının birer dezavantaj değil kadını güçlü kı-

lan birer üstünlük olabileceği görüşüne bırakmıştır. 1980 tarihli ünlü makalesinde Sara Ruddick, kadının erkeklerce belirlenen bir dünyada yaşadığı için pek çok anlamda güçsüz görünmesine karşın güçlü bir silaha sahip olduğunu vurgular. Bu silah doğurganlığıdır: bir çocuğun doğumunda, yetiştirilmesinde ve eğitiminde kontrol annededir, dolayısıyla daha iyi bir toplum yaratmanın anahtarı da ondadır (Ruddick, 1980). Söz konusu yaklaşımın bir adım ötesi, kadının doğurma yeteneğinden hareketle “yaratıcı” bir statüye yükseltildiği, tanrısallaştırıldığı bir analizdir. Kadının doğurma yeteneğinden dolayı daha duygusal, yaşamın devamlılığına daha düşkün, daha barışçıl ve daha uzlaşmacı olduğunu iddia etmeye kadar varan bu eğilim, kadını biyolojik özelliklerine indirgediği için eleştirilmektedir (Forcey, 1994: 362). Bu bakış açısı, kadınlığı annelikle özdeşleştirerek anne olamayan ya da anne olmamayı seçen kadınları da kadınlık kimliğinin dışına çıkarmaktadır. Diğer taraftan kadına biçilen, olumlu görünen bu sıfatlar içinde edilgenlik taşır. Kadın bir kez daha erkeklerin dünyasının pasif alıcısı konumundadır. Her ne kadar dünya tarihi savaşlar ve katliamlarla dolu olsa da bu tarihte kadınların da payı vardır; eğer kadının “doğası gereği” barışçıl ve uzlaşmacı olduğu kabul edilir ise, bu tarihte kadının etkisi yok sayılmış olur (Rich, 1995: 85).

Anneliğe kadının biyolojik farklılıklarını yücelterek yaklaşan bakış açısı pek çok açıdan sorunludur ve gerek kadınlığın gerek anneliğin doğal kategorilerle açıklanamayacağını, her ikisinin de toplumsal inşaalar olduğunu (Glenn, 1994: 3) savunan postyapısalcı eleştiriler tarafından büyük oranda yerle bir edilmiştir.² Ancak feminist tartışmalar bir kenara bırakılıp yüceltilen bir annelik kimliğinin toplumsal hareketleri nasıl etkileyebileceği düşünüldüğünde yeni mobilizasyon olanaklarıyla karşılaşmak mümkündür. Kadınların “doğaları gereği” barıştan yana olduğu yönünde bir teori, kadınların savaşa ve şiddete karşı birleşmesini, sokağa çıkmasını, yaşamı savunmasını meşrulaştırır ve teşvik eder. İşte bu çalışma, kadınları çoğu zaman özel alana kilitleyen ancak onları toplum nezdinde “saygınlıştıran” annelik kimliğinin nasıl politik bir kimlik haline gelebileceğini, kadının biyolojik özelliklerine yapılan özcü bir göndermenin kadınlar tarafından politik alanda nasıl işlevsel hale getirilebileceğini, genellikle politikayla teması daha sınırlı kalmış bir kadın grubu olarak annelerin kadınlık ve annelik kimliklerinin dezavantajlarını nasıl tersine çevirebildiklerini sorgulamaya çalışacaktır. Yazıda annelerin politikleşme süreci, birbiriyle zaman zaman kesişen ancak farklı siyasal gündemlerle şekillenen dört farklı dönem olarak incelenecektir.

Anneler Faşizme Karşı: Evlat Acısına Son!

Türkiye’de 1970’ler politikleşmenin ivmesinin, 1960’lara oranla yükseldiği ve muhalefetin toplumun daha önce politikleşmemiş kesimlerine doğru genişlediği

² Ayrıntı için bkz. Orhan, (2009).

yıllardı. Bu dönemde hızla politikleşen kesimlerden birisini de kadınlar oluyordu. Kadınlar gerek ikinci dalga feminist hareketle birlikte yeni yeni şekillenmeye başlayan feminist talepler ekseninde gerekse gündelik yaşamlarını doğrudan olumsuz yönde etkileyen olaylara karşı çıkarak örgütlenme yoluna gittiler. Kadınların gerçek anlamda feminizmle tanışmaları ve bu paydada örgütlenmeleri 1980'lerde gerçekleşecekti. 1970'ler ise hem dünyadaki hem Türkiye'deki kadınların, şiddetin belirlediği bir gündem çerçevesinde örgütlenmelerinin örneklerinin görüleceği yıllar olacaktı. Savaş ve/veya şiddet koşullarında doğan ve "evlat acısı" üzerinden şekillenen "anne" eylemleri bu dönemde kadın hareketinin başka bir mecra ya daha kaymasına neden olacaktı.

Annelerin politik birer özne olarak kendilerini var etmelerinin en örgütlü örnekleri, tarihi kanlı darbelerle dolu olan Latin Amerika ülkelerinde görülmüştür. Arjantin, El Salvador, Şili gibi ülkeler, askeri darbelerin yarattığı sosyal ve siyasal sarsıntılarla çalkalanırken, kadınlar için yeni bir örgütleniş biçiminin meyveleri de atılmış oldu. Birkaç örnek vermek gerekirse, Arjantin'de 1976-1983 arasında devlet eliyle "kaybedilen" çocuklarını bulmak için oluşturdukları *Madres de Plaza de Mayo* örgütüyle Arjantinli anneler, 1977'de El-Salvador'da sivil savaşta öldürülen çocukları için ayaklanan kadınlar, Güney Asya'da Sri Lanka'da devletçe kaçırılıp işkence edilen, öldürülen çocukları için kurdukları *Mothers' Front* (1985) örgütüyle Sri Lankalı anneler sayılabilir.

Türkiye'de yaşanan şiddet ise bir askeri darbe sonrasında değil, daha öncesinde başladı. 1974 affıyla 12 Mart döneminde tutuklanan pek çok sol aktivistin yeniden siyasete dönmesi ve böylelikle solun yeniden canlanması, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren TSİP (1974), TİP (1975), Türkiye Emekçi Partisi (1975), Sosyalist Devrim Partisi (1975), Vatan Partisi (1975) gibi sosyalist partileri ve yeniden toparlanan Dev-Genç kökenli diğer örgütleri (THKO, THKP-C, TKP-ML) de beraberinde getirdi (Kürkçü, 1988: 2237). Ancak darbeden sonra sol, sağ şiddete çok daha parçalı bir biçimde yakalanacaktı.

Ülkücü hareket 1960'ların ortalarından itibaren ABD'nin soğuk savaş politikalarıyla paralel bir biçimde "komünizm tehdidine karşı" etki göstermeye başladı. 12 Mart'tan sonra anti-kapitalist diskurundan vazgeçti, ulusal kapitalist çevrelerce de destek gördü. Sağ güçler gerek grevlerin yükseldiği dönemlerde işi bırakan işçilerin yerlerine geçip çalışarak gerek ise ihtiyaç duyulan zamanlarda sol örgütlenme ve sendikalara karşı tehdit unsuru olarak işverence yedekleniyordu (Kürkçü, 1988: 2225). Diğer yandan MHP, askeri darbenin ordunun sol kanadını elimine etmesi sonrasında, 1970'ler boyunca orduyu sahiplenilen bir tonda konuşmaya başlayacaktı. MHP, bu dönemde devletin kendi meşruiyet sınırlarını zorlayan işler için hazırda tuttuğu bir kurum olarak çalıştı.

Tanıl Bora'nın vurguladığı gibi sağ, belli bir program üzerinden değil devrimci harekete tepkisellik üzerinden örgütlendiği için 1974'ten itibaren solun toparlanmasıyla o da yükselecekti (Bora, 2006: 155). Ülkücü hareket, devlet ve kapitalist

güçler arasında 12 Mart sonrası oluşan yeni bir koalisyon söz konusuydu, böylelikle üç alanda; “devlet, sokak ve parlamentoda” güçlenmenin koşulları yakalanacaktı (Kürkçü, 1988: 2242). Parlamentodaki ayak, Milliyetçi Cephe (Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, MHP, Cumhuriyetçi Güven Partisi) hükümeti ile büyük ölçüde sağlandı. Ancak asıl önemsenen, kontrolsüz, sürekli ve kurumsallaşmış şiddetin yaşanacağı sokaklardı. 1960’ların sonlarından itibaren sol/sosyalist gruplara karşı “devletin polis gücüne yardımcı olmaları” amacıyla militanların ideolojik ve fiziksel olarak eğitildiği “komando kampları” oluşturuldu. Tüm bu gelişmeler, politik şiddetin gündelik yaşamın bir parçası olmasıyla, toplumca kanıksanması ve sıradanlaşmasıyla sonuçlandı. 1970’lerin ortasından itibaren politik cinayetler ve işkence vakalarında ciddi bir artış yaşandı. 1976’nın ilk iki ayı içinde 22 kişi, Şubat’tan Mayıs’a kadar 25 kişi, Haziran’dan Eylül’e kadar 42 kişi öldürüldü (Kürkçü, 1988: 2328). 1976’da toplam ölü sayısı büyük çoğunluğu soldan olmak üzere 116’yı buldu. 1977’de ikinci Milliyetçi Cephe hükümetiyle birlikte antidemokratik uygulamalar arttı ve CHP hükümeti süresince de devam etti. 1978’in Nisan ve Ağustos aylarında 153 kişi öldürüldü. Bahçelievler Katliamı (7 kişi), Beyazıt Katliamı (7 kişi), Kahramanmaraş Katliamı (resmi rakamlara göre 111 kişi), Cavit Orhan Tütingil, Bedri Karafakioğlu, Bedrettin Cömert, Kemal Türkler suikastlarıyla birlikte sağ şiddet iyice dozunu arttırdı (Kürkçü, 1988: 2328).

Politik şiddetin sokaklara ve gündelik yaşama taşmasıyla yalnızca işçiler, öğrenciler, köylüler gibi örgütlü kesimler değil gündelik yaşamı etkilenen ve daha önce politikayla ilişkisi sınırlı olan kesimler de birer politik özne olma olanağı yakaladı/olmak zorunda kaldı. Kadınlar 1960’lardan itibaren tıpkı Avrupalı ve Amerikalı kız kardeşleri gibi toplumsal cinsiyet rollerini ve ikincil konumlarını sorgulayan girişimlerde bulunmuşlardı. 1960’ların ve 1970’lerin politik gündemiyle de birebir örtüşen “kadınların özgürleşmesi” talepleriyle seslerini duyurmaya çalışıyorlardı. Türkiye’deki kadınlar da uluslararası hareketlerden etkileniyordu fakat süreci asıl şekillendiren yerel gündemler olacaktı. 1975 ile 1980 arasında faaliyet gösteren kadın dergilerinden, tırmanan milliyetçiliğin ve şiddetin kadın hareketinin eksenini de belirlediği anlaşılmaktadır.

Kadınların “annelik” kimlikleriyle politikleşmesi 1970’lerin ortasında tüm bu saydığımız politik şiddet olaylarına karşı gelişmiştir. Dönemin kadın örgütü İlerici Kadınlar Derneği (İKD), şiddetin gündelik bir hal almasına bir tepki olarak zamanla toplumun birçok kesiminden annelerin de katılacağı bir dizi miting düzenlemeye girişti: “Evlat Acısına Son” mitingleri.

İKD, Türkiye Komünist Partisi’nin kadın koluydu, bu anlamda tam bağımsız bir oluşum olduğunu iddia etmek zordur. Ancak politikalarını merkeze göre belirlemiyorlardı. Emel Akal’a göre, ya TKP İKD’ye doğrudan müdahale edecek kadar güçlü değildi ya da parti, kadınların yaptıklarını önemsemediğinden müdahale gereği duymuyordu (Akal, 2003: 107). Zaten İKD’nin yayın organı olan *Kadınların Sesi* dergisi de feminizmle çoğu zaman bağdaşmayan ve sosyalist mücadeleyi

kadın mücadelesinin önüne koyan bir çizgiye sahipti. Diğer yandan İKD kadınlar tarafından sahipleniliyordu çünkü kadın örgütlenmesinde büyük bir boşluk söz konusuydu.

Politik şiddetin arttığı özellikle 1970'lerin sonunda dergi büyük oranda yaşanan şiddeti ve kadınların buna karşı tutumunu konu almaya başladı. İşte bu dönemde, "Evlat Acısına Son" mitingleri yapma ve mitinglerle beraber, dergide 12 Eylül'e kadarki hemen her sayıda yer alacak olan, annelerle yapılan röportajların, annelerin kaybettikleri çocuklarına yazdıkları mektupların, yaktıkları ağıtların işleneceği "Evlat Acısına Son" kampanyası yapılması kararı alındı. Aslında kadınlar faşist terörün başlıca hedefi değildi ancak yakınları hedef olduğundan olaylar onları da doğrudan ilgilendiriyordu. Kurulan bu dolaylı ilişki anne şefkati, cesareti ve samimiyeti temalarının öne çıktığı mitinglerle somutlaşacaktı.

İlk Evlat Acısına Son mitingi Ankara'da 1976 Şubatında 5000 kadının katılımıyla yapıldı. İkinci miting tam bir yıl sonra, 26 Şubat 1977'de CHP kadın kollarının da desteğiyle İstanbul'da gerçekleşti. Bu mitingler o kadar kalabalıktı ki, resmi medya kuruluşları dahi bunlara yer vermek zorunda kaldı. İstanbul mitinginin katılımcı sayısı resmi rakamlara göre 10,000, *Kadınların Sesi*'ne göre 20,000 kişiydi (Arıkan, 1996: 209; Kadınların Sesi, 1977a). Gene Şubat 1978'de Trabzon'da, Aralık 1978'te İzmir'de, Mart 1979'da Balıkesir'de geniş katılımlı mitingler örgütlendi. Bu mitingler her ne kadar büyük kentlerde yapılsa ve çoğunluğu kentte yaşayan kadınlar oluştursa da köylerden sırf miting için şehre gelen kadınlar da vardı. Katılanlar arasında son derece modern giyimli İKD'li kadınların yanı sıra İKD ile hiçbir bağı bulunmayan kara çarşafı kadınlar da bulunuyordu (Kadınların Sesi, 1979). Mitinge gelen kadınlardan biri neden bu etkinliğe katıldığını şöyle anlatıyor:

Yıl 1977, aylardan Şubatı. Türkiye tarihinin en karanlık günlerini yaşıyordu. Sokaklarda insanlar, okullarda gençler, fabrikalarda işçiler kurşunlanıyordu. Ülkede can güvenliği en yakıcı sorun haline gelmişti. İşte bu günlerde ülke sorunlarına duyarlı her insan gibi bireysel olarak ne yapabileceğimi düşünürken Cumhuriyet gazetesinde bir ilan çarptı gözüme. İlerici Kadınlar Derneği ve CHP Kadın Kolları birlikte "Evlat Acısına Son" adı altında bir yürüyüş düzenliyorlardı 26 Şubatı. Bireysel hareketlerin çözüm getirmeyeceğine, ancak birliğin yarar sağlayacağına inandığımdan, bir kadın ve bir ana olarak bu yürüyüşe katılmak istedim... (Arıkan, 1996: 214).

Mitinglerde kullanılan pankartlar, annelerin şiddete karşı tavır alırken kullandıkları dili ortaya koymaktadır: "Analar doğurur, faşistler öldürür" "Anayız, bacıyız, faşizme karşıyız" "Hem anayız hem emekçiyiz, hayatı iki kere üretiriz" "Analar, görev başına" "Çocuklarımızı öldürsünler diye doğurmadık" gibi sloganlar (Kadınların Sesi, 1979) kadınların "verdikleri can" üzerinde "doğal olarak" söz söyleme hakkına sahip olduklarını vurgular niteliktedir. Anneler her şeyden evvel bu canı savunmaktadır. Burada "annelik" yaratmakla, besleyip büyütmekle, yaşatmakla özdeşleştirilirken, faşizm yok etmekle, öldürmekle ve yaşam hakkını gasp

etmekle özdeşleştirilmiştir.

Dergide çeşitli makale ve şiirlerle hazırlanan Evlat Acısına Son kampanyası, günümüz solunun çok da dikkate almadığı kimi anma günlerini de araştırmıştır. Gazetede anneler günü, 23 Nisan Çocuk Bayramı, Gençlik ve Spor Bayramı gibi günlerde, “Faşizmin Analara Hediyesi: Evlat Acısı, Anaların İstedığı: Can Güvenliği” (Kadınların Sesi, 1976c) “8 Mayıs Anneler Günü Analara En Güzel Hediye: Evlatlarına Can Güvenliği” (Kadınların Sesi, 1977b) başlıklı yazılar yayınlanmış, böylelikle çocukların maruz kaldığı şiddet toplum tarafından meşru görülen günlerde yeniden gündeme getirilmiştir.

Dergide yürütülen kampanyada öncelikle mitinglere yapılan çağrı göze çarpmaktadır. “Analar Görev Başına” denilmiş, kadınlar çocuklarının yaşam hakkını savunmaya davet edilmiştir (Kadınların Sesi, 1976a). Analar, olayların sorumlusu olarak gördükleri Milliyetçi Cephe hükümetinin ve Ülkücü Hareket’in dağıtılmasını talep etmiştir (Kadınların Sesi, 1976b).

Evlatları ölen annelerle yapılan röportajlar, sıradan kadınların gündelik yaşamlarının nasıl değiştiğini, çocuklarına duydukları sevgi ve şefkat duygularının deneyimledikleri acıyla birleştiğinde nasıl egemen aylayışa karşı güçlü bir tutum haline geldiğini ortaya koyuyor. Duvara yazı yazarken öldürülen 19 yaşındaki Nevzat Bulut’un annesinin, oğluna yaktığı şu ağıt bu hızlı dönüşümün izlerini taşıyor:

Nevzatıma Ağıt / Hayınlar sana pusu kurdular / Seni yol üstünde hazır buldular / Acımadan seni çekip vurdular / Vurulur mu Nevzat gibi yiğitler? / Talihsiz anana haber verdiler/ Bu acı haberi aldım Aslanım / Başımı taşlara vurdum Aslanım / Hemen hastaneye geldim yigidim / Seni sedyede yatarken gördüm / Kızıl kanların akarken gördüm / Kızıl kanlar saçlarında kurudu / Yiğit Nevzat beyninden vuruldu / Söyleyin herkese gelsin görsünler / Eli kanlı katillerden hesap sorsunlar (Kadınların Sesi, 1978b).

Çocuklarının haksız yere öldürüldüğünü düşünen anneler, adalet ve güvenlik sistemine olan inançlarını kaybettiklerinden suçluyla devlet arasında bir özdeşlik kuruyorlardı. Uğradıkları haksızlık, yeni bir toplumsal hareketin fitilini ateşlerken onları da bu hareketin öznesi haline getirdi. Dergide çocuklarını kaybeden annelerle yapılan röportajlar, kadınların siyasal gündemi algılama ve örgütlenme çabaları hakkında fikir veriyor:

Oğlum milleti için, işçiler, yoksullar, ezilenler için uğraşıyordu. Onların iyiliği için uğraşıyordu. Düşüncelerinin doğru olduğunu biliyordum. Grevdekiler için para toplardı... Büyük küçük herkes severdi onu. İnsancıldı. Analar, birleşin derim! Analar da bilinçlenmeli, evlatlarının yanında olmalı (Kadınların Sesi, 1978a).

Geçen 1 Mayıs’a katılmadım. Çocuklarım katıldı. Şimdiye kadar 1 Mayıs’ın işçi bayramı olduğunu bilmiyordum, şimdi biliyorum. Gelecek 1 Mayıs’a çocuklarımla katılacağım (Kadınların Sesi, 1978c).

5 çocuğum vardı. Birini aldılar benden... Oğlum, yavrum daha okulunu yeni bitirmişti... Acımadan vurdular onu... Oğlumun katilini ölünceye dek arayıp bulacağım. Aslında katilleri biliyorum. MHP'li ülkü ocaklı faşistler olduğunu biliyorum. Buralar kapatılmalı... Bunun için 1 Mayıs'ta yürüdüm. Sesimi duyurmak istedim. Gerekirse Başbakan'a bile gideceğim. Yüreğim acılı ama kararlıyım (Kadınların Sesi, 1978e).

Bu dönemde, gelecekte yaşanabilecek ölümleri engellemek için yapılan en somut proje “veli komiteleri” oluşturmak oldu. Okula giderken saldırıya uğrama korkusu yaşayan birçok genç okula gitmekten vazgeçmişti, bu da eğitimlerinin aksamasına neden oluyordu. Gençlerin eğitime devam edebilmesi için her gün bir annenin öğrencilere refakat edeceği, onları okula götürüp çıkışta da okuldan alacağı bir sistem kurulması kararlaştırıldı. Amaç hem diğer kadınları da saldırılardan haberdar etmek hem de annelik kimliğinin “kutsal”lığından faydalanarak saldırıların önüne geçebilmektir. Yalnızca kısa bir süre devam edebilen kampanya *Kadınların Sesi* sayfalarında şöyle yer buldu:

Çocuklarımızın öldürülmemesi için birlikte mücadele edelim! Evlatlarımızın okula korku içinde giderek okuyamaz durumdan kurtarılmasını, can güvenliklerinin sağlanmasını istiyoruz... Bunun için Ankara'da bazı yüksek okullarda olduğu gibi ülkenin her okulunda veli komiteleri kurulmasını sağlayarak, çocuklarımızı kendimiz okula götürüp getirmeye çalışmalıyız. Bizler yaşama can veren analar olarak... (Kadınların Sesi, 1976b).

Gazetede çıkan haberler kadınların konuyla ilgili olarak diplomatik yolları da zorladığını göstermektedir. Anneler İstanbul Valiliği'ni ziyaret ederek politik cinayetlere karşı önlem alınmasını istemiştir (Kadınların Sesi, 1978d). Can güvenlikleri olmadığı için eğitim hakları dolaylı biçimde ellerinden alınan çocuklarının koruması için başvuruda bulunmuşlardır.

Kamuoyu yaratmak, doğrudan sokakta eylem içinde bulunmak, basın yayın yoluyla daha geniş kitlelere ulaşmak ve resmi kurumlara başvuru yapmak dışında ayrıca dayanışma toplantıları düzenleyerek aynı acıları yaşayan kadınlar arasında bir bağ kurma yoluna da gidilmiştir. 1980'de, öldürülenlerin annelerinin, kardeş ve çocuklarının katıldığı bir konferans düzenlenmiştir (Kadınların Sesi, 1980).

Annelerin hareketliliği 12 Eylül askeri darbesine kadar sürmüştür: darbe yönetimi hemen hemen tüm yayınları yasakladığı gibi *Kadınların Sesi*'ni de yasaklamıştır. 1975-1980 arasında düzenlenen tüm bu etkinlik ve eylemlere yönelik halk desteği, katılım oranı ve bunların etki alanı düşünüldüğünde özgün bir toplumsal hareket tablosu ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde annelerin temel talebinin “yaşam hakkı” argümanı ile şekillendiği, şiddet karşıtı bir söylemin geliştirildiği söylenebilir.

Anneler Askeri Rejime Karşı

12 Eylül askeri harekâtı Türkiye tarihinde ekonomik, siyasal, toplumsal ve ideolojik bir dönüm noktasına işaret eder. Bu bölümde çocukları darbe mağduru olmuş annelerin yaşamlarındaki dönüşüm üzerinde durulacaktır. 12 Eylül rejimi bu kadınlar tarafından nasıl hatırlanmaktadır? Siyasi hayattaki bu kökten değişim bireysel hayatları nasıl belirlemiştir? Askeri darbe anneleri nasıl toplumsal hareketlilik içine çekmiştir? Bu sorulara yanıt bulmak için öncelikle darbenin sonuçlarını hatırlamakta fayda var.

Resmi olmayan rakamlara göre 12 Eylül’le birlikte 700 bine yakın insan gözüaltına alınmış, sorgulanmış, 100 bin kişi tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir. Yüksek okullar, yurtlar, askeri kışlaların bir bölümü, depolar, asker yatakhaneleri kısa sürede hapishanelere dönüştürülmüştür. İstanbul’da 4’ü bütünüyle askeri, 2’si askerlerin denetiminde toplam 6 hapishane açılmıştır. İşkence olayları sıradan bir hal almıştır. Adalet Bakanlığı’nın resmi rakamlarına göre 1980-1990 arasında 98 bin 404 kişi toplu davalarda örgüt üyeliğinden yargılanmış, bu toplu davalarda 21 bin 764 kişi ağır cezalara çarptırılmıştır. 1980 ile 1985 arasında tek tek küçük davalarda 40 bin kişi ceza almıştır. Bu 40 bin kişiden yaklaşık 4 bini beş yılın üzerinde ağır hapis cezalarına çarptırılırken, geri kalanı bir ile beş yıl arası hapis cezası almıştır. Sonuç olarak 1980 ile 1990 arasında yaklaşık 25 bin kişi beş yılın üzerinde hapis cezasına çarptırılmıştır (Mavioğlu, 2002).

İnsan hakları ihlalleri bu dönemde artmış, sonraki yıllarda da devam etmiştir. Soğuk Savaş boyunca sol tarafından bir çeşit “burjuva ideolojisi” olarak görülen insan hakları konusu, 12 Eylül sonrası uzun hapis yıllarının ve işkencenin damgasını vurduğu yeni ortamda yeniden ele alınmak durumundaydı (Türkmen, 2003: 6). İşkenceye bağlı ölümlerde ciddi bir artış söz konusuydu. Bunun bir nedeni de yasal gözaltı süresinin 90 güne çıkartılmış olmasıydı (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1995: 21). Amnesty International’ın 1985’te basılan broşüründe Türkiye’deki durum şöyle aktarılmıştı:

12 Eylül askeri darbesinden sonra binlerce kişi güvenlik güçlerince gözüaltına alındı. Türk gazetelerinden Milliyet’in 21 Şubat 1984 tarihli baskısına göre darbenin gerçekleştiği tarihten bu yana hazırlık soruşturması kapsamında 178,565 kişi güvenlik güçlerince gözüaltına alındı. Hücre hapsi süresi önce 30 güne, 1980 Kasım’ında 90 güne çıkarıldı. 1981 Eylül’ünde yeniden 45 güne indirilene dek böyle devam etti (Amnesty International, 1985: 2).

Bu kitlesel gözaltı ve tutuklamalara maruz kalanların aileleri, ilk olarak yakınları hakkında bilgi almak amacıyla resmi kurumlara yöneldi fakat bilgi alma hakları engellendi (İlerici Kadınlar Derneği Haber Bülteni, 1984a). Karakolların, cezaevlerinin, İçişleri Bakanlığı’nın ve adliyelerin önleri aynı kaderi paylaşan ailelerle doldu. Bilgi alamayanlar evlerine dönmek yerine bekleyişlerini sürdürdü. Çocuklarının peşine düşenler genellikle kadınlardı. Babalar çoğunlukla düzenli işlerde

çalışıyordu ve evi geçindirmekten sorumluydular. Diğer yandan tepki gösterdikleri takdirde babaların da tutuklanmasından endişe ediliyordu, bu yüzden de resmi ilişkiler kadınlarca üstlenilmiş durumdaydı. Toplaşmalar tanışmaları beraberinde getirdi. 1980'lerin başında çocuğu tutuklanan Şükriye Nazari, diğer annelerle tanışma sürecini şöyle aktarıyor:

1980'in Ocak ayının 19'u 20'si gibi çocuğumu aldılar... Tam 11,5 yıl içerdedi... Çocuğum içeri alındı, tabi ben yerlerde sürünüyorum, tansiyonum 6'ya düşmüş, çok üzuldüm... Derken aradık, sorduk, bulduk. Selimiye'de dediler, Selimiye'ye gittik; Sağmalcılar'a gitti dediler, Sağmalcılar'a gittik. O gün görüş olmadı, görüş günü belirlendi... Görüş günü gittim ki, Allahım, ne göreyim, cezaevinin kapısı ana baba günü, benim gibi binlerce anne, binlerce bunun gibi abla, eşler. Ondan sonra işte, sıramızı bekledik. Ağlıyorum ben, sürekli ağlıyorum. [Oğlumun] bir arkadaşının annesi, "ağlama" dedi. "Çocuklarımız aslan" dedi. "Ne ağlıyorsun" dedi. "Oraya gidip çocuğun da moralini bozacaksın" dedi. Benden de yaşlı kadın, paşa karısıydı. Allah rahmet eylesin, çok iyi bir kadındı (Nazari, 2007).

Böylelikle kurulan tanışıklıklar, kısa süre sonra örgütlü bir harekete dönüşecekti.

Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler ve cezaevlerine getirilen yeni düzenlemeler sonrasında siyasi tutuklu ve hükümlüler için hapisane koşulları daha da zorlaştı (Amnesty International, 1985: 4-5). İşkenceyi ve insanlık dışı bu koşulları protesto etmek için açlık grevi başlatıldı: Metris, Sultanahmet, Sağmalcılar ve Kabakoz hapishanelerinden yaklaşık 2000 kişi greve katıldı.³ 1984 ve 1985 yılları boyunca Diyarbakır, Mamak ve Mersin askeri cezaevlerinde de benzer protestolar gerçekleşti. Açlık grevlerinin fitilini ateşleyen, 1983'teki tek tip kıyafet dayatması olmuştur (İKD Haber Bülteni, 1984a).

Açlık grevleri, annelerin çocuklarından haber alma kaygılarıyla sınırlı olan hareketliliğine yeni bir soluk getirdi: grevdekilerin karşı karşıya olduğu ölüm tehlikesine rağmen kadınlar çocuklarının eylemiyle dayanışma kararı aldı (Sosyalist Kadın, 1996). İlk iş olarak, aileler arasından 350 kişilik bir grup oluşturuldu. Bu grup Ankara'daki cunta generalleriyle görüşme girişiminde bulundu fakat bu kişilerden de gözaltına alınanlar oldu (İKD Haber Bülteni, 1983b). Tüm engellemelere karşın resmi makamlar önünde bekleyerek yürütülen pasif direniş sürdürüldü.

Çoğu veli açlık grevi nedir bilmiyoruz, o güne kadar da cezaevlerinde açlık grevleri olmuştu ama şahsen ben bu kadar uzun süren bir açlık greviyle ilk kez karşı karşıyaydım. Bunun için de ana baba olarak hepimizde bir ölüm korkusu var. Çeşitli makamlara başvuruyoruz ama bu arada da her gün cezaevi kapısına gelip yönetimden çocuklarımız hakkında bilgi almak istiyoruz. İşte o sabah da sabah

3 İKD Haber Bülteni'nin Ağustos 1983 sayısına göre İstanbul'daki 4 askeri hapisanede toplam 2500 politik tutuklu açlık grevine girmişti.

saatin yedisinde aileler yine kapıda birikmeye başlamıştı. Deniyor ki, çocuklarınızla görüşmeniz mümkün değil. Ama aileler olarak artık iyice merak içindeyiz, ne olursa olsun bir haber almak, nasıl olduklarını öğrenmek istiyoruz. İsrar edince analar, babalar; bizimle konuşan yüzbaşı, 'görüşemezsiniz ama kısa notlar yazın çocuklarınıza verelim, cevaplarını da versinler' dedi. Hemen herkes bir kağıt, kalem bulup sağlık durumlarını soran notlar yazdı (Özkan, 1986: 251).

Kadınlar çocuklarıyla dayanışmak amacıyla farklı eylemler denedi: düzenli cezaevi ziyaretlerinin yanı sıra İstanbul'da yol kapatma eylemi, Diyarbakır'da hapishaneye zorla girme eylemi yaptılar. Ankara'da Meclis'e yürüdüler, açlık grevindekilerle görüşmek için Adana Valiliği'ne baskı yaptılar, işkence ve ölüm cezalarıyla ilgili olarak İstanbul Tabipler Odası'na başvuruda bulundular (İKD Haber Bülteni, 1986). Böylelikle anneler bir bakıma, parmaklıklar arkasında kendilerini ifade edemeyenlerin dışarıdaki temsilcileri haline geldiler.

1980'ler boyunca anneler spontane oturma eylemleri gerçekleştirdi (Çekmeceli, 1989: 129). Yalnızca ziyaret günlerinde değil, siyasetçilere ve bürokratlara ulaşma ihtimalinin söz konusu olduğu kimi özel günlerde de toplanıyorlardı. Böyle günlerden birinde anneler, tek tip elbise zorunluluğuyla ve cezaevlerindeki diğer denetimlerle ilgili şikâyetlerini iletmek üzere dönemin adalet bakanı Mehmet Topaç'a ulaştılar:

25 Ağustos kararları uygulanacak. Biz de 25 Ağustos kararlarına karşı çıkıyoruz. Bu da yeni bakan olmuş, Mehmet Topaç (...) cezaevlerini dolaşıyor. Duyumu aldık, biz de gittik Metris'in önüne oturduk. Bütün anneler, eşler, bilmem neler. İçeriye girsin dedik, dönüşte önünü keseriz. (...) Epey bir bekledik ama. Yaz, sıcak. 25 Ağustos'ta kararlar kesinleşecek, çocuklar yeniden tek tip elbise giyecek, istenen kitaplar verilmeyecek. (...) Baktık geliyor, hareketlilik başladı. Biz önünü kestik, polis çeviriyor arabanın etrafını. Bizi yaklaştırmıyor falan. Ben arabanın tutmuşum böyle. (...) Ondan sonra arabadan çıktı Mehmet Topaç. (...) "Ben sizi makamımda kabul ederim," dedi. (...) Adalet Bakanlığı'nın önüne dayandık biz, cumhur cemaat. Anında Çevik Kuvvet geldi. (...) Bağırış çağırış... "İki kişi girsin, hüviyetini versin, iki kişi girsin" dedi. Birisi ben birisi de rahmetli Gülizar. Gittik bakanın odasına girdik. Bakan mecliste dediler. (...) Biz meclise de gideriz dedik. (...) Toplu yürüyemezsiniz, bilmemne yapamazsınız. Hiç iplemedik biz yani takmadık. Biz meclise gittik, yarımız içerde, yarımız dışarıda kaldı. Artık toplanıyor polis tarafından o geri kalanlar. Biz girdik, koş koş koş koş meclise çıktık. Hikmet Çetin'i bulduk. "Çabuk! Bizim arkadaşlarımızı polis topluyor, ne yapıyorsanız yapın çabuk gelin!" dedi. Öyle emrediyoruz ki Hikmet Çetin'e... (...) Toparladılar bütün arkadaşlarımızı, getirdiler. Bütün cezaevlerinden var: Çanakkale, Gaziantep, Diyarbakır, Bursa, Eskişehir... Onlar da yanımıza gelince, arkadaşlar, koca bir salona biz dolduk. (...) Bakan bir tek kişiyi kabul ediyor, sonunda. (...) Ben gittim. (...) Ha ben dedim, ne istiyorsunuz deyince, "o tek tip elbiseyi, o 25 Ağustos kararlarını biz uygulamayacağız, uygulatmayacağız çocuklarımıza" dedim. "Siz çocuklarımıza onları yaptıracağınıza günlük istihkaklarını arttırın" dedim (Nazari, 2007).

Annelerin en somut talebi kuşkusuz genel af'tı. Onlara göre tüm işkencelerin, şiddet ve ölüm olaylarının çözümü genel aftaydı, bu yüzden de "genel af" başlıca sloganları haline geldi. Sözgelimi 23 Nisan Çocuk Bayramı'nda, çocuklara atfedilen bu günün ancak çocuklar özgür olduğunda gerçek anlamına kavuşabileceğini vurguladılar (İKD Haber Bülteni, 1984b). 1985 yılında hala 25,000 siyasi tutuklu cezaevindeydi. Kadınlar ülke genelinde genel af propagandası yaptılar.

8 Mart 1986 günü, 100 kadar tutuklu yakını, "işkencelerin durdurulması ve genel politik af" istemiyle ortak bir dilekçe verdiler. Bu istem bugün yalnız onların değil, sözümona "af" diye yutturulmaya çalışılan infaz yasasına, sürüp giden baskılara karşı olan tüm çileli anaların, kadınlarımızın, ülkesinin geleceğine kaygısız kalmayan herkesin ana istemi olmalıdır. Genel, sınırsız ve koşulsuz politik af! (İKD Haber Bülteni, 1986).

Anneler arasındaki dayanışma ağı sayesinde yalnızca cezaevindeki çocuklar için değil, kayıp çocuklar için de birlikte hareket ediliyordu. Askeri darbe sonrasında pek çok işkencede ölüm vakası gerçekleşmişti. Çocuklarından herhangi bir haber alamayan aileler ya da kayıt tutulmadan gözaltına alınan çocukların aileleri, diğer aileler gibi karakolları ve cezaevlerini gezdikten sonra morgları araştırmaya başlıyordu. Bu annelerden biri olan Fevziye Hayrulloğlu, oğlunun fotoğrafını bir morgun arşivinde bulduğunda oğlu öleli beş ay olmuştu. Yoğun araştırmalar sonucu oğlunun mezarını bulmayı başardı. Hukuki mücadeleyi sonuna dek sürdürdü (İKD Haber Bülteni, 1983a).

Oğlum Mustafa Hayrulloğlu emniyette öldürüldü... Gözümün yaşı durmadan seller gibi akacak, ancak oğlumun katilleri cezalandırıldığında dinecek. Bunun için yaşıyorum. Mahkeme açtık. Hesabını soracağız... Mahkemede bir keresinde oğluma işkence edenleri gördüm, yüzüme bakamadılar. Önce yıkıldım, çöktüm. Sonra dedim ki kendi kendime, dimdik durmalıyım. Otururdum, ayağa kalktım. Düşünebiliyor musunuz? Bir annenin yanında oğluna yapılan işkenceler anlatılıyor... Bunlar ortaya çıkacak, hesabını soracağız. Bu umutla yaşıyorum (İKD Haber Bülteni, 1986).

Çocuklarını kaybeden anneler, diğer oğulların ve kızların bulunması için mücadelede devam ettiler. Buradan hareketle annelik ortak paydasının, dayanışma ağının ve toplumsal hareketliliğin gelişmesinde önemli olduğu söylenebilir: başlangıçta kendi çocuğunu bulmak/kurtarmak için başlatılan bireysel kalkışmanın zamanla tüm çocukları bulmak/kurtarmak ülküsüne dönüştüğü görülmektedir. Annelerden Şükriye Nazari bu dönüşümü şöyle aktarıyor: "*Hiç 'çocuğum' demedik hiçbirimiz. 'Çocuklarımız' dedik. Torunum bile [onlara] 'dayılarım' dedi*" (Nazari, 2007).

Askeri darbe ortamında tüm muhalif kesimlerin sindirilmiş ya da hapsedilmiş olduğu düşünüldüğünde, annelerin kalkışmasının ne derece önemli olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Başta kadınlar olmak üzere tutuklu ve hükümlü yakınları 1980 sonrası ayakta kalmaya çalışan muhalefetin lokomotifleri oldular. Nazari

1980'lerin ortamını şu cümlelerle anlatıyor: *"Annelerden başka kimse yoktu. Hiçbir şey yoktu. Herkes kabuğuna çekilmişti. CHP bile kapatılmıştı, Türk Dil Kurumu bile kapatıldı"* (Nazari, 2007). Sıkıyönetim koşullarında doğrudan muhalefet etmenin olanakları son derece kısıtlıydı. Bu durum, yeni direniş ve eylem yöntemlerinin doğmasını acil bir ihtiyaç haline getiriyordu:

12 Eylül'den sonra ilk defa bir etkinlik yaptık. 1985'te Şan'da. Şan Tiyatrosu'nda... Biz "Damla Kendini Tamamlayınca Damlar" diye bir gece yaptık. Yani damla damla gül olacak, biz o çocuklara yardımcı olacağız falan. Ahmet Kaya'yı tuttuk. Ahmet Kaya da seve seve geldi yani, ücretsiz geldi... Ben çocuğumdan gelen şiiri okudum. Rahmetli Gülizar ağıt okudu... Tabi polisimiz de orada bizi dinliyor, masasında. Aradan bir gün mü geçti, iki gün mü geçti... Bizim kapıya polis gelmiş. İznimizi almıştık valilikten falan... (Nazari, 2007).

Tüm bu eylemler ve sivil itaatsizlik tutumu kamuoyunca kabul gördükçe anneler üzerindeki baskılar arttı. Çocuklarına yönelik şiddete karşı çıkanlar bu sefer şiddetin doğrudan muhatabı oluyordu:

66 yaşındaki bir Kürt köylü kadın, oğlunun ve diğer Kürt tutuklu ve hükümlülerin olduğu Diyarbakır'daki cezaevi koşullarını protesto etmek için Parlamento'ya gittikten sonra 1988 yılının Eylül ayında karakolda 10 gün geçirmişti. İlk gün, içlerinde oldukça yaşlı insanların da bulunduğu, kadın erkek 22 kişi yatak, sandalye ve yiyecek verilmeden küçük bir odaya konulmuştu. "Çok soğuktu. Birbirimize sokulduk, titriyorduk". Ertesi gün birazcık daha sıcak olan daha geniş bir odaya alındılar, ama orası da soğuktu. Orada da yatak ya da sandalye yoktu, yalnızca yaşlı kadınlar için bir kaç yer minderi vardı. Tek yemekleri öğlen ve akşam verilen, bir parça ekmek ve birkaç zeytindi; ara sıra nöbet tutanlardan, daha dostça davranan bir polis memuru onlar için biraz yiyecek satın alıyordu. Günde iki defa gözleri bağlı olarak tuvalete gitmelerine izin vardı. Zemin betonu ve temizlenemiyordu çünkü süpürge ya da temizlenebilecek herhangi bir şey yoktu, bunun dışında biri yürürken yakalanacak olursa polis duvara dönüp konuşmadan ayakta durmasını emrediyordu. Dışardan tutuklulara bazı mesajlar gönderiliyordu, ama karakoldan ayrılana kadar bunlar iletilmiyordu. Bu 10 gün içinde yaşlılar hastalandılar ama tedavi görmediler (Helsinki Gözlem Komitesi Raporu, 1991: 14).

Şiddetin tutsak yakınlarına kadar uzanması, kadınların annelik kimliklerinin devlet nezdinde "kutsal"lığının ortadan kalktığını göstermektedir. Eylemlerde en çok öne çıkan kadınlardan biri olan Didar Şensoy'un ölümü bunu kanıtlar niteliktedir (Sosyalist Kadın, 1995). 12 Eylül darbesi hayatını kökünden değiştirene kadar siyasetle ilişkisi son derece sınırlı olan Didar Şensoy, 40 yaşından sonra insan hakları mücadelesine girmiştir (Mephram, 1987: 21). Cezaevi koşullarına karşı protestolar yeni bir dünya görüşüyle tanışmasını sağlamış, yalnızca hapishanedeki yakınıni ilgilendiren konularda değil hak ihlallerinin tümünde sesini yükselten bir aktivist haline gelmiştir. Mesela Netaş Grevi'ne katıldığı, YÖK'e karşı açlık grevi

başlatan üniversite öğrencileriyle dayanışmak için kendisinin de açlık grevine girdiği anlaşılmaktadır (Özzümrüt ve Efe, 1993). Şensoy, Dünya Barış Günü olan 1 Eylül 1987'de Meclis'e yürüyüş esnasında dramatik bir şekilde hayatını kaybetmiş, böylelikle anne olmamasına rağmen, 1980'lerin anneleri arasında sembolleşmiştir (Turgut, 2007: 148).

En son bu Eskişehir artık tabutluk oldu. 87 yılında işte artık bu eylemleri falan yapıyoruz biz, oturma eylemlerini falan, arka arkaya bir şeyler yapıyoruz. Dünya Barış gününe birkaç gün var. Bütün cezaevlerini dolaşa dolaşa Ankara'ya gidilecek. Beyaz başörtülü anneler... dolaşıyorlar, ediyorlar. Ankara'ya girişte pata küte polis çocukları, gazetecileri, herkesi, Allah ne verdiyse geçiriyor. [Anneler] sürüne mürüne meclisin kapısına gidiyorlar. Kadın [Didar Şensoy] zaten O, Sultanahmet oturma eyleminde kadının şeker hastalığı olduğu ortaya çıktı. Sen nasıl dolaşıyorsun böyle demiş doktor, senin istirahatla olman gerekir demiş. Ve bunları hiç takmadı O, yollara yürüdü O. O hatırı sayılır, onu nasıl ansak, nasıl böyle anlatabilsem size yetmez yani o kadar. Şimdi orada meclisin kapısını yine zorlamışlar. [Didar] yatmış bir arkadaşının kucacağına... Çok fenalaşmış, orada şeker komasına girmiş. Hastaneye kaldırmışlar mı, kaldırmamışlar mı, kaldırırken yolda ölmüş... Esnaf Hastanesi'nde morgdaydı, oraya gittik. Orda işte yüzünü kapattırmadık, hepimiz vedalaşıcayız diye arkadaşları. Gittim onu alınından öptüm. "Benim omuzdaşım, arkadaşım" dedim. "Bıraktığın gibi devam edicem" dedim, "senle beraber ne yapıyorsak..." (Nazari, 2007).

Annelik kimliğinin ön plana çıktığı toplumsal hareketler içerisinde 12 Eylül'ün hemen sonrasını içine alan bu dönem, yaşanan acı olaylara rağmen pek çok kazanımın da elde edildiği yılları kapsar. Halen faaliyetini sürdüren İnsan Hakları Derneği'nin kuruluşu (1986) bu döneme denk gelir ve kuruluşunda annelerin rolü büyüktür. 1980 öncesinde aktif olan muhalif kesimlerin hemen hepsinin bastırıldığı bir dönemde en temel insani hakların savunusunu yapmak dahi suç sayılırken yakınlarının akıbetini öğrenmek için kendiliğinden bir araya gelen kadınların solun misyonunu yüklediğini söylemek abartılı bir yorum olmayacaktır. Siyasi kazanımların yanı sıra siyasi başarısızlıklar da olmuştur: başından beri annelerin belirttiği genel af hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. 1991'de "şartlı salıverme" yasalaşmış; böylelikle 12 Eylül mağduru siyasi suçluların serbest bırakılması söz konusu olmuştur. Fakat yasaya göre, yeni bir suç işlendiğinde cezanın tamamı uygulanacaktı.

Tutuklular serbest bırakıldıklarında yeni sorunlarla karşılaştılar: yasayla birlikte dernek, sendika, vakıf kurma, siyasi partilerde kurucu ve üye olma, seçimlerde aday olma hakları ellerinden alındığı gibi bankalardan kredi almaları dahi mümkün değildi (Mavioğlu, 2002). Ardından 1991'in ikinci yarısında kabul edilen Terörle Mücadele Yasası da sol örgütlerin, sol yayınların ve hareketlerin kurulmasını zorlaştıran bazı önlemler içeriyordu. Diğer bir deyişle, özgürlüğünü kazananların yeniden siyasetle ilgilenmesinin önü kapatıldı. 1996 yılında, ceza infaz sistemindeki hücre/tecrit uygulamalarına karşı, 3713 sayılı yasa kapsamında tutuklananlar ve

hükümlüler açlık grevleri ve ölüm orucu eylemleri yaptılar. 1999 yılında da, daha önce inşa edilmiş olup tepkilerden dolayı kullanılmayan F tipi hapishaneler açılması girişimine karşı bu eylemler devam etti. Bu gelişme, yeni bir direniş dalgasını beraberinde getirdi. 1996'da 12 kişinin, 2000 ile 2007 arasında 122 kişinin öldüğü ölüm oruçları gerçekleşti.

2000'in Aralık ayında "Hayata Dönüş" adı verilen devlet operasyonu ile cezaevlerinde yeni bir dönem başlamış oldu. Bu süreçlerde annelerin başını çektiği tutuklu yakınları eylemlerine devam etti. Ancak bu sefer, sol gruplar içindeki parçalanmalarla paralel bir biçimde aile dernekleri de çok parçalı bir hal aldı. Annelerin mücadelesi *Tutuklu ve Hükümlü Aileleri Yardımlaşma Derneği (TAYAD)*, *Tutuklu ve Hükümlü Yakınları Birliği (TUYAB)*, *Tutuklu Aileleri ile Dayanışma Derneği (TUAD)* gibi farklı derneklerin çatısı altında daha kurumsal ama daha dağınık bir biçimde devam etti.

Cumartesi Anneleri

Bu makalenin değineceği üçüncü siyasal anne grubu, kamuoyunca en çok bilinen ve Arjantin'deki Plaza de Mayo Anneleri'nden esinlenilerek oluşturulan Cumartesi Anneleri'dir. Cumartesi Anneleri, 1995 ile 1999 yılları arasında yüzlerce kişinin "kaybedilmesi"ne karşı bir tepki olarak doğmuştur. İstanbul'un en işlek yeri olan Galatasaray Meydanı'nda her hafta cumartesi günü toplanan kadınlar kendilerine bu ismi verir.

Türkiye'de "kaybetme" olayları 1990'larda başlamadı: bu olaylar için milat 12 Eylül'dür. Ancak 1980 Eylül'ünden 1991'e kadar yalnızca 10 kaybetme olayı görülmüştür. 1991'in başında bu olaylar gözle görülür biçimde arttı: 1991'de 4 kişi, 1992'de 8 kişi, 1993'te 36 kişi, 1994'te 229 kişi, 1995'te 121 kişi, 1996'da 68 kişi, 1997'de 45 kişi, 1998'de 9 kişi kaybedildi (Bianet, 2004). Bu rakamlar başvuru sayısına göre tutulduğundan gerçek kayıpların sayısı daha fazla da olabilir.⁴

Kayıpların Kürt ulusal hareketinin yükseldiği 1990'larda belirgin biçimde arttığı görülmektedir. Kayıp olaylarının çoğu Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamındaki yerlerde yaşanmıştır (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1996: 78-80). Ancak kaybetme olaylarının yalnızca Kürtlere yönelik olduğunu ya da etnik bir karakter taşıdığını söylemek doğru olmaz, bu olaylar etnik kimliğinden çok siyasi kimliği ön plana çıkan insanların başına gelmiştir.

İlk kayıp vakalarının hemen sonrasında yakınlarından haber alamayanlar kayıp başvurusunda bulundu, çocuklarının gözaltına alındıktan sonra kaybolduğunu bildirdi ancak yetkililerden tatmin edici bir yanıt alamadı. Resmi makamlar başvuru sahiplerine "sözü edilen kişi gözaltına alınmamıştır", "bu şahıs zaten aranmaktadır" gibi açıklamalar yaptı. Meclis dahi kayıp iddialarına yönelik ciddi bir soruşturma başlatmadı. Örneğin *Gerçek* gazetesi, Hüseyin Toraman'ın kaybedildiğine

4 Emekçi Kadınlar Birliği Bülteni Eylül-Ekim 1998 sayısına göre bilinen toplam kayıp sayısı 563'tür.

yönelik somut kanıtlar öne sürerek kurbanın Eskişehir'a gömüldüğünü iddia etti ama savcı iddiayı dikkate almadı. Son kertede de "Eskişehir bölgesinin çok geniş olmasından dolayı arama yapılamayacağına" karar verildi (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 1996: 71-72).

Bundan sonra aileler için süreç, diğer anne babaların 1970'lerde ya da 1980'lerde yaşadıklarına benzer biçimde devam eder. Ancak gene başı çeken anneler olur. Önce karakollara, savcılığa, hastanelere ve son olarak morglara başvurulur, yanıt alınmaz. Tek tek yapılan başvurular esnasında benzer şeyleri yaşayan, benzer acıları tadan ve arayışa devam eden başka annelerle karşılaşılır. Hayrettin Eren'in annesi Elmas Eren oğlunu bulmak umuduyla İstanbul'da Birinci Şube'ye gider. Orada oğlunun arabasını zincirlenmiş halde bulur. Bunun üzerine polise ısrar eder. Polis oğlunun oraya hiç gelmediğini söyler, kadını hırpalar ve hapse atmakla tehdit eder (Günçikan, 1996: 25). Bingöl'de başka bir anne Fatma Morsümbül, polis tarafından evinden alınıp bir daha geri dönmeyen oğlu Hüseyin'i aramaktadır. Karakoldan oğlu hakkında bilgi alamayacağını anlayınca Elazığ, Diyarbakır ve Ankara'ya gider, savcılığa ve diğer kamu kuruluşlarına başvurur (Günçikan, 1996: 37). Oğlu Rıdvan'ın kaybolması üzerine Asiye Karakoç diğer anneler gibi arayışlara başlar: Ümraniye, Gayrettepe, Kartal ve İkitelli'deki emniyet müdürlüklerine gider, dilekçe verir, hiçbir iz bulamaz (Günçikan, 1996: 56). Tuncelili köylü Elif Tekin oğlu Düzgün'ün kaybolduğunu öğrenince daha önce hiç görmediği İstanbul'a gelir. Tüm karakollara dilekçe verir, telefon numarasını bırakır. Ankara'ya Meclis'e gidip Tunceli Milletvekili Sinan Yerlikaya'dan yardım ister. Fakat nereye giderse gitsin, oğlunun karakola hiç gelmediği cevabını alır (Günçikan, 1996: 68).

Anneler bireysel arayışlarını sürdürürken, 15 Mayıs 1995'te Hasan Ocak'ın işkence edilmiş cesedi bulunur. Hasan Ocak'ın ölü bulunması, annelerin birleşip birlikte mücadele etmesini sağlayacaktır (Emekçi Kadınlar Birliği Bülteni, 1996). Annesi Emine Ocak, kaybolduğu günden beri oğlunu arar, tıpkı diğer anneler gibi resmi makamlara başvurur. Valiliğe gider. Valilikte ona ve yanındakilere oradan gitmeleri söylenir ama o dinlemez, polis tarafından coplemek pahasına oğlunu sorar (Ocak, 2007). Milletvekillerine çiçek verip oğlunun bulunmasını dilemek amacıyla Meclis'e gider, ama kimse onunla ilgilenmez. Akın Birdal'ın duruşmasına gider, duruşma esnasında oğlunun akıbetini sorduğu için gözaltına alınır. 19 gün Ankara Cezaevi'nde tutulur (Ocak, 2007; Günçikan, 1996: 133). Ölüm haberinin gelmesiyle birlikte Emine Ocak kendisini kaybedilmelere karşı hızla büyüyen toplumsal hareketin merkezinde bulacaktır.

Bireysel çabaların ve hukuki yolların yarar sağlamadığı kısa sürede ortaya çıkınca çocuklarını arayan anneler yeni bir yöntem aramaya koyulur. Erkan Kayılı'nın deyişiyle "uyumaya çalışan birini uyutmayan sineğin" yaptığı gibi bir şey düşünülür (Kayılı, 2004: 351). İlk etapta herhangi bir hazırlık yapılmaksızın çok küçük bir grup olarak oturma eylemi yapılır. Buna basın davet edilir. Basının ilgisi, sonraki

toplamların daha kalabalık olmasını sağlayacaktır. İlk eylemin sonunda sonraki eylemlerin nasıl örgütleneceğinin planlanması için bir kahvehanede toplantı yapılır. En önemli sorun polisin tutumundaki belirsizlik ve yasal prosedürlerle engellenme tehlikesidir: anneler “kamu düzenini bozma” ya da “toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununun ihlali” gibi gerekçelerle durdurulabileceklerinden endişe eder. Ancak basın açıklaması yapmak bir hak olduğundan ve bunun için önceden izin alınması gerekmediğinden eylemleri her anlamda meşrudur. Eylemlerde kurbanların fotoğraflarının taşınması fikri de gene bu kahvehane toplantılarında çıkar (Kayılı, 2004: 351). İlk mitinglere yalnızca 30-35 kişinin katılmasına rağmen zamanla sayı artacaktır.

Enver Tağaç 1984’te cezaevine konur, tahliye olduktan sonra, 12-13 Mart 1995’te cereyan eden Gazi Olayları’nda öldürülür. Annesi Gülşah Tağaç hem 1980’lerdeki cezaevi koşullarına karşı başlatılan anne hareketine hem de Cumartesi Anneleri’ne katılır. Tağaç’ın 6 çocuğundan 5’i sol siyasetle yakından ilgilidir. Gülşah Tağaç, çocuklarının yaşadıklarıyla birlikte dönüşen hayatını şöyle aktarıyor:

Gazi Olayı oldu zaten, ondan sonra Hasan Ocak işte o ara alındı, tabi ben Hasan Ocak’ı Hasan Ocak olarak tanıımıyordum ki... Çok temiz, dürüst, dünyalar tatlısı birisiydi. Tabi biz ne biliriz, onun neyin, düşüncesi ne, neyi ne... Ondan sonra kızımı aldılar, oğlumu aldılar. Sonra öbür kızımı aldılar sendikadan. Üç kişiyi birden aldılar. Şubeye gittim, oğlanı sordum. “Yok burada” diyor... “Kayıp” ne demek o zaman anladım. O zaman benim dünyam altüst oldu... Bir insan nasıl kaybolur? İnsanın elinde bir iğnesi düşüyor da arıyorsun, ya da parası düşüyor arıyorsun. Ondan sonra, Cumartesi Analarına elimizde fotoğraflarla çeşitli bölgelerde her gün, Kadıköy’de, çeşitli yerlerde, Bakırköy’de, ondan sonra oralara gidiyorduk... Ondan sonra taşındık Taksim’e, Galatasaray’a. Ondan sonra orada her cumartesi sessizce oturuyorduk, bir “Kayıplara Son” diyorduk. “Kayıplar bulunsun, hesap sorulsun” diyorduk. Bir şey demiyorduk. Oraya da koymadılar bizi (Tağaç, 2008).

Komşusunun oğlu Murat Yıldız’ın kaybedilmesinden etkilenen Gülten Kahraman da Cumartesi Anneleri’ne katılır. İlerleyen yıllarda kendi oğlunun dağda çatışmada öldüğünü öğrenir fakat oğlunun nereye gömüldüğünü bulamaz. Eylemlere o da oğlunun fotoğrafını getirir. Talebi oğlunun cesedinin kendisine verilmesidir. Diğer annelerle yaşadığı dayanışmayı şu sözlerle anlatıyor:

Cumartesi Anneleri’ne başladım. Ben İzmir’de oturuyordum, ama her hafta Cumartesi Anneleri’ne geliyordum buraya. Çünkü komşumun çocuğunu -adı Murat Yıldız- onu da gözaltında kaybettiler, bulunmadı, hala bulunmadı... Murat’ın etkisi benim üzerimde çok oldu. Ondan sonra 1997’de Cüneyt’in böyle olması... [ölmesi]. Cüneyt’ten sonra ben buraya taşındım. Ben hep aileleri toparladım. Aileler olarak biz ayda bir kez dahi olsa toplanıyorduk... Hasan Ocak’ın annesi, Metin Göktepe’nin annesi, onların o çığlıkları, o acıları... Bunları görünce içim eriyordu. Ben de aynı şeyi yaşadım... Evlat, benim için de o evlat gitmiş, onlar için de evlat, evlat acısı... O annelerle olmak, o annelerin çığlığını, sesini duy-

mak... Her seferinde gözaltına alınıyorduk, her seferinde dövülüyorduk... Ama bıkılmıyorduk, daha çok gitmeye çalışıyorduk (Kahraman, 2007).

Cumartesi Anneleri 1999'a kadar aktif olarak mücadeleye devam etti. 4 yılda toplam yaklaşık 200 kez toplandılar. Bu süre zarfında anneler büyük bir toplumsal destekle karşılaştı. Ancak 170. haftadan itibaren polis şiddeti dozunu arttırdı: her hafta alandaki 40-50 göstericiye karşılık yüzlerce polis hazır bulunuyordu. İlk eylemlerde polis eylemin illegal olduğu uyarısında bulunmakla, anneleri taşıyan araçların park etmesini engellemekle ya da sokakta bulunanlara anonslarla anneler aleyhinde propaganda yapmakla yetiniyordu. 1996 yazında polis strateji değiştirdi: Habitat toplantısını öne sürerek göstericileri sokağı boşaltmaya zorladı (Kayılı, 2004: 353-354). 8 Haziran 1996'da Habitat nedeniyle 20,000 kişi İstanbul'a gelmişken gösteri yapmak isteyen 600 kişi gözaltına alındı. 1998'in Ağustos ayından itibaren şiddet daha da arttı. Artık polis anneleri saçlarından sürükleyerek araçlara bindiriyor, biber gazı kullanıyordu. Diğer bir deyişle devlet nezdinde kadın ya da anne olmak, politikleştiği takdirde zararsız olmaktan çıkmıştı.

Cumartesi Anneleri şiddete uğramayı göze almışlardı, ancak Galatasaray Meydanı'na ulaşmaları dahi engelleniyordu. Oturma eylemi yapmak imkânsız hale gelince meydana karanfil bırakmakla yetinmek zorunda kaldılar fakat bu bile engellendi. Sonuç olarak katılımcı sayısı azaldı. Hareketin bu dramatik sonunu anneler şöyle anlatıyor:

En son çok azalmıştık. Otuz kişi miydik, yirmi kişi miydik. Çok üzülmüştüm, çok ağlamıştım saatlerce orada. "Biz burayı boşaltıcaz mı, bura boş mu kalacak" dedim. Çok çırpınmışım bırakmayalım, gene biz burayı devam ettirelim... Ama anneleri bir türlü ikna edemedik, başaramadım yani, ona çok üzüldüm (Kahraman, 2007).

Şöyle şuraya bir çiçek koyuyorduk, başka bir şey yoktu... Adamlar oraya bir çiçek koymamızı çok gördüler bize. Yani onu biz kendimize sanki bir teselli yapmıştık, sanki kayıplar oradalar, sanki kayıpları bulacağız gibi. Bize bir teselliydi... Hani o anaları görüyorduk, konuşuyorduk, dertleşiyorduk. En son üç kişiyle alındık (Tağaç, 2008).

Cumartesi Anneleri hareketi 13 Mart 1999'da pratik olarak sona ermiş olsa da sembolik toplantılar yapmaya devam etmektedir. Son olarak 2012 Kasım'ında 397. kez toplanarak Abdülkerim Yurtseven, Mikdat Özen ve Münir Sarıtaş'ın dosyalarını kamuoyu ile paylaşan ve sürmekte olan açlık grevlerine destek veren Cumartesi Anneleri (Kural, 2012) arkalarında güçlü bir pasif direniş mirası bıraktı. Oturma eylemleri başladıktan sonra kaybedilme olaylarının azalmaya başladığı görülmektedir: 1994'de 229 kişi kayıpken 1995'te 121 kişi kaybedilmiştir. Sonraki senelerde sayı daha da düşer. Bu düşüş yalnızca annelerin başarısına bağlanamasa da eylemlerle birlikte kaybetme olaylarının gündeme gelmesinin siyasi erkin hareket alanını daralttığı söylenebilir.

Anneler bu dönemde toplumdan büyük destek gördü. Ortalama bir insanın kayıtsız kalamayacağı ölçüde görünür hale geldiler. Polis şiddeti ve toplu gözaltılar mağduriyetlerini arttırırken toplumsal meşruiyetlerini de güçlendirdi. Kayıpların ideolojik duruşlarını benimsemeyenler dahi yaşananların hukuksuzluğu ve çocuklarının peşine düşen annelere yapılan kötü muameleler karşısında tavır takındı. Böylelikle anneler “devlet”, “iktidar”, “hukuk” gibi kurumların işlevlerinin kamuoyunda yeniden tartışılmasını sağladı. Anneleri destekleyenler arasında sanatçılar, aydınlar, sendika ve sivil toplum kuruluşları da vardı. Kimileri protestolara katılarak kimileriye ürünleriyle mücadeleye katkı sundu. Mesela Sezen Aksu Cumartesi Anneleri için bir şarkı yazdı (Koçali, 2004: 359), Ahmet Kaya 1995’te kayıpların anısına *Beni Bul* adlı bir albüm çıkardı. Dönemin insan haklarından sorumlu devlet bakanı Algan Hacaloğlu, Ercan Karakaş, Akın Birdal, Rıdvan Budak, Ufuk Uras gibi figürler oturma eylemlerinden birine katılarak destek oldu (Kayılı, 2004: 354). Habitat için İstanbul’a gelen yabancı gazeteciler sayesinde hareketin yankısı ulusal sınırların dışına taştı. İrlandalı ünlü müzik grubu U2 1997’de çıkardığı Pop albümünün kapağına “Ekim 1995’te Türkiye’de ‘kaybolan’ Fehmi Tosun’u hatırla!” notunu düştü (Kayılı, 2004: 356).

Toplumsal hareketler bağlamında bir diğer önemli katkı annelerin eylem biçimidir. Anneler, çocuklarını istatistiklerde birer rakam olmaktan çıkarmış, bir kez daha ete kemiğe büründürmüşlerdir (Mater, 2001). Her bir kaybın birer insan olduğunu hatırlatmış, taşıdıkları fotoğraflarla bu insanların evlerinden koparılmadan önceki hayatlarını sokağa taşımışlardır. Her ne kadar aynı kaderi paylaşırsalar da her bir kaybın ayrı bir kişiliği ve tarihi olduğunu vurgulayarak toplumun toplu ölümler karşısında hissettiği yabancılaşmayı kırmayı başarmışlardır. Devlet için “tehlikeli” olan insanların birileri için ne kadar önemli ve biricik olduğunu göstermiş, sessizlikleriyle yaşam hakkının ihlal edilmesinin hiçbir koşulda kabul edilebilir olamayacağını haykırmışlardır. Samimiyetlerini, gözyaşlarını, acılarını ve çaresizliklerini eylem alanına taşıyarak klasik eylem biçimlerinin dışına çıkmışlardır.

Cumartesi Anneleri, 12 Eylül anneleri gibi arayışlar esnasında örgütlenmiş ve sokakla tanışmıştır. Bu annelerin pek çoğu Doğu illerinden evlatlarını bulmak için büyük şehirlere gelen kadınlardı, pek çoğu eğitimsizdi, içlerinde Türkçe konuşmayı bilmeyenler vardı (Emine Ocak gibi). Ekonomik güçleri hayli sınırlıydı. İstanbul’da yaşayanları büyük oranda yoksul mahallelerde ikamet ediyordu. Bir kısmının ilgilenmesi gereken başka çocukları vardı. Şehir dışından gelenlerin kalacak yer ve geçim sorunu söz konusuydu. Kızlarının ve oğullarının başına gelen sarsıcı olaya kadar çoğunlukla sıradan hayatlar yaşayan, ev ve aileyle sınırlanmış kadınlardı. Kaybedilme olaylarıyla birlikte çocuklarını aramak için evlerini terk etmek zorunda kalmaları hem mekânsal bir kırılmayı beraberinde getirdi hem de hak arama mücadelesiyle tanışmalarını sağladı. Kadınlar birbirlerinden öğrenerek, yardımlaşarak, paylaşarak güçlendiler; ekonomik sorunlar dayanışma fonlarıyla aşıldı, yarattıkları toplumsal destek sayesinde hukuki yetersizliklerini giderdiler.

Çoğu kocasından izin almadan sokağa çıkamayan bu kadınlar eylemden eyleme koşan birer aktiviste dönüştü. Ev işi ve çocuk/yaşlı bakımıyla geçen hayatlar alanlarla tanıştı ve belki de 1990'ların "kirli savaş"ının hız kesmesine katkıda bulunacak ölçüde etkili oldu.

Barış Anneleri

1990'larda Kürt hareketinin yükselmesiyle birlikte Kürt kadını hem toplumsal mücadele hem de akademik çalışmalar açısından önemli bir aktör haline geldi. Handan Çağlayan'a göre Kürt kadını iki şekilde tanımlanmıştır: "Savaşçı kadın" ve Kürt kimliğini ileriki nesillere taşıyan Kürt annesi (Çağlayan, 2007: 25). 1993'te PKK'nın dağ kadrosunun üçte biri kadınlardan oluşmaktaydı (Özcan, 1999: 160). Dolayısıyla kadınların politikaya ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine yaklaşımlarının, diğer yandan Kürt hareketinin kadına yaklaşımının ve nihayetinde bunlar çerçevesinde şekillenen Kürt kadını imajının politik hareketlilikle birlikte büyük oranda değiştiği söylenebilir. Handan Çağlayan'ın Kürt kadın dergilerinden gözlemlediği gibi, artık zavallı, kurtarılmayı bekleyen bir kadın imajı değil; kendiyile birlikte halkını da özgürleştiren, değişip dönüşen, değiştirip dönüştüren bir kadın imajı karşımıza çıkar (Çağlayan, 2007: 101-107-109).

Ulusal mücadeleyle birlikte değişen kadınların bir kısmı da annelerdir. Annelik Kürt tarihyazımında önemli bir vurgudur, buna göre Kürtlerin ezilmesi kadınların ezilmesine denk düşer. Kadınların doğurma yetenekleri ve doğayla kurdukları yakın ilişki sayesinde hayatın sırlarına vakıf oldukları, bunun da onları toplumsal hayatın örgütlenişinde belirleyici kıldığı anlatılır (Açık, 2002: 283). İktidarını kaybeden kadınlarla Kürtlük bilincini kaybeden Kürtler arasında bir analogi kurularak kadınlar her iki kimliklerini yeniden kazanmaya davet edilmiştir. Doğrudan mücadeleye katılmanın yanı sıra annelerin ya da potansiyel annelerin anadili, kültürel ve ahlaki normları çocuğa aktarması da beklenmektedir.

Bu bölümde Kürt kimliği öne çıkan ama yine çocuklarının matemi üzerine harekete geçen Barış Anneleri üzerinde durulacaktır. 1995'te 15 kadın tarafından temelleri atılan ve öznesini annelerin oluşturduğu bu son hareket, Kürt sorununun çözülmesini ve kalıcı barışın sağlanmasını umut ederek kendisine Barış Anneleri İnisiyatifi adını vermiştir (Milliyet, 31.12.2004). Anneler, Türkiye Devleti ile Kürt hareketi arasında 1970'lerden bu yana devam eden çatışmayı sonlandırmak için bir diyalog kurmayı hedeflemiştir.

Oğlu 1992 yılında çatışmada ölen Barış Anneleri İnisiyatifi'nin kurucularından Müyesser Güneş, annelerin toplanış öyküsünü şöyle aktarıyor:

Bir gün Atv'de Ali Kırca çıktı televizyona. 'Resmi olarak asker aileleri dernekleri kurulacak, kendi çocuklarının savunmalarını yapacaklar' dedi. Peki, kime karşı mahkeme yapacaklar, dedim kendime. Eğer Türkiye'de Kürtlerle Türklerin arasında yıllardır savaş varsa, bu iki taraftır. Ben, dedim gidiyorum. Ben

Mehmet'i günahsız yere kaybetmişim, bunun hesabını kimden sorayım; ben bir avukat peşine gidiyorum dedim kızıma. Birçok avukatlarla görüştüm ama o dönemlerde benim mahkemelere girme şansım yoktu, biliyorsunuz ateş yağıyordu. Üç-beş ay sonra biz Barış Anneleri'ni kurmaya karar verdik. O zaman sözcü oldum. Gece gündüz, aç susuz çalıştık, ölen çocuklarımızın kanı yerde kalmasın; Türklerle Kürtler boşu boşuna sistemin oyununa geliyor, sesimizi Türkiye'ye duyuralım, ne Kürdün ne Türkün kanı akmasın diye (Evrensel, 19.02.2007).

Çatışmada ölen, tutsak olan ya da dağa çıkan Kürt gençlerinin anneleri, anne olmanın uluslarüstü bir kategori olduğunu varsayarak Türk annelerine barış çağrısında bulundular. Tıpkı Cumartesi Anneleri gibi, Galatasaray'da toplanıp oturma eylemleri düzenlediler, İstanbul ve Ankara'da gösteriler yaptılar, Meclis'e barış talebiyle dilekçe verdiler (Milliyet, 31.12.2004). Dönemin Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök'le görüşmek için Ankara'ya geldiklerinde içeri alınmadılar; onlar da beyaz çiçeklerini, asker ve gerilla cenaze törenlerinden görüntüler içeren bir CD'yi ve artık sembolleri haline gelmiş bir beyaz tülbenti Özkök'e gönderdiler (Sabah, 31.12.2004). 1993'te oğlu Fırat'ın dağda öldüğü haberini alan Güler Buğday İnisiyatif'e katılımını ve diğer annelerle birlikte yürüttüğü mücadeleyi şu sözlerle aktarıyor:

Bir arayış içindeydim; barışı nasıl sağlayabiliriz diye. Annelerin yüreği yanıyor. Türk annelerinin de Arap, Laz, Çerkes olanın da aynıdır duyguları. Barış Anneleri'ni gördüm, çabalarını gördüm, beni etkileyen odur. Sistemi takip ediyorsun, gündemi takip ediyorsun, feryadını figanını nasıl duyurabilirsin barışın sağlanması için... Barış için randevu taleplerinde bulunduk. Olumsuz yanları da oldu, hakaretlere de uğradık. Taksim'de çarşamba günleri barış eylemimizi yapıyorduk, barışı haykırıyorduk. Gözaltına alınıyorduk. Mahkemelere çıkıyorduk. Diyorlardı "Annesiniz ne işiniz var buralarda, niye evinizde oturuyorsunuz?" Sanki bu ülkede hiçbir şey olmuyormuş, kan dökülmüyormuş gibi tutumlarla karşılaşıyorduk (Evrensel, 19.02.2007).

Bir diğer anne, Fatma Bıkım'ın Barış Anneleri'yle tanışması Musa Anter Barış Treni etkinliği vasıtasıyla olmuş:

1996 yılında İnsan Hakları Derneği'nin (İHD) İstanbul şubesinin hazırladığı bir Barış Treni vardı, Musa Anter Barış Treni... O gün gittim, Bostancı'da oturdum, Haydarpaşa bana çok yakın olduğu için oraya gittim ve çok duygulandım. İnsanların o sevincini, coşkusunu gördüm, çok duygulandım... Geldik biz, kendi aramızda 12 tane kadın...(Uludağ, 2003)

Cumartesi Anneleri'nden oldukça etkilenen Barış Anneleri, eylem ve basın açıklamalarıyla dikkatleri Kürt sorununa çekmeye çalışır. 22 Şubat 2006'da Abdullah Öcalan'a özgürlük talep eden bir basın açıklaması esnasında 24 anne terör örgütü propagandası yaptıkları gerekçesiyle gözaltına alınır (Evrensel, 27.03.2006). Bu olay nedeniyle yaşları 40 ila 70 arasında değişen kadınlar 1 yıl hapis cezasına çarptırılır (Evrensel, 19.07.2006). Bu

gelişmeye kadar farklı şehirlerde yaptıkları pek çok oturma eylemine rağmen basının ilgisini çekmeyi başaramazlar.

Eylemlerinde Kürt kadınlarının geleneksel giysisi olagelmış beyaz tülbent kullanırlar. Bunun bir nedeni vardır. Annelerden Müyesser Güneş'in anlatımıyla, Kürt adetlerine göre, eğer bir anne bir kavga esnasında tülbendini yere atarsa, taraflar kavgayı bırakmak zorundadır (Sabah, 31.12.2004). Bu gelenek hem anneleri barışın tesisinde rol oynamaları gerektiği konusunda yüreklendirmiş, hem de eylemlerine biçimsel bir zenginlik katmıştır.

Barış Anneleri diğer annelerle karşılaştırıldığında çok daha homojen bir gruptur. Kürt kimliğinin ve yoksul olmanın yanında aşiret ve akrabalık ilişkilerinin daha güçlü olduğu Kürt bölgesinde kadın olmanın zorluklarıyla yaşayan annelerin girişiyle oluşmuştur. Böyle bakıldığında, evlerini terk edip büyük şehirlerde alanlara çıkmalarıyla birlikte, hareketlere katılan pek çok kadının yaşadığı ekonomik sorunları, barınma sıkıntısını, dilden kaynaklı sorunları ve ataerkil baskıyı çok daha derinden hissettikleri söylenebilir. Ancak bu sıkıntılar, Kürt siyasetinin dayanışma ağları yardımıyla daha kolay biçimde aşılmıştır. Barış Anneleri, "doğası gereği" politikaya yatkın bir bölgede yaşamının getirdiği aşinalığa rağmen İnisiyatif'e kadar doğrudan hareket içinde yer almamıştı. Bu anlamda kalkışmaları kadınlar açısından çok daha kökten bir kopuşa yol açmıştır: kamusal alanla tanışmalarıyla birlikte yalnızca siyasete girmemiş aynı zamanda özel alandaki konumlarını da iyileştirmeyi başarmışlardır.

Barış Anneleri, anne olmanın toplumda yarattığı "saygınlık"tan faydalanamadılar. Arjantin'deki Plaza de Mayo annelerinin ya da Cumartesi Anneleri'nin yakaladığı kitle desteğini yakalayamadılar. Dünyanın çeşitli yerlerindeki hareketlerde yer alan annelerin, "Neden babalar değil de anneler?" sorusuna verdiği yanıtlardan birisi de, annelerin erkeklere nazaran daha az şiddet göreceği varsayımdır. Anneliğin cinsellikten arınmış, "kutsallaşmış" hali, birçok toplumda anneye korunaklı bir yer sağlamıştır. Ama defalarca şiddet ve tacize uğrayan Barış Anneleri için böyle bir yer hiçbir zaman olmadı. Barış Anneleri 10 Mayıs 2007 Anneler Günü'nde bir basın toplantısıyla, "Annelere en güzel hediye barıştır" diyerek Galatasaray toplanmalarına nokta koydular. 10 haftalık eylemler süresince 16 Barış Annesi gözaltına alındı (Evrensel, 10.05.2007).

Barış Annelerinin başlıca amacı, gözyaşları kendilerinkinden farklı olmayan asker anneleriyle bir araya gelmek ve anneler arasında bir köprü kurmaktır (Evrensel, 12.04.2007; Jin û Jiyan, 1999). Politikacı ve bürokratların çocuklarının savaşta ölmediğine, yalnız yoksulların çocuklarının öldüğüne işaret eden, tüm annelerin "kız kardeşliği" ve dayanışmasını vurgulayan bir diskur kursalar da bunu hayata geçiremediler. Yalnızca birkaç asker annesi oluşuma destek verdi. Barış Anneleri Sultan Koyun ve Dilşah Özgenç bu çağrılarını şöyle dile getiriyor:

Hiçbir anne acı yaşamasin. Devlet annelerin yüreklerini dinlesin. Artık anne-

ler ağlamasın. Gerilla, asker anneleri acı çekmesin. Biz istiyoruz Türk anneleri uzattığımız barış elini tutsun. Bizi dövseler de acı feryatlar eden asker annelerinin ziyaretine gideceğiz (Evrensel, 8.09.2006).

Benim yüreğim çok yandı. Ben biliyorum o asker annesinin de yüreği benimkisi gibi yanıyor. Ateş düşüyor yüreğime. Çocuklukları, doğumları, büyümeleri gözlerimin önüne geliyor. Gençleşmesi, gördükleri acı, hakaret, zulüm hep gözlerimin önünde. Artık bunlar bitsin (Evrensel, 8.09.2006).

Barış Anneleri, eylemleri boyunca çocuklarının “ölü ele geçirilen teröristler” olmadığını vurguladılar. Bir çocuk devlete karşı suç işleyebilirdi ama bu bir annenin gözünde, çocuğunu daha az değerli kılmazdı. Başka bir deyişle, anne ile çocuk arasında kurulan ilişkinin resmi devlet politikasıyla belirlenemeyeceğini gösterdiler. Bu örgütlü karşı çıkışın özneleri kadınlar, hele hele isyan edecekleri hiç düşünülmeyen anneler olunca, bu kadınlara yönelik politika da keskinleşti. Resmi söylemde hareket, “örgüt tarafından yönetilen kuklalardan” ibaretti. Hürriyet Gazetesi’nde yayınlanan bir yazıda, annelerin örgütlenmesi “stratejik bir planın parçası” olarak tanımlanıyordu:

Bir süre önce gelen bilgilere göre PKK yeni bir strateji geliştiriyordu. “Şehit yakınlarıyla ortak duygu illüzyonu sağlanması.” Yani: Bir şehit annesi “Vatan sağ olsun demiyorum” diyorsa bunu desteklemek. Bu sesleri artırmak. Savaş karşıtlığı adı altındaki bu tür çıkışları sistemli olarak yükseltmek. Barış anneleri savaş karşıtı olan şehit yakınlarıyla “Ancak acılı anneler birbirini anlar” yaklaşımıyla bir araya gelmeli. Böylece halkla güvenlik güçleri arasındaki moral bağ çöktürülebilir. Evladını askere gönderen annenin kafasına bu endişeyi koymak. Sonra da en duygulu anı olan cenaze sırasında bu tepkileri yükseltmek. Böylece devletle, hükümetle, TSK ile vatandaşlar arasındaki “vatanseverlik bağı”nı kopartmak. Oğullarımız boşuna ölüyor fikri yerleştirilmeli. Askere göndermeme ve savaş karşıtlığı duygusu körüklenmeli (Çekirge, 2006).

Çocukları Kürt hareketiyle ilişkilendirilmiş kadınların kendilerinin de, organik ya da inorganik olarak hareketle ilişkili olabilecekleri düşünülebilir. Barış Anneleri’nin anaakım basın yayın organlarındaki temsili, annelik kurumuna duyulan sempatiyi ortadan kaldırmaya ve hareketi eril yapılarla ilişkilendirme yöneliktir. Ancak eleştirel bakılması gereken nokta, annelerin kurumlarla ilişkilerinin olup olmadığı konusundan ziyade, kadınların kendiliğinden harekete geçemeyecekleri, kendi iradeleriyle mücadele edemeyecekleri varsayımını içeren genel yaklaşımdır. Anne olmayı, “doğası gereği” edilgen ve sabit sayan erkek egemen anlayış, kadınların illa ki başka bir yapı tarafından “kandırıldığını” varsaymaktadır. Sosyal bilimlerin en çok “özne”ye vurgu yaptığı bir dönemde, bir toplumsal hareketin eyleyenlerinin yok sayılması düşünülemez. Politik uzantıların ve yapıların etkisi bir yana, kendilerini “anneler” olarak tanımlayan ve kolektif bir kimlik etrafında toplanan öznelerin eylemleri esas alınmalıdır.

Barış Anneleri örneğinde anneliğin diğer toplumlarda ve diğer dönemlerde olduğu gibi birleştirici olamamasının temel nedeni, ulusal çelişkilerin kadınlık, an-

nelik gibi kimliklerden çok daha belirleyici bir rol oynamasıdır. Kürt annelerinin Türk annelerine yaptığı çağrı, savaşı yaratan koşullar ortadan kalkmadığından naif bir dilekten öteye gidememiştir.

Sonuç Yerine

“Gecekondu semtinde oturduğumuzdan, dedikodu olur diye dışarı çıkmazken, oğlumun içeri girmesiyle tam tersine, bu sefer eve girmez oldum.” “Eskiden gittiğim yerde saat beş oldu mu yüzüm al al olurdu. Eve geç kaldım, gitmeliyim diye. Oysa şimdi bazen gece on iki, bazen de hiç gitmediğim günler oluyor. Kocamın ne düşündüğü, ne dediği açıkçası umurumda değil.” “Ev işlerinin öyle çok da önemli olmadığını, hayatta çok daha önemli şeyler olduğunu oğlum içeri girince anladım. Gerçi şimdi de yemek, bulaşık, temizlik, çamaşır gibi işler yapmıyor değilim. Fakat eski titizliğim yok. Hatta bazen yapmadığım da oluyor” (Pervan, 1990: 45).

Kendim ezilmiştim, bir bayan olarak kendim ezildim, eşimin tarafından olsun, kaynana tarafından olsun. Bunun için diyordum ki biraz bilinçli olayım. Kocam beni dövmeyle alışmış. Bir gün kalktı gene, çullandı dövmeyle. Ben onun yakasına bir yapıştım burdan, bir yumruk göğsüne... “Bir vur, seni öldürürüm” dedim. “O eski Gülşah öldü” dedim. Bu durdu. (Tağaç, 2008).

Bu metin, her şeyden önce, bir “kadın tarihi” sunma, kadının tarihteki görünmezliğinin kırılmasına katkıda bulunma amacıyla yazılmıştır. Çocuk sahibi olmak, gerek üretimden gerek toplumsal mücadeleden kopmayı gerektiren/bunu zorunlu kılan bir süreç olarak algılanmaktadır. Oysa tam tersi de mümkündür.

Anne olmak kadın için yalnızca bir çocuk dünyaya getirmeyi değil aynı zamanda belli bir toplumsal kimliğin parçası haline gelmeyi ifade eder. Kadının edindiği bu yeni kimlik cinselliğinden büyük ölçüde arınmıştır. Kadından, ailesine değil topluma yeni bir fert getirmenin sorumluluğuyla hareket etmesi beklenir. Bu kimlik bir yandan kadından sınırsız fedakârlık bekleyerek ona büyük bir yük getirirken diğer yandan ona anne olmadan önce sahip olmadığı bir “saygınlık” kazandırır. Annelerin öznesini oluşturduğu siyasal hareketlerde de anneye geleneksel olarak biçilen “fedakârlık” hali, onun alanlara çıkmasını meşrulaştıran bir rol oynamıştır. Anne canı pahasına dahi olsa çocuğunun güvenliğini ve sağlığını düşünmek zorundadır. Hangi sınıf ve ulustan olursa olsun bir annenin, çocuğunun karşılaştığı tehlike karşısında onu kurtarmak için savaşaçağı düşünülür. Bu mücadele toplum nezdinde son derece meşrudur. Böyle bir tespit ister istemez “kadın doğasına” gönderme yapsa da, politik alanda kolektif kimliğin inşasında azımsanamaz bir etki yaratmıştır. 1970’lerden bu yana örgütlenen anneler işte bu meşruiyete dayanarak hareket etmiştir.

Pek çok kadın için sokağa çıkmak, siyasal etkinlik içinde olmak özel alandaki konumlarını da iyileştirmiştir. Feminist taleplerle başlamayan kalkışmalar, ev içi eşitsizliklerin giderilmesi yönünde adımlara evrilebilmiştir. Daha önce kocasından şiddet gören, söz hakkı olmayan, çalışmasına izin verilmeyen kadınlar

“kendilerini kanıtlamış,” yalnızca alanlarda değil evde de kazanımlar elde etmeyi başarmışlardır.

Şüphesiz bu makalede bahsedilen hareketler feminist hareketler değildir. Hatta günümüzün feminist anlayışlarının eleştireceği çokça unsuru da içinde barındırmaktadır. Hareketlerin hemen hepsinde kadınların annelik rolleri gereği şiddete karşı olacağı, barışı savunacağı gibi bir öngörüye göre mobilizasyon sağlanmıştır. Böylesi bir yaklaşım annelik kurumunu yüceltmekte, anne olma durumunun kadını erkeğe göre üstün bir konuma yerleştireceğini varsaymaktadır. Oysa anneliği yücelterek kadını biyolojik özelliklerine göre tarif ettiği için onu ev-aile-çocuk bakımı gibi işlerin “doğal” yürütücüsü haline de getirir, mevcut algıyı normalleştirir. Ancak ne kadar özcü bir anlayışa dayanırsa dayansın anne hareketleri, toplumsal bir hareketin örülmesi aşamasında anneliğin sunduğu olanaklardan etkin biçimde faydalanabilmiştir: kendilerine biçilen “kutsal” role sıkı sıkıya sarılan, “hayat veren” “can veren” anneler, verdikleri canın hesabını sorma yoluna gitmiştir. Veyahut polis şiddetine uğramamak için (son zamanlarda işe yaramasa da) hakları olan “saygı”yı talep etmiş, anne olduklarını hatırlatmışlardır. Diğer bir deyişle kadınlar, kendilerini bir bakıma güçsüz kılan kimliklerini “ezilenlerin silahı” haline getirmeyi başarmıştır.

Kaynakça

- Açık, N. (2002) “Ulusal Mücadele, Kadın Mitosu ve Kadınların Harekete Geçirilmesi: Türkiye’de Çağdaş Kürt Kadın Dergilerinin Bir Analizi”, Bora, A. ve A. Günel (der.), *90’larda Türkiye’de Feminizm* içinde, İstanbul: İletişim, 279-307.
- Akal, E. (2003) *Kızıl Feministler*, İstanbul: Tüstav.
- Amnesty International (1985) *Turkey: Testimony on Torture*, London: Amnesty International Publications.
- Arendell, T. (2000) “Conceiving and Investigating Motherhood: The Decade’s Scholarship”, *Journal of Marriage and the Family*, 62 (4): 1192-1207.
- Beauvoir, S. (1974) *The Second Sex*, New York: Random House.
- (2002) “Cumartesi Anneleri’nden ‘Cumartesi’”, <http://www.bianet.org/>, indirilme tarihi: 12 Ocak 2007.
- Bianet (2004), Cumartesi Anneleri: Kaybedenler Yargılsın, <http://www.bianet.org>, indirilme tarihi 17 Mayıs 2004
- Bora, T. (2006) *Medeniyet Kaybı*, İstanbul: İletişim.
- Çağlayan, H. (2007) *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*, İstanbul: İletişim.
- Çekirge, F. (2006) “Erdoğan Tepkileri Bile Bile Çekmiş”, *Hürriyet*.
- Çekmeci, S. (1989) “Açlık Grevleri 88 ve Cezaevleri”, *Dünün ve Bugünün Defterleri. Türkiye Sorunları*, 2.
- Danacıoğlu, E. (2007) *Geçmişin İzleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Didar Abı. <http://www.barikat-lar.de/>, indirilme tarihi: 31 Mart 2008.
- Disappearances. <http://home.swipnet.se/>, indirilme tarihi: 1 Nisan 2008.
- Emekçi Kadınlar Birliği Bülteni, 1996, 8.
- Evrensel, 1995-2008.

- Forcey, L. R. (1994) "Feminist Perspectives on Mothering and Peace", Evelyn Nakano Glenn, Grace Chang ve Linda Rennie Forcey (der.), *Mothering: Ideology, Experience, and Agency* içinde, New York: Routledge.
- Friedan, B. (1963) *The Feminine Mystique*, New York: Dell.
- Gieve, K. (1987) "Rethinking Feminist Attitudes towards Motherhood", *Feminist Review*, 25.
- Glenn, E. N. (1994) "Social Constructions of Mothering: A Thematic Overview", Evelyn Nakano Glenn, Grace Chang ve Linda Rennie Forcey (der.), *Mothering: Ideology, Experience, and Agency* içinde, New York: Routledge.
- Goodwin, J. ve J. M. Jasper (der.) (2003) *The Social Movements Reader: Cases and Concepts*, Malden, MA: Blackwell Pub.
- Günçikan, B. (1996) *Cumartesi Anneleri*, İstanbul: İletişim.
- Hürriyet, 2006.
- İKD Haber Bülteni, 1983a, 4.
- İKD Haber Bülteni, 1983b, 8.
- İKD Haber Bülteni, 1984a, 2.
- İKD Haber Bülteni, 1984b, 4-5.
- İKD Haber Bülteni, 1986, 2.
- Jin ü Jiyen, 1999.
- Kadınların Sesi, 1976a, 8.
- Kadınların Sesi, 1976b, 10.
- Kadınların Sesi, 1976c, 11.
- Kadınların Sesi, 1977a, 20.
- Kadınların Sesi, 1977b, 1-22.
- Kadınların Sesi, 1978a, 30-9.
- Kadınların Sesi, 1978b, 32-11.
- Kadınların Sesi, 1978c, 33-12.
- Kadınların Sesi, 1978d, 34-14.
- Kadınların Sesi, 1978e, 35-15.
- Kadınların Sesi, 1979, 45.
- Kadınların Sesi, 1980, 56.
- Kayılı, E. (2004) "'Çıplak' İtaatsizlik Olarak 'Cumartesi Anneleri'", Özbek, M. (der.), *Kamusal Alan* içinde, İstanbul: Hil Yayınları.
- Koçali, F. (2004) "'Cumartesi Anneleri'nin İnadi", Özbek, M. (der.), *Kamusal Alan* içinde, İstanbul: Hil Yayınları.
- Kural, B. (2012) "Erdoğan Açlık Grevlerini Çözsün", <http://www.bianet.org>. indirilme tarihi: 03.12.2012.
- Kürkçü, E. (1988), Ed. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim.
- Mater, N. (2001) "Galatasaray Devam Etseydi", <http://www.bianet.org/>, indirilme tarihi: 1 Nisan 2007.
- Mepharm, J. (Kasım-Aralık 1987) "Turkey: Reading the Small Print", *MERIP Middle East Report, Human Rights in the Middle East*, 149.
- Milliyet, 2004.
- Orhan, G. (2007) Emine Ocak ile görüşme, İstanbul: 26 Ekim.

- Orhan, G. (2007) Gülten Kahraman ile görüşme, İstanbul: 15 Ekim.
- Orhan, G. (2007) Şükriye Nazari ile görüşme, İstanbul: 18 Ekim.
- Orhan, G. (2008) Gülşah Tağaç ile görüşme, İstanbul: 22 Ocak.
- Orhan, G. (2009) "Annelik ve Politika: Barış Anneleri'nin Öğrettikleri", *Toplum ve Kuram*, 1.
- Özcan, A. N. (1999) *PKK (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi, Yöntemi*, Ankara: ASAM.
- Özkan, N. (1986) *Cezaevi Cezaevi: 1980-1986 Cezaevlerinden Kesitler*, İstanbul: Onur Yayınları.
- Özzümrük, A. H. ve Ümit Efe (1993), Didar Abla, İstanbul, Barikat.
- Pervan, M. (1990) "Cezaevinde Çocukları Bulunan Annelerin Politikleşmesi Üzerine", *Kaktüs*, 12.
- Rich, A. (1995) *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution*, New York: Norton.
- Rucht, D. (1996) "The Impact of National Contexts on Social Movements Structures: A Cross-Movement and Cross-National Comparison", McAdam, D., J. D. McCarthy ve M. N. Zald (der.), *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings* içinde, Cambridge [England]; New York: Cambridge University Press.
- Ruddick, S. (1980) "Maternal Thinking", *Feminist Studies*, 6, 2.
- Sabah, 2004.
- Sosyalist Kadın, 1995, 4.
- Sosyalist Kadın, 1996, 1.
- Thompson, P. (1999) "Tarih ve Topluluklar", *Geçmişin Sesi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tilly, C. (2004) *Social Movements 1768-2004*, Boulder: Paradigm Publishers.
- Turgut, A. (2007) *Sessizliğe Karşı*, İstanbul: Ant Kitap.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı (1996). *İşkence Dosyası: Gözaltında ya da Cezaevinde Ölenler, (12 Eylül 1980- 12 Eylül 1995)*, Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı.
- Türkiye'de Cezaevleri: Helsinki Gözlem Komitesi Raporu (1991) İstanbul: İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi Yayınları.
- Türkmen, E. A. (Ocak 2003) "İHD'nin Son Genel Kurulu: 'Bizim Sol' ve İnsan Hakları", *Birikim*, 165.
- Whitter, N. (2002) "Meaning and Structure in Social Movements", Meyer, D. S., N. Whittier ve B. Robnett (der.), *Social Movements: Identity, Culture, and the State*, New York: Oxford University Press.

Telaşsız Görünmeye Çalışan Bir Kafka: Bir “Uyumluluk Beklentisi” Olarak Neo-Liberal Siyaset¹

Kadir Gülen

Özet

Burjuvazinin politik algısı, Sovyet komünizminin çöküşünden sonra, belirli bir formata göre biçimlendirilmiş “siyasetin sonu” fikri ile karakterize edilmiştir. Dünya, sermaye birikimi rejiminin önüne çıkan tüm bariyerlerin etrafını daha kolay dolaşabildiği bir tarihsel moment ile karşı karşıyadır. Bu makalenin amacı, kapitalizmin finansallaşmasıyla ortaya çıkan, neoliberal siyaset kurgusunun toplumsal/siyasal ilişkileri belirli “keyif kategorileri” ve “teknik tavırlar” yardımı ile aşmaya çalıştığını göstermektir. Siyasal olandan beklenen hegemonyanın, antagonizmanın ya da dost/düşman ayrımının biçimlendirdiği çatışmacı ilişkileri, karşılıklı anlaşmanın, problem çözmenin ve bireyselleşmenin hazcı kanallarına yönlendirmesidir. Berlin Duvarı’nın yıkılmasından sonra ortaya çıkması beklenen renkli tablo yerini etnik çatışmaların, sömürünün ve ekolojik tehditlerin birikimli toplamına bırakmıştır. Bu süreç, kapitalist toplumların siyasal hayatını şekillendiren problemlerin teknik prosedürlerle aşılamayacağı bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Neo-Liberalizm, Siyaset, Keyif, Antagonizma, Finansallaşma.

Abstract

A Kafka Pretending To Be Unruffled: Neoliberal Politics As An “Expectation of Harmony”

Bourgeois perception of politics, in the aftermath of the collapse of the USSR, has been characterized by the notion of “the end of politics” formed according to certain features. That the regime of capital accumulation can avoid effortlessly all barriers is a significant part of the current historical moment. The article aims to present that the neoliberal fiction of politics, which emerged out of the financialization of capitalism, attempts to supersede social/political relations via certain “enjoyment categories” and “technical instruments”. What is expected from the political is to divert antagonistic relations formed according to the notions of hegemony, antagonism and ally/enemy difference into the hedonistic channels of collective agreement, problem solving and individualization. The cumulative effects of ethnic conflicts, exploitation and ecological threats have substituted the joyful tableau, which was long expected after the collapse of the Berlin Wall. This process proves the fact that the problems of the political life in capitalist societies cannot be superseded via technical procedures.

Keywords: Neo-Liberalizm, Politics, Enjoyment, Antagonism, Financialization.

1 Başlık, Cemal Süreya’nın “Göçebe” isimli şiirinde geçen bir mısradan alıntıdır. “Ellerim gece yatısına çağırılmış / Ve telaşsız görünmeye çalışan bir Kafka gibi / Yüzüm giyotine abone.”

* İktisatçı.

Giriş

Portekizli ünlü edebiyatçı Fernando Pessoa'nın *Anarşist Banker* (2006) isimli kısa romanında, modern burjuva pragmatizminin meşru zemini tartışma konusu yapılır. Bir akşam yemeğinde, iki arkadaş burjuva gerçekçiliğine ilişkin olarak sohbet etmektedir. Arkadaşlardan birisi, ki zengin bir bankerdir, aynı anda hem anarşist hem de banker olunabileceğini düşünmektedir. Hatta ona kalırsa, en hakiki ve dürüst anarşist eylem, kendi sefil çıkarından başka bir şey düşünmemekten geçmektedir. Banker para kazanmaya başladıkça ve daha çok para kazandıkça, tüm toplumsal eşitsizliklerin, liberal arketiplerde olduğu gibi, doğal insanlık durumundan kaynaklandığını düşünmeye başlar. Banker, tam da bu noktada, toplumsal ve bireysel arasındaki asimetrik çizgiyi aşma fikrini devrimcileştirir. Bankere kalırsa, toplumsal kurumlar ve ilişki setleri, her zaman için bireysel dünyamızı köleleştirme niyeti ile iş görürler. Bir başka biçimde ifade etmek gerekirse, toplumsal olan bireysel olanın "kadim" düşmanıdır. Bu yüzden, kölelikten kurtulmak için bireyin kendi sosyal konumunu ve bu konumdan türeyen çıkarını doğru bilmesi elzemdir. Bankere göre işin özü kısaca şudur; toplumsal yapı sizi acımasızca köleleştiriyorsa, yapabileceğiniz en iyi iş topukları yağlayıp kölelikten olabildiğince uzağa kaçmaktır. Roman, burjuva politik düşüncesinin bireysel ve toplumsal arasındaki gerilimden beslendiğini göstermesi bakımından, iyi bir örnektir.

Burjuva düşüncesinin içine girmek, politikanın kökenini ya da kaynağını buradan yola çıkarak anlamlandırmaya çalışmak, "başkalarından kopmuş bireylerin" kaygılarını ilk sıraya koymak zorunluluğunu beraberinde getirir. Zamanımızın egemen perspektifi olarak post-politik siyaset kurgusu, özgür bireyin toplumsal bağılıklardan kurtulduğu bir dünyanın müjdesini vermiştir. Buna göre, artık radikal ya da partizan grup siyaseti müzedeki yerini almalıdır. Hiç şüphesiz, Sovyetler Birliği'nin ve sosyalist blokun çözülmesi ve bunun sonucunda, kapitalizmin dünya siyasetinin tek egemen figürün haline gelmesi, bu paradigmanın yeniden canlanabilmesi açısından çok önemli bir kırılma noktasıdır. Küreselleşmeciler liberal kuramcılara göre, böyle bir dünyada şirketlerin karar yetileri ve siyasal iktidarın etkisizleşmesi sayesinde, paranın, metaların ve bedenlerin (insanların) serbest dolaşımı garanti altına alınmıştır. Komünizmin çöküşünden sonra, süreç tek bir akıl biçiminin egemenliğine doğru akmaktadır; bu da bireyin hazcı pratiklerinden başka bir şey değildir.

Başka bir biçimde ifade etmek gerekirse, bütün akılsallık biçimleri, yerini bireysel olanın dünyadan aldığı *keyif* çeşitlerine bırakmıştır. Çünkü post-politik vizyon sahiplerine kalırsa, artık *Klasik Modernleşme* dönemi kapanmıştır. *Risk Toplumu*'nda yaşamayı öğrenmek zorundayız. Bu yüzden, bundan böyle siyasal düşünürken iktidar ve belirli bir grubun hegemonyası arasındaki göbek bağıni önemsemek zorunda değiliz. Artık, politik olanın konusu, bireylerin kendi kişisel keyiflerini hangi yollarla arttırabileceği problemi etrafında çizilmelidir. Siyasalın

hedefi, bireylerin önüne çıkan problemlerin yine bireylerin teknik becerileriyle çözüme bağlandığı bir pratikler bütününe etkinleştirmesi olmalıdır. Yani, bundan böyle, liberal demokrasinin "uyumlu" sularında yolumuzu bulmaya çalışmaktan başka bir çözüm aralığı pek ortalarda görünmüyor.

Siyasetin uyumluluğu fikri kendini şöyle göstermektedir: "Siyasal *potestas*'ı (erk) herhangi bir fikrin *imperium*'unun (egemenlik) ya da bir grubun *telos*'unun içine yedirmekten vazgeçmek; bunun yerine, siyasal *potestas*'ı çalışma, mübadele etme ve keyif alma türü sekülerleştirilmiş etkinliklerin gücüne yaklaştırmak" (Ranciere, 2007: 20). Ranciere'e göre, uyumluluk fikri, gücü herhangi bir grubun elinden alıp bireylerin etkin stratejileri ve hedeflerine koşturmaktadır. Siyasi bir kategori olarak keyif, bireyler ya da devletlerarası ilişkilerde ortaya çıkabilecek problemlerin çözümüne karşı duyulan radikal bir *laksizm*'dir –yani uzlaşmaya ve hoşgörüye gösterilen gereğinden fazla eğilim. Gerçekten de bireyciliğin geri dönüşü ve siyasal olanın belirli bir tekniğin uygulanmasına indirgenmesi, post-politik perspektifin birbirine dikişlediği iki temel fikirdir.

Bu makalede dile getirilen tezin nirengi noktası, kendisini bu "iyimser" fikriyatın tam karşısında konumlandırmaktadır. Dizginlerinden boşanmış küresel kapitalizm, çağımıza egemen olan politik antagonizmanın duvarlarını yıkarak değil, sürekli bir biçimde inşa ederek var olmaktadır. Liberal kuramcıların kulağımızın dibinde çaldığı eğlenceli müziğin tersine, toplumsalın uyumsuz karakteri deneyimlediğimiz zaman aralığına hiç de yabancı değildir. Kısacası, "bugün politika aşılmıyor ve de problemlerin çözüm bulabileceği başka bir hayat kaynağı da pek ortalarda görünmüyor" (Mulgan, 1995: 29).

Post-marxist siyaset kuramcısı Chantal Mouffe, *Siyasal Üzerine* isimli kitabında, siyasetin kurucu ögesi olan antagonizmanın önünü bilerek kesen küreselleşmeci liberal kuramcılara –özellikle Ulrich Beck ve Anthony Giddens– kelimenin tam anlamıyla ateş püskürmektedir. Mouffe'un, durduğu yer itibarıyla, post-politik siyaset perspektifine nazaran daha "tutarlı" olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşın bu, Mouffe'a karşı eleştirel bir duruşu elden bırakmak gerektiği anlamına gelmez. Çünkü post-marxist perspektif, eninde sonunda sınıf siyasetini bütün siyasal etkinliklerden "herhangi biri" gibi görmek derdinde iken, liberal niyet, tam olarak sınıf siyasetinin "içini boşaltmaya" çabalamaktadır. Bu nedenle, bu makalede her iki yaklaşım eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulacak, siyasal uyumluluk fikrinin ortaya çıktığı tarihsel koşulların irdelenmesinin ardından Ulrich Beck, Anthony Giddens ve Chantal Mouffe'un fikirleri ele alınacaktır.

Bir Binaktaşı Olarak "Çıkargütmezlik" Siyaseti

Sermaye birikimi, tarihsel serüveni içerisinde, her zaman "önalıcı/sınırlandırıcı" ayak bağlarından kurtulmaya çalışmıştır. "Kapitalizm, tüm uzamsal bariyerleri ortadan kaldırma ve Marx'ın belirttiği gibi, 'uzamı zaman içinde yok etme' eğilimi

İçindedir” (Harvey, 2008: 81). Bu konuda kapitalizmin hakkını teslim etmemek ona haksızlık etmek olur. Gerçekten de üretim ve finansman ile ilgili zamansal engelleri daha hızlı bir biçimde aşacak şekilde, “ölçeğin içine yedirme” becerisi sayesinde, kapitalizm, yeni iktisadi birikim safhalarının yolunu açabilmiştir. Aynı şekilde, küresel kapitalizmin siyasal tahayyül sınırları da, toplumsal bir ilişki olarak sermayenin yeniden üretimi ve evrimi ile paralel bir seyir çizmektedir. Sermayenin birikiminin muhtelif krizleri, siyasal fikirlerin krizini ve dönüşümünü de beraberinde getirmektedir. Her toparlanma ve genişleme evresi, insanlık tarihin ortadan kaybolduğuna ve burjuva sosyal düzeninin aşılması mümkün olmayan tek yönlülüğüne duyulan derin bir güven duygusunu bünyesinde barındırmaktadır. Post-politik vizyon, bu liberal niyet ile aynı karede resmedilmelidir.

Siyasal uyumluluk fikri, biraz önce de söylediğim gibi, insanlık tarihini sürekli ve birbirini bağlamayan olaylar dizisi biçiminde düşünmekten yana olmuştur. Çünkü tam olarak bu sayede, burjuvazinin kitlelerin politik etkinlikleri hakkında “umursamaz” tavırlar takınması mümkün hale gelebilir. Bir başka deyişle, bu kavrayışa göre, kitleler çocuk ruhludur ve onlardan zarar gelmesini beklemek anlamsızdır. İnsanın aklına Gustave Flaubert’in *Duygusal Eğitim*’i geliyor. Burada, 1848 devrimlerinin tarihsel gerçekliği ve çalkantılı atmosferi, roman kahramanların söylemlerine yedirilerek resmedilmiştir. Ancak karakterler olan biten karşısında *telaşsız* ve *kaygısız* kalmayı yeğledikleri bir tarihsel süreci imlemektedirler. Devrim, törensel bir teatrallik içerisinde gerçekleşmektedir. Sanki “ulusal muhafızların bariyerleri üzerine doğru yaptığı atlı saldırı ‘uzak bir gürültü’ olmaktan” öte bir anlam taşımaz (Flaubert, 2011: 264). Romanın figürleri, Flaubert tarafından bilinçli bir şekilde politik eylemlilikten uzak tutulmuştur. “Böylece, tarihi olaylar sistematik olarak kendi politik anlamlarını yitirmişler ve sadece çağın hataları olarak, karnavalımsı bir devrim halinde sunulmuşlardır” (Flaubert, 2011: 488).

Bugün politik kurgunun niteliğini belirleyen şey, Flaubert’in *Duygusal Eğitim*’de ortaya koyduğu tarih yorumundan pek farklı değildir. Günümüz egemen perspektifi, romanın başkahramanı *Frederic Moreau*’nun saygın ruhunu yardıma çağırmakta pek gecikmemiştir. Gerçekten de politikanın anlamsızlaşması ve uzak bir ses haline dönüşmesi, post-politik *Zeitegeist*’in temel kurgusudur. Şöyle ki, Batılı demokrasilerin ilerici güçleri ve demokratikleşme adına yürürlüğe koydukları teknik pratikler, bütün siyasal antagonizmaların çabucak içine tıkıştırıldığı büyük bir konteynırdan farksızdır. Antagonizmanın buharlaşması, tam olarak şu anlama gelir: “Tarih, ya burjuva olacaktır ya da var olmayacaktır” (Flaubert, 2011: 489).

Bugün siyasala olmakta olanı kavrayabilmek adına, geniş bir tarihsel aralığı kullanıma sokabiliriz. Fransız felsefeci Alain Badiou (2010) yirminci yüzyılın tarihini üç farklı perspektiften takip etmemizin mümkün olduğunu düşünmektedir: 1) *Komünizm’in yüzyılı*: “14–18 savaşıyla, Ekim 17 devrimini de kapsayan savaşa başlar, SSCB’nin çöküşü ve soğuk savaşın sonuyla tamamlanır.” 2) *Suç’un yüzyılı*:

"Bu durumda yüzyılın kalbinde suçların ölçüsü olan Suç, yani Avrupa Yahudilerinin kökünün kazınması yer alır." 3) *Sermaye'nin yüzyılı*: "Kısıtlamasız Pazar ile hudutsuz demokrasinin mutlu mesut birlikteliği, sonunda zincirinden boşanmış istenç patolojilerini gömerek, yüzyılın anlamını pasifleştirme ya da vasatlığın bilgeliği olarak inşa etmiş olur."

Elbette, yukarıda sıralanan perspektiflerin dışında kalan muhtelif tarih okumaları da yapılabilir. Ne var ki, istisnayı belirleyecek olan, her zamanki gibi yine sermayenin taleplerinden başkası değildir. "Sosyologlara göre, kolektif bağlardan kurtulmuş bireyler olarak, köhne bağlılıkların kısıtlamadığı, yeni yaşam tarzları geliştirebildiğimiz bir "ikinci modernite"ye geçtik" (Mouffe, 2010: 7). Bu ikinci post-politik modernite varsayımı, klasik liberalizmin soyut/tarih dışı insan kavrayışının basit bir epistemolojik kopyasına yaslanır. Gerçekten de, küresel kapitalizmin ABD hegemonyası öncülüğünde yeniden düzenlendiği 1970'lerin sonu pek ortalıkta görünmeyen nostaljik bireyciliğin hortlamasına neden olmuştu. Badiou'ya göre, çağımızın garipliklerinden biri burada ortaya çıkmıştır. "Filozofun mesaisi 'yüzyılda nelerin olup bittiği değil, nelerin düşünüldüğü' sorunsalı etrafında şekillenmelidir" (Badiou, 2010: 15).

Yirminci yüzyıldan uzaklaşıp biraz daha geriye gidebiliriz. Bu bağlamda, örneğin "liberalizm ve Marksizm ondokuzuncu yüzyılda *neleri* düşünüyordu?" diye sorabiliriz. Çağın politik *zeitgeist*'ini oluşturan klasik liberalizm, Benjamin Barber'ın (1998: 50) metaforuna başvuracak olursak, modern toplumu büyük bir "hayvanat bahçesi" olarak tahayyül ediyordu: herkesin herkese karşı "amansız" savaşı. Tarihin devindirici gücü ve bütün toplumsal yapıyı boydan boya kat eden büyümlü yaratım, "özne" kategorisiydi. Liberal özne, tarihin başlangıcından bitişine dek uzanan tüm kavşakları işgal etmişti.

Marksizmin liberalizme göre özgünlüğü, tarihsel süreç içerisinde şekillenen sınıf kavgasını liberal öznelciliğin yerine geçirerek, üretim biçiminin belirli bir türü ile beraber düşünmesiydi. Bu aynı zamanda liberal toplumun "kaçınılmaz sonuna" işaret ediyordu: Karl Marx ve Friedrich Engels için sosyalist devrim, ancak burjuva toplumun refah damarlarını tıkamaya başlayan "üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki çelişkilerin" yeterince yetkinleştiği bunalım dönemlerinin ardından ortaya çıkabilirdi. Engels 17 Kasım 1856 günü Marx'a gönderdiği mektubunda şöyle yazmıştı; "Devrim için bugünkü kadar elverişli bir alan bulmak kolay olmayacaktır... Ne mutlu ... ancak büyük bir yüreklilikle ve en büyük karar ve azimlilikle bir şey yapılabilir, çünkü, artık bu kez suların yükselişi 1848'deki kadar hızlı olmayacaktır" (Marx, 2005: 11).

Marx ve Engels, iktisadi büyümenin yükselişe geçtiği ve burjuvazinin bütün karşı koymaları kolayca etkisizleştirebildiği "gönenç" dönemlerinde, gerçek bir devrimin "imkân" dâhilinde görülemeyeceğini düşünüyorlardı. Böyle zamanlarda, burjuvaziye karşı verilen her türden savaşım, sosyo-politik gücün kalın çekirdeğine

çarparak savrulmaya mahkûmdu. Yine de, sosyalist devrimin herhangi bir iktisadi krizden sonra ortaya çıkacağı konusunda hemfikirdiler: kapitalist üretim tarzı, böyle zamanlarda “bunalıma” ve “devrime” karşı koyacak tedavi araçlarından ke-sinlikle yoksundu. Bir başka deyişle, kapitalist sosyal düzen, ünlü edebiyatçı Stefan Zweig’in kendi sonunu trajik bir biçimde hazırlayan öykü kahramanlarına –sürekli olarak ölmektedirler– benzer şekilde solup gidecekti. Tabutun son çivisini çakacak olanlar ise proleterlerden başkası değildi.

Şüphesiz, bu resim yirminci yüzyıla gelindiğinde fazlasıyla değişik tonlar kazanmıştır. Faşizmlerden komünizmlere kadar bütün siyasal projelere sirayet etmiş olan yeni politik niyet şuydu: dünyayı, ondokuzuncu yüzyılın liberal ilkelerine gönülden bağlı ve dünyada olup bitenleri kendi habis çıkarı namına uzaktan seyreden “serbest mübadelecî” öznesinden kurtararak, “yeni bir insan tipolojisi” yaratmak. Faşizm, özneye dayanışmacı ve ulusalcı köklerini iyice ezberlemesini öğütlüyor iken, sosyalizm, kapitalist rekabetin ve tahakkümün yerine, bürokratik yollardan toplumsal işbirliğini teşvik ediyordu. Gerçekten de, yirminci yüzyılın sonlarında ortaya çıkan “ton farkı”, geçmişin tüm büyük politik programlarının altını oymuştur. “Tuhafılık, yeni bir insanı politik olarak yaratmayı kimsenin dert etmemesidir; tersine, dört bir yandan gelen talep, eski insanın korunması yönündedir” (Badiou, 2010: 10). Demek ki, neo-liberalizm yeni bir “insan özne” yaratmak ihtiyacına girene dek, eski insan prototipi ile avunacağız. Çünkü sosyalist sol şimdilerde bunu yapabilecek kadar güçlü ve toparlanmış görünmüyor. Sonuç olarak, “20. yüzyıl kapitalizmin ve dünya pazarının zafer yüzyılı olur” (Badiou, 2010: 9).

Muzeffer neo-liberal kapitalizm tarafından niyetlenen amaç, tam olarak şöyleydi: siyasalın bağrında devinen “biz/onlar” ya da “dost/düşman” yarığını yedegine alan gerçek antagonistik ilişkiler yerine, “karşıt kampların sönümlendiği” ve rakip bireysel çıkarlar arasındaki uyuşmazlığın fikir birliği sayesinde kolayca tatlıya bağlandığı, diyalojik varsayımlı ilişkiler geçirmek. Neoliberal çığırtkanlık, Marx’ın bahsettiği “geçmişin ruhlarını kaygıyla yardıma çağırma” işini büyük bir memnuniyetle üstlendi (2007: 14). Smith ve Ricardo’nun hayaletleri, akademik kulislerde geziniyordu. Keynes’in o çok meşhur “politikacılar, ölü iktisatçıların kölesidir” sözü, yeni politik paradigmaların temel düsturu haline geldi. II. Dünya Savaşı sonrasında sağlanan büyümenin getirdiği ferahlık nedeniyle pek ortalarda görünmeyen liberal bireycilik, bir kez daha Friedrich v. Hayek, Milton Friedman ve onların halefleri tarafından altın tepsi içinde politikacıların kucağına sunuldu.

“Başıbozuk Modernlik”ten “Yan Etkiler Modernizmi”ne

Siyasal uyumluluk fikrinin serpilip geliştiği tarihsel koşulları açıkladıktan sonra, post-politik kuramcıların görüşlerini ele alabiliriz. Alman sosyolog Ulrich Beck’e kalırsa, siyasalın aşıldığı hakkındaki liberal kurgunun yerine, *siyasalın yeniden icat edildiği bir dünyada yaşadığımız fikrini* ikame etmek zorundayız. Beck,

siyasal-olanın yenilikçi doğasını, sırtını dayadığı *düşünümsel modernleşme* kavramı aracılığıyla tahayyül etmiştir. Düşünümsel modernleşmeden anlamamız istenen şey tam anlamıyla şudur: "Modernliğin bir devri bitmekte ve henüz ismi olmayan ikinci bir devri ortaya çıkmakta; bu ise, siyasal seçimler, hükümetin devrilmesi ya da devrimler yoluyla değil, normal ve bildik olanın, yani Batılı sanayi toplumunun şablon ve tarifesine göre başına buyruk bir şekilde yürüyen modernleşmenin gizil yan etkisi olarak gerçekleşmektedir" (Beck, 2005: 57).

Beck'e göre, yakın geçmişte, Avrupa'nın siyasal tını, büyük bir fenomenolojik iklim değişikliğine uğramıştır. Yazarımıza göre, tedrici bir biçimde, "Sanayi toplumu"ndan "Risk Toplumu"na geçmekteyiz –bu dönüşümün ne zaman tamamlanacağını hep beraber deneyimleyip göreceğiz. Bu düşünümsel evrilme, modernizmin kendi başına buyruk kötücül güçlerini evcilleştirip, siyasalın içinde düşünülebilir kılma gayretini gündemine almıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılması, klasik/sınai modernleşmenin bagajına aldığı "uzmanlaşma", "hesaplanabilirlik" ve "araçsal rasyonalite" gibi kategorileri tarihten silmiştir. Modernizmin hasıraltı ederek görmezlikten geldiği ve sürekli bir biçimde yeniden ürettiği "risk" ve "emniyetsizlik" kategorilerinin karşısında, tedbir niyetiyle kullanılabilecek siyasal araçların sinir uçları körelmiştir. Artık, tam anlamıyla egemen olması beklenen ikinci modernitenin, tamam etmeye niyetlendiği alfabenin anahtar kavramlardan bazıları şunlardır: "çift değerlik", "çokluk", "yan yanalık", "belirsizlik", "bağlamın oynaklığı" vb.

Burada esaslı bir dönüşüm söz konusudur. Siyasal olanın yörüngesi parti, sendika veya meclis koridorlarından, uzman teknikerlerin, sıradan vatandaşların veya kamusal tartışmaların uzlaşımçı pratiklerine kaymıştır. Bir başka deyişle, klasik sağ/sol ayrışmasının lağvettiği bireysel olan ile ilgili özel alan siyaseti, kolektif tartışmalar ile olan ortaklığını sonlandırarak, siyasal arenanın merkezine yerleşmiştir. Bundan böyle, insanlar beyaz peynir yerken ya da arabalarının deposunu doldururken, ödeyecekleri paradan ziyade, kişisel sağlıklarını ya da doğaya verdikleri zararın boyutunu düşünecektir. Bu durum, Beck tarafından *alt-siyaset* olarak tanımlanır: "Sanayi çağına siyasal dizilimi bir yandan *siyasal olmaktan çıkarken*, öte yandan, sanayi ideolojisinde siyasal bir nitelik taşımamış olanlar *siyasallaşır*" (2005: 154).

Beck için, burjuva toplum düzeni, siyasal dönüşümün bu kaçınılmaz evresini kapitalizm/komünizm zıtlığının çözülmesinden sonra deneyimlemek zorunda kalmıştır. Genetik alanında, ekoloji ile ilgili problemlerde ya da teknolojik yeniliklerin getirdiği topyekun intihar etme tehditlerinde ortaya çıkan düşünümsel siyaset, Beck'e göre, burjuva evrenselciliğinin semptomudur. Bir başka deyişle, bu durum burjuva ilerlemesinin kendi içini oymasından başka bir şey değildir. Tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan modern değer üretimi, olumsuz sonuçları nedeniyle kendi kuyusunu kazmak zorunda kalmıştır.

Burada Hegel'in sivil toplumun içinde gelişip palazlanan "ayaktakımı" ile ilgili fikirleri aklımıza gelebilir. Bu sınıf gerçekten de burjuva sivil toplumunun semp-

tomuydu. “Sivil toplumun kendi evrensel ilkesini olumsuzlayan bir unsuru, Aklın kendisinin bünyesindeki bir tür Akıldışı: kısacası, onun semptomudur” (Zizek, 2006: 160). Beck, aslına bakılırsa, artık burjuva evrenselciliğinin biz post-politik vizyon sahiplerine anlatacak pek bir şeyi kalmadığını söylemek istiyor gibidir. Bu dünyanın vatandaşları için, klasik modernizmin siyasal antagonizmayı kavradığı meşru zemin, düşünümsel moderniteye özgü yeni karşıtlıklar tarafından anlamsız kılınmıştır. Siyasal olanın semptomu “siyaset-dışı” olandır. Bu fikir, tam anlamıyla, ünlü Alman siyaset bilimci Carl Schmitt’in siyasal eylem ve saiklerin yaslandığı temeli dost/düşman ayrımından çıkarsadığı kuramını ters düz eder. “Mücadele- nin nihai biçimde ortadan kalktığı ya da kaldırıldığı bir dünya pasifize edilmiş bir yerküre, dost-düşman ayrımının olmadığı, dolayısıyla siyasetin de olmadığı bir dünya anlamına gelirdi” (Schmitt, 2006: 55). Avrupa kozmopolitizmi, barışın galip geleceği koşulları devrimcileştirerek, kolektif grup çatışmalarını siyasetin dışına itmiştir ve bu sayede, bireysel olanın etkin güç haline geldiği liberal dünyanın kaçınılmaz yörüngesini çizmiştir.

Tüm dünya devletleri ve halkları, egemenliğin ve ilerlemenin yegâne temsilcisi olarak Batı Avrupa liberalizminin emellerini meşru görse bile, bu durum, Beck’in varsayımlarının doğruluğunun tam anlamıyla ispatlandığının garantisi değildir. Şunu sorabiliriz: sanayi toplumundan risk toplumuna geçiş otomatik ve kendiliğinden bir süreç olarak tahayyül ediliyorsa, bireylerin/toplumların yakın geçmişlerindeki çatışmacı tavırları ile ilgili “fenomenolojik bir indirgemeyi” harekete geçireceklerinden nasıl emin olabiliriz? Bir başka şekilde sormak gerekirse, kendi geçmişlerimizden radikal bir biçimde nasıl kopabiliriz? Zizek’in bahsettiği “Aklın bünyesindeki Akıl-dışı” her zaman olduğu gibi, burada da iş başındadır. “Dünyayı Aklın yönettiğinden emin olduğunda, bu, amacımızın doğrudan gerçekleşmesini önleyecek bir olumsuzluğun her zaman ortaya çıkacağından emin olunabileceği anlamına gelir” (Zizek, 2006: 162). Bir başka deyişle, herhangi türden bir akılcılaştırma, belirsiz bir “karşı-akılcılaştırmanın” zamansız tehdidi ile işlemek zorundadır. Beck’in kitabındaki dinazor beyinli gelenekçiler/köktenciler tam anlamıyla post-politik siyasetin akıl-dışını oluşturmazlar mı?

Beck’in cevabı, ilerlemenin getirilerine duyulan katıksız güven ve bireyler arası uzlaşının inayeti birleştiğinde, “çatışmacı” harabelerin yerini “uyumun” geniş köşklerinin alacağı şeklinde olacaktır. Fakat en iyi günde bile işler bu kadar iyi gitmemiştir. Örneğin etnik kırım, ilk günden beri, düşünümsel modernleşme fikrinin semptomu olarak var olmaya devam etmiştir. Berlin Duvarı’nın yıkılmasından kısa bir süre sonra, siyasal uyumun harikulade birliği, Ruanda’nın iki etnik kabilesinin –Tutsi’ler ve Hutu’lar– birbirlerinin boğazlarını kesmesinde ortaya çıkıyordu. “Ne yazık, Afrika bir türlü gelişemiyordu ve Afrikalılar, globalizmin çoktan aşıldığını ilan ettiği etnik gruplarına bağlılık dolayısıyla birbirlerini doğruyorlardı” (Balkan, 1994: 13).

Yakın zamanlı finansal krizin oluşum aşamalarında Amerika'da yaşanmış etnik ayrımcılığı gözler önüne seren başka bir örnek verebiliriz. 1970'lerin kasvetli bunalım yıllarının sebebiyet verdiği stagflasyon ve faiz oranlarının düzenli seyrinin oldukça üzerine çıkması bankaların çalkantılı bir aralığı deneyimlemesine neden olmuştu. Finans dışı şirketler, kendi aralarında bono ve tahvil piyasaları oluşturarak yüksek faiz oranlarına karşı birleşik bir tavır sergilediler. Bankaların çözümü, düzenli gelir sahibi, iş dünyasında bağlayıcı ilişkilere sahip olan cebi şişkin "beyaz Hristiyan" müşterilere yaltaklanmak oldu. "Bankalar, gelir düzeyinin daha düşük olduğu, Afrikalı Amerikalılar ve Latin kökenlilerin yaşadığı bölgelerden sistemli bir şekilde uzak duruyorlardı" (Dymski, 2010: 87). İşin özü, tüm bunlar olurken, alt-politika, altta kalanların ne halde olduğunu görmezlikten geliyordu. Örmekler çoğaltılabilir. Fakat Beck'in alt politikası, bütün bu olup bitenler karşısında, inandırıcı olmaktan uzaktır.

Giddens ve "Yaşam Politikası"

Anthony Giddens'in toplumsal deneyimin yerel ve kişisel evrimi hakkında yazdıklarına göz gezdirdiğimizde, Beck ile aynı problemleri dert edindiğini görüyoruz. Sibernetik modele yaslanarak işleyen sosyalizm, geçmişten miras kalmış köhne bir akılsallığı korumaya çabalayan muhafazakârlık ve piyasaların tanrısal güçlerine güvenen "neo-liberal kapitalizm; bütün bu paradigmaların politik tutumuna karşı Giddens getirdiği "epistemolojik itiraz" şudur: günümüz politik sorunları, bu perspektiflerin içinde kalınarak çözülemez. Çünkü aydınlanmanın gururlu varisleri olarak sağ ve sol kültür, çetrefilli riskler üreten bir *imal edilmiş belirsizlik* dünyasında yaşadığımızı kavrayamamıştır. Bu iki büyük gelenek, büyük bir kriz içine sürüklenip sorun çözme yeteneklerini tüketmişlerdir. Beck'in *alt siyaset* kuramının tipik bir versiyonu, Giddens'da *yaşam politikası* olarak karşımıza çıkar.

Yaşam politikasının dayanakları şunlardır: (1) Tepeden inme bir sibernetik aklın kocakarı ilaçları inkâr edilmelidir. (2) Devlet aygıtları, etkin güven mekanizmalarını güçlendirmek için göreve çağırılmalıdır. (3) Politik kararların sonuçlarından olumlu/olumsuz etkilenenler her halükarda özerk kılınmalıdır. (4) Bireysel zenginliği maksimize edici kaynaklar yaratılmalıdır. Ve son olarak, (5) Siyasal erk desantralize edilmelidir (Giddens, 2002: 96–97). Toplumsal yaşamı bir uçtan bir uca kat eden imal edilmiş belirsizliklerin üstesinden gelinebilmesi, bireylerin belirli süreçlere yönelik enformasyonları işleme kapasitelerine bağlıdır. Sıradan insanların uzmanlara ve teknik sistemlere duydukları güven tam anlamıyla etkinleştğinde, Giddens'in diyalojik demokrasi² fikrinin karşılık bulacağını düşünebi-

2 Diyalojik demokrasi kavramı, basitçe "demokrasinin demokratikleştirilmesi" olarak tanımlanabilir. Kamusal arenada boy gösteren siyasi failer, birbirleri ile iletişimsel eylem kurarken, bir arada yaşamının tek geçerli yolunun *diyalog* kurmaktan geçtiği bilinci ile hareket ettiklerinde diyalojik demokrasi için bereketli bir alan açılmış olur. Bireyler birbirlerini saygıyla ve önyargısızca dinlemeli, farklılığın ve çok yönlülüğün siyasal olanın biricik aslı unsuru olduğunu kabul etmelidirler. Sağlıklı bir diyalojik demokrasi, bireylerin sadece istediklerini söylemelerine değil, birbirlerini *ötekileştirmeden* dinlemelerine bağlıdır.

liriz. Bu dünyada uzmanlar aşırı iyiliksever canlılardır ve sizinle eleştirel pedagoji hakkında tartışmaktan büyük bir mutluluk duyarlar. “Kurumların düşünömsel oldukları post-geleneksel bağlamda, uzmanların önerileri vatandaşların eleştirilerine açıktır ve edilgen güven yeterli değildir: güven etkin olmalıdır” (Mouffe, 2010: 57).

Diyalojik demokrasi dört temel alanda iş görür. (1) Kişisel yaşam alanı *safilişki*³ denilen ilişki türlerine doğru akmaktadır. Geleneğin çözölmesi ve düşünerek davranmanın yaygınlaşması evliliğin, cinselliğin, arkadaşlığın vb. ilişkilerin niteliğini yapısal bir dönüşöme uğrattır. (2) Demokratikleşmenin ikinci alanı toplumsal hareketlerin ve inisiyatif gruplarının amaçları ile kullanıma sokulur. Toplumsal bir hareket ya da inisiyatif geleneksel politikanın sert çekirdeğini kırabilir. (3) Üçüncü bir demokratikleşme dalgası da organizasyonel alanda karşımıza çıkar. Modern bürokrasiyi geride bırakan bir post-politik organizasyon prototipi, siyasal iktidarın belirli coğrafyalarda ve belirli şirketlerde yoğunlaşmasının ve merkezileşmesinin önünü alabilir. (4) Ve son olarak, ulus devletlerin eskimiş teritoryal düzleminden küresel demokrasi temsillerine geçilebilir. Örneğin Birleşmiş Milletlere karşı sorumlu olan bölgesel parlamentolar inşa edilebilir (Giddens, 2002: 119–126).

Siyasal pratikler, böylelikle, farklılığın ve tanınmanın yaygınlaştırılması için fevkalade bereketli bir alan sunar. Tikelliklere yönelirken gösterdikleri dikkat sayesinde, siyasal teknikler, bireysel yaşam dünyalarının, benliklerin kurucu pozisyonunun ayrıcalığına sahip olabilecek bir farkındalık geliştirme gücüne sahiptir. Aynı zamanda bunlar, farklılıklar arasında yollar yapan, bireyci rasyonalizmin indirgemeciliğini aşan ve duygusal yakınlıkları ateşleyen pratiklerdir. Siyasalın artık kendimizle yüz yüze kalmamızı gerektirmesinin nedeni, insanlığın içinde bulunduğu duruma dair ebedi bir hakikatin taşıyıcısı olması değildir. Bundan böyle, doğa ile kurduğumuz ilişkilerin getirdiği tehditleri hasıraltı edebilmemize olanak tanıyacak bir evrenin koordinatlarını geride bıraktığımızı anlamalıyız.

Diyalojik siyasetin prizması, tüm ışıklarını bireysel yaşama tekniğinin üzerine yoğunlaştırmalıdır. Bu sebeple, yapılması gereken ilk şey çatışmayı siyasal arenanın merkezinden kovmaktır. Çünkü politik hayata sirayet etmiş düşmanca önyargılar ve arkaik siyasal çıkırtkanlıklar aşılsa, bireyler kişisel farklılığın serpilip gelişebileceği toplumsal mekânlar ve ilişki ağları yaratmakta hiç zorlanmayacaklardır. “Partizan” siyaset artık eski bir kategoridir. Burjuva sosyal düzeninin bağrında devinen hegemonik iktidar ilişkilerinden memnuniyetsiz olan karşıt-gruplaşmaları ve cepheleşmeleri teşvik etmek, basitçe anlamsızdır.

Gelgelelim, Giddens’in birlik, beraberlik ve uyuşma beklentisinin aksine, küresel dünyada oldukça masraflı ve geniş bir jeopolitik alanı kaplayan politik duvarlar yükselmektedir. Örülen duvarların “dâhil etme” ve “ayrı tutma” arasındaki diyalektik gerilimi yansıttığını düşünebiliriz. Gerçekten de, ABD-Meksika sınırı-

3 Giddens “saf ilişkiyi” şöyle tanımlar: “Saf bir ilişki, sadece kendisi amaçlanarak, yani bir başkası ya da başkalarıyla birlikteliğin getirebileceği şeyler için girilen ve sürdürölen bir ilişkidir.”

rından Hindistan-Bangladeş sınırındaki tel örgülere kadar, duvar yapımı ile önüne geçilmek istenen şeyler "göç, kaçakçılık, suç, terör" türünden teşebbüslere teka-bül etmektedir. İşin garibi, egemen devletler politik etkinliklerine gerekçe olarak Tanrı'nın sözünü göstermektedirler: "Başkan George W. Bush Amerika'nın em-peryal faaliyetlerini Tanrı'nın "ihşanı olan özgürlüğün" teminiyle bağdaştırırken, Haziran 2005'te seçilen İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ise İranlıların Allah'ın izin verdiği kadar özgür olduğunu ilan etmiş ve yeni nükleer silah programını Allah'a hizmetle ilişkilendirmiştir" (Brown, 2011: 77).

Bush ve Ahmedinejad'ın açıklamalarından anladığımız üzere, dünyamızdaki demokratik sorunlar artık tikel bölgeler ile sınırlandırılmaz. Bu yüzden, problemlerin çözümü de küreselleşmelidir. Fakat günümüzde geleneğin yapıbozuma uğraması, Giddens'in beklentilerinin tersine, hiçbir biçimde küresel demokrasi temsilleri ya da post bürokratik organizasyonları doğurmak için yeterli olamamıştır. Radikal liberal demokrat yazarlardan Richard Falk bile, Amerikan vatandaşlarının yeniden Birleşmiş Milletler'e güven duymasını sağlamak için politik liderleri yardıma çağırılmaktadır. Fakat demokratik radikalizm kendi çıkmazı yine karşımızdadır: "ABD hükümeti dünya üzerindeki devletlerin demokratikleşmesini savunmakta, ama aynı zamanda BM sisteminin demokratikleşmesine karşı çıkmaktadır" (Falk, 2005: 124). Görüldüğü kadarıyla, siyasal olan, düşünerek davranma pratiklerinden ziyade egemenlik teolojisinin sevimsiz şarkısını mırıldanmaya devam ediyor.

Mouffe ve "Agonistik Siyaset"

Ünlü siyaset kuramcısı Chantal Mouffe, post-politik siyaset kuramcılarının hedefledikleri şeyi, "siyasalın *ahlaki dil dizgesinde* tüketilmesi" olarak tanımlamaktadır (2010: 11) . Şöyle ki, günümüz toplumunu kuran siyasal antagonizma, post-politik kuramcılar tarafından "ahlaki" kategorilerle tahayyül edilmektedir. Bir başka deyişle, Mouffe'a göre, iktidar ilişkilerinin kurucusu pozisyonundaki "biz/onlar" ayrışması siyasalın çekirdeğini oluşturmaya devam ediyor olsa bile, kurucu antagonizma artık politik kategoriler yerine "etik" terimlerle kurgulanmaktadır. Kısacası, "sağ ve sol arasındaki bir mücadele yerine, doğru ve yanlış arasındaki bir mücadele ile karşı karşıyayız" (Mouffe, 2010: 11).

Mouffe, politik teorisyenlerin değer ve anlam çatışmalarını uzlaştırmak ile uğraşmaktan ziyade, değişik türden politik hegemonya biçimlerinin inşa edildiği kamusal mücadele projelerini tartışmaya açmaya çağırılmaktadır. Mouffe'a kalırsa, sorulması gereken soru şudur: siyasala içrek olan ve "bireyleri/kitleleri" harekete geçiren politik saikler nelerdir? Mouffe, bu sorunun cevabını Elias Canetti ve Sigmund Freud'u yedeğine alarak vermiştir. Mouffe'a göre, Canetti modern demokrasi ve parlamenter sistemin siyasalın antagonistik doğasını *agonizme* dönüştürebilme potansiyeline vurgu yapmıştır. Demokratik partiler, kitlelerin/halkların/sınıfların tutkularına ve duygusal bağlanımlarına gönderme yaparak, bireysel özdeşleşme

pratikleri yaratabilirler. Yani, siyaset bir simgesel anlam ve değer üretimi ve duygudaşlık yaratabilmelidir. Mouffe, Almanya'daki Yahudi soykırımını örnek gösterir: "Parlamentar kurumlar yok edildiklerinde, agonistik bir cepheleşme imkânı ortadan kaybolur ve antagonistik bir biz/onlar ilişkisi oluşur" (Mouffe, 2010: 31). Almanya'daki modern parlamentar sistemin çözülmesi, Yahudi'leri antagonistik bir *ötekine* dönüştürmüştür. Demokratik agonizm, her türlü kolektif figürün eşit koşullarda temsil edildiği bir siyasal alan yaratmak için biçilmiş kaftandır.

Mouffe'a göre, Freud'un "özdeşim" sürecinin analizi de benzer ipuçlarını sağlayabilir. Uygarlığın gelişimi, Freud'a göre yaşam içgüdü (Eros) ve yıkıcılık içgüdü (Ölüm) arasındaki çatışmalar ile nitelendirilebilir. Freud'a göre, öznel arasında sevgi bağları teşvik edilirse, libidinal dürtüler toplumsal birlikteliğin sağlam köklere bağlayabilir. Fakat bu perspektif *ötekinin* yaratılması işlemini de içine alır: "Kolektif bir kimlik, yani bir "biz", libidinal bir yatırımın sonucudur, fakat bu zorunlu olarak "onların" belirlenimini beraberinde getirir" (Mouffe, 2010: 35). İşin özü, Mouffe, Freud'un çözümlemesinden şu sonucu çıkarmak ister: "Burada demokratik kurumların insan toplumlarında her daim var olan ve düşmanlığa yol açan libidinal güçleri etkisiz hale getirmeye agonistik bir biçimde katkı koyabileceklerini savunuyorum" (2010: 35). Mouffe, muhtelif Avrupa ülkelerinde ivme kazanan popülist milliyetçi partilerin yükselişini işaret eder. Bu partiler, siyasal tutkuların ifade edilebileceği çekici politik kanallar yaratarak, temsil biçimlerini kolektif özdeşim süreçleri ile kaynaştırabilirler.

Mouffe için, Giddens ve Beck tarafından savunulduğu gibi, çoğulcu liberal toplumlardaki cepheleşmeler demokrasinin üzerinde yükseldiği evrensel zemini çekip almaz. Çatışma, siyasal örgütlenme tarzının biricik asli unsurudur ve bizim liberal kurumlarımız siyasetin çatışmacı doğasını teşvik edecek şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Çünkü muhtelif siyasal istekler ancak bu şekilde dile getirilebilir. Bir mutabakatın hamurunu oluşturan farklı pozisyonlar, uyuşmazlığın süzgecinden geçirilerek kavranmalıdır. Reel komünizmin temel hatası da burada ortaya çıkmıştır. "Komünizmin başarısızlığından çıkarılacak bir ders varsa, o da demokratik mücadelenin dost/düşman açısından tahayyül edilmesi gerektiği ve liberal demokrasinin de yok edilmesi gereken bir düşman olmadığıdır" (Mouffe, 2010: 41).

Çoğul kimliklerin serpilip gelişmesine ve bunların siyasal arenada boy göstermesine izin vermeyen post-politik mantık, liberal evrenselciliği yedeğine alarak tek-kutuplu bir siyasal dünya düzenini teşvik etmektedir. Gerçekten de Beck ve Giddens'in yazdıklarına baktığımızda, liberal yaşam tarzının ayrıcalıklı konumu üzerine eleştirel bir tavır geliştirmek, hiçbir biçimde bu yazarların tartışma gündemini oluşturmaz. Liberal demokrasi, bu yazarlara göre, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne yaslanarak ulusal kökenlerine, dinsel tercihlerine, toplumsal cinsiyetlerine vb. bakılmaksızın tüm bireysel talepleri gezegen ölçeğinde temsil etme kapasitesine sahiptir. Kant'ın, uluslar arası düşmanlıkları tarihin tozlu raflarına

kaldıran ünlü "kozmpolit ideali", öyle ya da böyle tüm direngen karşı durmaları alt ederek aşacaktır. Mouffe, birleşmiş bir kozmpolit dünya düzeninin bulanık tonlarını reddetmemizi ve "çok-taraflılığının" temiz havasını benimsememizi istemektedir. Çünkü kozmpolit model tek-tipleştirici mantığı nedeniyle terörü teşvik etmektedir.

Mouffe'un kozmpolit liberal evrenselciliğe karşı çıkışı, Beck ve Giddens'in kuramlarından üstün gibi görünüyorsa da, küresel kapitalizme neredeyse aynı gözle bakmaktadır. Mouffe'un kuramında, kapitalizmin geçirdiği dönüşümler ve sınıf kavgası, çoğul kimliklerin ferahı adına elden çıkarılmıştır. Toplum sürekli yıkılıp yerine yenisi geçirilen hegemonik iktidar ilişkilerinin toplamına indirgenmiştir. Sınıf kavgası, herhangi bir kültürel kimlik için verilen politik direnişlere eşitlenir ve siyaset ile ekonomi arasındaki bağ tam anlamıyla koparılır. Böylece, burjuva ekonomi politığının eleştirisi sessizce bir kenara bırakılır.

Ayrıca, Mouffe'un sürekli biçimde vurguladığı hegemonya ilişkilerinin nasıl yıkıldığı ve yeniden oluştuğu hiç belli değildir. Hegemonya kim tarafından üretilmektedir? Mouffe'un cevabı işçi sınıfı değildir. Hegemonya, sanki kendi kendini yeniden üretebilme kapasitesine sahip "kurucu dışarı"dır. Çoğul kimlikler adına siyaset üretme imkânının önünü açmak için, kolektif öznelerin her türlü özgürleşim projesini hiçbir yapısal sınırlamaya takılmadan birbirine dikişlediği kabul edilir. Aslına bakılırsa, neo-liberal zamanlarda, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un sosyalist köklerden kopma teminatlı kimlik siyaseti için hedef gösterdiği toplumsal grupların pek oralı olmamaları hazin bir ironiden öteye gitmemiştir. İronik olan, kuramın oluşturulduğu tarihin sınıf kavgasının belirleyici niteliğine rastlamasıydı. 1984'te İngiltere'de Milli Madenciler Sendikası'nın düzenlediği büyük grev, Laclau ve Mouffe için büyük bir talihsizlikti. Savaş sonrası Britanya'sında tarihin görebileceği en büyük işçi-devlet kapışması yaşanıyordu.

Sonuç

Bir bütün olarak baktığımızda, post-politik niyet, siyasal eylemin niteliği ve insanların birbirleriyle "ne adına/ne için" bir araya geldikleri hakkında son sözü söylemiştir. Post-politik beklentilerin aksine, günümüz dünyasında, siyasetin etnik temizlikten ırkçılığa, sömürüden duvar örmeye kadar uzanan geniş bir yelpazede birden fazla "ötekileştirme/dışlama" edimini yansıttığı su götürmez bir gerçektir. Buna rağmen bize öğretilen şey, komünizmin ortadan kalkması ile birlikte, artık siyasetin başat hedefinin, belirli teknik prosedürlerin yardımı ile koruma altına alınmış bireysel yaşam dünyalarımızı ekolojik tehditlerden, küresel imha silahlarından ve buna benzer bir çok tehditten arındırmak olduğudur. Buna göre, politik niyetlerimizi ve eylemlerimizi, modernleşmenin doğurduğu problemlerin içinden çıkıp gelen ve yanibaşımıza yerleşen yeni bir dünyada tamam etmek zorundayız. Hâlbuki "dünyaya politikanın prizmasından bakmak, onun içinde politik bir bi-

çimde eylemek, olaylar karşısında sorumluluk hissedip tavır almak anlamına gelir” (Berktaş, 2012: 35). Bu sorumluluk fikrinin tersine, politik uyumluluk algısının en belirgin niteliği ise, antagonizmanın ifadesi olan politikayı ve politikanın yer aldığı uzamı ortadan kaldırmaya çabalamasıdır. Politika, birbirinin neredeyse benzeri olan bireylerin, kendilerini kamusal olandan soyutladıkları ve iktisadi çıkarlarının peşinde koştukları özel bir yaşam formuna eşitlenir. Böylece siyaset belirli bir tekniğin işe koşulmasına indirgenmiş olur. Aynı şekilde, egemenlik ilişkileri de bireysel keyif mekanizmaları ile aşılp geçer. Hâlbuki politikayı düşünmek, belirli hegemonik çıkar gruplarını ve bu grupların belirli ideolojik dünya görüşlerine sahip olduklarını en başından itibaren varsaymayı gerektirir.

Kaynakça

- Badiou, A. (2010) *Yüzyıl*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel.
- Barber, B. (1995) *Güçlü Demokrasi*, çev. Mehmet Beşikçi, İstanbul: Ayrıntı.
- Beck, U. (2005) *Siyasalın İcadı*, çev. Nihat Ülner, İstanbul: İletişim.
- Berktaş, F. (2012) *Dünyayı Bugünde Sevmek: Hannah Arendt'in Politika Anlayışı*, İstanbul: Metis.
- Balkan, N. (1994) *Kapitalizm ve Borç Krizi*, İstanbul: Bağlam.
- Brown, W. (2011) *Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik*, çev. Emine Ayan, İstanbul: Metis.
- Dymski, G. (2010) "İrka Dayalı Dışlama ve İkinci Kalite İpotek Kredileri Krizinin Ekonomi Politikası", Costas Lapavistas (der.), *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi'nin içinde*, İstanbul: Yordam, 75–121.
- Falk, R. (2005) *Dünya Düzeni Nereye: Amerikan Emperyal Jeopolitikası*, çev. Neşenur Domaniç-Baysal Onur, İstanbul: Metis.
- Flaubert, G. (2011) *Duygusal Eğitim*, çev. Cemal Süreya, İstanbul: İletişim.
- Giddens, A. (2002) *Sağ ve Solun Ötesinde*, çev. Müge Sözen-Sabir Yücesoy İstanbul: Metis.
- Harvey, D. (2008) *Umut Mekânları*, çev. Zeynep Gambetti, İstanbul: Metis.
- Marx, K. (2005) *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol.
- Marx, K. (2007) *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol.
- Mulgan, G. (1995) *Antipolitik Çağda Politika*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı.
- Mouffe, C. (2010) *Siyasal Üzerine*, çev. Mehmet Ratip, İstanbul: İletişim.
- Pessoa, F. (2006) *Anarşist Banker*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Can.
- Ranciere, J. (2007) *Siyasalın Kıyısında*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul: Metis.
- Schmitt, C. (2006) *Siyasal Kavramı*, çev. Ece Göztepe, İstanbul: Metis.
- Süreya, C. (2010), *Üstü Kalsın*, İstanbul: Yapı Kredi.
- Zizek, S. (2006) *Kırılgan Temas*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis.

Geçmiş Sayılar*

28. Sayı

Tarih, Sınıf ve Coğrafya Ekseninde Kürt Meselesi/Dinamiği-1

Etnik ve Sınıfsal İnşa Süreçleri Bağlamında Kürt Meselesi: Bölgesel Eşitsizlik ve Bölgesel Özerklik **Cuma Çiçek** • İstanbul'a Kürt Göçleri: Yeniden İnşa Edilmesi Gereken Bir Araştırma Konusu **Je-an-François Pérouse** • Yoksulluğun Suçlulaştırılması, Suçun Irksallaştırılması: Kapitalizmin Tarihsel Mirası ve Türkiye Örneği **Zeynep Gönen** • Diyarbakır: Qırax Bir Çizgiden Gündelik Yaşamı İzlemek **Yonca Güneş Yücel** • Munzur'dan Şirket Yaratmak: Munzur A.Ş. Üzerinden Dersim'de Sermaye Birikiminin Dinamikleri **Ş. Gürçağ Tuna-Bayram Güneş** • "Bazılarının" Yası Daha Az Tutulur: Şiddet ve Kürt Sorunu **Burcu Şentürk**

27. Sayı

Yeniden Gramsci Hegemonya, devlet ve pasif devrim sorunu

Sosyolojik Marksizmin Sınırları? **Adam David Morton** • Pasif Devrimlerde Toplum, Siyaset ve Bloklar **Cihan Tuğal** • Antonio Gramsci'nin Organik Bütünlük Anlayışı Çerçevesinde Devrimi Yeniden Düşünmek **Gökhan Demir** - **Ali Yalçın Göymen** • Antonio Gramsci'nin Türkiye Serüveni **Fuat Özdiñç** - **Ümit Özger** • İslami Burjuvazinin Siyasal İktisadi: MÜSLAD Örneği **Berkay Ayhan** - **Seher Sağiroğlu** • 2011 Krizinin Gölgesinde Yeni Sanayi Politikaları Üzerine Bir Not **Ümit Akçay** • Değerler ve Değer Yaratma Süreci: İşletme Tarihi Bağlamında Bir Deneme ya da Politik İktisadın Sosyolojik Eleştirisine Eleştiri **Koray R. Yılmaz** • "Devrimci-Halkçı Yerel Yönetimler Sempozyumu" **Begüm Özden Fırat**

26. Sayı (2011-2)

Siyasal İslam, İktidar ve Hegemonya

Arap Baharı Üzerine Söyleşi **Fulya Atacan** • İslami-Muhafazakar Milliyetçiliğin Millet Tasarımı: AKP Döneminde Kürt Politikası **Cenk Saraçoğlu** • 1994'ten Bugüne Neoliberal Belediyecilikte Süreklilik ve Değişimler **Ali Ekber Doğan** • Din ve Kapitalizm Sarmalında Milli Görüş Hareketi **Nazlı Akpınar** - **Sinan Araman** • İran, İslamcılık, Küreselleşme ve Protesto Hareketi **Farhang Morady** • İran'da Parçalanma ve İsyan **Peyman Jafari** • İslam ve İslamizasyonun Aşılması **Mansur Hikmet** • Siyasal İslam ve Tarihsel Maddecilik-Bir Değiş Tokuş Siyasal İslam'ı Çözümlemek: Geleneksel Tarihsel Maddeci Çözümlemeye Dair Bir Değerlendirme **Tariq Amin-Khan** • Tariq Amin-Khan'a Yanıt **Samir Amin** • Din Olarak Kapitalizm [74. Fragman] **Walter Benjamin** • Din Olarak Kapitalizm: Walter Benjamin ve Max Weber **Michael Löwy** • Marx'ın Para Teorisi: "Hayali" ve "Gerçek" Sermaye Farkı? **Gökçer Özgür** - **Hüseyin Özel**

25. Sayı (2011-2)

Ekolojik Krize Yanıtlar

Bir Politik Hareket Olarak Ekososyalizmin Ayırd Ediciliği ve Birleştiriciliği **Ecehan Balta** - **Mustafa Bayram Mısı** • Modernizm ve kapitalizm sarmalında ekoloji: Devlet, sermaye, sivil toplum **Gözde Orhan** • Endüstriyel Tarımın Krizi ve Küba Tarımı **Özgür Kanbir** • Karpuzlar ve insanlar hakkında: Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliğinin ve tarımdaki neoliberal dönüşümün politik ekolojisi yolunda **Ethemcan Turhan** • Coğrafi işaretler ve küresel piyasalarda yerleşen tarım ürünleri: Ege pamuğu logosu üzerine bir saha çalışması **Derya Nizam** • "Yenilenebilir enerji" vs. yenilenemeyen doğa: karbon ticareti **Selim Yılmaz** - **Gaye Yılmaz** • Kimlik Politikaları ve sol hareketle ilişkisi **Evren Kocacıbağ** • Kapitalist devlet ve toplumsal polisliğin tarihi seyri: Devlet-güvenlik ilişkisinde bir dönemlendirme denemesi **Evren Haspolat**

24. Sayı (2011-1)

Güncel Toplumsal Mücadele Deneyimleri

TEKEL Direnişi **Sevim Yoleri** - Ulaş • 50/D'ye Karşı Araştırma Görevlileri **Levent Dölek** • Halkın Hakları Forumu **Umar Karatepe** • Dev-Sağlık-İş Mücadelesi: "Sağlıkta Taşeron Olmaz, İnsan İhaleyle Çalıştırılmaz!" **Özay Göztepe** • "Çevre sorunu sınıf sorunudur, sermayeye bırakılmaz" **Gaye Yılmaz** • "Bütün renkler kirleniyordu..." **Praxis'ten Kaçış Sürecinde Su Hakkı Mücadeleleri** **Gaye Yılmaz** • Sendikal Hareket ve Feminizm: Dayanışmanın Ötesi **Elif Gazioğlu** • Kentsel Politikada Yeni Biçim Arayışları: 2009 Yerel Seçimleri ve Ankara'da "Belediye Yönetimlerinde Saltanata Son" Kampanyası **Bülent Batuman, Tezcan Karakuş Candan** • Pozitivist-Marksist Sınıf Kavrayışı ve Sınıf Deneyimindeki Açmazları **Vefa Saygın Öğütle** • Otoriterizm-Özgürlükçülük Gerilimi Bağlamında Mekân, Hegemonya ve Strateji **F. Serkan Öngel, Kurtul Gülenç** • "En Eski" ve "En Yeni" İletişim Medyası: "İnsan" **Serdar Öztürk** • Türkiye-AB İlişkileri Ekseninde Sermayenin Tercihleri ve Kıbrıs **Emine Tahsin** • Demokrasi ve Diktatörlük: Devletin Amaç ve Araçları **Werner Bonefeld** • Maddeci Bir Tarih Anlayışına Doğru **Erdem Sönmez** • Sınıfa, Mücadeleye ve Bilince Dair Bir Kitap: Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği **Eren Buğlalılar**

23. Sayı (2010-2)

Liberalizm: Tarihte, Kuramda, Türkiye'de

Gölgelenmiş Özgürlük: On Dokuzuncu Yüzyıl Liberalizmlerine Bir Bakış **Ateş Uslu** • Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi **Erdem Sönmez** • İktisadi Devlet Kuramları veya 'İktisadın Emperyalizmi': Bir Örnek Olarak Rant-Kollama Analizi **Galip L. Yalman** • AKP'li Hegemonya Projesi ve Neoliberalizmin Yeniden Dirilişi **Ali Ekber Doğan** • Özel Güvenlik ve Kapitalist Devletin Dönüşümü: Türkiye Üzerine Eleştirel Notlar **Çağlar Dölek** • Türkiye'deki İçer Dönük Sermaye Birikim Sürecinde Dünya Bankası'nın Rolü **Güllistan Yarkın** • Kırgızistan'da Demokrasi Sorunu **Altynbek Joldoshev** • Örgütlenmelerin Kökenleri ve Sorunları **Çetin Veysel** • Demokrasi Eleştirisine Doğru: Demokrasi Ne Alemde? **Derviş Aydın Akkoç**

22. Sayı (2010-1)

Günümüz Krizinin Tarihsel ve Toplumsal Özgünlükleri

Serdar Bahçe-Ahmet Haşim Köse Krizin Teğet Geçtiği Ülkeden Krize Bakış: Teorinin Naifliği, Gerçekliğin Kabalığı • **Pınar Bedirhanoglu** Küresel Kapitalist Krizin Yeniden Düşündürdükleri: Finansallaşma ve Devlet Efe Peker Krizi Arrighi ile Okumak • **Ali Rıza Gürgen** Finansallaşma: Sorunlu Bir Kavram ve Verimli Bir Araştırma Gündemi • **Gaye Yılmaz** Para-Meta-Para-Finans Bulmacasında 2008 Krizini Anlamak • **Nuray Ergüneş** Finansallaşma Döneminde Geç Kapitalistleşen Ülkelerin Stratejileri: Türkiye Örneği • **Özgür Müftüoğlu-Yasemin Özgün** Sınıflar Arası Mücadelede Yeni Bir Dönemeç: Türkiye'de 2008 Krizi • **İrfan Kaygısız** Krizin Birinci Yılında Türkiye'de İşçi Eylemleri: İşgal, Grev ve Direnişlere Dair Gözlemler

21. Sayı (2009)

Gündeme Bakmak: Neoliberalizmin Ötesinde

Uluslararası Krizin Düşündürdükleri **Korkut Boratav** • İzmirli Orta Sınıfta Kürt Algısı: Mekân, Sınıf ve Kentsel Yaşam **Cenk Saraçoğlu** • Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971): Nedenler, İmkânlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar **Gökhan Atılğan** • Ergenekon Davaları ve Solun Tutumu Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler **Mustafa Bayram Mısırlı** • 29 Mart 2009 Seçimleri ve AKP: Türkiye'nin Siyasal Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme **Ali Ekber Doğan** • Yeni Bölgeselcilik ve Denizli Yerel endüstriyel Gelişimi ve Dönüşümü Yeniden Düşünmek **Mehmet Penbecioğlu**

20. Sayı (2009)

Maddecî Feminizm

Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Cinsiyetin Toplumsal İlişkileri Danièle Kergoat Türkiye’de Sosyalist Feminizme Kaktüs’ten Bakmak **Hülya Osmanağaoğlu** • Fransa’da Sosyalist Kadın Hareketinin Temelleri ve Flora Tristan **Ateş Uslu** • Toplumsal Yeniden Üretim ve Cinsiyetlendirilmiş Bir Politik Ekonominin İnşası **Isabella Bakker** • Kadın Emegi Nasıl Değersizleşir? **Reyhan Atasü Topcuoğlu** • Ataerkillik ve Enformel Emek: Konfeksiyon Atölyelerinde Ücretsiz Aile İşçileri **Saniye Dedeoğlu** • Tarihsel Süreçte Üretimde Kullanılan Teknoloji ile Ücretli Kadın Emegi İlişkisi **Ece Kocabıçak** • İş Hukukunun Ekonomi Politikası İçin Teorik Bir Geri Plan Denemesi **Ali Murat Özdemir** • Eşitlikçi Toplumlara Üzerine **Özgür Mutlu Ulus**

19. Sayı (2009)

**Türkiye’de Sermaye: 1990’lardan Bugüne
Temel Eğilimler ve Stratejiler**

Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler **Fuat Ercan** • 1979 Krizinden 2001 Krize Türkiye’de Sermaye Birikim Süreci ve Yaşanan Dönüşümler **Melda Yaman-Öztürk / Fuat Ercan** • Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Türkiye Banka Reformu ve Finans Kapital-içi Yeniden Yapılanma **Derya Gültekin-Karakaş** • Banka Sermayesi Üzerinden Sınıf-İçi Çatışmaları Anlamak **Nuray Ergüneş** • İnşaat Sanayiinde Uluslararasılaşma ve Sermayeler Arası İlişkiler **Elvan Gülöksüz** • Ulusötesi Kapitalizm: Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye’de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu **M. Gürsan Şenalp / Örsan Şenalp** • Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Sermaye: Gaziantep, Denizli ve Eskişehir’den İzlenimler **Pınar Bedirhanoğlu / Galip L. Yalman** • Sermayenin Bölgesel Kalkınma Eğilim(ler)i: Kalkınma Ajansları Yasası Üzerine Tarihsel-Coğrafi Materyalist Bir İnceleme **İbrahim Gündoğdu** • Birikim Sürecinde TOBB’un Tarihsel Gelişim Uğrakları **Ş. Gürçağ Tuna** • Türkiye’de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding • **Özgür Öztürk** 1980 Sonrasında Türkiye’de Düşünce Fabrikalarının Yapısal Değişimi: TEPAV Örneği **Özlem Tezcek** • ‘Yoksulluk’ Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek **A. Haşim Köse / Serdal Bahçe**

18. Sayı (Güz 2008)

Tarih Yazımı 2

Ellen Meiksins Wood ile Söyleşi **Şebnem Oğuz, Aylin Topal** • Demokrat Parti ve Dönemi: Sol Tarih yazımında “Kayıp” Zamanın İzinde **Sinan Yıldırım** • Macaristan, 1918-1919: Burjuva Devriminden Proletarya Diktatörlüğüne Geçiş ve Kont Mihály Károlyi **Ateş Uslu** • Totalitaryen Paradigma’dan Post-Revizyonizme: Sovyet Rusya Tarihçiliğinde Yeni Gelişmeler **Yiğit Akın** • Marksist Tarih Kuramında Ne Yaşar Ne Yaşamaz? **Vivek Chibber** • Marksizmde Siyasal Strateji Sorunu: Marx’tan Komintern’e **Mustafa Şener** Immanuel Wallerstein ve Marksizm **Güllistan Yarkin** • Önce Söz (mü?) Vardı: Yapısalcılık, Postyapısalcılık ve Tarih **Mustafa Kemal Coşkun** • Modernliğin Gerilim ve İmkânları: Gerçekçilik ve Avangardizm Tartışması İçinde Benjamin ve Lukács **Kubilay Hoşgör** • Devletçilik, Yeni Kurumsalcılık ve Marksizm **Paul Cammack** • Kapitalizmin Psikanalitik Tedavisi Mümkün mü? **Ebru Alp** • Karl Marx: Tamamlanmamış Çalışmanın Bütünsel Tilsimi **Marcello Musto**

17. Sayı (Kış 2007)

Tarih Yazımı 1

Kır, Kent ve Kapitalizme Geçiş: Bursa Örneği **Sevilay Kaygalak** • Maddecî Tarih Yazımında Temel Tartışmalar **Şebnem Oğuz** • Türk Dış Politikasının Tarih Yazımında Soğuk Savaş ve Türkiye-SSCB İlişkileri **Cenk Saraçoğlu** • Köylüler Savaşı ve Thomas Münzer Tarih yazımında Temel Gelenekler ve Marksist Yol İzleri **Vefa Saygın Öğütle** • İki Tartışmanın Işığında Macaristan’da Tarih yazımı (1945-1956) **Ateş Uslu** • Tarihin Bir Ögesi Olarak Tarih yazımı: Ev-Eksenli Çalışma Örneğinde Bazı Değisimler **Dilek Hattatoğlu**

• Tarihsel Bilginin Özgüllükleri: Zaman ve Patikaya Bağımlılık **Ferdan Ergüt** • Benjamin, Tarih (Felsefesi) Üzerine Tezler ve Tarih Yazımı **B. Erdağı** - **M. Evren Dinçer** • Marx ve Özgürlük Terry Eagleton Balkan Ekonomileri 1800-1914: Kalkınmasız Evrim (Michael Palaret) **E. Atilla Aytekin** • Bir Süreklilik ve Kopuş Tartışması: Emperyal Tahakküm Biçimleri ve Modernleşme İdeolojisi **İlker Cörüt**

16. Sayı (Güz 2007)

Gündelik Hayat ve Emek Süreçleri

Hrant Dink'in Ardından, **Tolga Tören** • Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek: Bir Açıklığa Kavuşturma ve Sınıflandırma Denemesi, **Sungur Savran**, **E. Ahmet Tonak** • Lukács'ın Ontoloji'sinde Emek ve Gündelik Yaşam, **Ateş Uslu** • Arzuları Sömürgeleştirmek: Arzu Endüstrilerindeki Satılık Bedenler, Sömürü ve Güvencesizlik, **Anna M. Agathangelou** • Mekan Üretimi ve Gündelik Hayatın Birikim ve Emek Süreçleriyle İlişisine Kayseri'den Bakmak, **Ali Ekber Doğan** • İşportacılıkta Enformel İlişki Ağları ve Emek Sürecinin Eşitsiz Gelişmesi: "Bursa Örneği", **Işın Ulaş Ertuğrul** • Emek Süreçlerinde Taşeronluk ve Tuzla Tersaneler Bölgesi Örneği, **Nevra Akdemir** • Türkiye'de 1988-2004 İstihdam Eğilimlerine Genel Bakış, **Hakan Koçak** • Ekmeğin Yokluğunu Bilirim, Kıtılığı Gördüm: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kentsel Alanlarda Emekçiler, **Can Nacar** • Donald Quataert ile Söyleşi-Osmanlı-Türkiye Emek Tarihi Çalışmaları Üzerine, **Can Nacar-Gülhan Balsoy** • Sermaye ve Yöntem, **Christopher J. Arthur** • Niçin Bir Marksistim?, **Karl Korsch** Marksizmi Aşarken Ne Neye Hizmet Eder? • **E. Ahmet Tonak** Dönüştüreceğini Bilmek: Tarihsel Materyalizm Konferansı Üzerine Kısa Değinemeler, **Fuat Ercan** • Sınıfla Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktası : Ücretli Ev Emeği, **Melda Y. Öztürk-Nuray Ergüneş** • Merhaba Fabrika, **Sinan Alçın**

15. Sayı (Yaz 2006)

Marksizm ve Ölçek Sorunu

Jamie Gough ile Söyleşi Ölçek Yaklaşımının Kentler ve Bölgelerin Yükselişinin Açıklanmasındaki Katkıları Üzerine **Mustafa Kemal Bayırbağ** • Realist Mekânsal Soyutlama? Eleştirel Gerçekçi Coğrafya İçinden Bir İddiaya İlişkin Marksist Gözlemler **John Michael Roberts** • Değişen Sınıf İlişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki **Jamie Gough** • Küresel Evsizlik: Ölçeğe İlişkin Uygulamalar **Neil Smith** • Sınıfsal Bir İlişki ve Süreç Olarak Ölçek: Kamu İhale Yasası **Fuat Ercan-Şebnem Oğuz** • Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru: Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek **Koray R. Yılmaz** • Marksizm'in Öteki Ölçek Tartışması: "Tek Ülkede Sosyalizm" mi, Dünya Devrimi mi? **Sungur Savran** • Trotski, Sürekli Devrim ve Doğu Avrupa **Ateş Uslu** • Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması **Özgür Öztürk** • Ölçeğin Sınırları? Ölçeksel Yapılaşma Üzerine Metodolojik Düşünceler **Neil Brenner** • Devlet, Ölçek ve Hane: Ölçek Üzerine Düşünmenin Sınırları? Brenner'a Bir Yanıt **Sallie A. Marston ve Neil Smith** • Çalışma Adaları ve Marston/Brenner Tartışması: Daha Bireşimli Bir Eleştirel Beşeri Coğrafyaya Doğru **Mark Purcell** • Kapitalizm, İletişim ve Kalkınma **Ali Murat Özdemir-Gamze Yücesan-Özdemir-Mete Yıldız** • Franco Moretti'nin "Büyübozumu" **Nurçin İleri**

14. Sayı (Kış-Bahar 2006)

Latin Amerika Marksizmi

Çiğdem Çıdamlı Ezilenler ve Siyaset: Yeni Bir Tarihin Başlangıcında • **Steve Ellner** Solun Hedefleri ve Latin Amerika'da Neoliberalizme Karşı Strateji Tartışması • **Greg Albo** Beklenmedik Devrim: Venezüella Neoliberalizme Karşı Çıkıyor • **Fuat Ercan** Suskun Adamın Baladı: Latin Amerika Üzerinden Venezüella'ya Dair Düşünceler, **Jonah Gindin** • Venezüella Malı: Venezüella İşçisini Yeniden Keşfetme Çabası, **Sungur Savran** • Brezilya'da Lula Faciası, **Aylin Topal** • Meksika'nın Neoliberalleşme ve Demokratikleşme Süreçlerinin Kesişim Kümesi: Yerelleşme Reformları, **Gastón J. Beltrán** • Küresel Süreç, Yerel Anlamlar: Yapısal Reformlara Arjantin Yerel Destekçileri, **Emilia Castorina** • Demos'un Politikaları ve Politikacıların

Politikaları: Arjantin'den Alınan Dersler, **Michael Löwy** • Brezilya'nın Topraksız Kırsal İşçi Hareketinin Sosyo-Dinsel Kökenleri, **José Carlos Mariátegui** • Enternasyonalizm ve Milliyetçilik, **Cenk Saraçoğlu** • Türkiye ve Irak'taki Kürt Hareketinin Evrimi Üzerine Tarihsel Karşılaştırmalı Bir Tartışma Çerçevesi, **Kemal İnal** • Neoliberal Eğitim ve Yeni İlköğretim Müfredatının Eleştirisi, **Yasemin Özgün-Çakar** • IV. Uluslararası Kültür ve Kalkınma Kongresi: Ortak Bir Direniş Hattı Olarak Kültür, **Demet Özmen-Koray Yılmaz** • Merdiven mi Duvar mı? H. J. Chang ve I. Grabel'i n Yaklaşımlarının Bir Eleştirisi, **Stephanie J. Smith** • Latin Amerika Tarihinde Cinsellik ve Cinsiyet Politikası, **David Leaman** • Latin Amerika'da Popülizmin Değişen Yüzleri: Maskeler, Makyajlar ve Süregelen Özellikler

13. Sayı (Kış 2005)

Çağdaş Marksist Akımlar

Alex Callinicos Anglo Sakson Marksizm Marksizmin Ana Hatları • **Bülent Batuman** Batı Marksizminin Sınırları ve Ötesi: Debord ve İdeoloji Sorunsalı • **Galip Yalman-Metin Çulhaoğlu-Sungur Savran** Batı Marksizmi Üzerine • **Michael Lebovitz** Sosyalizm Nedir? • **Michael Löwy** Alternatif Küreselleşme Hareketinin Reddiyesi ve Ütopyası • **Joel Kovel** Ekolojik Bir Marksizm Hakkında Düşünceler Aijaz Ahmed ile Röportaj • **Doğan Göçmen** Wolfgang Fritz Haug'un 'Çoğulcu Marksizm' Önermesi veys Kuramın ve Siyasetin Mistikleştirilmesi • **Ateş Uslu** Macaristan'da Marksizm ve Yeni Sol • **E.Atilla Aytekin** - **Emre Arslan** Derdini Söylemeyen Teori Bulamaz: Dört Marksist Eserin Öğrettikleri Vefa Saygın Öğütü Pozitivist Marksizm Felsefi-Politik İçerimleri Paul Sweezy ile Görüşme • **Daniel Bensaid** Direniş Tezleri • **Stephan Tumino** Ortodoks Marksizm Nedir ve Bugün Niçin Daha Önce Hiç Olmadığı Kadar Önemlidir • **Ali Rıza Güngen** Özdeşliğe Saldırı Olarak Eleştiri • **Harry D. Harootunian** Kaplanının İninde: Mao Sonrası Çin'de Sosyalist Gündeliklik Kısa Bir İnternet Kaynakçası • **Güçlü Ateşoğlu** Selahattin Hilav'ın Güzel Anısına: Kendi Yolunda Yalnız İlerlemek Filozof Olmanın Özüdür

12. Sayı (Güz 2004)

Türkiye'de Siyasi Partiler

Nazım Güveloğlu Demokrasinin Neo-liberal Çağda Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri • **Mert Angılı** Genç Parti: İdeolojisi, Yükselişi ve Çöküşü, Duygu Türk Adaletin ve Kalkınmanın Üçüncü Yolu • **Burak Gürel** 1970'ler Türkiye'sinde İslamcı ve Faşist Siyaset • **Ali Ekber Doğan** Sosyal Demokrat Vaatlerden Neo-Liberal Rövanşçılığa: 1990'lar Ankara'sında Belediyecilik • **Jenny B. White** Sivil Toplum Kimin Hizmetinde? • **Bülent Batuman** Türkiye'de Kentsel Politika Olgusunun Ortaya Çıkışında Toplumsal Aktörler: Meslek Odaları, Sol Partiler ve Ötesi • **Doğan Göçmen** Marx'ın Emek Kuramı ve Çalışma Koşullarının Esnekleştirilmesi • **Faruk Ataay Yarel** Devletin Krizi ve Yerelleşme Projesi Üzerine Bir Tartışma: Tarık Şengül'ün Yazısının Düşündürdükleri • **Tarık Şengül** Ne Devlet Başa Ne Kuzgun Leşe: Ataay'a Bir Yanıt • **Emre Arslan** Merdan Yanardağ: MHP Değişti mi? Ülkücü Hareketin Analitik Bir Tarihi

11. Sayı (Kış-Bahar-Yaz 2004)

Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Mücadelesi

Haluk Gerger Amerikan Emperyalizminin Ayırdedici Özellikleri • **David Harvey** 'Yeni' Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim, **Doğan Göçmen** • Rosa Luxemburg'un Eleştirel Gerçekçiliği ve Uluslararası Siyaset Kuramının Temelleri, **Jens Wissel** • Canavarı Adlandırmak: Nicos Poulantzas ve İmparatorluk, **Emre Arslan** • Almanya'da İmparatorluk Tartışmaları: Bayat Bir Teori Kokteylinden Tadinca, **Graham Taylor- Andy Mathers** • Avrupa Bütünleşmesi Üzerinden Politika: İnşa Halinde Bir Avrupa Emek Hareketi?, **Ateş Uslu** • Sovyet Hukuk Doktrininde Uluslararası Hukuk Teorileri,

Hakan Güneş • Ortadoğu'da Demografya Savaşı: Mülteciler Sorunu ve İsrail'in Nüfus İkilemi, **Y. Emre Gürbüz** • Kazakistan'da Bir Ulus-Devlet Kurmak, **İşaya Üşür** • Proto Sanayileşme: Sanayileşme Tarihine Bir Katkı?, **Yuvarlak Masa Riccarda Bellofiore-Alan Freeman-Hugo Radice** • Küreselleşme ve Güç İlişkileri

10. Sayı (Yaz-Güz 2003)

Kapitalizm ve Demokrasi

Metin Özügürlü Eşitlik Körü Demokratikleşme Programlarının Eleştirisi • **Mehmet Yetiş** Marx ve Sivil Toplum, **Alex Demirovic** • Hegemonya ve Sivil Toplum: Kamusal Kavramı Üzerine Eleştiri Ötesi Düşünceler, **Metin Çulhaoğlu** • Kapitalizm ve Demokrasi: İlişki ve İlişkisizlikler Üzerine Bir Deneme, **Mustafa Bayram Mısı** • 'Gerçek Demokrasi' Olanağı: Paris Komünü, **Richard Wolf** • Marksizm ve Demokrasi, **Faruk Ataay** • Tarihsel Süreçte Azgelişmişlik ve Demokrasi, **Gülnur Acar-Savran** • Kadınların Emekini Görünür Kılmak: Marx'tan Delphy'ye Bir Ufuk Taraması, **İşaya Üşür** • Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları, **E.M. Wood** • Sermaye İmparatorluğu, **Doğan Göçmen** • Karl Marx'ın Ahlak Felsefesi ve Adalet Teorisiyle Olan İlişkisi Üzerine, **John. N. Hazard** • Tarihsel Deney: Ekim Devrimi Sonrası Sovyet Hukuk Kuramının Oluşumu, **Simon Clarke** • Devlet Tartışmaları, **A. Ekber Doğan** • Kısmi Bir Kongre Değerlendirmesi: İkinci Salonda Dört Uzun Gün, **Berksoy Bilgin** • Devlet ve Küreselleşme Almanya ve Türkiyeden Perspektifler, **Demet Dinler** • Geçiş Süreci: Piyasa Yoluyla Demokrasi mi? Otoriter Kapitalist Dönüşümle Gerçekleşen Mülksüzleşme mi?, **Zafer Yılmaz** • Ellen Meiksins Wood'un Siyasal Marksizm Çağrısını Niçin Dikkate Almalıyız, **Ateş Uslu** • Sivil Toplumun Eleştirisinden Sosyalist Demokrasi Kuramına

Gelecek Sayılar

30.Sayı

2000’li Yıllarda Türkiye’de Kamu Politikaları

Türkiye’de son on yılda bir yandan AKP eliyle neoliberal-muhafazakâr yeni bir rejim inşası devam ederken diğer yandan kapitalizmin yeni yönelimlerine uygun bir biçimde devlet aygıtının dönüşümünde farklı bir evreye girilmiştir. 1980’li ve 90’lı yıllarda iktidarın siyasal alandan devlet aygıtına aktarılması ve yürütmeye yoğunlaşarak merkezileşmesi yoluyla neoliberal reformların hızla uygulamaya konulması amaçlanmıştır. Ancak bu model, sürecin daha sonraki aşamalarında devlet aygıtı içindeki gerilimleri artırarak piyasacı reformların tıkanmasına yol açmıştır. 2000’li yıllarda bu gerilimleri aşmak üzere devletin bütün bölmelerinin neoliberalleşmesini amaçlayan “ikinci kuşak reformlar” gündeme gelmiştir. Bu sürecin belirleyici özelliği esas olarak neoliberal-otoriter devlet biçiminin yapısal ve kurumsal bir temele oturtulmasıdır. Türkiye’nin küresel kapitalizmle bütünleşmesinde yürütme aygıtı olma rolünü üstlenen ve “egemen devlet partisi” olma yolunda ilerleyen AKP Hükümeti, bu süreci daha da pekiştirecek adımları atmaktadır. Bu adımların en son örneği 3 Mayıs 2011’de yürürlüğe giren 6223 sayılı Yetki Kanunu’dur. Bu kanun ile birlikte parlamento, hükümete altı ay boyunca kanun hükmünde kararname (KHK) çıkarma yetkisi vermiştir. Mevcut bazı bakanlıkların birleştirilmesi ve yeni bakanlıkların kurulmasından devlet bakanlıklarının kaldırılmasına; bakanlıklara bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşların yeniden düzenlenmesinden kamuda istihdam rejiminin köklü bir biçimde yeniden belirlenmesine kadar devlet aygıtı örgütlenmesini ve bir bütün olarak kamu hizmetleri alanını yeniden düzenleyen yetki kanununun kabulünden bu yana Türkiye, KHK’ler eliyle yönetilmektedir. Öte yandan devlet-sermaye işbirliğini güçlendiren ve sermayenin kamusal alanın sunduğu avantajlardan geniş ölçüde yararlanmasının önünü açan düzenlemeler (örneğin, bakanlar kurulunun yeniden yapılandırılması, özel sektörden atanacak bakan yardımcılığının ihdası, kamu-özel ortaklık modelleri vb.) “kamonun yararı özeli kârı” temelinde yeni bir devlet ekonomisi ilişkisini oluştururken, sermaye ile sermaye dışı kesimlerin kamu yararı bağlamında çelişen konumlarını yeniden düşünmemizi gerekli kılmaktadır.

Bu sayıda, 2000’li yıllarda neoliberal hegemonyanın devlet ve toplumsal ilişkiler üzerinde kuruluşu sürecinde sermayenin hangi stratejilere yöneldiğini; bu yönelişin AKP dönemi kamu siyasalarına ve kurumsal düzenlemelere nasıl yansıdığını; devlet ve sermaye arasındaki ilişkinin değişen biçimlerine koşut olarak sermaye içi bölünme ve çelişkilerin yanı sıra devlet aygıtının çeşitli bileşenleri arasındaki bölünme ve çelişkilerin devlet biçimini ne yönde etkilediğini ve gerek devlet-sermaye ilişkilerinin gerekse kamu sektörü-özel sektör ilişkilerinin aldığı yeni biçimi Marksist bir çerçevede inceleyen, kurumsalcı analizlerle hesaplanan yazılara yer vereceğiz. Bu bağlamda, Türkiye özgüllüğünde kamu yönetimi alanında son yıllarda gerçekleşen değişimleri irdelemeye; özellikle son dönemde çıkarılan KHK’ler başta olmak üzere kapsamlı yönetsel dönüşümlere odaklanmaya çalışacağız. Ayrıca, Türkiye’de ve dünyada, neoliberal dönemin düzenlemelerine ve geçmişin sosyal devlet politikalarına alternatif olarak ortaya çıkan yeni kamusal-sosyal alan deneyimlerini ve kamusal hizmet üretme biçimlerinin nasıl geliştirilebileceğini sorunsallaştıran; bunların sosyal mücadelelerdeki kökleri ve dinamiklerini tartışan yazılara yer vermeyi düşünüyoruz. Katkılarınızı bekliyoruz.

31. Sayı "Orta" Sınıf ?

Hem Türkiye hem de dünyadaki sosyoloji literatüründe "orta sınıf" bir yanıyla oldukça sık başvurulan diğer yanıyla da bu yaygınlığına rağmen tam olarak neye tekabül ettiği netleştirilmemiş bir kavramı ve kategoriye ifade ediyor. Kendisine araştırma nesnesi olarak kapitalizmin yapısal özelliklerini ve temel eğilimlerini alan ve bu bakımdan da kapitalizmdeki sınıf yapısını, işçi sınıfı ve kapitalist sınıfarasındaki karşıtlık ekseninde çözümlemeye çalışan klasik Marksizme yabancı bir kavram gibi gözüken "orta sınıf", daha çok bölüşüm ilişkileri üzerinden toplumsal tabakalaşma analizleri yapan Weberci sosyoloji içinde değerlendirilmiştir. Buna rağmen Marksistler arasında da "orta sınıf" başlı başına toplumsal bir sınıfa, belirli bir ideolojik konumlanışa veya özellikle son zamanlarda "Arap Baharı" tartışmalarında gördüğümüz gibi devrimci süreçlerin aktörlerinden birine tekabül edecek şekilde ele alınabilmiştir. Biz bu sayıda öncelikle orta sınıf kavramının mevcut sosyoloji literatüründe kullanımına yönelik eleştirel bir çerçeve ortaya koyduktan sonra, kapitalizmin bugünkü yapısında işçi sınıfının veya burjuvazinin parçalı yapısını anlamada bu kavramın işe yarar bir kategori teşkil edip etmediğini, Marksist araştırmalarda istihdam edilip edilemeyeceğini sorgulayacağız. Bu tartışma bir yandan kapitalizmin bir bütün olarak günümüzdeki yapısının ortaya çıkardığı sınıflar içerisindeki dönüşümlere bir yandan da Türkiye'deki sınıfsal yapının özgül bir takım özelliklerine değinmek durumunda. Orta sınıf'a yönelik bu kavramsal tartışmalar aynı zamanda günümüz kapitalizminde meslekler, iş kolları ve sınıflar içi bölmelere yönelik araştırmalara da uzanacak. Yaygın bir biçimde "orta sınıf" tanımlaması yapılırken kullanılan kimi iş kollarındaki dönüşüm ve farklılaşma üzerine çalışmalar bu dosya konusu içerisinde işlenmeye çalışılacaktır. Özellikle son dönemde neoliberal politikalarla birlikte hekimlik, mühendislik, öğretmenlik gibi mesleklerde yaşanan hızlı dönüşüm ve proleterleşme süreçleri bu bağlamda ele alınacak. Kısacası, "orta sınıf" kavramı üzerinden hem işçi sınıfı hem de burjuvazi içerisinde ortaya çıkan parçalanmalar tarihsel ve güncel bir analize tabi tutulacaktır. Bu çerçevede "Orta Sınıf"ın sorunsallaştırılacağı bu sayımızda, kavramın kendisini verili kabul etmeden, kavramsal ve olgusal düzeyde sorgulayan, tarihsel ve karşılaştırmalı bir bakışa sahip çalışmaları beklemekteyiz.

Yazarlara

Praksis'te yayımlanacak yazılar derginin amaçlarına uygun bir biçimde, yani açık ve anlaşılır bir dil ve üslupla yazılmış olmalıdır. Yazarlar okuyucunun belirli kavram, tartışma ve kaynaklara aşina olduğunu varsaymamalıdır. Cinsiyetçi ve şovenist ifadelerden kaçınılmalıdır.

Yazı Prosedürü: *Praksis* hakemli bir dergidir. *Praksis*'e gönderilen yazılar yazarın ismi kapatılarak en az bir yayın kurulu üyesi ve en az iki hakem tarafından incelenir ve yazılı raporlar halinde değerlendirilir. Yazarlardan değişiklik yapmaları istenebilir. Sonuç yazara yazıyı gönderdikleri tarihten en geç iki ay sonra yazılı olarak iletilir. Yazıların hakeme gönderilip gönderilmeyeceğine yayın kurulu karar verir.

Yazı Teslim Kuralları: *Praksis*'e gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere eşzamanlı olarak başka bir yere gönderilmemiş olması gereklidir. Yazılar bir buçuk satır aralığı ile yazılmalı ve praksis@praksis.org adresine gönderilmelidir. Yazılara 100-150 kelimelik bir Türkçe öz ve İngilizce abstract ile beşer tane anahtar kelime eklenmelidir. Yazarlar ayrıca adlarını, adreslerini, telefon numaralarını, e-posta adreslerini ve kendilerini tanıtan en fazla üç satırlık bir notu içeren bir kapak sayfasını da yazılarına eklemelidirler.

Yazı İçinde Dikkat Edilmesi Gerekenler:

Praksis dergisine gönderilen yazılar, referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (APA) stili temel alınarak hazırlanmalıdır. Yazım kuralları için kaynak kitabımız Ömer Asım Aksoy'un kitabıdır (Ana Yazım Kılavuzu, İstanbul: Epsilon, 2006).

1. Yazı içinde bir yazarın ismi ilk defa geçtiğinde mutlaka ön ismi de yazılmalıdır. Sonrakilerde soyadı yeterlidir.

2. Yazı içindeki referanslarda:

Atıf yapılacak yazarın adı metin içinde ilk defa anıldığında adı ve soyadı, daha sonraysa yalnızca soyadı kullanılır.

Metin içinde kaynak göstermek için dipnot kullanılmamalı, yazının konusuyla doğrudan ilgili olmayan ve/veya yazının akışını bozacak noktalar için dipnot kullanılmalıdır.

Nokta mutlaka parantezden sonra gelmelidir. Virgül ve iki nokta işaretlerinden sonra boşluk bırakılır. Tarihten sonra iki nokta olmasına dikkat edilir.

Örn. (Wood, 1995: 132).

- Yazarın adı metinde geçmiyorsa (Marx, 1964),
- yazarın adı metinde geçmiyor ve belirli bir sayfaya gönderme yapılıyorsa (Marx, 1964: 34),

- yazarın adı metinde geçiyorsa (1964),
 - iki yazar varsa (Marx ve Engels, 1970),
 - üç ve daha çok yazar varsa (Wright vd., 1992)
- biçiminde kaynak gösterilir.

Aynı yazarın aynı yıl içinde basılmış eserlerine atıfta bulunmak için basım yılına harfler eklenir: (Thompson, 1978a).

Aynı konuyla ilgili değişik kaynaklara atıf yapmak için yazar, yıl ve gerekiyorsa sayfa numaraları birbirinden noktalı virgülle ayrılır ve yazarlar alfabetik olarak sıralanır: (Marx, 1964: 34; Thompson, 1978a: 47).

Aynı yazarın iki kitabına aynı parantez içinde referans verildiğinde yazarın ismi tekrar yazılmaz. Örn. (Wood, 1995: 132; 1991: 133).

3. Yazı içinde bir yazarın kitabının ismi geçtiğinde kitap ismi italik yazılmalı ve tırnak işareti konulmamalıdır.

Örn. Wood'un *Democracy against Capitalism* başlıklı çalışmasında (...).

Makale başlığı ise tırnak işaretleri içine konmalıdır.

Örn. Mc Nally'nin "Language, History and Class Struggle" isimli makalesinde (...).

4. Dipnotlarda:

bkz. Wood (1995) şeklinde referans verilir.

5. Kırk kelimeyi geçen alıntılarda: Tırnak işareti konmaz ve içeriden başlanır.

6. Yazı içinde tek tırnak işareti sadece bir alıntının içinde başka bir alıntı veya vurgu varsa kullanılabilir. Bunun dışında tüm alıntı ve vurgularda çift tırnak işareti kullanılmalıdır.

7. Başlık ve ara başlıklarda her sözcüğün baş harfı büyük olmalı ve kalın yazılmalıdır.

Örn: **Karl Mannheim ve Görece Sınıfsız Aydınlar**

8. "Birisine göre" kalıplarında referans bu iki kelimenin ortasına değil, ikisinin sonuna ya da cümle sonuna yazılmalıdır

Örn: Marx'a göre (1967: 23) (...)

KAYNAKÇADA DİKKAT EDİLMESİ GEREKENLER

Kaynakçada yalnızca metin içinde adı geçen eserlere yer verilmelidir. Kaynakça yazımıyla ilgili örnekler aşağıdadır.

Kitap İsmi:

Sayer, D. (1987) *The Violence of Abstraction: The Analytical Foundations of Historical Materialism*, Oxford: Basil Blackwell.

Çeviri Kitap:

Marx, K. (1979) *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.

Dergiden Makale

Abou-el-Haj, R. A. (1982) "The Social Uses for the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 14 (2): 185-201.

Derleme Kitaptan Makale:

Mc Nally, D. (1997) "Language, History and Class Struggle", Wood, E. M. ve J. B. Foster (der.), *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda* içinde, New York: Monthly Review, 26-42.

Derleme Kitabın Kendisi:

Wood, E. M. ve J. B. Foster (der.) (1997) *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda*, New York: Monthly Review.

Kurum Tarafında Hazırlanmış Bir Rapor:

DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) (1994) *Temel Kadın Göstergeleri, 1978-1993*, Ankara: DİE. World Bank (1993) *Turkey: Women in Development*, Washington, D.C: World Bank.

Bir Kurum İçin Hazırlanmış Rapor

Acar, F., A. Ayata, ve D. Varoğlu (1999) *Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık: Türkiye'de Eğitim Sektörü Örneği*, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM).

Konferansa Sunulmuş Bildiri:

Esim, S. (2000) "Why Earn Less? Gender Based Factors Affecting the Earning of Self Employed Women in Turkey" International Association for Feminist Economics 2000 Konferansı'na sunulmuş tebliğ, ...Üniversitesi Kahire, 15-17 Ağustos.

Working Paper:

Tansel, A. (2001) *Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time Series Evidence and Cross-Province Estimates*, Ankara: ODTÜ Ekonomik Araştırmalar Merkezi, Working Papers in Economics No: 01/05.

Yüksek Lisans ya da Doktora Tezi:

Ozan, E.D. (2000) *Towards a Non-Dualistic Understanding of State-Civil Society: Deriving Insights from Gramscian and Realist-Relational Perspective*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, Ö. (1997) *Kadın Emeğinin Piyasaya Yeniden Çıkması: Dünyada ve Türkiye'de Kadın Girişimciliği ve Politik Sonuçları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

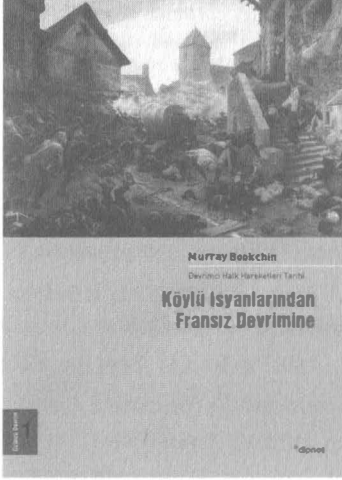
İnternet Adresinden Bir Makale:

Ehrbar, H. G. (1998) "Marxism and Critical Realism", <http://www.econ.utah.edu/ehrbar/marx-pdf>, indirim tarihi: 19 Aralık 2001.

Röportaj:

Atılcan, G. (2000) *Ertuğrul Kürkçü ile görüşme*, İstanbul: 27 Eylül.

Devrimci Halk Hareketleri Tarihi 1

Murray Bookchin

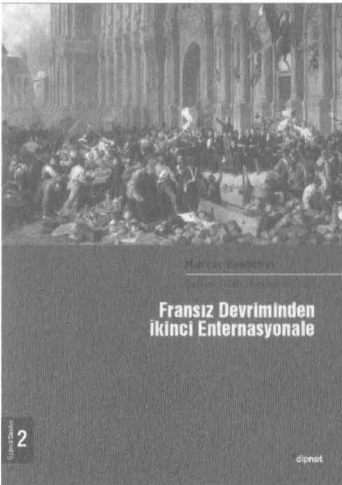
KÖYLÜ İSYANLARINDAN FRANSIZ DEVRİMİNE

Çeviri: Sezgin Ata

Yirminci yüzyılın en önemli "aykırı" düşünürlerinden biri olan Murray Bookchin'in, devrimci geleneğin zayıflaması, devrimler çağının eski ve yeni kuşakların bilincinden/belleğinden silinmeye yüz tutması karşısında duyduğu derin kaygı sonucu kaleme aldığı bu dört ciltlik anıtsal eser, o büyük devrimlerin öznelere olan halkların/kitlelerin/"taban" oluşumlarının kurumsal ve örgütsel yapılarına ışık tutmakta, her bir devrimin arka planındaki toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik gelişmelere odaklanmaktadır. Bu devrimler –kapitalizmin ne'liğine ilişkin açık bir fikre sahip olmasa ve hatta genellikle modern kapitalizmin önünü açsa da– kapitalizmin ahlaki, politik ve toplumsal birer alternatifi olarak gelişmiş; bugünün bireysel çıkan gözetin, yarışmacı, daha fazla mülk edinme peşinde koşan egemen anlayışla tersleşmiştir.

"Varolan durumun" zaten "olması gereken şey" olduğu yolundaki teleolojik inanç, egemen paradigmanın işine gelen büyük bir yalıdır. "Varolan"a eleştirel bakışla karşı çıkan, özgürleştirici bir "ne olmalı" arayışı ise somut ifadesini devrimci halk hareketlerinde bulmuştur. Halk devrimcileri, ne yaptıklarına ve amaçlarının ne olduğuna ilişkin düşüncelerini kitapçıklarında, konuşmalarında, manifestolarında ve eylemlerinde çok etkileyici bir biçimde sunmuşlardır. Yazar, bu adanmış insanların eylem ve etkinliklerini, o isyan ve savaş günlerinde onlarla birlikte omuz omuza mücadele eden birinin ruh haliyle anlatmaktadır. Unutuş'a karşı savaşın bizatihi devrimci bir tutum olduğunun bilinciyle...

Devrimci Halk Hareketleri Tarihi 2

Murray Bookchin

FRANSIZ DEVRİMİNDEN İKİNCİ ENTERNASYONALE

Çeviri: Deniz Keskin

Üçüncü Devrim'in bu ikinci cildinde genelde modern tarihin özeldeyse Fransız tarihinin bir anlamda en fırtınalı halk ayaklanmaları olan 1830 Devrimi, 1848 Devrimi ve 1871 Paris Komünü ele alınıyor. Ayrıca, uluslararası emekçi örgütleri olarak Birinci Enternasyonal ile İkinci Enternasyonal'in tarihçesi ve dayandığı kökenler inceleniyor. On dokuzuncu yüzyıl işçi hareketlerinin giderek nasıl ideolojik bir boyut kazandığı, radikal cumhuriyetçi bir ideoloji ve hareket olan Jakobenizmden işçi sınıfı odaklı çeşitli sosyalizmlere doğru nasıl bir geçiş yaşandığı, zamanın federalizm/konfederalizm tartışmalarının günümüz için ne anlam ifade ettiği somut olaylar ve örnekler üzerinden tartışılıyor.

Murray Bookchin'un son yayınlanmış çalışması olan ve dört ciltten oluşan, Devrimci Halk Hareketleri Tarihi farklı bir dünya tarihi anlatıyor.

Bu Sayıda: Kürt Meselesine Praksis ile Bakmaya Devam Ediyoruz

Ulusal Sorun Bağlamında Yeni Anayasa Tartışmaları

Mustafa Bayram Mısır

Kürt Sorununda Şiddet ve Demokrasi Çıkmazı: Küresel Süreçler ve Sokak Protestoları

Deniz Gökalp

Ölçek Literatürü ve Yereli Anlamak: Türkiye'nin Güneydoğusu'nda Neoliberal Deneyim ve Sınıf İlişkileri

Ayşe Seda Yüksel

Kürt Topluluklarda Aşiret Tipi Toplumsal Örgütlenme Yapılarında Değişme Dinamiklerine Güncel Bir Bakış: "Beğendik - Bêdar Örneği" (Siirt - Pervari)

Ahmet Kerim Gültekin

Türkiye'nin Yakın Tarihinde Farklı Bir Öznelik Pratiği Olarak Annelik

Gözde Orhan

Telaşsız Görünmeye Çalışan Bir Kafka: Bir "Uyumluluk Beklentisi" Olarak Neo-Liberal Siyaset

Kadir Gülen